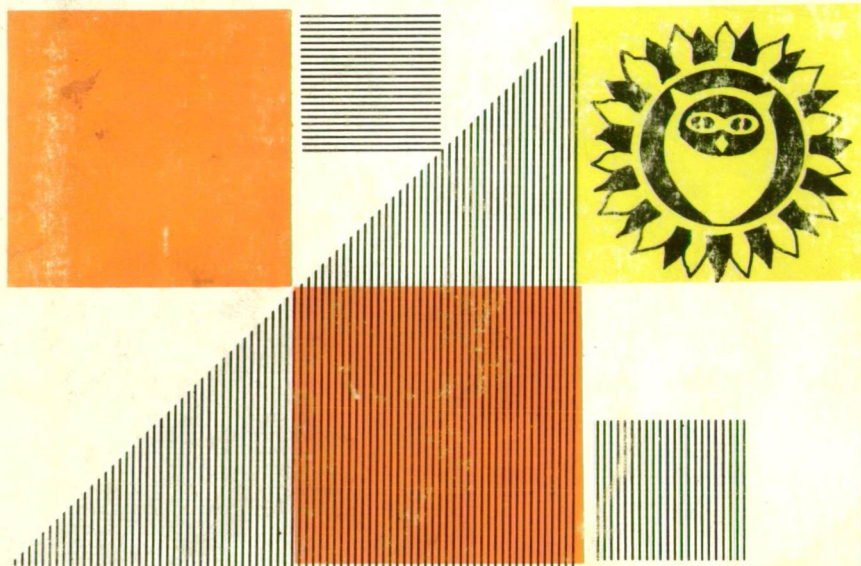

84387

SZEGEDI NYÁRI EGYETEM

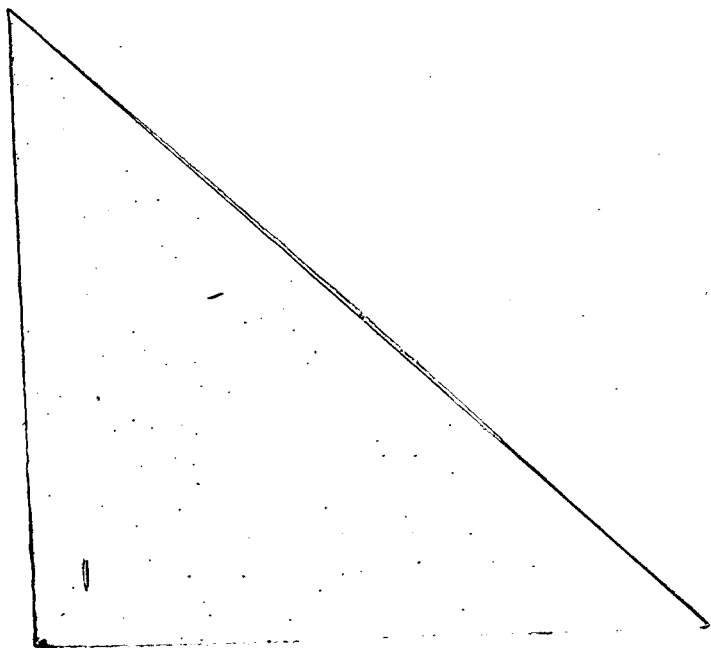
1975

MŰVELŐDÉSELMÉLET

4

PAZ HELYEN
OLVAHATÓ

JATE
EGYETEMI GYŰJTEMÉNY

MŰVELŐDÉSELMÉLET

**ÍZLÉS ÉS MŰVELTSÉG —
ÍZLÉS ÉS TÁRSADALOM**

SZEGED, 1975.

ÖSSZEÁLLÍTÁS A TIT SZEGEDI MŰVELŐDÉSELMÉLETI NYÁRI
EGYETEMÉN ELHANGZOTT
ELŐADÁSOKBÓL

Lektorálta:

SZ. SZABÓ LÁSZLÓ

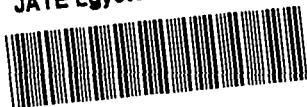
Szerkesztette:

DR. VONSIK GYULA

A

84387

JATE Egyetemi Könyvtár

J000039337

Kiadja a TIT Csongrád megyei Szervezete. Felelős kiadó: a TIT megyei titkára. Készült a TIT Rotaüzemében, Budapest, VIII., Bródy Sándor u. 16.

Gyártási szám: 76/2162 - Példányszám: 1000 - 25,375 /A/5/iv

T A R T A L O M

Szerkesztői előszó	5
Szabó G. László: Szeged helye és szerepe az ország gazdasági és kulturális életében	8

I.

Sz. Szabó László: Az izlés fogalma	28
Dr. Bimbó Mihály: Az izlés fogalmi fejlődésének történeti áttekintése	55
Szerdahelyi István: Hogyan működik az izlés mechanizmusa?	88

II.

<u>Dr. Vonsik Gyula:</u> Műveltség és izlés	115
Dr. Vonsik Gyula: Izlés és munka	143
Dr. Pogány Frigyes: Izlés és formatervezés	166
Dr. Koncz János: A szocialista közgondolkodás és az izlés kapcsolatának néhány kérdése	194
Dr. Vonsik Gyula: Izlés és tudás	231
Dr. Kiss Sándor: Izlés és magatartás	253
Sz. Szabó László: Izlés és divat	281

III.

Dr. Köpeczi Béla:	Izlés, ideológia, társadalom	300
Dr. Vonsik Gyula:	Izlésállapotunk néhány jellemzője ..	314
Dr. Kamarás István:	Az irodalmi izlés vizsgálatának módszertani problémái	336
Dr. Hans Dahlke:	Gondolatok az izlés kialakulásának, fejlődésének és problémáinak néhány tendenciájáról az NDK-ban az utolsó évtized ideológiai és kulturális fejlődésének tükrében	362

IV.

<u>Dr. Herczeg Ferenc:</u>	A közművelődés az MSZMP XI. kongresszusa után	383
----------------------------	---	-----

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

A Szegedi Művelődéstudományi Nyári Egyetem előadásainak IV. kötete az izléssel és az izlésformálással kapcsolatos előadásokat tartalmazza. Az előadássorozat fő címe így hangzott: Izlés és műveltség - Izlés és társadalom. A programadó cím már önmagában is jelzi, hogy e sorozat szervesen kapcsolódik azokhoz, amelyek az előbbieken a kultúra-elmélettel, a korszerű tudással és a közművelődés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak.

A Nyári Egyetem tehát a szocialista izlésformálás elvi és gyakorlati problémáinak vizsgálatát tűzte napirendre, és azt, mint a szocialista műveltség szerves alkotó részét vizsgálta. A címekben, amelyek egy-egy előadás témáját jelzik, csupa aktuális kérdés fogalmazódik meg, vagyis az előadók arra vállalkoztak, hogy társadalmunknak ezt a sokat vitatott problémáját külön-külön is, együttesen is jellemezzék. A kísérlet egyértelműen eredményesnek ítélnélhető. Bár az előadók az előadás előtt nem konzultáltak egymással, a hallgatók az utolsó előadás elhangzása után hozzávetőlegesen kerek képet kaphattak a magyarországi izlésviszonyokról.

Az előadássorozatot az izléssel a megszokottól eltérően foglalkozott. Az izlést ugyanis a műveltség szerves részeként vizsgálta, kiterjesztve annak érvényességét az emberi tevékenység minden területére. Így műsorra kerültek olyan problémák, mint az izlés és közgondolkodás, az izlés és magatartás, az izlés és munka kapcsolata stb. Az egész program abból indult ki, hogy ahogyan a műveltség az emberi tevékenység minden formájának szerves része, az izlés is - mivel a műveltségen belül helyezkedik el - része minden emberi tevékenységnek. Ha nem is sikerült ezt az elvi platformot minden részletében kimunkálni, az elhangzott előadások elégséges bizonyítékot szolgáltatnak álláspontunk alátámasztásához.

Az előadások másik fontos jellemzője, hogy az elméleti igazságkeresésen túl szinte kivétel nélkül arra törekedtek, hogy elvi igazságukat szembesítsék társadalmunk valóságával, izlésállapotunkkal. Az előadások éppen ezért sok kritikai mozzanatot tartalmaznak. Nem a szemlélődés a jellemzőjük tehát, hanem a szenvedélyes tenniakarás. Ez forrasztja egybe az önmagukban is külön-külön elfogadható előadásokat, ez adja meg egységüket még akkor is, ha közöttük néha árnyalati eltéréseket is felfedezhetünk. Az előadásokban megfogalmazódó bírálatok - még ha néha a szokásosnál keményebbek is -, kivétel nélkül a szocialista ideológia értékrendszeréből indultak ki, ezért - az elvi alapokon túl - sokat segíthetnek a műveltség emelésén munkálkodóknak.

A kötet 16 előadást tartalmaz,- az eddigiektől eltérően - az elhangzott előadások mindegyikét. Nem megszerkesztett könyvről van szó tehát a szó igazi értelmében, hanem szóban elhangzott előadások írásos közléséről. Ez az oka annak, hogy a kötetben ismétlések előfordulnak, vagy hogy tettenérhető egy-egy fogalom részben eltérő használata is. A hitelesség szándéka nem engedte meg ezek kiszűrését. Mindez azonban nem zavarja az olvasót, hiszen az előadások külön-külön, önállóan is megállják a helyüket.

A kötet - mint már az eddig megjelent három másik is - szerény hozzájárulás kíván lenni a közművelődésben dolgozók továbbképzéséhez.

SZEGED HELYE ÉS SZEREPE AZ ORSZÁG GAZDASÁGI ÉS
KULTURÁLIS ÉLETÉBEN

Szeged város a Tisza és a Maros összefolyásánál, az Alföld legmélyebben fekvő részén, sajátos vízvidéken alakult ki. Határában a két folyó mellett ma is számtalan kisebb-nagyobb szikes tó és homoki vadviz tükre csillog. A település, majd a város messze, a történelem előtti időkbe visszanyúló élete szorosan összekapcsolódott a vizekkel. A földrajzi-természeti adottságok - halban gazdag vizek, termékeny talaj - a megélhetés gazdag forrását kínálták mindig az itt élő embernek. Nem véletlen, hogy a nagyon régen kialakult halászat, a földművelés, a jószágtartás és a kertészkedés is gazdag multra tekint vissza. A vizek megkönnyítették a közlekedést is, a Szeged-kutatók szerint Ősidőktől fogva átkelőhely, hídő volt itt. A víz nemcsak áldást, hanem bajt is hozott. A Széchenyi tér szökőkútjának Pásztor János által megmintázott figurái valóban szimbólumok: hűen kifejezik az áldást hozó és a pusztító folyót. Mi csak két árvizet emlegetünk, az 1879-est és az 1970-est, pedig történelme során ki tudja hányszor pusztította el a Tisza mindazt, amit az ember épített. A mai város történelmében 1879. március 12-e sorsforduló. A Tisza hullámsírba temette a várost, tajtékzó, sziszegő hullámainak ostromát a hatezer házból csak háromszáz élte túl. 1970. tavaszán ismét hadat üzent az Öreg,

de az emberi tudás és összefogás megmentette a várost. Az 1970-es győzelem kapcsán eszünkbe kell, hogy jusson Marx szinte költői gondolata a felszabadult munkáról, a természet tervszerű humanizálásáról.

Az itt élő emberek története a legkifejezőbben láttatja a természetén diadalmaskodó Ember hősies munkáját. Kérem Önöket, menjenek el a Széchenyi térre Vásárhelyi Pál szobrához. A szoborcsoporthoz talapzatán márványtábla hirdeti: milyen szinten borította volna az árvíz Szegedet, ha az ember emelte gát, a milliónyi homokzsákkal megerősített védfal, emberek és gépek ezrei 42 hősies napon át nem védelmezik.

A város történetét az itt lakó utódok nem engedik az idők homályába veszni. Muzeumi leleteink bizonyítják, hogy a kőkorszaktól kezdve ember élt itt. Valószínű, hogy a római birodalomban fontos átkelőhely, őrhely, melyen átvezet a Dáciából Pannóniába vivő út. Juhász Gyula nem is olyan messzi múlt-ra utal, amikor ezt írja:

E partok méla fordulójánál
Állt egyszer gögös Attila király.

E tájon, ahol a két víz összeér,
Áldozott egykor dus Ajtony vezér.

/Szeged/

A középkorban itt átutazó Bertrandon de la Brocquiere-nek, II. Fülöp burgundi herceg tanácsosának is feltűnt e táj szépsége és gazdagsága.

Árpádházi királyainktól kezdve számtalan oklevél tanuskodik Szeged kereskedelmi, gazdasági szerepéről. A történészek szerint IV. Béla király emeli a szabad városok rangjára. A nemzeti történelem szinte minden fontos eseménye kapcsolódik ehhez a városhoz. A tatárok pusztítása után épül fel vára, többször tanyázik itt hadaival Hunyadi János. Fia, Mátyás igen kedvelte és haláláig támogatta Szegedet. 144 esztendeig lófarkas zászló lengett a vár tornyán, a törökök többször kifosztották, sőt fel is gyújtották. Rákóczi fejedelem, - kinek lovas-szobra az Április 4 útján érkezőt a Hősök kapujának ivétől kerétezve köszönti - 1704. júliusában járt városunkban. A XVIII. század első harmada két szomorú eseményre emlékeztet: az egyik Rákóczi kurucainak üldözése a fosztogató, gyújtogató császáriak által; a másik 1728-ban a Boszorkány-szigetnek nevezett beszögellésen mágásra csapódó boszorkányégető máglyák szégyenletes lángnyelvei.

Alig egy század múlva, a polgárosodás hajnalán /1833. szeptember 3./ az első gőzhajón Széchenyi István érkezik Szegedre. A város polgárai lelkesen csatlakoztak az 1848-as polgári forradalomhoz. A mai Klauzál téren 1848. őszén Kossuth Lajos elhangzó szavai pedig szálló-igékké váltak: "Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárvult hazám oszlopa! Mélyen megilletődve hajlok meg előtted..."

A Széchenyi téren járva ne kerülje el figyelmüket a klasszicista stílusú Zsótér-ház sem, melynek falán emléktábla hirdeti a Duna-konföderáció gondolatát megalkotó Kossuth - Balcescu találkozót. Ez a ház volt az 1849-es országgyűlés színhelye is. Ugyancsak a Klauzál térre néz a Kárász-ház szép erkélye, amelyről hazánkban utoljára beszélt 1849. július 12-én Kossuth Lajos az egybegyűlt hatvanezer emberhez. Innen köszöntötte a győzelmes polgári demokratikus forradalmat, 1918. október 31-én Szeged nagy írója, Móra Ferenc is.

Igaz, 1919-ben a proletárdiktatúrát néhány nap után felszámolták a francia megszálló csapatok, de a város lakossága hű maradt a Tanácsköztársasághoz.

Szeged igazi történelme 1944. októberében kezdődött. Ez volt az első nagy város, amelyet a szovjet hadsereg Magyarországon felszabadított. Itt bontott zászlót a Magyar Kommunista Párt, hogy új világ építésére hívja fel Szeged és a Viharsarok sokat szenvedett dolgozó népét. Itt alakult meg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front. Ennek emléket örökíti meg a Nemzeti Színház falában elhelyezett tábla. Itt szerveződtek a demokratikus ifjúsági szervezetek, az első üzemi bizottságok, itt alakult meg elsőnek a pedagógusok szakszervezete. Joggal mondhatjuk, a demokratikus magyar újjászületés egyik bölcsője Szeged volt.

A felszabadulás utáni fejlődés nem volt töretlen. A szocialista táboron belül támadt politikai problémák és hibás belpolitikai koncepciók következtében a város nem tudott fejlődni, sőt mesterségesen visszafejlesztették, területét megnyirbálták, iparát, szolgáltatási hálózatát nem fejlesztették. Az igazi, dinamikus fejlődés 1957. után következett be és napjainkban is tart, de a mulasztásokat máig sem sikerült teljes mértékben pótolni.

Mielőtt a mai Szegedet megismernénk, kanyarodjunk vissza egy kicsit a multhoz. A ma látható városkép kialakulásáról szeretnék szólni, rámutatva a táj elemei és a városkép összefüggésére. Ha rápillantunk a térképre, láthatjuk, hogy Szeged fölött, sőt Szegeden is a Tisza nagy kanyart ír le. Egy ilyen kanyarban húzódik meg városunk fölött Tápé, ez az ősi, talán még Szegednél is régibb település. Nem véletlenül mondja a nőta: "Szöged hirös város, Tápéval határos..."

Az egyik ilyen nagy kanyar, mintegy hosszan elnyúló félkörív képezi a város "főutcáját". Milyen csodálatos látvány! Kérem, ne sajnálják az időt, álljanak meg ragyogó napfényben a Felső-Tisza-parton a régi szalámigyár tájékánál és nézzenek el mindkét irányba. Balról a fűzfás partok között ott csillog a folyó. "Opálos szinei bágyadt kódében" - Juhász Gyula szavaival szólva - fölsejlik a Maros torkolat. A szegedi oldalon a füzek zöld gömbjei közül mind több weekend-ház kandikál ki. Szemben, mint valami teraszon, az ujszegedi strand vidám népe zsi-bong. Jobbra tekintve a híd körivei rácssozzák a napfényes eget, rajtuk túl a messzeségben van a híres Boszorkány-sziget. Nem

is sziget ez, csak beszögellés, amelyet az öreg Tisza épített az idők jártával. Ma a fiatal szerelmesek és a csendet kedvelő horgászok tanyája. A balparton a hid lábánál a szabad-strand napsütött homokpadkája huzódik, a mögötte sorfalként álló nyárfák koronája alig engedi látni Odessza ujépitésü toronyházait. Még egyszer nézzenek szét a két parton, mert felejthetetlen a kép: a csillogó vitzükör, a finom pasztell színek a partszegélyen és az áradó fény a nagy égbolt alatt. Mert Szeged a napfény városa. Szép ez a kép még akkor is, ha tőlünk jobbra a szegedi partvonal feltört sebként huzódik. Szép, mert épül az új partfal, amely biztonságot nyújt 170 ezer embernek.

Szántsándékkal beszéltem a Tisza elnyúló félkörívéről. Ugyan-ezek a körívek folytatódnak a töltések vonalában, amelyek védelmezően karolják át városunkat a sorsdöntő 1879 óta. Az elpusztult város helyére ekkor egy új várost terveztek, amelynek szerkezetét a tájbaillőn alkották meg mérnökei. Belső körutja /Lenin krt., szegediesen; kiskörut; Odessza körut/ a belvárost és Ujszeged parkborította szívét fogja körbe. Nagykörutja a hét sugárut által arányos mezőkre osztott külső városrészek főutvonala. Most kezd kibontakozni a harmadik körut, amely elvisz bennünket az ipari körzetekbe, vagy az épülő Tarján városrészbe. Könnyen áttekinthető, még ma is korszerűnek mondható város-szerkezetet alakítottak ki a tervezők, amely még hosszú évtizedekig bírja a továbbfejlesztést. Szeged mai tervezőinek nehéz feladata van: hogyan lehet úgy továbbépíteni a várost, hogy korszerű legyen, de ne szakadjon el a megőrzésre méltó hagyományoktól sem.

Itt érkeztünk el az egyik legizgalmasabb, és a várost szerető lakosok által oly sokat vitatott kérdéshez: a város rekonstrukciója, a városfejlesztés kérdéséhez. Szeged - szinte klasszikusan szép - szerkezetéről már szoltam. A teljesség kedvéért a városképről is kell beszélni.

A belváros, annak ellenére, hogy nem egységes stílusban épült, - inkább eklektikusnak mondható - nagyon is egységes városképet alkot. Tisza-part öreg palotasora, a Széchenyi tér épületei, a Dóm tér és környéke, a Klauzál tér épületei képezik a magvát ennek az egységes, most csak részleteiben felvillantott városképnek.

Városszerkezet és városkép, két olyan örökség, amelyet a szegediek méltán becsülnek és meg kívánnak őrizni. Mit jelent ez most? Meg kell őrizni, ami érték, meg kell tisztítani az időközben rátapadt sallangoktól és természetesen tovább kell fejleszteni. Erre szokás felénk azt mondani, hogy nehéz örökségünk van. A város vezetése felülősséggel vállalja ezt az örökséget. Elkezdtek a rekonstrukciót, amelynek a keretében a belvárosban felépült néhány jól sikerült épület, a régi palánk helyére egy kisebb lakótömb. A lakóházak, középületek vedlett külsejét fokozatosan új váltja fel. Itt már tudatosan dominálnak a pasztellszínek. A rekonstrukciót vita kíséri, amelyben a felhangoktól eltekintve a városát szerető és féltő szegedi honpolgár szólal meg, gyakran vaskos igazságokat is megfogalmazva. A városrekonstrukció nagyon költséges vállalkozás a mai világban, amikor az építőipár egyre inkább szerelő tevékenység-

g   válik. /Ha hozzávesszük, hogy a századfordulón épült házak napjainkban szinte egyszerre avulnak el, érthető, hogy nem csekély gondokkal küszködünk./

A városépítés másik t  r  lete a fejlesztés, amelynek keretében új lakótelepek és középületek épülnek, zömmel házgyári, vagy más módon előregyártott elemekből. Ilyen Ujszegeden Odessza városrész, mely Szeged testv  rv  ros  r  l kapta a nevét, és ilyen Tarján, a közel 30 ezres lakótelep, melynek építése   sz-szekapcsol  dik az   si település, Felsőváros, teljes rekonstrukciójával. Az építkezés ütemét csak két számmal kivánom érzékeltetni: a IV.   t  ves tervben 10.600 lakás épült fel és nem tervezünk kevesebbet az V.   t  ves tervben sem.

Ha el  s  t  lnak   n  k   j lak  telepeinkre, látni fogják, hogy a hagyományt modern formákban próbáljuk megőrizni. Tarján városrészben a Budapest körut   ve, a felkelő nap fénye felé forduló szalagh  zak hullámvonala összhangban van a városrészt körül   lel   - ma már kedvenc levegőző és napoz  helly   v  lt - körtöltés   v  vel. Itt folytatódik az a természeti szépség, amely a belvárosban a Hősök kapuja, a Beloiannisz kapu   v  ben, a Rerrich Béla t  r bensőséges szah  lytalan körében nyert kifejezést. Odessza   s Tarján lombosod   kis liqetei, a bevásárló központok városias terei a köruton belüli hagyományt folytatják és reméljük, hogy az ide kerülő t  rplasztik  k ugyanazt az esztétikai nevelő hatást fejtik majd ki, mint a belváros sok száz szobra, t  rplasztik  ja.

Talán szebb ez a városkép, mint amilyenek az ideérkező idegen először látja. Hiszen sok a felbontott ut, felállványozott ház, lezárt utszakasz. Mindez az építés, a fejlődés jele. Mi valóban kimondtuk a szót, amit a lojális ujságíró Ferenc Józsefnek tulajdonított: Szeged szebb lesz...

Arra kérem Önöket, szabad idejükben sétáljanak a városban és döntsék el önmagukban, hogy milyen Szeged városa.

Eddig Szeged külső megjelenéséről szóltam. Most nézzünk be az üzemek, intézmények falai mögé, vegyük sorra a város gazdasági, társadalmi és szellemi értékeit.

Közigazgatási szempontból Szeged kiemelt felsőfoku központ, amely azt jelenti, hogy gazdasági, kulturális, egészségügyi ellátás és közigazgatás vonatkozásában egy nagyobb területi egység középpontjának tekinthető.

A város lakossága 170 ezer fő, a nappali lakosság ennél 8-10 ezerrel több. Az ipari vállalatok és telepek száma 246, ebből 50-nek vidéki üzemegysége, telephelye is van. A szegedi székhelyű ipar termelési értéke 1974-ben 16,5 milliárd forint volt. /Az ipar szerkezetében lezajló változást mutatja az is, hogy ezen belül a nehézipar részesedése 30 %./ Az ipari profil 1956-ig könnyűipari, élelmiszeripari jellegű volt. A kormány ipartelepítési politikája következtében és a szénhidrogén-feltárások eredményeként napjainkra már a nehézipar néhány ágazata is meghonosodott. Például: gumiipar, kábelgyártás, olajbányászat, gázkitermelés és feldolgozás. A Szeged-Algyői Olaj-

mezőn 10 évvel ezelőtt még búzát termeltek. A szemünk láttára épült ki ez az ipari körzet, melynek égfelé szökő gázfáklyái, fémes csillogású lepárló tornyai az iparosodó táj szimbólumai. Ma ez a mező 1,2 millió tonna olajat ad, /amely az ország termelésének 56 %-a/ és 2,3 milliárd m³ földgázt. Ez tette lehetővé a város üzemeinek átállítását gáztüzelésre, de fokozatosan erre térnek át a háztartások is.

A hagyományos szegedi ipar részesedését az országos termelésből jól mutatják a következő adatok:

- a gyufa	59 %-át
- a seprű	56 %-át
- a szalámi	57 %-át
- a kenderfonal	73 %-át

a város üzemeiben termelik. Az új létesítmények közül meg kell említeni házgárunkat, mely évi 2.500 lakást termel, ellátva így nemcsak Szegedet, hanem a környéket is.

Az ipar mellett jelentős a mezőgazdasági termelés is. A nyolc termelőszövetkezet és egy állami gazdaság 21.142 hektáron gazdálkodik. Fűszerpaprika termelésből Szeged 54 %-kal veszi ki a részét az országos termelésből.

A város társadalma a gyors átalakulás stádiumában van. Míg korábban illetett városunkra az iskolaváros jelző, ma már egy újabb

jelzőt tehetünk a város neve mellé: Szeged ma munkásvárosnak is tekinthető. A IV. ötéves terv végére a foglalkoztatottak száma eléri a 94 ezret, ebből a munkások száma közel 55 ezer fő.

Mi szegediek, szívesen vállaljuk az iskolaváros minősítést is, mert városunkban nagy múltja van az oktatásnak. Már a török hódoltság után jőnevű iskolákat hozott itt létre a katolikus papság, majd a XIX. században az egyre erősödő polgárság alapított állami iskolákat. Az első világháború után pedig itt kapott otthont a kolozsvári egyetem. Az iskolaváros kifejezést részletesebben mutatják az alábbi adatok. A városban két egyetem, két főiskola és egy főiskolai tagozat, 13 középiskola, 5 szakmunkásképző iskola, 2 egészségügyi szakiskola, 32 általános iskola és 63 óvoda van. Ezekben az intézményekben az 1974/75. tanévben 3.323 októnak, nevelőnek nappali, esti és levelező tagozaton 44.134 fő oktatásával, nevelésével kellett foglalkozni. A tanulók száma Szegeden annyi, mint egy közepes magyar város lakossága, de a pedagógusoké sem kevesebb - hogy a hasonlatnál maradjunk - mint egy községé. Pedagógusainkban rendkívül sok szellemi energia, tenniakarás feszül. Az iskolai eredmények, a különböző helyi, vagy országos jellegű kísérletek jól mutatják ezt.

A város kulturális vezetése arra törekszik, hogy szellemi rangjának, társadalmi súlyának megfelelően kamatoztassa ezt az energiát a város politikai és kulturális közéletében. Városunkra gyakran mondják, hogy értelmiségi város. Az értelmiségi réteg száma napjainkban megközelíti a 10 ezret.

Külön kell szólnom a tudományos kutató tevékenységről, amely részben az egyetemi tanszékeken, részben a tudományos kutató intézetekben folyik. A tudományok tekintetében a komplexitás jellemzi a szegedi helyzetet. Az öt tudományág közül négyben - társadalomtudomány, természettudomány, orvostudomány, agrár-tudomány - kiemelkedő eredményeket érnek el kutatóink. /Az ötödiknek említhető műszaki tudomány az iparfejlesztés következtében szintén erősödik. Ezt mutatják a MTESZ rangos konferenciái, rendezvényei./ A multról szólva csak néhány nevet említek: a matematika területéről Haár Alfréd, Riesz Frigyes, és Szőkefalvi Nagy Gyula nevét, az orvostudományok területéről Szentgyörgyi Albert, Jancsó Miklós, Hetényi Géza nevét, a kémia területéről Bruckner Győzöt, a biológiából Kolosvári Gábort. Munkásságuk hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt ismert. Nem maradnak el mögöttük a ma élő nemzedékek sem. A Magyar Tudományos Akadémiának jelenleg 13 tagja él és dolgozik Szegeden, a tudományok doktora fokozattal több mint 50 fő, kandidátusi fokozattal 200 fő rendelkezik. Önmagukban is kifejező számok ezek. Rangsorolás nélkül megemlítem a József Attila Tudományegyetem Természettudományi Karának Bolyai Intézetét, melyben a magyar matematika legkiválóbbjai dolgoznak. Egy intézetben öt akadémikus, köztük a legfiatalabb még nincsen 40 éves. A tudomány igazi műhelye ez színvonalában, szerveztségében, eredményeiben.

A társadalomtudomány területén a megye és a város munkásmozgalma történetének feldolgozását végezték el történészeink, marxista tanszékeink oktatói. A szervátültetések, az endokri-

nológia, az izotopdiagnosztika, a gyógyszerkutatások az Orvostudományi Egyetem eredményeiről tanuszkodnak.

A szegediek elismerését kell látnunk abban is, hogy a tudományos kutatás irányító szervei az országos kutatási főirányokból kettőnek /közoktatásfejlesztés, államelmélet és közigazgatás fejlesztés/ alcentrumát a József Attila Tudományegyetemen hozták létre. Szegeden ma már jelentős biológiai kutatóbázis működik, melynek az experimentális biológia területén az MTA Szegedi Biológiai Központja a színhelye, de ide tartozónak tekinthetjük a József Attila Tudományegyetem biológiai tanszékeit is. Terveink szerint a jövőben Ujszegeden lesz a szegedi biológiai kutatás központja. Hosszasan sorolhatnám a kutatási területeket. Befejezésül megemlítem a Gabonatermesztési Kutató Intézetet, mely a mezőgazdasági termelésben alapvetően fontos témákat /buza, árpa, kukorica/ gondoz az ország szántóterületének 60 - 65 %-án. Az Élelmiszeripari Főiskolán az élelmiszeripar számára nélkülözhetetlen alkalmazott fehérjekutatások folynak. A kutatóhelyek kollaborációja az utóbbi időben örömdetesesen bővült. Az információk áramoltatásában, a tudományos élet szervezésében nagy szerepe van a Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Bizottságának.

Az évek során sok vita folyt arról, hogy milyen Szeged karaktere, melyik az igazi profilja. Én is említettem, hogy többféle jelzőt tesznek a város neve elé. Mi ezeket a jelzőket, - ha van valódi tartalmuk - vállaljuk, de azért azt szeretnénk, ha Szeged sokarcu város lenne, a termelés, az oktatás,

a tudomány és a kultúra eredményeivel gazdagítanánk a szocialista Magyarországot.

A kultúrában egy kicsit a fáklyavivő szerepét is kell vállalnunk. Pártunk, kormányunk - nagyon helyesen - sok határozatban, döntésben, rendeletben szorgalmazza a kultúra decentralizációját. Meggyőződésem, hogy nagy szükség van erre, mert a nagy szavakat kerülve mondhatom, hogy a magyar nép szocialista szellemű művelésében döntő szerepe van az öt kiemelt felsőfoku központnak. Még aztán a decentralizációt sokan megpróbálják visszafordítani, nem látva be, hogy a történelmi fejlődésünk okozta egyoldalúság - minden a kétmillió fővárosban van - sokáig nem tartható fenn. A város párt- és tanácsi vezetése nagy erőfeszítéseket tesz, hogy kulturális, művészeti életünk is színvonalas legyen, tudjon fejlődni. A szegedi kultúra tablója elég színes. Színházunk, és főleg annak opera tagozata a városon kívül is elismert. Most jelentős fejlődés elé néz, hiszen ősztől kezdve két épületben játszik. A Szegedi Szimfonikusok Zenekara és a Zenebarátok Kórusa /oratórium éneklésével/ része az ország zenei életének. Ezzel összefüggésben ajánlhatom Önöknek a Dóm orgonahangversenyait, ha maradandó élményre vágnak ebből a műfajból. Szeged irodalmi múltja jeles nevekkel büszkélkedhet. Dugonics, Mikszáth, Gárdonyi, Radnóti, József Attila, Babits, Balázs Béla csak átmenetileg kapcsolódott a város szellemi életéhez; Tömörkény, Móra, Juhász Gyula egész életművével a miénk.

Ma is van írócsoportunk, több József Attila díjas író, költő él a városunkban, itt szerkesztik az egyik legrégebbi vidéki

irodalmi folyóiratot, a Tiszatájat, és innen indul útjára - havonta 70 - 80 ezer példányban - a Kincskereső, az általános iskolás gyermekek folyóirata. Az irodalmi művelődés, egyáltalán a művelődés fontos bázisa a két könyvtár, /Egyetemi Könyvtár, Somogyi Könyvtár/ melyeknek közel egymillió kötetes anyaga rengeteg értéket tartalmaz.

Öröm számunkra, hogy reneszánszát éli városunkban a képzőművészet. A városépítésről szólva röviden érintettem már ezt a kérdést. Most inkább a festők, grafikusok, szobrászok munkásságára térek rá. A város 1970-ben 10 műtermes lakásból álló házat adott a művészeknek, akik addig elég mostoha körülmények között dolgoztak. A maecenitás most hozza meg gyümölcsseit. Kérem Önöket, nézzék majd meg a XVI. Szegedi Nyári Tárlatot és döntsék el, jól látom-e a kérdést. Képzőművészeti életünk pezsgéséhez természetesen hozzájárul a művészetoktatás és képzés, amely a Tömörkény István Gimnázium és Művészeti Szakközépiskolában, valamint a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola rajz- és művészetoktatási tanszékén folyik. E két intézmény sok fiatal tehetséget bocsátott már útjára, illetve biztosított számukra lehetőséget az alkotáshoz, fejlődéshez.

A sokszínűség kedvéért szólnom kellene még az öntevékeny művész-együttésekről, klubokról, művelődési házakról, egyáltalán a szegedi közművelődés eredményeiről. Mindezt elhagyom és kulturális életünkkel foglalkozva a Szabadtéri Játékokról és társrendezvényeiről szólnék.

A Dóm téren először négy és fél évtizede rendezett Hont Ferenc előadást, majd a háború okozta hosszú szünet után 1959-től folytattuk a kezdeményezést.

Az ország legnagyobb "népszínháza" ez, mely eddig 1,2 millió látogatóról számolhat el. Nem véletlenül használom a népszínház kifejezést, a színházi kuriózumokra vágyó ujságírás ellenében valljuk és vállaljuk, hogy magas művészi szinten a legszélesebb rétegeket kell művelni. Majd ha a városnak a jelenleginél több pénze lesz, egyszerre több színpadon is lesznek előadások és a "beavatottabb" közönség számára is szolgálhatunk valami újdonsággal. A csillagos ég sátra alatt a környezet esztétikuma, a több ezres nézősereg, a magasszínvonalú színpadi produkció bizonyára most is tartogat mindenki számára egy-egy emlékezetes élményt. Talán olyant is, amiért érdemes ide Szegedre visszajönni. Mi, vendéglátók, rendezők hiszünk ebben.

A játékok csak egyik, igaz, a legfőbb eseménye a fesztivál időszakának. Hadd legyenek az Önök idegenvezetője a nyári program megismerése érdekében. A társrendezvények száma jelenleg meghaladja az ötvenet. Kulturpolitikai célunk, hogy számukat ne növeljük, hanem a színvonaluk emelésére törekszünk. Ezek száma jelenleg is oly nagy, hogy sem anyagi erőink, sem kiállítási helyiségeink, sem vendégszolgálatunk kapacitása nem teszi lehetővé a mennyiségi növekedést. A nyári események művészeti, tudományos, gazdasági- és sport rendezvényekből állnak, minden területen dominál a nemzeti jelleg, de vannak nemzetközi vonások is.

A Nyári Tárlaton kívül még 11 képzőművészeti kiállítást tekinthet meg az ideérkező vendég a fesztivál időszakában. Hat komolyzenei és négy könnyűzenei hangverseny között választhat, hét tudományos konferenciát rendeznek. Kétévenként nemzetközi jellegű ipari vásár van Szegeden. /A rendezvény 1976-ban lesz 100 éves./ A tizenegy sportversenyből nyolc nemzetközi mezőnyben zajlik.

A tudományos programok közül kiemelkedik a Nyári Egyetem, melynek pedagógiai tagozata ez évben 12. évfolyamát nyitja meg, a művelődéstudományi kérdésekkel foglalkozó tagozat pedig 4. évfolyamához érkezett. A pedagógiai tagozat mindig a pedagógia legkorszerűbb kérdéseivel foglalkozott, nyilván ennek köszönheti a megnyilvánuló nagy érdeklődést. A statisztikák tanúsága szerint 3 - 3,5 ezer hallgatója volt eddig a tagozatnak. A tematikából, a szakmai előadók személyéből és az iránta megnyilvánuló érdeklődés szempontjából minősítve a kérdést, ez az évfolyam is sikeresnek ígérkezik.

Szólnom kell még két rendezvényről: a két évenként megrendezésre kerülő nemzetközi néptáncfesztiválról és a SZIN-ről, teljes nevén Szegedi Ifjúsági Napokról. A napokban gyönyörködhattunk az öreg barakkos városházánk előtt az ide érkező többmint félezer táncos színes forgatagában. Remélem, rendezvényeik közül egyikre-másikra Önök is eljutnak, produkcióik mindig nagyon szépek, de az idegeneknek kedves emlék marad az ujszegedi liget modern szabadtéri színpada is.

A SZIN a magyar ifjúság jelentős nyári demonstrációi közé tartozik: politizálás, művelődés, barátkozás és szórakozás a programja. Eddig minden évben 5 - 6 ezer fiatal, ez évben 10 ezer ifjú találkozik majd városunkban július végén.

Íme, egy prospektusra való az idegenvezető ajánlataiból. Ugy érzem, kedves vendégeink, ezek kifejezik mindazokat az értékeket, amelyeket városunkban találnak. Ha Önök szétnéznek, és remélem többször is szétnéznek, nélkülem is eldöntik majd, melyik Szeged valódi arca.

Időm erősen végéhez közeledik, befejezésül szeretnék még egy gondolatot felvillantani. Előadásomban talán a kelleténél nagyobb szeretettel szóltam városunkról. Elnézésüket kérem ezért. Szeretném ezt a várost, minden gondjával, bajával együtt. A hibákat is látom, ha most nem is szóltam róluk. Hiszen több mint egy évtizede foglalkozom kulturális politikával: illik tudnom mindenről, ami az oktatás, tudomány, kultúra területén történik.

Manapság sokszor felvetődik a kérdés: hol jobb élni? a fővárosban, vagy vidéken? faluban? kisvárosban? nagyvárosban? Véleményem szerint Szeged nagyság és adottságok tekintetében optimális, vagy hamarosan optimális lakóhely lesz. Nincsenek ugyan hegyei, de vannak folyói, termálvizei, - mennyi lehetőséget tartalmaznak ezek! - Van tiszta levegője. Városképében a szépen őrzött hagyomány és a gonddal tervezett modern simul

egységbe. Van lüktető ritmusu gazdasági élete, melyben meghatározó erejű a 22.170 főből álló 2.192 szocialista brigád. A szegedi honpolgár gyakran zsörtölődik ugyan a város vezetésével, elégedetlen a fejlődés ütemével, de szereti városát, büszke rá, sőt áldozatokra vállalkozik érte. Például 1974-ben a lakosság, a KISZ és a vállalatok által szervezett társadalmi munka 50 millió forint értékkel gazdagította Szegedet és ezenkívül mennyi a pénzzel nem is mérhető társadalmi segítség: iskolák, óvodák, öregek napközi otthona karbantartása, játszóterek játékeszközökkel való felszerelése, stb. Van a városnak sokszínű kulturális és művészeti élete, amely egész évben minden érdeklődő ember számára naponta kínál programot művelődésre, szórakozásra.

A tanév idején diákoktól népes a Kárász u-i korzó, ujabban, örömünkre, mind több sportegyesületet csábít ide a Sportcsarnok, egész esztendőben különböző tudományos konferenciák színhelye a város. Nyáron a fesztivál-időszak pezsgő élete ad új szint, meg új feladatokat és élményeket. A határállomások felől 1974-ben 900 ezer idegen érkezett Szegedre, illetve utazott át városunkon. /A fél millió magyart nem is említve, akik szintén itt lépték át a határt./

Azt mondhatom, itt egész évben feszülnek az erők, hogy lépést tudjunk tartani a kor követelményeivel és valamit behozzunk az 1956 előtti elmaradásból is.

Kedves Vendégek! Nem fogytam ki a mondanivalómból, csak az idő telt el. Köszönöm, hogy türelemmel meghallgattak. Az MSZMP Szeged városi Bizottsága, Szeged megyei város Tanácsa nevében tisztelettel köszöntöm Önöket városunkban. Eredményes munkát kívánok a Nyári Egyetemnek és szeretném, ha nagyon jól éreznék magukat itt Szegeden. Igyekeztem a látnivalókhoz néhány tanácsot adni. A szórakozási lehetőségekről kevesebbet szóltam, de ezeknek ugyanis annyi a reklámja, hogy nélkülem is megtalálják. Azért ne menjenek el úgy Szegedről, hogy a Fehértói, vagy a Roosevelt téri Halászcsergőben nem ettek egy jó csipős halászlét. És feltétlenül jó kis pusztamérgesi rizlinget igyanak rá, mert különben a hal azt hiszi, "hogy a kutya ötte mög".

Befejezésül megkérem Önöket, hogy vigyék hírét annak, ami tetszett és jövőre is látogassanak el hozzánk.

AZ IZLÉS FOGALMA

Az izlés rendkívül bonyolult, összetett jelenség. Általános fogalmát tekintve a mindennapi élet problémakörébe szokás sorolni. Illetékessége, érvényességi köre azonban nem terjed ki a valóság minden szférájára. Például kompetenciája a tudományban, a politikában és az etikában kérdéses. Ahol viszont illetékességét elismerjük - a privát szférája az embernek, a hedonizstikum, az etikett, az esztétika és a művészet területei - ott különböző norma - és normarendszerek érvényesülnek az izlésben.

Ahhoz, hogy az izlés fogalmát jól megértsük, szükséges e normarendszerekről, ill. az izlés érvényességi köréről néhány gondolatot előrebocsátani, ill. röviden arról szólni, hol is van a helye az izlésnek az esztétikában. /Annál is inkább, mert erről külön előadás nem hanqzik el./ Nem kell különösebben bizonyítani, hogy legszubjektívebben az ember privát-szférájában érvényesül az izlés. Azért, mert az izlés ítélete ez esetben nem szembeesíthető mindig az adott, elfogadott normákkal és törvényszerűségekkel. Az ember izlése által diktált döntések itt lehetnek a legkülönbözőbbek. Itt érvényesül leginkább a régi szólás igazsága: De gustibus non est disputandum. Az izlések fölött nem szabad vitatkozni. Köznyelvi formájában: Izlések és pofonok különbözőek, kinek a pap, kinek a papné, kinek a szőke, kinek a barna... kinek

mi a kedvenc étele, szórakozása, hobbyja, milyen típusú nő, férfi tartozik, vonható tetszése alá stb.

Az etikett és az esztétikum művészetén kívüli szférájában is sok szubjektív elem érvényesül még. Bár ez a terület az ízlésnek már egy másik "rétege". A társadalmi tényezők ez esetben már többször és jobban éreztetik hatásukat. A hasznosság és az esztétikum objektíven érvényesülő törvényei jobban szembe-síthetők az egyén e szférába tartozó döntéseivel.

A magánélet szférái tartoznak elsősorban ide is; mi tetszik, mi nem tetszik az embernek a természetben és a társadalomban. A tetszés, választás mértékét azonban már részben a környezet, a társadalmi ráhatások befolyásolják, különösen a társadalomra vonatkozó ízlés ítéleteket.

Az ízlés érvényességi körének végezetül van az előbbiektől - megítélésünk szerint - lényegesen különböző területe. Ez pedig az esztétika és a művészetek szférája. Itt ugyanis az említett normarendszerek másképpen érvényesülnek, mint az előbbi két esetben. E különbség lényege az, hogy a művészetek megítélésében minimálisra csökken a szubjektív elem az ítéletben. Mit jelent ez? Azt, hogy aki műalkotásokat fogad be, vagy utasít el, rangsorol, minősít, annak alkalmazkodnia kell azokhoz az objektíven létező esztétikai törvényszerűségekhez, amelyek nélkül megfelelő minőségű befogadás csak ritkán lehetséges.

Tehát valaki egyszerre nem mondhatja rangos alkotásnak Móricz és P. Howard regényeit, Kodály Zoltán, vagy S. Nagy István muzsikáját. Választása itt kifejezetten ezen kialakult esztétikai normarendszerrel adekvátan történhet. Szubjektuma az ember izlésének ez esetben legfeljebb abban nyilvánul meg, hogy az esztétikai törvényszerűségekkel szembesíthető művek között választ az egyén. /Természetesen itt arról van szó, ha az egyénnek van izlése./ Nem Kodály tetszik neki pl., hanem Bartók. Nem Juhász Ferenc, hanem Nagy László. Nem Pátzai Pál, hanem Somogyi József. Tehát esztétikailag minősíthető alkotások között válogat.

A művészeti izlés tehát már az esztétika; a művészet törvényeinek ismeretét is feltételezi. Az esztétika, a művészetelmélet pedig tudomány, amely tanulás által sajátítható el. Tehát tudományos ismeretanyag birtoklása is szükséges a jó művészeti izlés megszerzéséhez.

Azért hangsúlyozzuk ezt, mert vannak, akik az izlést mindenesztől a mindennapi élet, a köznapitudat kategóriájába sorolják. Az első két esetben - az izlés említett előző két "rétegénél" - ez el is fogadható. A művészeti izlés esetében azonban már nem. Hiszen már a művészeti izlés nevelése is nagyfokú tudatosságot feltételez; mindenekelőtt éppen azt, hogy az izlést általában is, de a művészeti izlést különösen és mindinkább kivonjuk a köznapitudat hatása alól, amely szférájában még nagyfokú szubjektivitás, spontaneitás a jellemző, éppen a hagyományok, elő-

ítéletek, szokások hatása révén. /Nincs idő a mindennapi és a teoretikus tudat különbségének elemzésébe belebocsátkoznunk. Pusstán jelezzük, hogy hajlunk Szerdahelyi István véleménye felé és a mindennapi, a köznapit tudatot nem minősítjük egyértelműen negatívnak./

Véleményünk szerint, ha az izlés helyét akarjuk kijelölni az esztétikában, differenciáltabban kell eljárunk az izlés különböző szféráinak, "rétegeinek" hovatartozását illetően. Ahhoz, hogy az izlés fogalomhoz megfelelően közelíteni tudjunk, a fent említettek figyelembevétele elengedhetetlen.

Hiszen az izlésben - s ennek bővebb kifejtésére itt nincs módunk - tudatos és öntudatlan elemek, intuitív ráérezés, fogékonyság és tudományos ismeretek összetevői keverednek.

Vagyis amikor izlésünk szerint /izlésünknek megfelelően/ ki nyilvánítjuk valamiről, hogy "tetszik", vagy "nem tetszik", az részünkről lehet ösztönös vonzódást magába foglaló választás, vagy rendkívül tudatos, az objektív törvényszerűségekkel szembesíthető döntés.

Itt tehát hangsúlyoznunk kell, hogy az izlésnek említett szférái, rétegei nem mereven határolódnak el egymástól, hanem át- szövik egymást.

Amikor tehát mi azt valljuk, hogy pl. a művészeti izlés ma a teoretikus tudat által döntően befolyásolt kategória, mert birtoklása tudományos ismereteket, sok tudatos elemet is feltételez, nem zárjuk ki azon főként pszichikus meghatározókat sem az egyéni ítélet kialakításából, melyek az emberben a tetszés tárgyával való találkozásig kialakultak.

Mielőtt konkrétan az izlés fogalmával, fogalomkörével kapcsolatos kérdésekkel foglalkoznánk, összegzésként meg kell jegyeznünk: az izlés esetében sokkal összetettebb, bonyolultabb jelenséggel van dolgunk, semmint egyértelműen kimondhatnánk: az ösztönösség az izlésben a köznapi tudat velejárója, a teoretikus tudat pedig a tudatos izlés megfelelője. Hiszen az izlés "ösztönös rétegeiben" is bizonyára ki lehet mutatni tudatos elemeket s minthogy a tudatos ismereteket elsősorban feltételező művészeti izlésben is rábukkanhatunk ösztönös, szubjektív elemekre, az izlés "létének" dialektikája - többek között - éppen ebben is rejlik. Megítélése azért is igényel nagy körültekintést, differenciálást.

Tisztelt Hallgatóság!

Ugy véljük, a fentiek előrebocsátása feltétlenül szükséges volt ahhoz, hogy az alábbiakban most már az izlés fogalmával foglalkozhassunk. Mint ismeretes, az izlés fogalmával kapcsolatosan két előadás hangzik el. Egyik az izlés fogalmának történeti fejlődését vázolja fel, másik - e mostani - éppen ezért az utóbbi másfél évtized - főképpen magyar és orosz

nyelvterületen lezajlott - vitáinak tükrében törekszik számot adni azokról a kísérletekről, eredményekről, amelyek az izlés meghatározására irányultak, irányulnak napjainkban.

Talán nem haszontalan, ha jelezzük, hogy áttekintésünk van a szovjet, a lengyel, a bolgár, s részben a német nyelvterületek izléskutatásainak eredményeiről. Leszámítva az empirikus /felmérésre alapozott/ jellegű publikációkat, az izléseleméleti-, izlésesztétikai kutatások /marxista kutatások/ - bár az utóbbi másfél évtizedben felélénkültek, s több lényeges kérdést felvetettek és igyekeztek megválaszolni - még mindig gyermekcipőben járnak. Említésre méltó bolgár és német eredményekről nem adhatunk számot. A század első felében a Schücking, Vloten-hez kapcsolódó kutatásokhoz hasonlókról nincs tudomásunk. Lengyelországban is csak az utóbbi években indult meg az izlés iránti elméleti érdeklődés. Lényeges publikációk azonban nincsenek. A varsói egyetem esztétika történésze, Stanislaw Pazura foglalkozik az izlés fogalom történetével. Egyenlőre azonban még a kutatás stádiumában. Közvetve tudjuk, hogy nem sokkal jobb a helyzet a nem szocialista országokban sem. Talán az angolt kivéve. Ismerjük ugyanis BOAS, George: Az izlés története felé /Toward a history of taste/ c. tanulmányát, tudunk J. Laver, R. Fump, R. Lynes, O. Brochmann, R. Peacock munkáiról.

Ebben a nemzetközi mezőnyben a magyar és szovjet izlés-esztétikai kutatások nincsenek lemaradva. Az utóbbi években pedig különösen megizmosodtak. De nézzük most már ezeket az eredményeket az izlés-fogalom meghatározására irányuló törekvések tükrében.

Mindenekelőtt megkíséreljük az izlés fogalmának definiálására irányuló törekvéseket és próbálkozásokat valamilyen formában rendszerezni. A szóbanforgó tárgyban a felfogásokat az alábbi nézőpontok köré csoportosíthatjuk:

Vannak vélemények, melyek szerint az izlés azonos az emberek, emberi közösségek esztétikai ideáljaival, elképzeléseivel, általában esztétikai nézeteinek rendszerével. A Magyar Esztétikai Kislexikon első kiadása pl. az izlést "az egyes ember, vagy egy adott társadalmi réteg, osztály esztétikai ideáljainak"¹ tekinti, amelyhez mérve az emberek kialakítják esztétikai ítéleteiket. Ez a fajta meghatározása az izlés fogalmának vitatható. Hiszen az ember esztétikai ideáljainak rendszere csupán egyik összetevője, még pontosabban egyik előzménye, feltétele izlése kialakulásának. Így egyfelől szűk a megfogalmazás, másfelől pedig nagyon is körülhatárolatlan.

Többen már árnyaltabban fogalmaznak, amennyiben akár egy adott közizlés szintjét az adott, meghatározott, adekvát esztétikai

1. Szigeti József: Esztétikai kislexikon. Kossuth K. Bp. 1969.

nézetek rendszeréből vezetik ugyan le, vagy e nézetek fejlődésével összefüggésben vizsgálják, de nem azonosítják vele. Ilyen felfogásban közelíti meg az izlés fogalmát pl. Viktor Szkaterscsikov is, aki szerint az emberek izlése csak közvetve vezethető le a társadalom esztétikai nézeteiből. "Az esztétikai izlések meghatározott esztétikai rendszerek alapján fejlődnek, kifejezik, feltárják azokat ..." ²

Később megjelent könyvükben /J. Lukinnal közösen írták/ Szkaterscsikov megerősíti korábban vallott nézeteit az izlésről, de már pontosabban fogalmaz: "Hogyha esztétikai izlésen konkrét érzelmi-eszmei értéket és jelenséget értünk a természetben, a társadalmi életben, vagy a művészetben, akkor természetesen az ilyen értékek nem tudnak nem kifejezni meghatározott esztétikai ideákat. Az emberek izlése alapján, végsősoron még tudjuk itélni az ő felfogásukat is /sőt abban az esetben is, amikor ők azt nem ismerik fel, vagy nem akarják világosan értésünkre adni/." ³ Szkaterscsikov "izlésfogalma" így már átvezet azoknak a felfogásoknak a körébe, akik az izlésnek, mint kategóriának értékelő, ítélkező jellegét hangsúlyozzák elsősorban. Értékelő, ítélkező jellegét tartva meghatározónak, nem tagadva az esztétikai ideálok /nézetek/ meghatározó szerepét az izlés kialakulásában, fejlődésében, mint ahogy Szkaterscsikov is elismeri, hogy az izlés végsősoron ítélet. Már ilyen értelemben definiálja az izlés végső fogal-

2. V.K. Szkaterscsikov: Tvoj eszteticzeszkij vkusz. /A Te esztétikai izlésed./ Znaniye, Moszkva, 1963. 8 p.
3. J.A. Lukin - V.K. Szkaterscsikov: Osznovi marksziszszkoleniniszkoj esztetiki. /A marxista-leninista esztétika alapjai. "Vüzsája Skola", Moszkva, 1971. 157 p./

mát a neves Usakov-féle értelmező szótár is, amikor az izlés második jellemzőjeként annak "esztétikai-értékelő" tulajdonságát emeli ki.⁴ Hasonlóan vélekedik a Dal-féle értelmező szótár is: "Az izlés mindig értékelő jelenséggel kapcsolatos... értékelő kategória."⁵

L. Kogán könyvében szintén értékelő és normatív kategóriának tartja az izlést elsősorban. "Mi arra gondolunk - írja -, hogy lehetséges úgy meghatározni a művészeti izlést, mint viszonylagos állandó rendszerét fontos esztétikai jelenségek értékeinek..."⁶

És itt tennünk kell egy kis kitérőt. Kogán ugyanis tudatosan keveri az izlés, az esztétikai és művészeti izlés fogalmát, mert mint írja: "Az embert a természeti és a társadalmi jelenségek értékéhez és a művészeti alkotások értékéhez való közelítésben egységes igény a szépség, ezt azonos ideálok és nézetek vezérlik."⁶

4. D. N. Usakov: Tolkovüj Szlovar russzkogo jazika. /Az orosz nyelv értelmező szótára/ Tom: 1. 1935. 307 p.

5. V. Dal: Tolkovüj szlovar zsvigo veliko russzkogo jazika /Az élő nagy orosz nyelv értelmező szótára/. Tom I. Moszkva, 1955. 212 p.

6. L. N. Kogan: Hudozslesztvennij vkusz. /A művészeti izlés./ "Miszt" Moszkva, 1966. 41 p.

Ez önmagában véve valójában igaz is. /A bevezetőben beszéltünk arról, mennyire különböző normarendszerek érvényesülnek az izlés különböző szféráiban./ Bármennyire tetszetősek is azonban a szerzőnek ezek az érvei, vitatjuk. Kétkelünk bennük azon egyszerű oknál fogva, mert ha elfogadnánk őket, magunkévá kellene tenni - érveléséből következően - azt is, hogy a művészeteknek /irodalomnak/ nincsenek megkülönböztető specifikus jegyei a természettel és társadalommal szemben.

Másszóval, ha az izlés - ahogyan ez az eddigiekből kiderült - az esztétikai nézetekre, ideálokra alapozott értékelő, ítélkező kategória pl.: a szép és a rut jelenségei felett, ez semmiképpen nem jelentheti azt, hogy ez a szép és rut - még ha egy ideálból táplálkozik is - azonos /azonosan megnyilvánuló, azonosan felismerhető/ a természet, a társadalom és a művészet szférájában, és nincsenek nagyon is megkülönböztető, sajátos jegyei. Hitelesebbnek érezzük ezért V. Razumnűj felfogását, aki - éppen fordítva -, kiemeli az izlés, az esztétikai és a művészeti izlés különbségét, amikor így differenciál: "Az esztétikai izlés az ember ítélkező tudatának eszköze a valóság szép és rut jelenségei fölött ... Sokkal szűkebb kategória a művészeti izlés, mely megfelel közvetlen ítéleteknek és minősítéseknek a művészi alkotások fölött..."⁷

7. V. A. Razumnűj: O horosem hudszslesztvennom vkusze. /A jó művészeti izlésről./ Goszpolitizdat. Moszkva, 1961.
12 és 21 p.

Razumnűj definiálása - az izlés, az esztétikai és művészeti izlés-fogalom szétválasztását illetően - inkább logikusnak tűnik. A művészeti izlés ugyanis valójában csak a művészi alkotásokra vonatkozhat, ezért szűkebb az esztétikai izlésnél. Értéke, szépsége, avagy rutsága viszont a természetnek és a társadalomnak is lehet és van is. Esztétikai értékkel, szépséggel az emberi munkán keresztül a különböző művészeteken kívüli emberi cselekvések is rendelkeznek. Ezért az esztétikai izlés fogalmi köre természetszerűen tágabb. Ebből következően az esztétikai nevelés köre is szélesebb a művészeti-nél.

Nyilvánvalóan következik ebből az is, hogy az esztétikai nevelés nem lehet speciális formája a művészeti izlésnevelésnek, az esztétikai nevelés az egész egyéniség formálásának eszköze. A korszerű művészeti tudat formálása, nevelése és fogalma is természetszerűen szűkebb az egyén, a személyiség egész nevelését felölelő esztétikai törekvéseknél.

Az izlés, az esztétikai, a művészeti izlés /nevelés/ fogalomkülönbségének tisztázására szánt kitérőnk után térjünk újra vissza a további izlést meghatározó törekvések ismertetéséhez. Azoknál a teoretikusoknál tartottunk, akik az izlésnek meghatározó jellegét az értékelésben, az ítéletben találták meg. A művészeti izlését - ebből következően - a művészeti tudat szféráin belül a műalkotások értékelésében, megítélésben. Hasonló felfogásban többen közelítenek az izlés meghatározásához. Lényegében Mesterházi Lajos is, akinek fejtegetése az izlés fo-

galmáról így hangzik: "Izlésnek nevezzük az embernek azt az érzelmi készenlétét /diszpozícióját/, amelynek alapján a jót és rosszat, szépet és a csúfat bizonyos rendszerességgel és következetességgel, spontán megkülönbözteti." ⁸ Szerinte "az izlés olyan fajta minimumra redukált tudatforma volna az esztétikai ítéletek világában, mint amilyen a lelkiismeret az etikai ítéletek világában. /Vagy az evidencia a gondolkodásban/" ⁹ Meghatározása igazolására a klasszikus példát, a Hamletet idézi fel. Itt - írja - az etikai kérdések eldön-
sekor a főhős, Hamlet izlés és lelkiismeret konfliktusával találkozunk. Ebben a szellemben fogalmaz Szabó György is: Az izlés "nem más, mint az esztétikai ítélet alkotásunkban megnyilvánuló szemlélete, melyet a szépről vallott elképzelések és fogalmak végsősoron a személyes szépség-eszménnyel kapcsolatos nézetek irányítanak." ¹⁰ Mint látható, azok, akik nem azonosítják az izlést az esztétikai ideálokkal, sőt annak értékelő, ítélkező jellegét - mint elsősorban meghatározó jegyét - emelik ki, azok közül is döntő többségben az esztétikai ideálok függvényeként tartják számon az izlés fejlődését. Nem is lehet ez másképpen, hiszen ezek az esztétikai nézetek, ideálok - mint már utaltunk is rá - fontos előfeltételei, jelentős összetevői az izlés végső ítélet formájában való megfogalmazásának.

8. Mesterházi Lajos: Az izlésről. Kritika, 1963. 11. sz. 23 p.

9. Lásd 7.

10. Szabó György: Izlés és világnézet. Társadalmi Szemle 1966.

6. sz. 53 p.

Igy konkluzióként levonható az eddigiekből, hogy habár van eltérés az egyes szerzők "izlés-definiálásában", ezek egyrésze árnyalati hangsúly-eltolódáson alapul csupán. Ugyanakkor másfelől hangsúlyozni kell azt is, hogy a meghatározások többségére jellemző az izlésnek az egyoldalú, csak a pszichológiai oldalát kiemelő, ezt érvényesítő definíciója - amire már Szabolcsi Miklós is rámutatott a Magyar Tudományos Akadémia első "izlés" vitájában, 1970. november 19-én. Az izlés komplexebb jelenség. Erre figyelmeztet pl. Mácza János is. Ő is az izlés értékelő jellegét emeli ki. "Az izlés - az izlés ítélete azonban - írja - nem közelíthető meg csak művészi-esztétikai aspektusból. Az izlés az emberi viszonyok, a körülvevő természet és társadalmi környezet széles területeire kiterjeszthető"¹¹. Mácza kiemeli az izlés ideológiai - osztályjellegét, mert - ahogyan fogalmazza - az izlés mindig kifejezi az antagonisztikus ideológiák harcát.

Több, elsősorban magyar szerzőre viszont az jellemző, hogy általánosságban foglalkoznak csak az izléssel, s meg sem próbálják a differenciálást. Megítélésünk szerint pedig ez a differenciálás az izlés fogalmát illetően - ismételten hangsúlyozzuk - elengedhetetlen.

11. J. Mácza: Ob eszteticzeszkom vkusze. Tri beszedi. Az esztétikai izlésről. "Maladaja Gvargyija", Moszkva, 1963. 15 p.

A komplexitás igényével közelítettek az izlés fogalmához többben is, ami tovább motiválja, bővíti azon definíciós törekvéseket, amelynek összegzésére vállalkoztunk. Ám még egyszer hangsúlyozzuk, differenciálatlanul.

Ilyen felfogásban közelített az izlés-fogalomhoz, a Magyar Tudományos Akadémia 1970. novemberi vitájában Szántó Miklós. Igaz, Szántó Miklós korábbi tanulmányai során már utalt rá, hogy munkaközössége "az izlést komplex társadalmi jelenségnek"¹² fogta fel, amely rendkívül összetett, sokféle oldal ellentmondásos egysége. Meggyőződése szerint az izlés szabályozó apparátusként működik az emberben, ezért úgy kell felfogni, mint szakadatlan választást, elutasítást, minősítést és rangsorolást.

A már jelzett 1970-es Akadémiai vitában felszólalva szellemes hasonlattal világította meg korábban kialakított álláspontját. Az izlés, mint a szakadatlan választás, kiemelés, besorolás, elvetés mechanizmusa hasonlít egy fogaskerék rendszer működéséhez, amely az objektív létkörülményektől tart, és áttételekkel kapcsolódik a társadalmi közérzetig, az életeszményig, az ismeretekig, és ezen keresztül befolyásolja a konkrét választást. Nem egyszerű fogaskerék-sor ez, hanem sebességváltó. Vannak olyan fogaskerekek, amelyeknek bekapcsolása hátramene-tet kapcsol be, lassít, egészen más áttételekkel jár. Példának

12. Szántó Miklós: A művészi közizlés a szociológus szemével.

Valóság, 1967. 6. szám 2 p.

hozza az urbanizálódásnak, mint társadalmi tényezőnek a folyamatát, amely - felméréseik szerint - jelentős mértékben terheli le - mint élet-helyzetet - a különböző energiákat. Ezért bizonyos rétegeknek a művészetek iránti elvárása csupán mint pihentető, mint élvezeti, mint regeneráló funkció jelentkezik napjainkban.¹³

Az izlés fogalmát legsokoldalubban Szabolcsi Miklósnak és Szerdahelyi Istvánnak sikerült - magyar vonatkozásban - meghatározni. Szabolcsi nem zárt definícióra törekedett. Kiemeli az izlés változékony, fejlődő jellegét, konkrét mivoltát, történetiségét, s azt, hogy az izlés döntő mértékben a mindennapi élet kategóriája. /Ami tehát szerintünk így kimondva vitatható./ Szerinte az izlés meghatározása így hangzik: "Mi az izlés? Pszichológiai oldalról tekintve: értékelő, válogató apparátus, készség, képesség, amely a beérkező /művészettől, környezettől, stb. származó/ élményeket, benyomásokat megszüri, értékeli, általában egymáshoz viszonyítja, elveti, vagy befogadni segíti. Szociológiai oldalról fogalmazva: a befogadás egy mozzanata, a művek recepciójának előfeltétele.

13. Szántó Miklós felszólalása a Magyar Tudományos Akadémia által rendezett vitában az "izlésről". 1970. november 19-én. Kézirat-jegyzőkönyv gyanánt.

Ha pedig esztétikai terminusokkal akarom megragadni, akkor azt mondhatnám, hogy az izlés a műalkotást "bensővé tevő" képesség egy mozzanata, igény bizonyos művek "bensővé tételére", más művek elvetésére. Ilyen szempontból tehát a lukácsi terminológiával élve: a műalkotás "után"-jához tartozik.¹⁴ /Megjegyezzük - kifejtésére nincs idő -, hogy az alkotás oldaláról, valóban az után-hoz tartozik az izlés, ám a befogadó oldaláról szemlélve elsősorban az előtt-nek /szintén lukácsi terminológia/ van döntő jelentősége, sőt az alatt-nak is meghatározó szerepe lehet olykor a befogadásban./ Szabolcsi tehát aláhuzza, hogy az izlés mennyire összetett, bonyolult tudati jelenség. Az izlés általános voltában, általánosan is érvényes definíciójában mutatja meg annak specifikus művészeti jegyeit is az egyoldalúság kizárásával.

Hogy mennyire nehéz az izlés frappáns, magvas definiálása, azt Miklós Pál is kiemeli, amikor azt fejtegeti, "Hogy az izlésen valami nehezen megfogható, inkább csak nagyjából körülírható dolgot értünk. Az izlésnek nemcsak sok összetevője van, hanem sokféle tartalma is: a köznapi fogalomban gyűjtőfogalomként használjuk, s értünk rajta az említett összetevők mellett vára-kozást is, ítéletet is, fogékonyságot is /pedig ezek nagyon kü-

14. Szabolcsi Miklós: Szocialista közizlés, szocialista tudat.

Magyar Tudomány, 1971. 2. szám 99 p.

lönböző tényezők: az első szociológiai, a második esztétikai, a harmadik lélektani/, sőt ezek együttesét, esetleg rendszerét is" ¹⁵

Szerdahelyi István történetiségében sokrétűen közelíti meg az izlést: "Az izlés az ember készsége, amely intuitív műveletekkel olyan érzelmi ítéleteket alkot, melyeknek mértékei az egyén eszményei. Ezeket az eszményeket legtávolabbról az egyén anyagi életkörülményei és neveltetése - nevelődése, valamint fizikuma - temperamentuma, legközvetlenebbül pedig életérzése és közérzete, fiziológiailag meghatározott érzelmei alakítják, fejlesztik." ¹⁶ A továbbiakban meghatározása utal az izlés kompetenciájára. Szerdahelyi már megkülönbözteti az izlés általános és az esztétikai izlés fogalmát. Hangsúlyozza az esztétikumban létező objektív törvényszerűségeket, melyek tudomásul vétele nélkül nem beszélhetünk jó művészeti izlésről. Meghatározásában érzelmi ítéletekről beszél - az izlés szubjektív voltát hangsúlyozza -, amelyek kialakításában döntő szerep jut az intuíciónak. Ezzel a megállapítással maradéktalanul nem tudjuk azonosítani magunkat. Anélkül, hogy az érzelem, az intuíció szerepét tagadnánk az izlés ítélet kialakulásában, úgy véljük ezek a kategóriák nem kizárólagosak.

15. Miklós Pál: Izlés-izlésnevelés. Népszabadság 1971. június

16. 7 p.

16. Az izlés sajátosságai: Izlés és kultúra. Tanulmány-gyűjtemény. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974. 5 p.

Vagyis nem tulajdonítunk az ember izlésítéletében olyan egyed-uralkodó szerepet az intuíciónak, ahogyan azt Szerdahelyi teszi. Korábban pedig már beszéltünk arról, hogy egy döntés, választás, minősítés, ítélet meghozatalában ott munkál az ember addig megtett élet utja, az "előtt", s ebben az életutban nemcsak érzelmi-szubjektív elemek dominálnak. Vagyis az emberi izlés ítélet megszületését nagyban befolyásolja az egyén egész alap- és életbeállítódása, művészeti ítéleteknél recepciós készsége, stb. S ki merné állítani, hogy az az élet és alapbeállítódás csak érzelmi alapokra épül. Tehát, amikor az egyén látszólag érzelmi alapon reagál valamire, mond ítéletet valamiről, abban az ítéletben megnyilvánul egész élettapasztalata, az ítélet tárgyáig megtett életutja.

Ezért érezzük mi az izlést az élettapasztalathoz, meggyőződéshez, a világnézethez közelálló tudati jelenségnek. Ezekben a kategóriákban is mindig egyszerre van jelen az érzelmi, értelmi és a tevékenységi mozzanat.

Végezetül - s ne tűnjék szerénytelenségnek - saját felfogásomról is ejtek néhány szót. Véleményem szerint azok a teoretikusok járnak a helyes uton, akik az izlést összetettségében, komplex jelenségként kezelik. Ugyanakkor azokkal értek egyet, akik e komplexitásból legfontosabb elemként, meghatározóként az izlés ítélet-jellegét emelik ki. Az izlés-fogalom történeti fejlődése már másik előadás tárgya. Éppen ezért itt csak jelezni kívánom, hogy így közelíteni az izlés fogalmához történetileg is indokolt és igazolható.

Hiszen izlésről, mint külön kategóriáról csak akkor beszélhetünk, ha a társadalom olyan választékot tud bocsátani az egyén rendelkezésére, amiből válogathat, ami fölött ítélkezhetik. Ezt a bőséget, ezt a választási lehetőséget az áruter-melő társadalom teremti meg először az ember számára.

Igy közeledett az izlés fogalmához a maga idejében már Kant is, amikor az esztétikai izlés ítéletéről ír. Az irodalmi izlésről irt fejtegetéseiben Horváth János is hasonlóképpen nyilatkozik: "Az irodalmi izlés egyéni, vagy közösségi lelkitulajdon, mely elvszerű következetességgel öntudatlan, vagy tudatosan ítél meg, vagy alakít /fogad, vagy létesít/ a tetszés szempontja alá tartozó /esztétikai/ értékeket."¹⁷

Régebbi korok teoretikusait azonban nemcsak a példa kedvéért citálom - és hivatkozhatnék többükre is, ám nem kívánom elvenni következő előadónk kenyerét - hanem mindenekelőtt azért, hogy bemutassam, hogy az izlésnek értékelő-ítéletként való felfogása önmagában tisztán szubjektív megközelítése a fogalomnak.

Példáknál maradva ugyanis Kant azt a fontos társadalmi hátteret hagyja figyelmen kívül az izlés formálásában, melyet L. Schücking, vagy éppen Horváth János már észrevesz, sőt kiemel. Ám a Horváth-féle "lelkitulajdon" definíció éppen olyan idealista végkicsengésüvé válik, mint Kanté és több XVIII-XIX. századi filozófus-esztétáé.

17. Horváth János: Az irodalmi izlésről általában. Tanulmányok.

Akadémiai Kiadó, Bp. 1956. 272 p.

Amikor ugyanis az izlés általános fogalmaként elfogadjuk annak értékelő, ítélkező mivoltát, mint legjellemzőbbet, azonnal hozzá is kell tennünk: az izlés olyan értékelő ítélete az embernek, ill. az emberi közösségeknek, melyet az adott társadalom objektív törvényszerűségei eleve meghatároznak. Más szavakkal az emberek izlése nem önmagában az elvont /steril/ tudat megnyilvánulása; rangsorolása; minősítése, választása, egyszóval értékelése, ítélete a dolgok, a műalkotások felett, hanem az adott környezet, társadalom hatása, a befolyása alatt álló tudaté. Tehát a társadalmilag és történelmileg meghatározott tudati szféráé.

Éppen ebben van az izlés dialektikája. Így lehet az izlés szubjektív és objektív egyszerre, a döntő tényező azonban társadalmi meghatározottsága. Az izlés tehát végsősoron társadalmi-történeti kategória. Sőt osztály-kategória, hiszen osztályjellege lépten-nyomon kiütközik a történelem menetében. Már Horváth János - idézett művében - elismeri: "Az izlés leple alatt világnézetek harca folyik." Levin Schücking pedig következetesen hangsúlyozza a társadalmi ráhatások erejét.

Világossá kell tehát lennie számunkra az izlés társadalmi meghatározottságának, ideológiai és osztályjellegének. A művészeti izlés pl. az objektíven meghatározott "készenléttel" válogathat, értékelhet, ítélhet meg művészeti stílusokat, nemeket és műfajokat - az egyedi alkotásokig.

A mi felfogásunkban éppen ezért az izlés meghatározása az alábbiak szerint alakul: Az izlés az emberi tudat olyan értéke, amely társadalmilag és történelmileg, objektíve és szubjektíve meghatározott egyedi és közösségi döntés, ítélet. Művészeti izlés esetében az esztétika törvényszerűségeit is alkalmazni tudó minősítés, ítélet - a jó recepció előfeltétele a műalkotások fölött.

Az egyén és a köz izléséről

Szólnunk kell valamit végezetül az egyének és a köz izlésének különbségéről is. Ha az izlést, egyszerűsített fogalmával élve, válogató, értékelő-készségként, ítéletként fogadjuk el és használjuk, tehát a maga pszichológiai aspektusában fogjuk csak fel elsősorban - jobbra az ember egyéni izlésére vonatkoztathatjuk. Ha már rétegek, osztályok, közösségek izlésállagáról beszélünk, szociológiailag tudjuk leginkább megközelíteni. Vagyis a közösség izlése elsősorban szociológiai kategória, szociológiai fogalom. Ezzel szemben az egyéni izlés elsősorban lélektanilag jobban meghatározott, jobban befolyásolja az ember érzelmi, indulati világa. Ez pedig nemcsak koronként reagál különbözőképpen, nemcsak az ember életének egyes szakaszaiban, - fiatal és öreg korban, jó vagy rosszabb életkörülmények között... - más és más, hanem viszonylag rövid időszakaszban is árnyalhatják pl. a hangulatok, az emberre ható, általa jónak, vagy rossznak ítélt benyomások.

L. Kogan írja: "A művészeti izlés nemcsak az esztétikai nézetektől függ, hanem az esztétikai érzésektől is. Néha a mű érzelmi hangulatának egybeesése az egyén befogadó hangulatával segít /vagy zavar/ a mű igazság-tartalmának megítélésében."¹⁸ Ki kell tehát emelni: az egyéni izlés bármennyire is történelmileg és társadalmilag meghatározott tudat döntése, ítélete a művek fölött, színezhetik érzelmi hangulati elemek is. Tehát az ismereteken tulmenően az emberek izlését befolyásolják a már említett érzelmek: indulatok, különféle hangulati elemek, érzelmi társítások. Az izlés nevelése pl. ezért sem egyszerű dolog. Jó érzéket, tapintatot igényel különösen a felnőttetknél, akiknek izlése egyébként is nehezebben formálható a gyermekek izlésénél. Az egyéni izlés sajátossága ugyanis éppen az is, hogy viszonylag fiatal korban kialakul, és később sokaknál megmerevedhet. Nehezen mozgatható állóvízre hasonlít. Vagyis az izlés fejlődése jóval hamarabb zárul le, mint az ember művelődési vagy világnézeti fejlődése. Az ember késő öregkorában is képes új gondolatok, ismeretek befogadására, de már sokkal kevésbé képes elfogadni új művészi formákat, kifejezéseket. Ezért talán nem túlzás megfogalmazni: az egyén izlése hamarabb öregszik meg, mint maga az egyén, az ember izlése legtöbbször öregebb, mint maga az ember. Csak a szellemileg mindig friss, művelt, tehetséges emberek tudnak a mindennapok művészetével töretlenül együttthaladni. De megcsúsznak, - úgy érzik, - ők sem. Jó példa erre Clara Zetkin híres

18. L. N. Kogan: Hudozslesztvennij vkusz. /A művészeti izlés./

"Miszl" Moszkva, 1966. 49 p.

viszsaemlékezése Vlagyimir Iljics Leninre, amelyben Lenin így vall erről: "Igen kedves Clara, mi, - mi ketten már csak ilyen öregek vagyunk. Meg kell elégednünk azzal, hogy a forradalomban egyenlőre még fiatalok maradjunk s az első sorokban legyünk. Az új művészettel már nem tudunk lépést tartani. Csak mögöttes bukdácsolunk."¹⁹ /Ismeretes, hogy K. Marx is szerette pl. Dumas gróf Monte Christóját, izlését mégsem nevezhetjük sem konzervatívnak, még kevésbé rossznak./

Természetesen Clara Zetkin végülis bebizonyítja, hogy az örök érdeklődő, friss és mozgékony Lenin izlése éppen hogy nem volt öregebb magánál az "embernél". Bár köztudottan többen vádolták ezzel, mert nehezebben oldódott fel pl. Majakovszkij művésztével szemben; "a nagy kommunista, a nagy futuristával szemben". /Majakovszkij egyik korai kötetét így dedikálta Leninnek: "A nagy kommunistának - a nagy futuristának!"/ Persze Lenin szerette Barbusse-t és sokan másokat, akik kortársai voltak, s a későbbiekben megbékélt Majakovszkij egyéniségével is. Összegezve tehát, az egyéni izlés a szociálpszichológia kategóriájába sorolható.

A köz izlése sokkal állandóbb, tartósabb, sőt káros konzerválására is képes egyes rétegek, csoportok művészeti tudatának. A kispolgári művészet, irodalmi tudat szivóssága, szinte regenerálódása a 60-as évek Magyarországon - sőt napjainkban

19. Clara Zetkin: Visszaemlékezések Leninre. Bp. 1957. 18 p.

is - éppen a közizlés viszonylagos állandóságával, konzerváló hatásával is magyarázható. A romantikának, mint irodalmi stílusnak a közkedveltsége /V. Hugo, Dumas, Jókai Mór.../, a fantasztikum, a kalandregény, a krimi, mint műtípusnak hódítása egész rétegeknél /Agatha Christi, Rejtő Jenő - mégha még olyan szocialista eszmei tartalommal telítettek is, mint Berkesi Andrásnál -, a "nyúlós" bécsi-operettek /viszont már teljes avitt tartalommal - Kálmán Imre/ és a magyar-nóták "but oszlató" népszerűségükkel egész csoportokat uraltak és részben uralnak még ma is. S ha már csoportok, rétegek, osztályok izlésének átlag irányáról, izlés szintjéről, - mint a közizlés összetevőiről - esik szó, a szociológia eszközével közelíthetjük meg. Az egyén izlése elsősorban tehát szociálpszichológiai, a köz izlése ezzel szemben inkább szociológiai kategória. Természetesen mikor az egyes rétegek, csoportok, osztályok izlés-állagáról, szintjéről, irányáról, összetevőiről beszélünk, nem szabad megfeledkezni arról, hogy végsősoron ez az izlésirány, ez az izlés-állag ezeket a közösségeket /csoport, réteg, osztály.../ alkotó egyéneknek az izléséből összegződik.

A közizlés fogalmát vizsgálva mégsem mondhatjuk ki mechanikusan, hogy sok ember izlése egyenlő a köz izlésével. Nyilván ez is. Azonban minél nagyobb közösség izlésének átlagáról van szó, ez az átlagolás annál durvább lesz, s szintjét, irányát annál nehezebben lehet meghatározni - mint erre már Szabolcsi Miklós is rámutatott. Ezért egy osztály - mely különböző rétegekre, csoportokra bontható maga is -, de különö-

sen a nemzet, a társadalom közizlését csak mint ellentétes összetevők eredőjét foghatjuk fel. Ezért nem egyszerű összege az egyének izlése a köz izlésének, hanem azok sajátos összefüggés-hálózata, strukturája - algebrai nyelven szólva -, a különböző irányokból összefutó összetevők alkotják azt a közös eredőt, melynek neve a köz izlése /közizlés/.

Ezek az összetevők úgy viszonyíthatók az eredőhöz, mint tenger cseppje a tengerhez, mint az emberi sejt az emberhez. A csepp még nem tenger. A sejt még nem ember, de csepp nélkül nincsen tenger, sejt nélkül nincsen ember. S mint hogy a tenger cseppje is csak tengerként, az ember sejtje is csak emberként hasznos, érdekes a természet, a társadalom számára, ugyanúgy az egyéni izlés is csak közizlésként, csoportok, rétegek, osztályok, nemzetek izléseként birnak jelentőséggel a társadalmak életében. /Ebből nyilvánvalóan nem következhet a téves felfogás, miszerint az egyéni izlés - mivel nem rendelkezik megfelelő társadalmi horderővel - nem tartozik a társadalomra, ebből következően nem szükséges foglalkozni vele. Ha ezen az állásponton volnánk, azokat a relativista polgári teoretikusokat igazolnánk, akik a többbezeréves közmondás mögé barikádozva magukat - De gustibus non est disputandum = "Az izlések fölött nem kell vitatkozni" alapon mondanak le a dolgozók, a munkások egyéni izlésének neveléséről, próbálják igazolni az egyéni izlés elmaradottságát./

"Az izlés különféle irányzatai közül az adott korban és társadalomban egy rendszerint uralkodóvá lesz, fölé emelkedik a többinek. Ezt az izlésirányzatot nevezzük az adott kor és társadalom közizlésének. A közizlést az uralkodó osztályok szépi-érzéke szabja meg; azon belül főként az uralkodó osztály legműveltebb rétegének, értelmiségének - különösképpen a művészeti értelmiségnek - szépségeszménye és alkotó munkája,"²⁰ - írja Mesterházi Lajos. A Mesterházi-féle fejtegetés a közizlésről azonban csak az osztálytársadalmakra vonatkoztatható és helytálló. Így a tőkés társadalmakra, ahol pl. közismertek az olyan törekvések, miszerint az elnyomott osztályok igyekeztek meggátolni körükben az uralkodó izlés térhódítását. Jó példa erre a XIX. sz. második felének osztályharcos földmunkás olvasóköreiben folyó eszmei nevelő munka. Ennek ellenére ismereteseek azok a hatások, melyek sok esetben napjainkig kísértenek: a színvonaltalanság, a kispolgári életszemlélet megnyilvánulása az izlésben. A közizlés konzerváló tulajdonságával is magyarázható társadalmi jelenséggel állunk szemben. Már Horváth János rámutatott arra, hogy "Ami valóban új és eredeti, soha sehol sem állhat oly egyszerűen a réginek a helyébe, mintha ott azelőtt semmi sem lett volna; minél komolyabb a régihez szító műveltség, annál természetesebb, hogy csak ellenállva enged." ²¹

20. Mesterházi Lajos: Az izlésről. Kritika 1963. 11. sz. 29 p.

21. Horváth János: Aranytól Adyig. /Irodalmunk és közönsége/
Pallas kiadása. Év nélkül. 44 p.

A közizlés konzerváló, tartósító, hagyományőrző és normaalkotó hatása is közrejátszik tehát ebben. Ez részben természetes is, hiszen ha ez a hagyományozó hatása nem lenne meg az egyén és a köz izlésének, akkor a művészetek, az irodalom napjainkban nem tudná társadalmi méreteiben megvalósítani azt a funkcióját, - ahogyan Szabolcsi Miklós erre rámutatott -, hogy a bennük ábrázolt világszemléleti, esztétikai, művészeti, irodalmi tartalmakat, ítéleteket társadalmi, vagy akár réteg, osztályméreteiben is, de szétsugározza.

A köz izlése tulajdonságainak elemzésénél még tovább időzhetnénk, idő hiányában azonban erre már nincs mód.

AZ IZLÉS FOGALMI FEJLŐDÉSÉNEK TÖRTÉNELMI
ÁTTEKINTÉSE

Az izlés történetéről és az izlés fogalmának elméleti - filozófiai és esztétikai - alakulásáról alig rendelkezünk rész kutatásokkal és rendszeres összefoglalásokkal. A már feltárt anyag értelmezésében is jelentős különbségek vannak az interpretálók között. Ez a körülmény nagy mértékben megnehezíti a vállalt feladat teljesítését. Az izlés fogalmi fejlődéséről szóló részletkutatások nélkül alig lehet sikeres egy vállalkozás. Ez a helyzet arra kényszerít, hogy munkámat elsősorban a vizsgálat filozófiai és szemléleti alapjaival kezdjem, hogy a fő mozgásirányokat mutassam be az izlés elméleti értelmezésének történetéből. A teljesítésnek korlátokat szab a megadott keret is, ami mondanivalóimat szintén a vázlatos kifejtés felé tolja el. Végül - és ez már nem a vázlatosságot erősíti az előadásban, de korlátozza a kifejtés extenzív teljességét - az egész kérdéskört most társadalomfilozófiai alapokon és az ebből adódó szemléleti keretek közt közelítem meg. Ez a megközelítési mód - úgy vélem - teljes egészében összhangban van azzal az általánosnak tekinthető felfogással, hogy az izlés mindenkor társadalmi-történelmi képződmény, amely éppen ezért olyan komplex jelenség, hogy a társadalomfilozófia mellett - annak elmé-

leti és módszertani alapjain - több más tudományág is vizsgálhatja és vizsgálja is. Az izléssel kapcsolatosan itt kifejtettek tehát nem közvetlenül polemikus érveléssel nyernék megfogalmazást, de mivel olyan alapkérdéseket érintenek, amelyek felvetése - és bizonyos tartalmu és tendenciájú kifejtése - aktuális, így előmozdithatja a más tudományágakban folyó vizsgálatokat is. Ez a kapcsolat természetesen megfordítva is fennáll. Az izlés más tudományokban történő vizsgálata - és az ottani gondolati eredmények - gazdagítják és differenciáltabbá teszik a társadalomfilozófiai, társadalomszerkezeti megközelítéseket és tételeket is.

Az izlés fogalmának történeti alakulásával kapcsolatos vizsgálódás szükségessé teszi, hogy - legalább röviden és főbb tételeiben - érintsem az izléssel kapcsolatos elgondolásaimat. Csak érintem, ami azt is jelenti, hogy az itt megfogalmazott kijelentéseket nem kíséri ebben az előadásban mindenütt gondolati bizonyítás. Az előrebecsült elméleti alapvetés és a történeti kifejtés azonban összhangban lesz, már csak azért is, mert az elméleti alapvetés az izlés fogalmának marxista felfogásából szűrődött ki.

Mindenekelőtt meg kell említeni, hogy az izlésre vonatkozó elméletek és fogalmak területén is érvényes az a tétel, hogy "...az emberek, - akik anyagi termelőképességüknek /productivité materielle/ megfelelően termelik a társadalmi

viszonyokat - termelik az eszméket, a kategóriákat, vagyis ugyanezen társadalmi viszonyok elvont eszmei kifejezéseit is. A kategóriák tehát éppoly kevésbé örökkévalóak, mint a viszonyok, melyeknek kifejezései. A kategóriák történelmi és mulékony termékek."¹ Még akkor is így van ez - az izlés területén is -, ha a kategóriák kifejezése és magyarázata esetleg több társadalmi rendben, vagy különböző filozófiai és ideológiai rendszerekben azonos nyelvi formában történik. Az eszmetörténet feladata tehát elsődlegesen nem a formai azonosságok, - a kétségtelenül meglévő, de másodlagos - folytonosság kimutatása és felsorakoztatása, hanem a kategóriák történelmi változása mögött meghúzódó, bennük eszmeileg megnyilvánuló társadalmi változás, illetve az eszme társadalmi folyamatbeli szerepének a felmutatása és elemzése.

Magától értetődik, hogy a teória szintjén az izlésre vonatkozó kategóriákat - mint elvont és elkülönült eszméket - a történelem folyamatában a gyakorlatilag érvényesülő izlésviszonyoktól a létezésben elkülönült filozófiai és esztétikai gondolat termelte meg. Ezért a filozófiai és az esztétikai gondolatok történetében találjuk meg elsősorban az izlésre vonatkozó általános és elvont fogalmakat. A fenti megfontolások alapján a következőkben tehát nem egy empirikus-pozitivista felsorolást szándékozok végrehajtani, nem kívánom megismételni, hogy a történelem időegymásutánjában

ki, mikor és mit mondott szavakban az izlésről, hanem az izlés mai felfogásának - a marxista felfogásnak - társadalmi és eszmei előzményeiről fogok elsősorban beszélni.

Az emberben minden, ami emberi, társadalmi produktum, társadalmi eredmény, vívmány, következmény. Az emberi mozzanatok mindegyike - közvetlenül vagy közvetve - a kölcsönös emberi tevékenység terméke és eredménye. Minél teljesebben elkülönül az ember természeti lény mivoltától - vagy, ami ugyanaz -, minél teljesebben teremti létének feltételeit, annál teljesebben és sokoldalubban, vagyis több területen és tényezővel kötődik a társadalomhoz, más emberek objektívalódott tevékenységéhez, más emberek viszonyaihoz, vívmányaihoz stb. Ilyen módon az ember a bázisa mindenfajta tevékenységének és minden, ami a tevékenységével kapcsolatos, az érinti a tevékeny embert, a társadalmi szubjektumot, érinti e tevékenység alanyát is. A szubjektum - a társadalmi-történelmi szubjektum és az individuális szubjektum - képességei, lehetőségei, aktivitása, stb. csak létezési formájukban szubjektívek, de lényegükben nem a szubjektivitás szférájában elértek, nem a szubjektum saját - tehát az objektivitástól elvált - termékei. A szubjektumban és a szubjektívként egzisztáló képességek, lehetőségek, aktivitások meghatározottságukban és tartalmukban lényegileg társadalmi-objektívek.

A történelmi folyamatban az ember mindig önmagát kívánta fejleszteni, önmaga szükségleteit akarta teljesebben kielégíteni, saját szubjektív boldogságát óhajtotta elérni - valójában azonban azzal a tevékenységgel, amellyel önmaga szükségleteit akarta kielégíteni, a társadalmat fejlesztette, más emberekhez fűződő viszonyait alakította és bővítette. Ugyanakkor természetesen más emberi tevékenységek - a kölcsönös együttműködés folytán - szintén a viszonyokat alakították és változtatták. Ilyen módon a történelem nem más, mint az emberi viszonyok és vonatkozások mind teljesebbé, gazdagabbá és bonyolultabbá váló rendszere. A viszonyok, vonatkozások, képességek, javak stb. azonban csak akkor nem maradnak szubjektívek - vagyis csak akkor lépik túl a csak önmaga-száma-ra való lét szintjét -, ha elválnak, elkülönülnek a létrehozó, megteremtő, kialakító szubjektumtól, társadalmi-történelmi és individuális vonatkozásokban egyaránt.

Az emberi tevékenység és viszonyok rendszere ilyen módon alkotja egyfelől az objektivitás sajátos területét, másfelől az elkülönülés megteremti azokat a sajátos létezési formákat is, amelyekben a viszonyok és képességek létezhetnek, anélkül, hogy ezek a formák közvetlenül, csupán szubjektívként egzisztálnának. Harmadrészt, ez az elkülönülés adja meg az elvont lehetőségét annak is, hogy a "társadalomtest"-ben létező vonatkozásokat és vivmányokat az egyes individuumok és a társadalmi-történelmi szubjektum sajátos alakulatai - az embercsoportok egyes történelmi típusai és szer-

veződései - elsajátíthatassák, magukévá tehessék, tehát visszavehessék a szubjektivitásba.

A társadalmi-történelmi folyamatban ilyen módon mindig kettős gazdagodás és kettős kölcsönhatás van jelen. Általános társadalomfilozófiai értelemben - egyfelől mindig bővül, gazdagodik az emberi tevékenység folyamatában az objektivítás, a társadalmiság, a társadalom mint az embertől elkülönült létező, másfelől pedig a társadalmi-történelmi szubjektum, az élő, eleven emberi tevékenység szintén kibontakozik. Ugyanakkor az objektum mindig - ilyen vagy olyan teljességgel, többféle közvetítéssel is persze - létformát kap a szubjektumban, illetve másikkal, a szubjektum megjeleníti magát az objektivitás szférájában. /A folyamat történelmileg konkrét ellentmondásaira, a kölcsönhatások ellentmondásos szerkezetére, a közvetítések rendszerére - vagyis a konkrét történelmi folyamatra, a realizálódás történelmi mikéntjére - itt most nem is utalok. Nem mintha a folyamat a valóságos történelmi mozgásban ellentmondásmentesen realizálódna, hanem azért, mert a továbbiakhoz nincs szükségünk ezekre az ellentmondásokra./

A társadalom és az ember ilyen módon lényegi, radikális egységben van, de olyan egységben, ahol a különböző oldalak egysége sohasem jelent teljes egybeesést, mindegyik oldal viszonylag különálló. Az ember és a társadalom egysége tehát nem oldja fel, nem semmisíti meg különbségüket, filozófiailag vett ellentmondásukat.

A marxista történetfelfogás létezése óta tehát ismert és elemi igazság, hogy a társadalmi-történeti folyamatban az emberi tevékenység nemcsak a közvetlen szükségletek kielégítésére alkalmas javakat hozza létre, hanem a meghatározott emberek közötti viszonyokat is. Kevésbé ismert és hangsúlyozott azonban az a - témánk szempontjából igen nagyfontosságú - tétel, hogy ugyanaz a folyamat, amely a javakat meghatározott történelmi viszonyok között, meghatározott történelmi formájukban létrehozza, megteremti a javak élvezéséhez szükséges szubjektumot is, társadalmi szinten és méretekben kialakítja az élvezésre való képességeket is. Minél sokoldalubb az emberi-társadalmi tevékenység, amely teremti a javakat, minél több és teljesebb kapcsolatban áll a tevékenység más formáival, tárgyi viszonyaival, annál sokoldalubb lesz az élvezési képesség, annál sokoldalubbban kifejezett az élvezéshez szükséges szubjektív tényezők gazdagsága. /Beleértve ebbe az érzékszerveket és a pszichikai képességeket is./ Minél sokoldalubbban kötődik az élvezésre kész és alkalmas szubjektum a társadalomban objektiválódott viszonyokhoz, szükségletekhez, képességekhez, annál inkább függ saját léte és kifejlődése más emberektől, más emberek tevékenységétől, s e tevékenység eredményeitől, vívmányaitól. Ezzel együtt annál teljesebben képes arra, hogy átlépje életében és tevékenységében saját szubjektivitásának határait, - vagyis annál inkább képes az emberi szabadság kifejezőjévé, hordozójává és élvezőjévé válni.

A társadalmi vonatkozások és képességek befogadása, elsajátítása maga is társadalmi-történelmi termék. Tulajdonképpen a szubjektum szempontjából tekintve ez maga is egyike a képességeknek. Persze a kapcsolódásnak, az elsajátításnak különböző formái vannak és a történelmi feltételek között ezek nem egyformán alakulnak és nem azonos módon adóttak a különböző szociális csoportok számára. Az elsajátítás, az elérés egyes formái, keretei és lehetőségei maguk is részei a társadalmi objektivitásnak, mások a szubjektumban egzisztálnak. Vannak közöttük intézményesült elsajátítási formák, amelyek intézményes viszonyokként szabályozzák a társadalmi vonatkozásokból való részesedés mékényjét és módját; mások nem intézményesülnek, de a maguk keretein belül befolyásolják és szabályozzák a szubjektumnak a társadalmi szabadság történelmi szintjével való kapcsolatát, illetve a kapcsolat módját.

A befogadást, az elsajátítást tehát a társadalom és a szubjektum egyaránt szabályozza. A dolog természetéből adódóan a két szabályozás nem esik egybe, vagy nem feltétlenül esik egybe. Az individuális szubjektumban kialakuló és kialakult szabályozók mindegyike szükségképpen pszichikus formákban jelenik meg, az emberi pszichikumban rakódik le és közülük igen sok szilárd pszichikai struktúrákat képez, általános értelemben vett tudati alakzatokként funkcionál.

Ezeket a társadalomszerkezeti összefüggéseket és az egyénre, a személyiségre vonatkozó kutatások eredményeit szem előtt tartva, világos, hogy az egyes ember a tevékenység, a társadalmi viszonyok és intézmények, a pszichikus formák sokaságán keresztül kapcsolódik mind a mult vívmányaihoz és eredményeihez, mind az adott társadalomban éppen elkészült, vagy alakulóban lévő "társadalomtest" különböző oldalaihoz, valamilyen a vonatkozások által összekapcsolt többi ember által hordozott társadalmi-emberi képességekhez.

Az egyes ember empirikusan soha nincs és nem lehet közvetlen kapcsolatban sem a társadalmi vonatkozások teljességével, sem a társadalomban létező és adott vívmányok és képességek teljességével. Minden egyes ember - tevékenységével és vonatkozásaival - közvetlenül csak korlátozottan kapcsolódik a társadalom egészéhez, a viszonyok emberi tartalmához stb. Éppen ebben a vonatkozásban nagy jelentőségűek a társadalmi tudat és az intézmények objektivációi, amelyek általánosítottan, sűrítve, az egyéni empiria közvetlenségétől megszabadultan közvetítik és teszik elsajátíthatóvá az egyes ember számára is a társadalmi viszonyok és vonatkozások teljességét.

De az egyes emberben is - szintén társadalmi vívmányként és eredményként - kialakulnak azok a képződmények, amelyek egyrészt közvetíthetők - és így értelmezhetővé teszik az egyén számára - az empiria szintjén megjelenő kapcsolatokat és viszonyokat, másrészt pedig, a társadalmi tudati objektiváci-

őkon keresztül közvetített tartalmak interiorizációját biztosítják az egyén számára. Az egyénben ezek a belső közvetítők maguk is a társadalmi viszonyrendszerek megnyilvánulásai, és jelentős mértékben készen kapottak, bár létezésük a szubjektivitás szférájában van, sőt, maguk is egyik alkotóelemei az individuális szubjektumok társadalmi különbségeinek. Ezeket a belső közvetítőket, mint formákat, a társadalmi viszonyulás tudati területein dolgozza ki a kölcsönösen együttműködő emberi tevékenység. Némileg kiélezve, azt is mondhatom, hogy a társadalmi vonatkozások meghatározott történelmi rendszere megvalósítja az ember szabadságának meghatározott szintjét, társadalmilag-történetileg meghatározott általános lehetőségeit, és egyuttal fő tendenciáiban meghatározza az egyes emberek - de még inkább embercsoportok, szociális csoportok - számára azokat a kereteket és formákat, amelyek között a társadalmilag létező lehetőségeket és objektive létező vívmányokat és eredményeket a szubjektum interiorizálhatja, amelyek között a szubjektum kifejlesztheti az elsajátítás folyamatában a szubjektív oldalt a társadalomban. Az egzisztencia-szint itt tehát mindig a szubjektumban van, de az esszenciális szint mélyebben - az objektumban - lelhető fel.

További kérdés mármost az - és természetesen egyáltalán nem felesleges, nem elhanyagolható kérdés -, hogy a konkrét történeti-társadalmi folyamatban, az egyének területén is

hogyan, milyen közvetlen és konkrét formákat hoz létre, terem meg maga ez az interiorizáció. Vagyis a személyiség alakulásának konkrét törvényszerűségei - a közvetlenül közvetítő és meghatározó tényezők - választ adhatnak arra, hogy a társadalmi vonatkozások, intézményesített viszonyok, tudati objektivációk stb. milyen összefonódott rendszerként hatnak az egyes ember közvetítő rendszereinek a kialakulásában.

Felfogásom szerint ilyen -a társadalmi objektumot és a szubjektumot összekötő - belső képződmény az izlés is. Nem egyetlen abban a minőségében, hogy a szubjektumban létezvén a külső tartalmak - társadalmi és emberi tartalmak - befogadását szabályozza és ellenőrzi közvetlenül. Mivel itt most csak az izlés általános problémáit érintem, nem térek ki a közizlésre sem, annak eltérő sajátosságaira. Az izlés mibenlétének, szerkezetének, funkcionálásának stb. részletes kifejtésére sincs itt lehetőségem, ezért vázlatosan megelégszem a következőkkel.

Az izlés az objektív és a szubjektív társadalmi viszonyok, vonatkozások olyan sajátos egysége, amely közvetlenül a szubjektumban - az emberben - létezik, pszichikai strukturát is alkot. Tartalmában konkrétan is társadalmi-történeti meghatározottsága. Az izlés - társadalomszerkezeti és nem pszichológiai értelemben - emberi képesség, a válogatás, az értékelés, a megítélés, a választás képessége, amely közvetlenül vagy közvetve érinti az emberi lét minden olyan szféráját,

amelyben lehetséges a szubjektív válogatás anélkül, hogy ez a válogatás a létezést, vagy más alapvető érdekeket sértene. Az izlés - utaltam már rá - nem egyedüli tényező a válogatásban és szabályozásban - de most ez nem érdekel bennünket. Az izlést az teszi kitüntetetté ebben a válogatásban, hogy benne bizonyos szabályszerűség, meghatározott állandóság nyilvánul meg, valamint az, hogy a válogatás és szabályozás emberi-társadalmi tartalmakra vonatkozik. Egyéb konkrét - itt nem jelzett - sajátosságai is vannak természetesen. Nem kívánok részletesen foglalkozni itt az izlés területeivel sem, csak egy vonatkozásban utalok majd később arra, hogy - véleményem szerint - mi okozza az izlésnek és az esztétikumnak a történelem folyamatában megfigyelhető összefonódását.

Elemi igazság, hogy az izlés kialakulásának előfeltételei vannak. Vulgárisan szólva először is az, hogy legyen miből válogatni. A közvetlenség szintjén ez úgy jelenik meg, hogy legyenek olyan tárgyak - legalábbis bizonyos keretek között, és bizonyos társadalmi csoportok számára -, amelyekből lehet válogatni. Míg ilyenek nincsenek, míg az emberi tevékenység olyan alapvető szükségletek kielégítésével van lekötve; amelyek a létezés fenntartásának a feltételei, sem a válogatás, sem a vele kapcsolatos izlés létezése fel sem merülhet. Társadalomfilozófiai értelemben - túllépve a közvetlen empiria szintjén - az ember a világhoz teljes emberi, tehát társadalmi vonatkozásokban csak akkor kapcsolódhat, ha ezeket a

vonatkozásokat, viszonyokat, valamint a szükséges élvezési képességeket a történeti folyamatban az emberi tevékenység - a kölcsönös emberi tevékenység - egyáltalában létrehozta.

Az izlés ilyen értelemben az ember társadalmiságának egyik megjelenési formája. Kibontakozásának feltétele a világ emberi feldolgozása és e feldolgozás eredményeképpen létrejövő emberi élvezőképeség kialakulása. Az izlés - és a vele kapcsolatos elsajátítás - kibontakozásához elsősorban és megelőzően kibontakozik a világ feldolgozásának folyamata. Az elsajátítás mindig csak a feldolgozás eredménye és következménye.

A világot az ember különböző formákban dolgozza fel. Ezek közül a legegyszerűsebb, a legátfogóbb, ezért minden más formával kapcsolatos, és azok modellje is, az érzéki-tárgyi feldolgozás. De ennek egyetemessége a történeti folyamatban bontakozik ki csupán, míg más feldolgozási formák - művészi, mitológiai, vallási - viszonylagos teljességet érnek el a történeti fejlődés korábbi szakaszaiban. Ezek a feldolgozások is természetesen emberi tartalmakat hordoznak. Egyik feldolgozása a világnak a világ szubjektumba történő beépítése, interiorizációja is. Ez azonban nem lehet - a fentiekből is következően - közvetlenül szubjektív, hanem csupán társadalmilag közvetített szubjektív. A világ szubjektumban való elsajátításának egyik terméke és közvetítője az izlés.

Ebben a világhelfolgozó folyamatban ki kellett alakulnia az elhajátításra kész és képes szubjektumnak is, ami elsősorban az egyén elkülönülésében jelezhető röviden. A társadalmi viszonyok olyan rendszerének kialakulásáról van tehát szó, ahol az egyén a közösséghez nem partikuláris tevékenységével, nem különös minőségével, hanem egyáltalában való közösségi - tehát társadalmi - lény mivoltával kapcsolódik. Ehhez elengedhetetlen a társadalmi gazdagság - nemcsak tárgyakban, hanem viszonyokban és vonatkozásokban való gazdagság - olyan termelése, ahol a társadalom és az egyén létének viszonyokban való megnyilvánulása nem természetadta immár, hanem éppen e viszonyok a kölcsönös tevékenység társadalmi szintjének és összefüggéseinek a termékeiként léteznek.

Az embernek tehát egyetemes gazdagságot kell ahhoz termelnie - tárgyakban, viszonyokban és képességekben egyaránt -, hogy emberi-társadalmi módon viszonyuljon a társadalomhoz. Ezáltal egyre szorosabban kötődik más emberekhez, ugyanakkor egyre inkább el tud különülni a társadalomtól abban az értelemben, hogy megvannak a külső lehetőségek és eszközök ahhoz, hogy az össztársadalmiból, az összememberiből, az általános társadalmi-emberiből a maga számára egy sajátos, csak rá jellemző összességet, egy különös - az egyes emberben koncentráló - teljességet hozzon létre. "Az ember - bármennyire egy különös egyén is ezért, és éppen különössége teszi őt egyénné és valóságos egyéni közösségi lényé - éppannyira a totalitás is, az eszményi totalitás, a szubjektív létezése a gondolt és érzett társadalomnak magáért-valóan, mint ahogy a valóságban is mind a társadalmi létezés szemléleteként és

valóságos élvezeteként, mind pedig emberi életnyilvánítás totalitásaként létezik."²

Gondolom, a fentiekből világosan következik, de explicit módon is szükséges a történeti vázlat előtt megfogalmazni, hogy - álláspontom szerint - az izlés maga történelmi termék, hosszú történelmi fejlődés eredményeként kialakult emberi képesség.

Az izlés létrejötté a polgári társadalom kibontakozásával függ össze. A polgári társadalom előtt - történeti kategóriával szólva: a reneszánsz, az újkor viszonyait megelőző időben - a szó tulajdonképpeni értelmében vett izlésről, mint társadalmi-szerkezeti jelenségről nem beszélhetünk, az nem létezik. Két dolgot azonban meg kell jegyezni. Először: ez természetesen nem azt jelenti, hogy a polgári társadalmat megelőző időkben az emberek között akár fizikai-pszichikai különbségeikből, habitusok különbségeiből, akár szociális státusukból adódóan ne lettek volna különbségek. Azt sem jelenti, hogy a világ szubjektív-érzői felfogásában ne lettek volna különbségek. Ezek azonban a fenti értelemben nem a társadalmi viszonyok - tehát nem az emberi totalitás, a társadalmi-közösségi totalitás - talaián és alapián, sőt, annak megnyilvánulásaként kidolgozott különbségek, hanem, ha szabad ezt a kifejezést itt alkalmazni, természetadta különbségek, ahogyan ezt a fogalmat Marx használja a társadalmak vonatkozásában. Ezek a különbségek valójában a szubjektumban mindig meglévő előzményei, előfeltételei csupán az izlésnek, még akkor is, ha a maga korában ezek a különbségek - az elmő-

leti-filozófiai, de még inkább az esztétikai gondolkodásban - izlésnek nevezett jelenségek voltak.

A szubjektumban való egzisztenciális létezés, a szubjektumban való realizálódás természetesen mindig előfeltételezi, hogy magukban a létrejött, társadalmilag kialakult egyénekben fiziológiailag-pszichikailag különbségek vannak, amelyek éppen a differenciálódásra képesek, illetve alkalmasak a társadalmilag-emberileg különböző tartalmak hordozására és megjelentetésére. Itt is érvényes azonban, hogy az alacsonyabb fejlődési fok jelenségei és tulajdonságai a magasabb szakaszcól visszatekintve értelmezhetők valójában. A magasabb fejlődési szakasz szerkezete és funkciói alapján lehet megérteni az alacsonyabb fejlődési szakasz jelenségeit.

Másodszor: ebben az összefüggésben annak megjegyzése is fontos, hogy az elméletben a konkrét azért konkrét, mert sok meghatározás egysége. Az izlés fogalma az elméletben ma összehasonlíthatatlanul konkrétabb fogalom, mint a megelőző fejlődési szakaszok bármelyikén is. Valami azonban a társadalmi folyamatban - ezért az elméletben is - nem ott kezdődik, ahol róla mint olyanról, szó van. Elvontabb, egyszerűbb fogalmak kialakulnak már akkor, amikor maga a jelenség csirájában megjelenik. A jelenség csak a fejlődés magasabb, bonyolultabb fokán kapja meg igazi értelmét. Az egyszerű kategóriák az elméletben olyan viszonyok kifejezői, amelyekben csak az előfeltétel, vagy a kifejtetlen egész jelenség realizálódott. A fejlődés folyamatában nemcsak maga a jelenség - a mi esetünkben az izlés - alakul ki, lesz telje-

sebb és bonyolultabb, hanem a korábban kialakult, a maga feltételei között a jelenség fejletlen állanotát helyesen tükröző, egyszerű kategória is gazdagodik. A mi esetünkben a korábban kialakított egyszerű, elvont - tehát egyoldalú - elméleti izlés-fogalmak igazi értelme és jelentősége csak a társadalmilag kialakult és viszonylag teljes izlés bázisán létrehozott konkrét, sokoldalú és bonyolult izlés-fogalom alapján tárható fel. Vagyis a jelenlegi fogalmaink adják meg a lehetséges és tényleges értelmet a korábbi egyszerű izlés-fogalmaknak is."...az egyszerű kategóriák olyan viszonyok kifejezői, amelyekben a kifejletlenebb konkrét realizálódhatott, anélkül, hogy már tételézte volna azt a sokoldalubb vonatkozást vagy viszonyt, amely a konkrétabb kategóriákban szellemileg kifejeződik; míg a kifejlettebb konkrét ugyanezt a kategóriát, mint alárendelt viszonyt megtartja. Pénz létezhetik és történetileg létezett is, mielőtt tőke létezett, mielőtt bankok léteztek, mielőtt barmunka létezett stb. Ilyen szempontból mondhatjuk tehát, hogy az egyszerűbb kategória kifejezheti egy fejletlenebb egésznek uralkodó viszonyait vagy egy fejlettebb egésznek alárendelt viszonyait, amelyeknek történelmileg létezésük volt már, mielőtt az egész abban az irányban kifejlődött, amely egy konkrétabb kategóriában kifejeződik. ... bár az egyszerűbb kategória történelmileg a konkrétabb előtt is létezhetett, teljes intenzív és extenzív fejlettségében éppen egy összetett társadalmi formához tartozhatik, míg a konkrétabb kategória egy kevésbé fejlett társadalmi formában teljeseb-

ben kifejlődött." ³

Az európai kultúrában történetileg az izlés fogalmára elsőként az antik - még pontosabban az antik görög - társadalom gondolkodóinál bukkanunk. Itt azonban korántsem a mai értelemben, sőt, még csak nem is esztétikai vagy művészeti értelemben, mint választási és értékelési készség szerepel. Csupán a mindennapi életben a kellemesség megválasztásában és megítélésében szerepet játszó képességként, különbségként. Ez érthető is. Az antik társadalomban megvan ugyan az egyén és a közösség elkülönülése, de nem egy fejlett, nem totális, nem az emberi tevékenység eredményeképpen létrejött közösség alapján, hanem egy természetadta közösség alapján. Itt a tevékenység, amennyiben megmarad a közösség - a természetadta közösség - keretein belül, annyiban vonatkozik a közösség egészére, de ugyanez a közösség nem az emberi tevékenység eredménye, hanem az elfogadott, az "emberi" tevékenység határa. Ami ezen tulmutat, az idegen, az "barbár", nem érthető, illetve társadalmilag bomlasztja a közösséget és így az egyén létező elkülönülésének az alapját is.

Az ember itt tehát nem teremtője a társadalmon belüli közösségi viszonyoknak, az állandó bővítés értelmében, hanem ujratermeli a létező, a "természetadta" határokat. Így mindent elsajátíthat, ami e viszonyokon és vívmányokon belül van - külön válogató és értékelő társadalmi meghatározottságu apparátus nélkül -, de ami az adott zárt társadalmon,

többször a poliszon, kívül van, az nemcsak, hogy nem sajátítható el az egyén által sem, hanem kívül is van az "ember", a görög ember emberi képességein. Van egy teljesség az egyén számára, de ez a korlátozottság teljessége, az "emberiség normális gyermekora". Itt megvan a tevékenység, a szabadság, az emberi-társadalmi mivolt, egyén és társadalom össze van kötve, de a tevékenység, az ember nem ura a viszonyoknak, abban az értelemben sem, hogy ezek nem az ő teremtményei, kívül esnek az ember "hatalmának" határán és hatókörén, nem bővítheti a kereteket a maga aktivitásával, és ön magát a létrehozott viszonyokkal.

Ezért a szó társadalmi értelmében nem is választhat, nem is ítélt meg. Igaz, az emberi-társadalmi viszonyok, magatartás- és cselekvésmódok közül nincs is tulajdonképpen mit választania, hiszen a társadalmi ember nem dolgozta még ki vonatkozásainak és viszonyainak a teljességét. Empirikusan az individuumnál megvan ugyan a választás, de az megmarad a nem-társadalmi, hanem a pszichikus individualitás szférájában. Ennek következtében ez a választás nem is hordoz társadalmi érvényű és jelentőségű tartalmakat. Nem is gazdagítja az egyént a társadalmi viszonyok és képességek területéből, az egyén is megmarad a kibontakozatlan totalitás kereteiben.

Kétségtelenül jelentkezik azonban már itt is a mindenkor izlés természeti alapjául szolgáló kellemesség szubjektív területe, s a tetszés és a nem-tetszés ugyancsak szubjektív érzésvilágának létezése. Ezek fejlődése a későbbiekben történetileg összefügg az izlés fejlődésével.

Még egy kérdés vethető fel az antik gondolkodás és az izlés kapcsolatáról és kapcsolatában. A görög művészet előfeltétele az volt, hogy a világot a spontán népi mitológikus képzelet előzőleg feldolgozta. A világ művészeti elsajátítása mindig kapcsolatban van a világ egyéb fajta feldolgozásával, rá is épül arra. A görög művészet közvetlen alapjai éppen az egységes, népi mitológikus feldolgozásban vannak. Így a művészet és a spontán világfelfogás a görögöknél összhangban van, egységes egész és az adott közösség minden tagja számára azonos társadalmi-emberi tartalmat fejez ki. Így külön közvetítő tényezők nélkül is befogadható és érthető az egész közösség és minden a közösséghez tartozó egyén számára. Ebben az értelemben ez a művészet belül marad azon az emberi tartalmon, amely a fentebb jelzett szűk és nem totális közösség alapján bontakozik ki. A tetszés és a nem-tetszés szféráiban a művészet befogadásában sem alakul ki tehát szűkséggéppen ebben a társadalomban a közvetítő, az izlés. Erre utaló jellegzetesség az is, hogy a görög gondolkodásban az izlés, mint teoretikus probléma, nem is merül fel.

Maga az izlés, - mint már jeleztem -, a polgári társadalom kibontakozásával alakul ki. Ennek megfelelően a polgári elméleti gondolkodásban is fokozatosan kimunkálódik az izlés fogalma, kísérletek történnek különböző oldalainak feltárására. Az értelmezés elsősorban az esztétikum - szűkebben a

művészet - területére terjed elsősorban, bár ez nem kizárólagos. Ugy vélem, hogy ennek alapvetően két oka van. Az izlés szerkezetében és funkcionálásában erősen kapcsolatban van a nem-rationális szférákkal, a tetszés és nem-tetszés szubjektív területével, az érzéki bizonyossággal és a szemlélettel. A világ esztétikai elsajátításának formái - minden részletezés nélkül hivatkozom erre itt - ugyszintén kapcsolatosak a fentebbi szférákkal. Másfelől a művészet alkotásában mindig hordoz - elsősorban a szépségen keresztül - bizonyos szabadságtartalmat; a szép az emberi-társadalmi szabadság sajátos szférában való megnyilvánulása.

Igy az egyén, amikor a polgári termelésben és társadalomban, egyetemesen kidolgozza viszonyainak teljességét, azokat egyben el is különíti önmagától, de a művészetben lehetőséget kap arra, hogy többé-kevésbé teljesen visszavegye a szabadságot, az emberi-társadalmi tartalmakat. Így az izlés közvetlen és látható megnyilvánulási területe - az esztétikum. Annál is inkább, mert a világ egyetemes emberi elsajátításával és feldolgozásával párhuzamosan - talán annak egyik elemeként is - a művészet is tulmegy azon a viszonylagos zártságon a társadalmi közösség vonatkozásában, amilyen a görögök-nél még volt. A művészet alapja egyetemes lesz és egyben elveszti azt az egységet, amely a görög közösségnél az alapokban is megvolt. Így megteremti a válogatás lehetőségét maga az esztétikai és művészi elsajátítás is.

A polgári társadalom azonban az ember egyetemességének olyan világa, ahol egyetemes jelleggel végbemegy az emberi-társadalmi lényeg, vonatkozások, vívmányok, képességek, emberi tartalmak elidegenedése is. Ezért egyfelől megteremtődik az emberi szabadság általános és elvont lehetősége - beleértve ebbe az egyén fejlődésének egyetemes lehetőségét is -, másfelől pedig egyidejűleg éppen a tőkés társadalmi viszonyok realizálódása maga teremti meg egyben ennek a totalitásnak a korlátait is. Ebben van mindenféle polgári fejlődés alapvetően antinómikus jellege. Ebben van a polgári izlés-fogalmak és a vele kapcsolatos elképzelések és konkrét viták alapvetően antinómikus jellegének is a társadalmi alapja.

A polgári gondolkodásban ugyanis kezdettől fogva napjainkig megoldatlan - és polgári keretek között megoldhatatlan - problémákat vetnek fel az izlés fogalmával kapcsolatosan. Az antinómikus mozgásnak ez a tendenciája a polgári izléseleméletekben - kibontakozásuktól a mai felfogásokig - sajátos antinómiákat termel, amelyek koronként és filozófiai alapjaik különbségéből adódóan történetileg formaváltozásokon mennek keresztül, de alapjaiban - elméleti szinten - változatlanok. Ilyen konkrét problémákról van szó: racionális vagy irracionális természetű-e az izlés; született vagy a neveltetés folyamatában kialakuló képesség-e; az értelem vagy a neveltetés folyamatában kialakuló képesség-e; az értelem vagy az érzékek alapján áll-e; az izlésitőletek egye-

temesek vagy szubjektív-egyedi érvényűek stb. Ezek és a hasonló antinómiák időről-időre éles viták középpontjába kerültek a történelem során, de olyan átfogó megoldást, amely feloldhatta volna ezeket az ellentmondásokat és közös szubsztanciális alapra visszavezethette volna a különböző empirikus tényeket, a polgári filozófia és esztétika nem találhatott társadalmi alapjait és elkötelezettségét következőkben.

Az izlés fogalmát az újkorban, a XVII. században, Gracian y Morales spanyol író vezette be. Ő az izlést eszköznek tekintette ahhoz, hogy az ember természeti adottságai sokoldalúan kifejlődjének. Franciaországban a XVII. század végén Boileau fejti ki az izlés kérdéseit, eközben filozófiailag Descartes racionalista elgondolásait próbálja gondolati alapnak felhasználni. Boileau a klasszicizmus egyik képviselője és elméleti megalapozója, úgy vélekedik, hogy az izlésnek az antik művek tanulmányozásán kell alapulnia, és szilárdan meg kell azt alapozni a józan ésszel és az értelemmel. Az izlést elsősorban normatívnak - ilyenként egyetemesnek -, és a tudással, a rációval összefüggőnek tekinti. "...az olvasónak sose nyújtunk mást, mint igaz gondolatokat és helyes kifejezéseket. Az ember elméje természetszerűleg tele van az igazságról rengeteg zavaros eszmével, s ezeket többnyire maga is csak homályosan látja; mi sem kellemesebb számára, mint ha egyik-másik ilyen eszmét jól megvilágítva és kellő

fénybe helyezve kínáljuk neki. ... Minthogy egy gondolat csak annyiban szép, amennyiben igaz, s az igaz, ha jól fejezik ki, multhatatlanul megragadja az embereket: mindebből következik, hogy ami nem ragadja meg az embereket, az se nem igaz, se nem szép, vagy pedig rosszul fejezték ki;...⁴ írja 1701-ben.

A klasszicizmus elgondolásai más országokban is megjelennek és hatnak a művészeti alkotó tevékenységben, és a társadalmi izlés formálásában bizonyos társadalmi rétegek körében.

A francia gondolati fejlődésben a XVIII. században is jelentős hatása van a descartes-i racionalizmusnak, bár más megfontolások és filozófiai hatások is érvényre jutnak. Voltaire izlésről alkotott elgondolásainak három mozzanatára utalok. Elismeri az izlés viszonylagosságát, ami bizonyos mértékig ellentmond a racionalista alapoknak és inkább a szenzualista befolyás következménye. Másrészt, a racionalizmussal összhangban, úgy véli, hogy az izlésnek vannak általános, közös és pontosan körülírható szabályai. Végül nem érdektelen az a - ki nem fejtett - véleménye, hogy "Századok kellenek hozzá, hogy az izlés kipallérozdják", és továbbá az, hogy "olyan népeknél, amelyek a szépművészeteket művelik, nagy időbe telik, míg a nyelv és az izlés megtisztul."

Bár a XVIII. század folyamán a francia felvilágosodás gondolkodóira más filozófiai eszmék is hatnak, - nevezetesen Locke szenzualizmusa, - az izlés problémáit a fentebb jelzett

fő vonalhoz képest jelentősen nem tudják elméletileg mélyebben és másként értelmezni. A filozófiai-esztétikai nézőpontok és a belőlük az izlésre levont következtetések fő hiányossága a művészet és az ember társadalmi lényegének a meg nem értése, ezért társadalomszerkezetileg felszínes a megközelítés, pszichikailag pedig gyakran naiv, hiszen tulajdonképpen pszichológia, mint tudomány még nincsen.

Ugyanezt képviseli - bár más filozófiai alapokkal és az izlésre levont más konkrét következtetésekkel - a főleg a szenzualizmusra támaszkodó angol esztétika. Azzal bővül az izlés fogalmi értelmezése, hogy nemcsak esztétikai, hanem etikai jelentőséget és értelmet is tulajdonítanak az izlésnek. Shaftesbury a XVII. és a XVIII. század fordulóján az ember belső, személyes szabadságából és függetlenségéből indul ki - ha ezeket természetesen nem is mai értelmükben fogja fel -; úgy véli, hogy az emberben az érzéki és az értelmi egyensúlyban van. Bár filozófiailag sokban kapcsolódik Locke-hoz, - aki különben nevelője is volt, - az általa fontosnak tekintett belső "etikai érzék" hanqoztatása nem függ össze nála a "velünk-született eszmék" felfogásának kritikájával. Véleménye szerint az emberi természet sajátja az olyan erkölcsiség, amely megköveteli a harmóniát az ember belső hajlamai és a társadalmi követelmények között, hiszen a különböző affektusok harmónikus kiegyensúlyozása a természetes.

Nem tudja megoldani az izlés - polgári viszonyok közötti - antinómikus szerkezetének elméleti problémáit Hume sem. Az esztétikai érzeteket, mint szubjektív izléseket értelmezi, és a művészi felfogás pszichológiájába utalja át. A szép - szerinte - csak abban a tudatban létezik, amely szemléli azt, és minden ember lelke más szépséget lát. Ezért úgy vélekedik, hogy az izlésről nem lehet vitatkozni. De az emberek abban az általános törekvésében, hogy hasznosan igyekezzenek cselekedni, Hume megkísérli az egész emberiség számára közös és érvényes izlés alapjait felfedni. Ennek megfelelően úgy véli, hogy a szép az, ami leginkább alkalmas a megfelelő gyakorlati célok eléréséhez.

Filozófiailag is, abban a törekvésében is, hogy az esztétikumot elválassza a megismerőtől, Hume tulajdonképpen Kant nőzeteinek az előfutára és bizonyos értelemben - mint erre maga Kant is utal más összefüggésben - az előkészítője is." Az erkölcsstan és a kritika nem annyira az értelem, mint inkább az izlés és az értelem területe. A szépséget, akár erkölcsi, akár természeti, inkább átérezzük, mint észleljük. Ha meg ítéletet mondunk róla, s a mércéjét igyekszünk meghatározni, akkor egy újabb tényt veszünk szemügyre: az emberiség általános izlését, vagy egy olyan tényt, amely az okoskodás és kutatás tárgya lehet."⁵

Az izlés-fogalom fejlődésében ezzel eljutottunk a polgári gondolkodásban a legfontosabb és legteljesebb megközelítésekhez. Kantról és Hegelről van szó, mint a polgári filozó-

fiai és esztétikai gondolkodás - más-más szempontból vett - csúcspontjairól.

Kantnak filozófiailag kulcsszerepe van a polgári gondolkodásban, összefoglalja, általánosítja, filozófiailag megalkotta a polgári gondolkodás antinómikus szerkezetét. Ezzel minden időkre megteremti a legáltalánosabb gondolati-módszertani alapokat a polgári ideológiák minden fajtája számára. Ugy teszi ezt, hogy mindent feltár és értelmez - a szubjektum oldaláról -, ami egyáltalában a polgári társadalomban a polgárság számára megismerhető.

Kant ismeri fel elsőként az izlés kettős meghatározottságát, kettős természetét, ellentmondásosságát. Érdek nélküli és egyúttal sajátos érdek képviselője az izlés; egyedi és ugyanakkor általános; az esztétikum szférájával kapcsolódik össze és túl is mutat rajta stb. Kant írja le mindezt, a reális - társadalmi-történelmi - szubjektum idealista módon értelmezett felfogása és analízise alapján és szubjektív oldalról meghatározva. "Valamely tetszésnek /a természetben csakaugy, mint a művészetben/ a dolgok formája feletti reflexiójából eredő fogékonysága azonban nem csupán az objektumok valamely a reflektáló ítélőerőre vonatkozó célszerűségét jelöli meg a szubjektumon, a természetfogalomnak megfelelően, hanem megfordítva, a szubjektumét is a tárgyakra való vonatkozásban, formájuk, sőt még formátlanóságuk szerint is a szabadságfogalom következtében;..."⁶

Kant felismeri, leírja és saját filozófiai alapjain analízálja az izlésnek szinte minden ellentmondását és a polgári társadalomban meglévő minden antinómiáját is. Az izlés egyidejűleg társadalmi-általános is és egyedi is; kötelező jellegű mindenki számára és csak az egyén jellemétől /szubjektív tetszésétől/ függő; érzéki alapokon nyugvó - tehát semmiféle értelmi bizonyíték nem támaszthatja alá - és ugyanakkor fogalmi /tehát értelmi/ alapjai vannak stb. Kant olyan teljességgel elemzi a problémákat, hogy érdemi-szerkezeti értelemben a polgári gondolkodás, az izlés kérdéseiben nem produkált azóta sem gondolatilag magasabbszintű álláspontot. Sőt, még azt sem érte el, amit Kant elért. Ma a polgári gondolkodás a kanti gondolatok megoldását tartalmától kiüresítve, formalizálva, az egységet széttörve és az antinómia valamelyik oldalát abszolutizálva használja fel elméleti és módszertani alapként az új és új formában megtermelődő polgári társadalmi antinómiák gondolati áthidalására.

Utalni kell arra, hogy mégis miben van Kant álláspontjának gyengesége. Kant polgári mivoltával együtt, azáltal meghatározottan írja le ilyen viszonylagos teljességgel és elemezte az izlést a szubjektum oldaláról Kant sem tudta azonban a polgári izlés antinómiáit az elméletből kiebrudalni, nem tudta feloldani ezeket, és egységes szubsztanciális alappal visszavezetni. Ugy vélte, hogy az ész szférájában mind-egyik oldal egyformán bizonyítható fogalmak segítségével, vagyis a bizonyítás mellett mindig jelen van a bizonyítha-

tatlanság, a racionalitás mellett az irracionalitás.

Társadalomfilozófiailag és ideológiailag Kant az izlés anti-nómiái esetében is arra hagyatkozik, hogy az ember társadalmiságának a lényege, a társadalmi viszonyok és vonatkozások összessége nem ismerhető meg. Sőt, ez nemcsak a megismerésen esik kívül, - a tudományon -, nemcsak a morál szféráin van ez túl, de kívül esik az emberi teleológia és az esztétika szféráin is. Vagyis semmiféle tudati képességünkkel - Kant ebben az értelemben idealista, az embert azonosítja tudati képességeivel - nem férközhetünk ehhez a mélyen fekvő lényeghez hozzá. "Tehát az izlés elvének tekintetében a következő antinómia jelentkezik: 1.tézis: Az izlésítélet nem alapszik fogalmakon, mert különben vitatkozni lehetne felette /bizonyítékokkal lehetne eldönteni" 2./ anti-tézis: Az izlésítélet fogalmakon alapszik; hiszen különben - különbsége ellenére - még csak kötözködni sem lehetne vele kapcsolatban /igényt tartani arra, hogy mások ezzel az ítélettel egyetértsenek/. ...Mármost minden ellentmondás megoldól azonban, ha azt mondom: /egyáltalán a természet szubjektív célszerűségének az ítélőerő számára való valamely okának/ az izlésítélete azon a fogalmon alapszik, amelyből azonban a tárgy tekintetében mégsem lehet semmit megismerni és bizonyítani, mert ez önmagában meghatározhatatlan és a megismerésre alkalmatlan; ez azonban mégis ezáltal nyeri el egyszersmind a mindenki számára való érvényességet /noha mindenkinél mint egyes, a szemléletet közvetlenül követő

ítélet/: mert ennek meghatározó oka talán az arról való fogalomban rejlik, amit az emberiség érzékfeletti szubsztrátumának tekinthetünk."⁷ Kant szerint tehát van olyan egységbe foglaló szubsztrátum, ami a kettőiségnek alapja lehet, de semmiképpen nem férközhetünk ehhez hozzá.

Kant így - annak ellenére, hogy az izlés problémáinak a szubjektum oldaláról kifejtett formában máig a legteljesebb fogalmát adta -, polgári korlátai miatt, az izlés kérdéseit társadalomfilozófiailag nem oldotta meg, bár fenomenológiailag gondolati eredményei, a kifejtés filozófiai pontossága és más elemek elévülhetetlenek maradnak.

Más értelemben Hegel képviseli az izlés kérdésében a legmagasabb szintet a polgári filozófiában és az esztétikában. Hegel nem az izlés szerkezetének és ellentmondásainak a vizsgálatára, nem a szubjektív létezés dialektikájára, nem az antinómiák irracionalista jellegű feloldására tör esztétikájában. Filozófiai alappozícióinak megfelelően elsősorban az izlés objektív alapjait kíséri meg feltárni, míg magát az izlést a szubjektivitás szférájába utalja.

Kritikának veti alá a klasszicizmus esztétikájának és izlés-felfogásának normatív és formális elemeit. Hegelnél a szubjektivitás igazi, szubsztancionális elemei bennefoglaltatnak az objektívként és abszolútként felfogott szellemben, ezért nála valóságos szubjektivitás, ami szembehelyezkedik az ob-

jektummal - Kanttól eltérően - nincsen. Így az izlés szubjektív - tehát nem szubsztanciális, nem fogalmi - jellegét hangsúlyozza és minden figyelme és törekvése az esztétikában arra irányul, hogy a szépet az abszolút eszme megnyilvánulásaként mutassa fel és következésképpen az izlés alapjául is ezt mutassa meg. Nagy jelentőségű felismerés ez, hiszen így a tetszés és nem-tetszés tisztán szubjektív és a jelenségszinten csupán pszichikaiként megmutatkozó mozzanatai Hegel elméleti magyarázatában megkapják objektív-szubsztanciális alapjukat.

A klasszikus német filozófia és esztétika gondolati, fogalmi eredményei a polgári gondolkodásban nem vihetők már termékenyen tovább az izlés fogalmának értelmezésében sem, bár a későbbiekben is születnek - nem is kis számban - polgári ideológiai kísérletek az izlés értelmezésére.

Csupán a marxista társadalom- és történelemfilozófia teremti meg azokat a gondolati eszközöket, amelyek közvetítésével - éppen napjainkban - konkrétta és tudományosan értelmezhetővé válik az izlés és annak fogalma. Ez a magasabb-szintű filozófiai és esztétikai elemzés - a maga különböző oldalaival és konkrét tudományaival - lehetővé teszi, hogy az izléssel kapcsolatos minden empirikus jelenséget és ténnyt, az izlés belső ellentmondásosságát is, egyértelmű magyarázat tudja megvilágítani. A magyarázat nem öncélú, hanem azt szolgálja, hogy a szocialista forradalom időszakában a társadalmi vívmányok a szubjektumba, a személyiségbe tudatosan beépülhessenek és létrejöjjön az igazi, és

mindkét pólus számára tartalmaz kölcsönhatás a társadalom és az ember, a társadalmi viszonyok totalitása és az egyén totalitása között.

JEGYZETEK

- 1./ Marx-Engels: Művei, 27. kötet 435. old. Kossuth, 1971.
- 2./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok, 71. old. Kossuth, 1962.
- 3./ Marx-Engels: Művei, 13. kötet 168-169. old. Kossuth, 1965.
- 4./ A klasszicizmus, 180. old. Gondolat, 1963.
- 5./ Hume: Tanulmány az emberi értelemről, 255-256. old. Magyar Helikon, 1973.
- 6./ Kant: Az ítélőerő kritikája, 158. old. Akadémiai, 1966.
- 7./ U.o. 306. és 308. old.

HOGYAN MŰKÖDIK AZ IZLÉS MECHANIZMUSA?

I.

Az izlés az ember ítéletalkotó készségeinek egyike: sajátosságainak megértéséhez mindenekelőtt azokat az azonosságokat és különbségeket kell szemügyre vennünk, amelyek közte és a többi ítéletalkotó készség között mutatkoznak. Ehhez az összehasonlításhoz igen kedvező alapot nyújt a gyermek felnőtté válásának folyamata.

A heteronóm ítélet

Neveltetésének kezdetén a kisgyermek a felnőttek segítségével ismerkedik a világgal, az ő felügyeletük, irányításuk mellett szerzi első tapasztalatait a valóságról: tőlük kapja első információit, ők tanítják meg arra, mit kell szeretni, mitől kell óvakodni, mit hogyan kell megítélni. A kisgyerek ítéletrendszerének alapja így -- Piaget műszavával -- a heteronómia, a mások -- a felnőttek -- által kinyilatkoztatott "törvények" feltétlen követése. Cukrot lopni vagy a kisebbeket bántalmazni a gyermeki tudat számára nem a dolog belátása miatt vétek, hanem azért, mert az ilyesmit a felnőttek tiltják, s a gyermek utánózza őket, azonosul velük.

A transzdukciós ítélet

A felnőttek információinak egy részét a gyermek közvetlen tapasztalatai alapján ellenőrizheti, meggyőződhet pl. arról, hogy a kályhához valóban nem szabad nyulni, mert az megégeti a kezét, s az asztalra sem tanácsos felmászni, mert a lebukfencezés valóban fájdalmas. Mi több, a gyermek az effajta ismeretek és tapasztalatok alapján következtetéseket is levon, e következtetések jellemző formája azonban nem az indukció vagy dedukció, hanem -- Stern műszavával -- a transzdukció: a következtetési folyamat a hasonlóság, különbség vagy analógia útján, intuitív módon halad az egyik különös vagy egyedi esettől a másikhoz, s megkerüli az általánost. Magyarán: az asztalról való lebukfencezés fájdalomosságából a gyermek következtetni tud arra, hogy az ablakpárkányra sem tanácsos felmászni, de nincsen fogalma arról, milyen magasság veszélyes általánosságban, s milyen általános törvényszerűségek teszik veszélyessé a lebukfencezést.

Az autokratikus ítélet

Nem egy esetben azonban a gyermek is képes már arra, hogy ítéleteit tudatos gondolati műveletekkel, a logika objektív szabályaihoz igazodva alakítsa ki, s ítélete mégsem lesz elfogadható, minthogy kiindulópontja nem az: a kislány, aki megtanulta, hogy ételhez csak tiszta kézzel szabad nyulni, s e szabály indokait is ismeri, azt hiszi, hogy közmosás

után nyugodtan merheti a kristálycukrot a tenyerével a teába. Ez az ítélletinus egyébként a felnőtteknél is sűrűn előfordul, amikor kizárólag saját közvetlen érdekeiket veszik tekintetbe, vagy merőben szubjektív meggyőződésüket használják axiómaként, de ezeket a mértékeket logikus következtetésekkel alkalmazzák.

A teoretikus ítélet

A tizedik életév körül kezdődik az egyéniség "forradalma", amikor a gyermek autonóm szabályrendszerek kialakítására kezd törekedni, nem fogadja el feltétlen érvénnyel a felnőttek kinyilatkoztatásait, hanem meg akarja érteni az okokat és összefüggéseket, be akarja látni az ilyen vagy amolyan ítéletek jogosultságát, személyes tapasztalatait és a neveltetése során szerzett, mindinkább elmélyülő és kiszélesedő ismereteit teoretikus gondolkodással is alkalmazni kezdi.

A teoretikus ítéletalkotás, mint ismeretes, tudatosan szabályozható, célszerű aktus. Két fő formája van: amikor az ember kész ítéletből indul ki, akkor a megítélés az ítélet megalapozása, amikor pedig még nem fogalmaztuk meg az ítéletet, hanem erre törekszünk, akkor az ítéletalkotás a következtetés formáját ölti fel. A következtetés lényege az, hogy egy vagy több, már meglevő, s kellően megalapozott, objektíve igaznak bizonyult ítéletből /az ugyneve-

zett premisszákból/ olyan új, tehát az előbbieken nem adott ítéletet /ugynevezett konkluziót/ vezetünk le, amely azokból a logika objektív szabályai szerint érvényesen következik. A teoretikus ítélet esetében tehát az ember először kitűzi célként maga elé, hogy az adott kérdésben ítéletet akar alkotni, s azután tudatosan szabályozott gondolati műveleteket hajt végre ennek érdekében.

Az izlésitélet

Az izlésitélet az autokratikus ítélettel rokon abban, hogy a heteronóm /felnöttek véleménye/, transzdukciós /egyéni tapasztalat/ és teoretikus /logikai megalapozottság/ ítélet objektív, az ítéletalkotás alanyától független mértékeivel szemben mértéke szubjektív: az egyén az ilyen ítéletek megalkotásakor mintegy elfordul a külső valóságtól és saját eszményeit alkalmazza mérceként. Különbözik is azonban az autokratikus ítélettől -- valamint a teoretikustól -- abban a tekintetben, hogy az ítéletalkotás művelete nem tudatos--logikus folyamatként megy végbe, hanem intuitív úton, s ez az izlésitéletet a heteronóm, valamint a transzdukciós ítélettel rokonítja.

Az ítélettípusok megalapozottsága

Ha a fenti ítélettípusokat rangsorolni kívánjuk, ehhez a legfontosabb szempont nyilvánvalóan az, hogy mechanizmusaiik milyen mértékben alkalmasak arra, hogy megalapozott ítéle-

teket alkothassunk a valóság jelenségeiről. A megalapozottság feltétele a tudás, a megfelelő tapasztalati-logikai ellenőrzöttség, ennek hiányában pedig ítéleteink hitszerűek. A hitszerű feltételezés vagy ítélet nem feltétlenül hamis, de a tapasztalati--logikai ellenőrzés hiánya miatt éppugy lehet igaz mint téves, bizonyítható mint bizonyíthatatlan: az emberi megismerés addigi eredményeinek fényében bizonyíthatóan téves ítéletek, vélemények a hiedelmek. Ha a hitszerűség és a tudás szempontjával kiegészítve csoportosítjuk a fent ismertetett ítélettípusokat, az alábbi táblázatot nyerjük:

ítéletfajta	mérték	művelet	alap
heteronóm	ellenőrizetlen objektív	intuitív	korlátlan hit
izlés	szubjektív	intuitív	korlátlan hit
autokratikus	szubjektív	tudatos-logikus	korlátozott hit
transzdukción	ellenőrzött objektív	intuitív	korlátozott tudás
teoretikus	ellenőrzött objektív	tudatos-logikus	teljes tudás

Az ítélettípusok energiaigénye

Merőben más sorrendet kapunk viszont akkor, ha azt a -- nem csekély jelentőségű -- szempontot vesszük alapul, hogy mennyi energiát kell az embernek felhasználnia ahhoz, hogy az egyik vagy másik fajta ítéletet megalkothassa: mennyi előzetes felkészülés és mennyi aktuális szellemi erőfeszítés.

A táblázat ebben az esetben így fest:

ítéletfajta	felkészülés	aktuális erőfeszítés	energia-igény
teoretikus	huzamos	huzamos	magas
transzdukciós	huzamos	semmi	közepes
autokratikus	semmi	huzamos	közepes
ízlés	semmi	semmi	csekély
heteronóm	semmi	semmi	csekély

Vagyis: a teoretikus ítélet megalkotásához sok előzetesen megszerzett ismeretre és tapasztalatra van szükségünk, s e feltételek birtokában is huzamosabb gondolati munkát kell végeznünk ahhoz, hogy megfelelő eredményre jussunk; a transzdukciós ítéletnél szintén ismeretek és tapasztalatok alapján ítélünk, de intuitív úton, s ezért aktuális szellemi erőfeszítésre nincsen szükség; az autokratikus ítéletnél a

helyzet fordított, a kiindulópont szubjektív, s így felkészültséget elvileg nem igényel, de a tudatos-logikus művelet a teoretikus ítélethez hasonló aktuális szellemi erőfeszítésre épül; az izlés esetében a szubjektív eszmény, a heteronóm ítéletnél a tekintélykövetés energiaigénye jóformán semmi, s az intuitív műveleté hasonlóan csekély.

Az ítélettipusok elvi egyenértékűsége

Mint látjuk, jóllehet a megalapozottság tekintetében ezek az ítélettipusok igen különböznek egymástól, még hozzá hierarchikus értelemben, továbbá az ember mind történelmi, mind egyéni felnőtté válása során egy értékfejlődési folyamat vezet a merőben hitszerű és korlátozott tudásra épülő ítéletrendszerektől a teoretikus gondolkodás felé /aminthogy a "teljes tudás" is történelmileg kibontakozó, végtelen folyamat/, másfelől viszont az energiaigény szemszögéből nézve a hierarchia fordított sorrendű, s az embernek az sem mindegy, mennyi szellemi energiát kell a kívánt eredmény eléréséhez felhasználnia. E típusok között így a gyakorlatban egyenértékűség mutatkozik abban az értelemben, hogy bizonyos feladatok megoldásában mindegyik típusra szükségünk van.

Bármennyire megalapozottabb is a teoretikus ítélet a többinél, az emberi gyakorlat sosem fog a mindennapi tudattal szemben olyan követelményeket támasztani, hogy minden területen és minden esetben a teoretikus gondolkodás eszközeivel operáljon. A heteronóm ítéletalkotás nemcsak a gyermek fej-

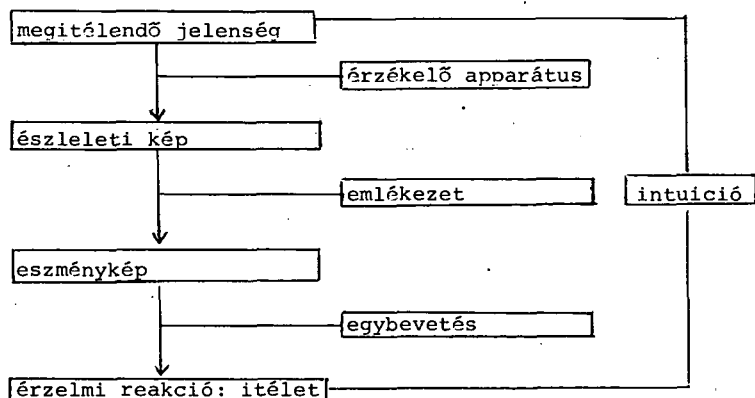
lődésének szükségszerű szakasza, hanem a felnőtt gondolkodásában is kiiktathatatlan szerepet játszik; lehetetlen, hogy minden ismeretünket személyes tapasztalattal és tüzetes logikai vizsgálattal ellenőrizzük: ítéleteink nem csekély hányada szükségszerűen az általunk elismert források -- szaktekintélyek, könyvek, ujságok, rádió- vagy tévéadások stb. -- megnyilatkozásainak ellenőrizetlen átvételére és intuitív alkalmazására épül. A világnézetünkben nem csekély szerepet játszó " végső kérdések " jórésze szubjektív hitre épülő meggyőződés -- így mindjárt az, hogy materialisták vagyunk vagy idealisták --, s így az autokratikus ítéletekről sem mondhatunk le, aminthogy a mindennapi életben való aktuális tájékozódásban oly fontos ítéletek -- átfussunk-e az autó előtt, vagy ugorjunk vissza a járdára? -- többsége szükségszerűen transzdukciós: aki ilyenkor intuitív helyzetfelismerés helyett teoretikus gondolkodásba kezd, azt elüti az autó.

A kellemesség szférájában pedig nincsen is más fogózónk, mint az izlés; hogy milyen hőmérsékletű szobába szeretünk lenni, miféle ételeket és italokat kedvelünk, milyen küllemű nők, illetve férfiak vonzzák szexuális érdeklődésünket, itt semmiféle teoretikus gondolkodás, tekintélykövetés nem igazíthat el, s még a korábbi tapasztalat sem: hiába tudjuk, hogy általában azelőtt kedvenc ételünk volt a paprikáscsirke, ez egy gasztronómiai izlésfordulat után nem befolyásolhatja azt, hogy izlésünk immáron kellemetlen ízűnek mutatja.

A tudatos-logikus műveletekkel dolgozó ítélőmechanizmusokat az ember -- természetesen -- kikapcsolhatja, de az intuitíveket még akkor sem tudjuk "leállítani", ha világos számunkra, hogy az adott kérdésben -- megalapozatlanságuk miatt -- nem hagyatkozhatunk rájuk. Izlésünk a maga nem tudatos, intuitív működésével voltaképpen minden egyes érzékszervi benyomást egybevet a neki megfelelő eszményképpel, s az egyezés és eltérés mértékének megfelelő érzellemmel reagál rájuk, akár akarjuk ezt, akár nem. Amikor a bíró a rendőrségi jegyzőkönyv első átolvasásakor futólagos benyomást szerez a vádlott tetteiről, hiába tudja, hogy ennek alapján nem ítélkezhet, ítéletének meghozatalában nem az izlésére, hanem a bizonyítási eljárás tényeire kell támaszkodnia, ezért izlése mégis működik, negatív vagy pozitív érzelmekeket kelt benne olvasás közben -- amelyeket persze a tüzetes vizsgálat, a logikai ellenőrzés módosíthat, áthangolhat. Nehezebben "szabadulhat meg" szubjektív izlésítéleteinek szuggesztiójától pl. az esztéta, művészeti kritikus, akinek jó esetben szintén nem a maga szubjektív izlésére, hanem az esztétika objektív, tudományos tételeire hagyatkozva kell ítélnie -- ám ő az ítélet tárgyának alapvetően lényeges, elemi tényeit, a szépséget, rutságot, komikumot, tragikumot és a többi esztétikai minőséget már eleve nem is tudja másképpen érzékelni, mint izlésítéleteinek közvetítésével.

II.

A többi ítélettípussal való összevetés során az izlés mechanizmusának fő sajátosságait abban jelöltük meg, hogy intuitív műveletekkel alkot érzelmi ítéleteket, melyeknek mértékei az ember eszményei. E mechanizmus működésének alapsémáját a következő módon kell elképzelnünk. A külvilág jelenségeinek hatásait, ingereit felfogja az ember érzékelő apparátusa /amely az érzékszervekből, az ingereket továbbító idegrostokból és a kérgi központból áll/, s a kérgi központban az érzékletekből összeáll a jelenség észleleti képe. Ez tevékenységre készíti az ember emlékezetét, amely felidézi a jelenségnek megfelelő eszményképet, amellyel az észleleti kép szembesül, és a két kép egyezése vagy eltérése érzelmi reakció formájában létrehozza az intuitív ítéletet. Ábraszerűen rögzítve:

Az alábbiakban e mechanizmus összetevőit és működésének sajátosságait vesszük tüzetesebben szemügyre.

Az eszmények

Tekintettel arra, hogy az izlésítéletek mértékei az eszmények, így mindenkéltt ezeket kell részletesebben tárgyalnunk, hiszen az értékitéletek esetében a mértéknek döntő jelentősége van: ha a mérték megváltozik, az ítélet azonos tárgy esetében is eltérő lesz. /Korábbi példánkban már utaltunk erre a jelenségre: ha megváltozik izlésünk -- pontosabban: valamely eszményünk --, akkor ugyanaz a paprikáscsirke, amely korábban rendkívül izletesnek bizonyult, most már nem izlik./

Az eszmény valamely dolog elképzelhető legértékesebb /legjobb, legszebb, lemművészbibb stb./ formájáról alkotott képzet. Az, hogy képzet, azt jelenti, hogy nem olyan elvont-általános valami, mint a fogalom, hanem érzékletes, másfelől viszont nem is egyedien konkrét, hanem bizonyos fokú általánosságban mozgó tudattartalom. Magyarán: az ember nem a paprikáscsirkét vagy szobrot, verset szereti a maga általánosságában, hanem a "jó", azaz bizonyos konkrét érzéki tulajdonságokkal rendelkező paprikáscsirkét, szobrot, verset. Másfelől viszont eszményeink annyira nem konkrétak, hogy pl. egyetlen meghatározott esetben evett paprikáscsirkét tekintenénk ideálisnak, s a továbbiakban minden ilyen ételt ennek ízeihez mérnénk, vagy lenne egyetlen legkedvencbb versünk, szobrunk, s ez testesítené meg számunkra az ideált; az ingyenc a "legjobb" paprikáscsirkének többféle,

egyenértékű receptjét ismerheti, s a költészetszerető ember értetlenül néz ránk, ha kedvenc versének címét kérdezzük tőle: száz és száz egyformán "legjobb" verset ismer.

Abból, hogy az eszmény a dolgoknak az ember által elképzelhető legtökéletesebb, legvonzóbb formájáról alkotott képzet, az is természetesen következik, hogy az eszményekhez való viszonyunk a lehető legpozitívabb érzelmek által fűtött. Ha tehát hozzájuk mérve alkotunk valamely ítéletet - mint az izlésítélet esetében --, akkor az eltérés vagy megfelelés tényét sosem mint pusztán tényről könyveljük el, hanem az eltérés vagy megfelelés mértékével arányos intenzitású érzelmek -- pozitívak vagy negatívak -- keletkeznek bennünk. Mi több, az izlésítélethez -- mint már említettük -- éppen az jellemző, hogy az ítélet pusztán érzelmi síkon jut kifejeződésre, nem értelmi aktus és nem fogalmazzuk meg magunknak szabatos fogalmakkal.

Hogy milyen döntő mértékben érzelmi jellegű az izlés-mechanizmus működése, ezt könnyen beláthatjuk, ha meggondoljuk, hogy abban az esetben, ha valamely jelenséghez fűződő értelmi vagy akarati viszonyunk megváltozik, ez a változás sosem esik egybe az izlésítélet változásával, az érzelmi viszony áthangolódása viszont nemcsak feltétlenül azonnal megváltoztatja az izlésítélethez is, hanem ez az áthangolódás az ítélet megváltozásának elengedhetetlen feltétele.

Azaz: az iszákos ember hiába olvassa végig az alkohol romboló hatásáról szóló orvosi szakirodalmat, a ponyvaimádó pedig hiába szerez esztétikai műveltséget, melyből világosan megérti, hogy a krimi "álesztétikai képződmény", ettől még a bort változatlanul kívánatosnak, a krimiolvasást pedig kellemesnek fogják találni. /Köztudott, hogy kiváló esztétáknak is lehet rossz, elmaradott, konzervatív művészeti ízlése, és nem egy orvos alkoholista./ Ha viszont érzelmi-
leg ellenük hangolódnak, megutálják az italt, megunják a ponyvát, ez azonos értelmű ízlésük megváltozásával, ízlés-
ítéletük negatívra fordulásával: az egybeesés olyan mérté-
kü, hogy az érzelmet és az ízlésítéletet azonos szóval is
jelöljük. Mindebből az is világos, hogy közvetlenül csak
érzelmi változások változtathatják meg az ízlést, s az
intellektuális fejlődés, értelmi belátás csak az érzelmi
szférában is jelentkező változások közvetítésével eredményez-
het ízlésváltozást.

Az intuición

Az ízlésmechanizmus működésének másik kulcsfogalma az intuición, s ennek közelebbi vizsgálata azért sem elengedhető, hiszen ezt a fogalmat az irracionalista filozófia és esztétika nem kis mértékben kompromittálta. Létezik azonban e fogalomnak marxista értelmezése is, melynek lényegét így foglalhatjuk össze: az intuitív ítéletalkotás egyfelől le-
rövidíti a következtetés lépcsőjét, elhagyja, az elengedhe-

tetlen mozzanatokra csökkenti az előfeltételeket és a közbülső tagokat, másfelől pedig e lerövidített folyamatnak is csak a végeredményét tudatosítja az emberben: maga a folyamat nem tudatosul bennünk, mintegy "nem emlékezünk" rá.

Ez az "emlékezetkihagyásos", nem tudatosuló jelleg természetesen igen megnehezíti azt, hogy az intuitív folyamatok tudományosan elemezhetőek legyenek, hiszen a pszichológiában mindmáig előtérben álló introspekciós, önvizsgálati módszer így itt nem alkalmazható. Éppen az idén, 1975 tavaszán adott azonban hírt a sajtó a moszkvai egyetem neurofiziológiai tanszékének kísérleteiről, amelyek az általunk vizsgált probléma szemszögéből nézve is alapvető jelentőségűek lehetnek. N. Taszmalov és L. Prokofjeva elektronmikroszkóppal elemezte az olyan kísérleti patkányok agyköréből származó idegsejteket, amelyeknek központi idegrendszerében a táplálékkereséssel kapcsolatos feltételes reflexet építettek ki. Az elemzés során az érintett idegsejtek membránjának kitérülését tapasztalták, továbbá olyan szerkezet kialakulását, amely az ellenőrző állatcsoport egyedeinek agyában nem volt kimutatható. A megváltozott idegsejtek az agynak abban a részében helyezkedtek el, amely már a patkányoknál alacsonyabb fejlettségű állatokban is kialakult, az úgynevezett hippokampusban. A legújabb ismeretek szerint itt megy végbe a tárolt emlékezettartalom összehasonlítása az új érzékszervi

benyomásokkal, és ez az összehasonlítás az alapja az új összefüggések tudatos vagy nem tudatos felismerő képességének, a környezeti benyomások kombinációjának és ezzel a szellemi tevékenységnek: ha Taszmalov és Prokofieva kísérleteit a további kutatás is igazolja, úgy a korábbiaknál sokkalta pontosabb és megfoghatóbb képet nyerhetünk az intuitív ítéletalkotási folyamatokról, s ezek között az izlésmechanizmus működéséről is.

A művészeti izlés mechanizmusa

Az eddigiek során az izléssel kapcsolatos problémákat megvilágító példáinkat úgy válogattuk, hogy a gasztronómiai izléstől az esztétikai izlésig a legkülönbözőbb életterületeket érintsük, s tettük ezt szándékosan, hogy ezzel is minél világosabban kifejezésre juttassuk: főleg a publicisztikai írásokban "az izlés" igen gyakran az esztétikai izlést kívánja jelenteni, valójában az izlésitéletek által érintett életszférák sokkalta szélesebbek az esztétikum szférájánál. Mi több, mint már említettük, az az életszféra, amely az izlés kompetenciájába igazán tartozik, önmagával nem az esztétikai, hanem a kellemesség szférája: a kellemesség kérdéseiben az izlés megfellebbezhetetlen ítéleteket tud alkotni, az esztétikai jelenségek esetében viszont a teoretikus ítéletalkotás nem kis előnnyel versenyezhet vele.

A kérdés közművelődési jelentőségére való tekintettel azonban tanácsosnak mutatkozik az esztétikai izlés problémáit behatóbban is megvizsgálni, annál is inkább, mint-hogy ennek egyik válfaja -- a művészeti izlés -- egészen sajátos mechanizmussal rendelkezik. Hogy sajátosságait minél világosabban érzékeltethessük, távolabbi kiindulópontot kell választanunk, egy olyan -- önmagában igen összetett -- élmény kiindulópontját, amilyen egy alkonyfényes tó hattyukkal. Ez az élmény igen sokféle módon tud hatni az emberre: ha vadász vagyok, a hattyuk az áhitott zsákmányt jelenthetik számomra, a vizen vakító fények pedig a célzást zavaró momentumot; ha egy kormányozhatatlanul száguldó gépkocsi vezetője vagyok, a hattyukat észre sem veszem, csak a tó hullámai tudatosulnak bennem, mint a közvetlen életveszély fő tényezői stb. Esztétikaivá ez az élmény akkor válik, ha a látvány szépségét, azaz esztétikai minőségét -- pontosabban: ezt is -- érzékelttem: az esztétikai élménynek tehát feltétele, hogy megállapítsam e látvány esztétikai minőségét /különböztetve bármennyire esztétikai jelenség is ez a tó, az én szubjektív élményem nem lesz esztétikai/. Ez a megállapítás viszont nem más, mint az esztétikai izlésítélet, élményeink tehát voltaképpen úgy válnak esztétikaivá, hogy az izlés meghozza a maga ítéletét.

Ugyanez a befogadási folyamat egyik síkja akkor is, ha festményen vagy regényben, versben találkozom a rőt alko-

nyati fényben uszkáló hattjuk képével: a korábbiakban leirt mechanizmusnak megfelelően az észlelt képet egybevetjük szépségeszményünkkel, s az egybevetés során megállapítjuk róla, hogy idillien szép -- pontosabban szólva: ezt az ítéletet az idilli szépségnek megfelelő érzelem felkelésével jelzi izlésünk. Tekintettel azonban arra, hogy ez a kép nem egyszerű természeti látvány, hanem műalkotás, így a szépségeszmény után egy másik eszménnyel, a bennünk élő művészeti ideálképpel is egybevetjük az immáron egy esztétikai izlésítélet érzelmeivel bővült élményt, s ez az egybevetés egy másik ítélethez, a művészeti izlésítelőlethez vezet. E második ítélet merőben más értékkritériumokhoz igazodik, amit példánk is nyilvánvalóvá tehet: míg az első ítélet önmagában igen pozitív volt, hiszen az idilli szépség a legpozitívabb nem-művészeti esztétikai minőségek egyike, a második ítélet lehet abszolút negatív is, amennyiben megállapítjuk, hogy az alkonyfényes tavon uszkáló hattjuk idillien szép képe egy műalkotásban fertelmes giccs.^x

^x Itteni terjedelmi korlátaink semmiképpen nem teszik lehetővé, hogy a művészetén kívüli és művészeti érték kérdését részletesebben is érintsük, így csupán azt jegyezhetjük meg, hogy az autonóm művészetén kívüli szférában a szépség a legpozitívabb érték, az autonóm művészetén belül viszont a realizmus, a művészi igazság. Bővebben lásd:

Szerdahelyi István: "érték" címszó a Világirodalmi Lexikon
2. kötetében /Akadémiai Kiadó, 1972. 1209--1212. old./.

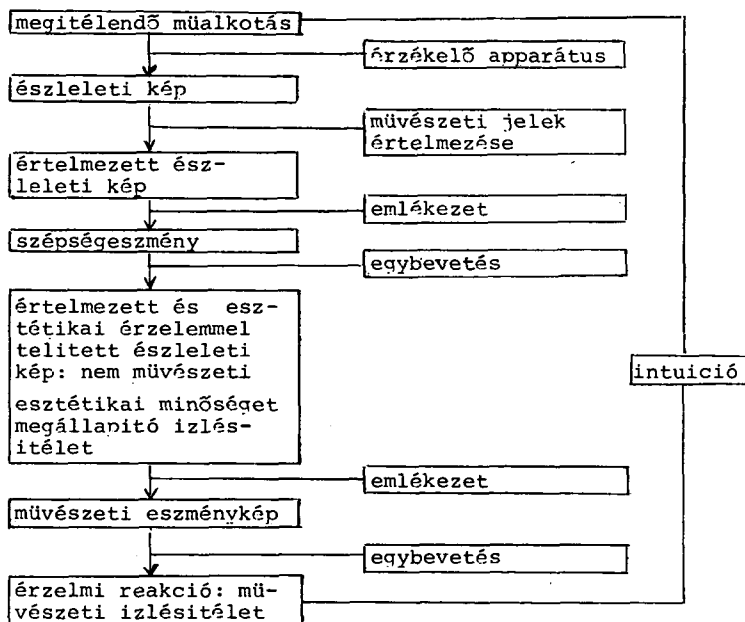
E kétféle ítélet ugyan a mi tudatunk számára -- intuitív
folyamatról lévén szó -- "egy pillanatban" születik meg,
valójában azonban az előbbi mindig megelőzi az utóbbit,
előfeltétele annak, hiszen amíg meg nem állapítottuk a mű-
ben ábrázolt dolgok nem művészeti esztétikai minőségeit
/hogyan tudniillik a mű szép vagy rut, tragikus vagy komikus
stb. minőségű jelenségeket ábrázol-e, illetve az ilyen minő-
ségekből milyen összetett strukturákat épít fel/, addig a
művészeti minőségét rögzítő izlésítéletünk megközelítéséhez
sincsen kiindulási alapunk /hogyan tudniillik a mű adott
részlete vagy egésze remek-e, realista-e vagy giccses-e
stb./.

Az olyan műalkotások esetében pedig, melyeknek befogadása
időben hosszabb folyamat -- mint pl. a regényeké, filmeké,
színdaraboké, zeneműveké --, ez a mechanizmus még bonyo-
lultabbá válik. A végső művészeti ítéletet ugyanis számta-
lan részítélet előzi meg: az ember a befogadási folyamat
alatt nem kapcsolhatja ki, nem függesztheti fel ítélőképes-
ségét, nem adja át magát hipnotizáltnak a műnek, hogy csak
a felocsudás után alkothasson magának véleményt élményéről,
hanem mindvégig egyszerre fogad be és ítél, s végső ítéle-

te sem más, mint e részitételek szintézise. E befogadás alatti folyamatban az izlésitételek játszanak döntő szerepet. Ebben a szakaszban a teoretikus ítéletek kialakításához szükséges valamelyest is számottevő gondolkodási munka csak a befogadói tevékenység felfüggesztése esetén lehetséges. Nem abban az értelemben állítjuk ezt, mintha a befogadásból magából akarnánk kizárni az intellektualitás mozzanatát: a befogadás mindig szükségszerűen értelmi erőfeszítést is igényel, nem utolsó sorban már azért is, hiszen a műalkotásban rögzített jeleket értelmeznünk kell ahhoz, hogy megérthessük a művet. Ez az intellektuális munka azonban a befogadás tartalma alatt a mű megértésére és nem megítélésére irányul: nem lehet pl. egyszerre olvasni is a regényt, meg eltöprengeni is afölött, hogy milyen értékeket képvisel; az utóbbihoz meg kell szakítanunk az olvasást. Az élmény intellektuális megítélése tehát jellegzetesen a befogadás utáni szakaszba tartozik.

Nem így az izlés működése: ez a maga nem tudatos, automatikus folyamataival nyugodtan belesimulhat a befogadás menetébe, érzelmi háttérként, kísérőélményként végigkísérheti az élmény lefolyását. Sőt, éppen mert nem tudatos aktus, ha akarnánk, sem tudnánk felfüggeszteni működését, a mű tetsző vagy nem tetsző részletei önkéntelenül és feltétlenül megfelelő érzelmekre hangolnak, azaz izlésitételekre készítetnek.

Mindezek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a művészeti befogadás egész folyamatát végigkíséri az izlés működése; szükségszerűen kíséri végig, hiszen aktusai nélkül -- a korább kifejtettek értelmében -- az élmény nem is válhatna esztétikai élménnyé, de izlésünk működését egyébként sem tudjuk felfüggeszteni; továbbá nem is egy dimenzióban kíséri végig, hanem kettőben, a nem művészeti esztétikai eszményekkel és a művészeti eszményekkel való szakadatlan egybevetésekkel. A művészeti izlésítélet megalkotásának mechanizmusa így a legegyszerűbb esetekben is bonyolultabb modell, mint a nem művészeti esztétikai izlésítélet modellje:

E modell a nagyobb lélegzetű, részítéletekkel végigkísért művek esetében az egymáshoz dialektikusan kapcsolódó részítéletek és a végső ítélet mozzanataival természetesen sokkal bonyolultabb képet mutat, olyan bonyolultat, hogy e helyen felvázolását meg sem kísérelhetjük.

Csak jelzésszerűen említhetjük meg azt is, hogy az izlésnek természetesen nemcsak a befogadásban van szerepe, hanem a művészeti alkotásban is. Az autonóm művészeti mű bizonyos szempontból nem egyéb, mint egyfajta esztétikai ítélet: a társadalmi-emberi valóság totalitásáról alkotott ítélet, s ennek kialakításában a tudatos, megfontolt logikusan átgondolt mozzanatok mellett nem kis szerepük van az izlésbeli döntéseknek is.

III.

Az eddigiekben az izlés problémáit az egyes ember szemszögéből vizsgáltuk, az egyéni izlés működésének mechanizmusát próbáltuk modellálni. Ez az egyéni izlés önmagában -- bizonyos határokon belül -- nem érint társadalmi érdekeket: hogy egy meghatározott személy jó vagy rossz izléssel rendelkezik-e, ez az illető magánügye mindaddig, ameddig megnyilvánulásai a magánélet szférájában jelentkeznek. /Közérdekűvé válik viszont az egyéni izlés megnyilvánulása, ha

hatósugara túllép a magánélet keretein: a művész műalkotásokban közrebocsátott izlésitéletei, a kritikus írásai stb. éppugy a közösségi, társadalmi ellenőrzés szférájába lépnek át, mint a jogszabályokba ütköző izlésgeztusok stb./

A közizlés

Az egyéni izlés sajátosságai azonban nem állnak magukban, nem tükröznek mindig merőben egyedi meghatározottságokat, hanem számos ponton találkoznak is a többi ember izlésével. Ezek a találkozási pontok vezetnek a közizlés fogalmához; ez több egyén izlésének átlaga, s mint az ilyen szociológiai fogalmak általában, a társadalom szerkezetének megfelelő strukturával rendelkezik: bizonyos -- minél nagyobb embercsoportról van szó, annál fokozottabb -- absztrakcióval megállapíthatók olyan sajátosságok, amelyek egy-egy társadalmi csoport, réteg, osztály vagy egy egész nemzet izlésének átlagirányát jelzik. A közizlés kérdései természetesen közügyek, s ha jellemvonásai a társadalmi fejlődés szemszögéből nézve nem kielégítőek, közösségi intézkedéseket, állami beavatkozást igényelnek. /S itt nemcsak az ideológiai kérdéseket közvetlenebbül érintő művészeti izlésről van szó: ha pl. a közizlés a tulságosan hizlalo étrendet teszi általánossá, mint nálunk is, akkor az egészségügyi propaganda, ismeretterjesztő tevékenység is be kell hogy avatkozzék./

Az izlést meghatározó tényezők modellje

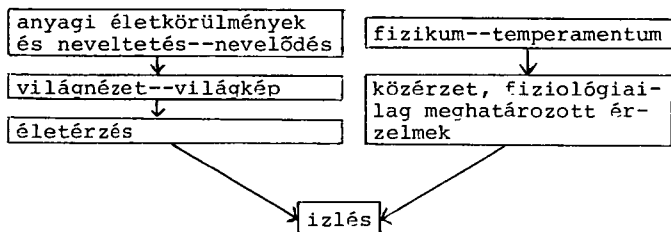
A közizlés azonban, mint mondtuk, az egyes egyének izléséből tevődik össze, változtatni tehát csak úgy lehet rajta, ha beavatkozunk az egyéni izlésbe. Hogy ezt eredményesen tehessük, tudnunk kell, milyen tényezők határozzák meg az egyéni izlés változásait, fejlődését: utolsó problémakörként tehát ilyen szemszögből vizsgáljuk meg az izlés mechanizmusát.

Kiindulópontunk itt az a korábban említett tény lehet, hogy közvetlen formában az izlésre fogalmi ráhatás, tudatosítás nem hat, csupán az érzelemvilág változásai befolyásolják áttételek nélkül. Így befolyásolja mindjárt az ember szervi közérzete is, az egész szervezetre kiterjedő, nem lokalizálható érzés, a fizikai állapotunkat tükröző diffúz érzelmi állapot. Ez azonban jobbra csak időlegesen befolyásolja izlésitételeinket, és csak akkor, ha negatív: a beteg ember undorodik kedvenc ételeitől, nincs türelme műalkotásokkal foglalatoskodni /vagy ellenkezőleg, vaskos könyvek olvasásába menekül/, módora megváltozik stb. Sokkal fontosabb meghatározó tényező az egyén társadalmi közérzete, más néven életérzése, a társadalmi valóság egészéhez fűződő, világnézetileg determinált érzelmeinek összessége. Hat ez az életérzés még a kellemesség szférájához tartozó eszményrendszerünkre is, hiszen az egyes társadalmi osztályoknak, rétegeknek köztudottan lé-

teznek hagyományos -- életmódjuk, létfeltételeik által tör-
ténelmileg meghatározott -- étkezési szokásai, az ideális
testalkatról alkotott képzetek, a kellemesség egyéb sfé-
ráiban megnyilvánuló normái; döntő befolyással van az
életérzés az etikett szférájában, az pedig közhelyszerű,
hogy esztétikai izlésítéleteinket milyen nagy mértékben
meghatározza életérzésünk: elegendő itt, ha arra utalunk,
hogy a ruházat, lakberendezés kiválasztott tárgyai "stá-
tuszsimbólumok" is, vagy arra, hogy pozitív vagy negatív
életérzésünk döntően befolyásolja, hogy a társadalomkriti-
kus /groteszk, diszharmonikus, disszonáns/ vagy az adott
rendet támogató--igenlő /idillikus, harmonikus/ művek fe-
lelnek-e meg izlésünknek.

Olyan tényezőt tehát, amely közvetlenül határozza meg iz-
lésünket, kettőt találunk: az egyik a világnézet érzelmi
vetületeként meghatározott életérzés /ez a lényegesebb, az
izlés konkrétabb és főbb vonásainak meghatározója/, a má-
sik az egyén fizikuma, temperamentuma által meghatározott
fizikai közérzete, fiziológiailag meghatározott érzelmeinek
összessége /amely az izlés tágabb kereteit vagy árnyalatait
szabja meg/. Az életérzést a világnézet determinálja, ez
pedig az élettapasztalatokkal dialektikus egységben mint
világkép nyer dinamikát; a világkép -- végezetül -- az
egyen anyagi életkörülményei és nevelése--nevelődése által
meghatározott. /Mindkettőben természetesen lényegi mozzanat

az egyén osztályhelyezete./ Az izlést meghatározó tényezők modellje ezek szerint a következő képet mutatja:

E modell bonyolultsága, s az a tény, hogy a neveltetés--nevelődés intellektuális faktorával szemben milyen sok egyéb, érzelmi, életkörülménybeli stb. tényező játszik közre izlésünk kialakulásában és továbbfejlődésében, kellően megvilágíthatja, hogy a népművelő munkának milyen összetett problémákkal kell szembenéznie, mennyire nem kampányjellegű, hanem hosszú távu munkára kell építenie akkor, amikor az izlés, a társadalmi közizlés pozitív megváltoztatására vállalkozik. Ugyancsak e modell világossá teheti azt is, hogy e vállalkozásban a népművelő munka önmagában, egyedül a maga sajátos eszközeire támaszkodva nem is érhet el számottevő eredményt. Minthogy a közizlés alakulását oly jelentős mértékben befolyásolják az emberek életkörülményei, így a szocialista közizlés eszményeinek megvalósításában a népművelés csak az egyik faktor, s ezek az eszmények csak a szocialista építés egészének előrehaladása során válnak valóra.

Nem lehet kétséges továbbá az sem, hogy voltaképpeni célkitűzéseinket a közizlés -- népművelési szempontból - legfontosabb területe, az esztétikai izlés fejlesztésével önmagában nem érjük el. Ha bevezetőnkben azt hangsúlyoztuk, hogy az izlés bármennyire is nem tudatos--intuitív és így az esztétikum szférájában igen kevésbé megalapozott ítéleteket alkotó mechanizmus, azért sosem lesz felcserélhető, kiiktatható, teoretikus ítéletekkel helyettesíthető, most hadd mutassunk rá e probléma másik oldalára. Nevezetesen arra, hogy az izlés -- mint említettük -- csupán a kellemesség kérdéseiben alkothat perdöntő ítéleteket, minthogy ott a befogadói szubjektivitás a végső mérték -- minden egyéb területen, s így az esztétikai szférában is, az egyén szubjektív eszményei ellenőrizhetők és ellenőrizendők objektív mértékekkel. Ezt az ellenőrzést megfelelő tudományos esztétikai ismeretek birtokában az egyén maga is elvégezheti, aminthogy az ilyen ismeretek közvetve, az érzelmi szférára gyakorolt hatásaik révén módosíthatják, pontosíthatják az eszményeket, s így az izlést is.

Mint ismeretes, oktatási rendszerünkben eddig - eltekintve egy igen egyoldalú irodalomtanítástól -- a szó szorosabb értelmében vett esztétikai ismeretek igen kevés teret kaptak. Ez nem volt véletlen: hogy egy-egy ismeretanyag milyen sulyal szerepel a közoktatásban, ezt -- jó esetben -- az dönti el, hogy milyen szerepe van a társadalmi gyakorlatban, s a szocialista építés kezdeti szakaszaiban az esztétikai

ismeretekkel szemben teljes joggal nyertek előnyt más, fontosabb diszciplinák. Így azonban a mindennapi ember e kérdésekben teoretikus kontroll nélküli izlésére hagyatkozhatott csupán, s ezt az izlést legerőteljesebben a divat -- nem mindig problémamentes -- ingadozásai befolyásolták. Társadalomfejlődésünknek abban az előrehaladottabb szakaszában, amely elé most tekintünk, az esztétikai szféra is fokozottabb figyelmet nyerhet immár, s ennek jeleként a most folyamatban levő oktatási reform ennek az ismeretanyagnak is sokkalta magasabb színvonalat biztosít. Ez előre vetíti egy olyan mindennapi ember képét, akinek esztétikai ítéleteiben az izlés és tudás harmonikus egysége tükröződik.

dr. Vonsik Gyula

MŰVELTSÉG ÉS IZLÉS

A műveltség és művelődés kapcsán, legyen az egyén, társadalmi réteg, vagy az egész társadalom, általában a következőkről kell beszélni: tudományos ismeretekről és azok elsajátításának szintjéről; művészetben és irodalomban való jártasságról; technikai vívmányok ember életében elfoglalt helyéről és azok tudatos használatának színvonaláról, izlésről, mint az ember egész élettevékenységét átható, továbbá az emberek társadalmi érintkezésének formáiról és tartalmáról, az ebben lévő szokásokról és erkölcsi normákról; beszélni kell az életmódban megnyilvánuló műveltségi összetevőkről; az emberi képességek kihasználhatóságának fokáról, stb. Amikor ezeket a kérdéseket vizsgáljuk, kétféleképpen tehetjük: vagy a mindennapi empirikus vizsgálódás alapján, vagy pedig elméleti alapon, az itt ható törvényszerűségek felkutatásával. Mindkét irányu vizsgálódás megegyezik viszont abban, hogy alapját a dialektikus materialista szemlélet adja.

Ebben az értelemben az izlést, mint esztétikai értelemben vett értékelést és mint a gyakorlatban megjelenő szépség törvényei szerinti cselekvést, úgy tekintjük, mint az ember műveltségének részét. Ahogyan a műveltség egészét az ember mindennapi tevékenységében tesszük vizsgálat tárgyává, ugyanúgy a műveltség részét képező izlést is csak így közelíthetjük meg.

A társadalmi fejlődés folyamatában az esztétikailag jelentős tárgyak köre is állandóan kiszélesedik, változnak az esztétikai értékekről kialakult elképzelések, végbemegy a régi ízlésbeli kritériumok átértékelése. Tekintet nélkül az ízlésértékek és ítéletek emocionális-individuális ismétелhetetlenségére, azok szervesen kapcsolódnak az ember esztétikai, politikai és filozófiai nézeteihez és végsősoron a társadalmi értékek, az emberek társadalmi viszonyainak sokoldalúsága határozza meg. Ezért ahogyan az egész műveltség esetében elfogadjuk, hogy elhatalmasodását a történelmi fejlődés adott szakaszában meghatározza az abban az időben uralkodó termelési mód és ezen belül a társadalmi viszonyok, ugyanezen az alapon vizsgálhatjuk a műveltség egyik alkotórészét, az ízlést.

Műveltségfelfogásunk néhány alapelve

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy a műveltség sem létezik a társadalomtörténeti folyamatokon kívül. A műveltség nem valami különálló része, vagy tartozéka a társadalmi valóságnak, a társadalom mozgását meghatározó folyamatoknak, hanem szervesen beletartozik azokba. A műveltség mindenféle emberi tevékenység része, ott van jelen, ahol az ember tevékenykedik, abban és úgy van jelen, ahogy és amit az ember csinál. A műveltség az egyén kulturája. Ahogyan a kultúra a társadalomra, mint egészre vonatkozik, ugyanígy a műveltség is az egész emberrel kapcsolatos és nem annak egyes tulajdonságaival. Amikor a

kulturát úgy tekintjük, mint a valóság oldalát, ami a társadalmi jelenségek mindegyikében jelen van, akkor egyben azt is meghatározzuk, hogy a műveltség, mint az egyén kulturája és vele együtt a kultúra központi figurája az ember.

A műveltség bele van szőve az emberek társadalmi életébe, abból csak gondolatilag vonatkoztatható el. Pl. az esztergályos munkáját többféle módon közelíthetjük meg. Vizsgálhatjuk közgazdasági szempontból, vagyis a termelés gazdasági oldalát emelhetjük ki, akkor arra vagyunk kíváncsiak, mit termel, mennyit termel, milyen a termelékenység, milyen a termelés gazdaságossága, stb. Ugyanezt a munkát vizsgálhatjuk politikai aspektusból is, pl. a tulajdonviszonyok szempontjából, az elosztási viszonyok összefüggésében, a termelés közben megvalósuló alá-fölé rendeltség szempontjából, stb. Végül ugyanezt az esztergályos munkát vizsgálhatjuk a műveltség aspektusából, amikor arra vagyunk kíváncsiak, hogy mennyi ebben a munkában a szellemi hányad, milyen ismeretek szükségesek hozzá, milyen készséget és képességeket tételmez fel, mennyire van jelen benne a szép törvénye szerinti alkotás, stb. Az adott emberi tevékenységnek tehát csak különböző aspektusai lehetnek, amelyeket csak gondolatilag lehet elvonatkoztatni, és a vizsgálódás önálló tárgyává tenni.

Amikor azonban aláhúzzuk, hogy a műveltség nem létezhet társadalmi, történeti folyamaton kívül, ugyanakkor alá kell azt

is huzni, hogy a műveltség az adott társadalmi, történeti folyamatok által mindig determinált. Ha napjainkban a társadalmi, történeti folyamatok lényegét kutatjuk, akkor azt kell mondani, hogy alapvetően két forradalmi változás nyomja rá bélyegét. Az emberiség jelenleg a szocialista forradalom korát éli, és ezzel együtt a tudományos-technikai forradalom korát is. A szocialista forradalom az ember és társadalom viszonyába hoz létre gyökeres változást, a tudományos technikai forradalom viszont alapvetően változtatja meg az ember természettel folytatott anyagcseréjét és életmódját.

A műveltség, annak belső tartalmi arányai és egymást kölcsönösen meghatározó voltak az általános összefüggéseken kívül történelmileg tehát mindig konkrétan jelennek meg, magán hordva az adott kor minden meghatározó jegyét. Vagyis a műveltség mindig egységes egésznek alkot, de ez az egység minden időben más és más arányokat, különböző kapcsolódási viszonyokat foglal magába. Az általánosan jellemző mozgás keretei között éppen ezért minden időben csak a legáltalánosabb összefüggéseket lehet és érdemes kimutatni.

Ezen túl még egy dolgot kell nyomatékosan aláhuzni: korunk a rohamos fejlődés kora. A műveltség korszerűségének meghatározásánál pl. nem vonhatjuk ki magunkat ez alól a korhatás alól. Bármely időpontban határozzuk is meg pl. a korszerűnek tartott ismeretek körét, a korszerűnek vallott készségek összességét, a fejlett izlést, stb., a társadalom gyakorlati szükségletei, a tudomány, a technika gyors fejlődése, a

művészetek, általában a gyors haladás hamarosan korszerűtlené teszi azt. Ezért a korszerűséget, mint tartalmi követelményt az állandó dinamizmus jellemzi, amely dinamizmus állandó kölcsönviszonyban van a megoldandó gyakorlati feladatokkal.

1.

A műveltség tartalom szerinti felosztásakor megtaláljuk benne az ismereteket - ideológiai, szakmai, általános ismeretek -, készséget az ismeretek felhasználására, szilárd világnézetet, vagyis meggyőződést, meghatározott erkölcsiséget, fogékonyságot az új iránt, képességet a kor tendenciáinak le reagálására, a társadalomban való elhelyezkedésre, stb. Mindezek együttesen adják a műveltség tartalmát, belső struktúráját. A műveltség számunkra azt jelenti, hogy az egyén készen áll-e kora megértésére, változásainak befogadására. A műveltség minden esetben az adott kor megértését jelenti, jelenti a vele való azonosulási készség meglétét is. A műveltségbe tehát az ismereteken túl beletartozik a készenlét minden új befogadására, a képesség az új felhasználására.

A mi műveltség-eszményünk abból indul ki továbbá, hogy a műveltség az embernek nem egyik oldala, hanem az egész ember jellemzője is. Nemcsak az észre vonatkozik, hanem az érzelmre és akaratra is. A művelt ember tulajdonsága az önuralom, az indulatok megfékezésének képessége, kitartás és állhatatosság, a közösség számára elfogadható viselkedés, az öltözködésben megmutatkozó egyszerűség és korszerűség, stb.

Ezért a műveltségnek fontos összetevője a magatartás magas erkölcsi színvonala. Az egyén szellemi gazdagsága csak akkor jelent valóságos értéket, ha ezt a gazdagságot a társadalom nemes szolgálatának rendeli alá. Ezért a magas műveltség mindig párosul szocialista erkölcsiséggel.

Végül, a műveltség elszakíthatatlan kapcsolatban áll az emberek esztétikai izlésével. Nem szabad magunk elő képzelni a szocialista társadalom emberét úgy, hogy abból hiányzik a művészeti alkotásokban való tájékozódásnak képessége, vagy úgy, mint akinek nincs szépérzéke, esztétikai izlése, igénye.

A műveltség legfőbb tartalmi jegyeinek vázlatos felsorolása után feltétlenül ismételten alá kell huzni a tartalmi jegyek kölcsönös, egymást meghatározó voltát, összefüggését. A műveltségtartalmak között viszonylagos egység uralkodik mindig. A műveltség viszonylagos egységét a társadalmi gyakorlat történelmileg körülhatárolt volta mellett az ideológiai töltés, a világnézet adja. Ezért a műveltség egységes egészet alkot, nem csupán ismeretek halmazát jelenti, nem egymás mellé rakott információt, nem is egymásnak teljesen ellentmondó rendszereket és tartalmakat.

Gyakran még ma is a művelődési tevékenységet leszűkítik az irodalom és a művészetek elsajátítására. Nem egyszerűen féledékenységből teszik ezt, hanem egy le nem győzött ideológia alapján. E korlátozás jellegzetesen polgári szemléletből fakad, gyökerei a romantikus kultúra-fogalomhoz vezetnek vissza.

Ez a szemlélet állította szembe a tudással, a valóság tényeivel a lélek kulturáltságát. Ezen belül a **szellemtörténeti, majd** az ujkantiánus filozófia kulturfogalma csak annyiban tért el, hogy az emberre és a társadalomra vonatkozó tudományos ismereteket is bekapcsolta szubjektív idealista alapon. A műveltség értéke szerint csak szellemi élmény, vagy másképpen az "örök értékek" átélése, függetlenül a társadalmi lét objektivitásától.

A multból örökölt régi műveltség-ideál mivel kizárólagosan kulturérték-centrikus volt - ezen belül is művészetcentrikus -, fel sem tette azt a kérdést: mi a műveltség szociális szerepe. Ebben a felfogásban a műveltség az ember külsődleges tartozéka volt, nem került szerves kapcsolatba a gyakorlati tevékenységgel. Okát elsősorban a fizikai és szellemi munka különbségében és szembenállásában kell keresni. Ezért kerültek a művelődés folyamatának első helyére az irodalmi és művészeti ismeretek, és szorultak hátra a tevékenység konkrét formáihoz közelálló tudományos és gyakorlati ismeretek. A műveltségnek ilyenfajta felfogása lehetetlenné tette, hogy az ember a valóságból jövő külső hatásokra való reagálásban önállóan megadhatta a választ.

Felfogásunk szerint a műveltség olyan tényezője az embernek, amely létével lehetővé teszi az ember számára jelenének megértését, a jövő célkitűzéseinek megfogalmazását és annak megvalósítását. Mi azt valljuk, hogy az egyén és a társadalom műveltségi szintjét a társadalom rendszerének szociális-gaz-

dasági jellege, anyagi-technikai bázisainak fejlettsége, a nép ragaszkodása a maga korának haladó eszméihez, a tömegek politikai tudatossága, a humanista eszményekhez való hűsége, az osztályöntudatának fejlődése határozzák meg, s az, hogy a nép milyen fokon sajátította el a tudományos, materialista világnézetet.

A műveltség a maga egészében alapvetően magán hordja a kor és az adott társadalom jegyeit, az igazi műveltség voltaképp helyes mértéket keres, s nemcsak tudást s javakat, hanem inkább harmóniát, s boldogságot akar teremteni. Azt mondhatnánk tehát, hogy az igazi műveltség az egyes embernek s a társadalomnak, legszélesebb értelemben pedig egész történelmi korszak haladását szolgálja. Ez egyben azt is jelenti, hogy a műveltség legfőbb kritériuma a gyakorlati tevékenységben való jelenlét. A műveltség ilyen funkcionális felfogásához szorosan hozzátartozik, hogy a műveltséganyag elemeinek kapcsolátát, összefüggését, szemléleti egészbe rendeződését, "gyakorlattá" válthatóságát tartjuk a műveltség igazi ismérvének.

2.

A műveltséget és annak korszerűségét meg lehet közelíteni a személyiség fejlődésének aspektusából is. A szocializmus embereszménye a mindenoldaluan fejlett egyén. Ez a mindenoldalúság olyan tartalmat jelent, ami lehetővé teszi a kornak, amiben az ember él, a megértését, a vele való azonosulási készséget, képességet az új befogadására és annak alkotására. Eb-

ben az összefüggésben a műveltség olyan tényezője az embernek, amely létével lehetővé teszi az ember számára jelenének megértését, a jövő célkitűzéseinek megfogalmazását és annak megvalósítását.

A probléma tárgyalásánál tehát abból a legáltalánosabb igazságból kell kiindulni, hogy önmagát az ember hozza létre mindenekelőtt környezetének megváltoztatásával; más és más társadalmi környezetet és létfeltételeket teremtvé mindig újja teremti magát. Az ember nem valami misztikus lényeg megnyilatkozása, nem az isten gyermeke, teremtménye. Nincs semmilyen ember feletti emberi természet, amely a történelmi fejlődést megszabná.

Az új típusú ember kiemelkedik a maga szellemi szükségleteivel, amely a szocialista társadalom körülményei között szüntelenül növekedni fog. Szükségletei a legmagasabb szellemi szükségletek lesznek, és kapcsolatban fognak állni mindenekelőtt a tudományokkal, de a művészetekkel való foglalkozás törekvéseivel is, a valóság igazságaival, szépségeivel, esztétikai és etikai élményekkel stb. A magas műveltségi fejlettség személyiség fogalmát jellemezve természetesen figyelemmel kell lenni arra is, hogy az elsősorban nem olyan képességek-
ből és tulajdonságokból tevődik össze, mint az, hogy az ember képes betartani a magatartás szabályait és megfelelően tud viselkedni a szokások és az udvariasság követelményei szerint; stb. - ahogy ezt mondani szokták, a "jóneveltség szabályai szerint."

Minden új a munkában születik, az anyagi és a szellemi javak létrehozásában, az ember tudatos formálásában. Az új ember, aki szellemileg fejlett, tudományosan és technikailag képzett, s akinek az ismeret az életének szerves része, akinek fejlett az ízlése és magas szinten áll a moralitása - a munkában jön létre. A személyiség magasszintvonalu műveltségének tartalma elsősorban a munka tiszteletével kezdődik, mind a saját, mind az idegen munka iránti tisztelettel, a munka és a dolgozó megbecsülésével, mivel a munka az életnek legnagyobb értelmét jelenti. A munka az elsőszámú alkotóhely a néptömegek számára, ahol a nép törvényei szerinti cselekvés is megvalósulhat. Lenin állhatatosan hangsúlyozta, hogy a nevelés, a műveltség, a tudás egész ügye nem más, mint az embereknek az alkotó munkához való szoktatása, ami egyuttal az új erkölcsi és ízlésbeli nevelését is eredményezi. Az ilyen új műveltségnek egyik alapvető eleme a szocialista ízlés és erkölcs. A magasszintvonalu műveltség, a szocialista erkölcsi elvek megalkuvás nélküli szolgálatában, az emberi méltóság, kötelesség és becsület védelmében, a jó ízlésben, a humanizmusért, és az igazságosságért vívott harcban, az igazság, szépség és a kollektívizmus ideáljának megerősítésében jelentkezik. Az új műveltség kifejeződik a tudomány iránti mély tiszteletben és annak hű szolgálatában, az önművelés és az önképzés iránti állandó törekvésben. Leggyakoribb félreértés, amikor a fejlett személyiség-jegyeket a szellemi kultúra, a sokoldalú tudás területén keresik. Mindenekelőtt egyértelműen le kell szögezni, hogy a sokoldalúság nem egyszerűen

sokfajta ismeretet jelent. Az ismeretek - tudományos, technikai, művészeti, stb. - mennyiségének és mélységének fokozása bár igen fontos meghatározója az emberi fejlődésnek, de az ember tevékenysége szempontjából mégis csak egy oldalt fog át - az embernek mint gondolkodó lénynek az aspektusát. Az ember azonban nemcsak gondolkodik, hanem elsősorban tevékenykedik, - dolgozik, így, vagy úgy benne él a társadalomban, stb., ezentul tekinthető úgy is, mint biológiai lény, aki anyagcserét folytat, lakik valahol, szaporodik, stb. A mindenoldalu fejlettségbe mindezek az oldalak beletartoznak, vagyis az így felfogott mindenoldalu fejlődésnek lehetnek fokozatai, amelyek úgy számszerűségben, mint színvonalban ki-fejeződhetnek.

A mi műveltségeszményünk és a szocialista személyiség-ideálunk egybeesik. A mi műveltségeszményünk mindenekelőtt figyelembe veszi, hogy a műveltség az embernek nem egyik oldala, hanem az egész ember jellemzője. Nemcsak az észre vonatkozik, hanem az érzelmre és akaratra is. A művelt ember tulajdonsága az önuralom, az indulatok megfékezésének képessége, kitartás és állhatatosság, a közösség számára elfogadható viselkedés, az öltözködésben megmutatkozó egyszerűség és korszerűség, stb. Ezért a műveltségnek fontos összetevője a magatartás magas erkölcsi színvonala. Az egyén szellemi gazdagsága csak akkor jelent valóságos értéket, ha ezt a gazdagságot a társadalom nemes szolgálatának rendeli alá. Ezért a magas műveltség mindig párosul szocialista erkölcsiséggel. A fejlett szocialista

személyiség-jegyeket is ezekben a szférákban keressük, illetve az ezzel kapcsolatos feladatokat ezekkel összefüggésben határozzuk meg.

A műveltség eszköze és eredménye a személyiség kibontakoztatásának is, nem külső tartozéka az embernek, hanem része, nem rajta van, hanem maga az ember. A műveltség kifejezője a valóság tudatos megismerésének, benne a felismert szükségszerűség ölt testet, ugyanakkor a felismert szükségszerűség szellemében való cselekvés, az ebben megnyilvánuló szabadság szintén kifejezője a műveltségnek. Engels írja az Anti-Dühringben, hogy minden lépés előre a kultúra útján a szabadság felé tett lépés is. A kultúra - az egyéné is - tehát az emberi tevékenység szabadságának és tudatosságának kifejeződése. Ha az eddig elmondottakat egy mondatban kívánjuk megfogalmazni, azt kell mondani: a műveltség a személyiség tudatbeli és tevékenységbeli szabadságának szintje.

3.

Ha a műveltség az ember gyakorlati tetteiben van jelen - terelésben, közéleti tevékenységben, életmódban, megismerésben, stb. - akkor ebből lehet és kell levezetni a műveltség célját és eszközét. Cél, a gyakorlat minden részletében való mind magasabb szintre emelése, mind tudatosabbá és szabadabbá tétele. Ha ez a cél, - márpedig a végső cél ez, - akkor az iskola, a könyv olvasás, színházbajárás, a tudományos ismeretek elsajá-

titása nem a célok körébe tartozik, hanem az eszközökébe. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert az ember mindent abból a szempontból kell, hogy értékeljen, hogy az milyen szerepet játszik a társadalommal, a természettel és önmagával folytatott harcában. Az ember egyre inkább fel akarja - és fel is használja - a természetet önmaga számára, mindig jobbra akarja tenni a társadalmat, harmóniát akar önmaga és a társadalom között és végül az ember miközben ezért küzd, miközben ezt teszi, magát is állandóan változtatja, éppen a végső cél, a szabadság érdekében.

A művelődés eredményeit tehát nem elégséges csak az eszközök használatáig vizsgálni, annak gyakoriságát számokban feltüntetni, hanem továbblépve keresni kell, hogy a használat eredményeként mi változott a gyakorlatban.

A műveltség mint állapot és a művelődés, mint folyamat, értékrendszer szempontjából kettős jellegű. Az értékelőrendszerében vizsgálhatjuk társadalmi szerepe szerint, akkor jellegét tekintve szociális értékekkel van dolgunk, és vizsgálhatjuk tartalma, a benne lévő értékek strukturája és gyarapodása szerint, ekkor kulturális értékekkel van dolgunk. Ezen túlmenően természetesen vizsgálható még az általános haladás, a történetiség összefüggésében is, és mérhető az emberi haladás általános folyamatában a saját történetének aspektusából is.

A műveltség sokféle elméleti kérdése közül a legizgalmasabb az egyén és a műveltség kapcsolatának elvi tisztázása, az itt ható törvényszerűségek feltárása. Az egyén és a művelődés kapcsolata önmagában is bonyolult kérdések egész sorát rejti magában, aminek minden részletre kiterjedő tárgyalása egy egész önálló mű témája lehetne. A műveltség fogalmának szempontjából mégis ki lehet emelni néhányat.

A műveltség eddigi felfogásánál abból indultunk ki, hogy minden társadalmi, történelmi változás központi figurája az ember. Minden az emberért történik és minden az ember közreműködésével. A változás folyamatában olyan dialektikus összefüggés van jelen, miszerint az ember olyan mértékben módosíthatja és változtathatja meg magát, amilyen mértékben módosítja és változtatja meg mindazon viszonyok egészét, amelynek ő maga az összecsomósodási pontja. Ebből következik, hogy ha az embert úgy fogjuk fel, mint folyamatot, pontosabban mint tetteinek folyamatát, akkor meghatározzuk az ember minden más tulajdonságát, vagy velejáróját is, meghatározzuk műveltségét is, hiszen **mindennek** az értéke abban rejlik, hogy az ember emberré válásának folyamatában a tett erejével birjon. Ebben az összefüggésben válik a műveltség is az ember számára külsődleges velejáróból az ember lényegi meghatározottságának részévé. Az új társadalom felépítése pl. függ az egyén megváltoztatásától - benne műveltségének

emelésétől, - de egyben a társadalom megváltoztatása az egyén megváltoztatásának feltétele is.

Mindenekelőtt tisztázni kell, hogy mi az ember specifikuma, és hogyan lehet ezt kapcsolatba hozni a műveltséggel, másrészt, hogy a legfontosabb emberi élettevékenység, a munka milyen szerepet játszik a művelődésben. Az ember specifikumának tisztázása azért fontos, mert a művelődést és a műveltséget nem lehet kapcsolatba hozni az ember egyes tulajdonságaival.

A kérdésre, hogy mi az ember, a történelem során sokféle válasz született. Arisztotelesz úgy válaszol, hogy az ember politizáló állat. Franklin szerszámkészítő állatnak nevezte. Mások beszélő állatnak, értelemmel bíró állatnak, érzelmi vagy értelmi lénynek, stb. nevezték. Ezek mind az ember különböző tulajdonságai. A művelődést és a műveltséget nem lehet ezekkel a tulajdonságokkal kapcsolatba hozni, mivel külön-külön és együtt sem adják az ember specifikumát. Marx szerint az ember a "gyakorlat módján léttel bíró lény". A gyakorlat az ember létének sajátos módja, létének általános módja, a világhoz és önmagához való viszonyának módja. A gyakorlat olyan univerzális alkotó, önlétretörő tevékenység, amiben és amivel az ember megvalósítja, létrehozza világát és benne önmagát. Ez a gyakorlat állhat különböző szinten. A gyakorlat szintjét a tudatosság és a szabadság jelzi. Minél tudatosabb és szabadabb ez a gyakorlat, annál emberebb ember az ember.

A műveltséget ezzel a gyakorlattal lehet kapcsolatba hozni, és ez egyben a gyakorlat szintjét is jelenti. Másoldalról a műveltségre azért van szükség, hogy ez a gyakorlat mind tudatosabb és szabadabb legyen.

Az embert úgy kell felfognunk, hogy nemcsak az ami, vagy ami volt, hanem az is, amivé lennie kell. Az ember viszont elsősorban azzal lesz azzá, amivé lennie kell, hogy termel. Itt valósítja meg elsősorban világát és önmagát. Az ember által létrehozott társadalom éppen a munka kapcsán különbözik a természettől. Nem véletlen, hogy a munka minden társadalom állandó kategóriája. Így az emberi létnek is. A munka változása egyben tehát a kultúra, a műveltség változása is. A munka, mint legfontosabb élettevékenység, a műveltség alakulása szempontjából is a legjelentősebb szerepet játszik. Nemcsak a műveltségbeli tartalmakat határozza meg, hanem a műveltség lényegét is. Mindebből következik, hogy arra a sokszor feltett kérdésre: milyen műveltségre van szüksége és lehetősége a ma élő embernek, elsődlegesen azt kell válaszolni; olyan ismeretekre, képességekre, készségekre, amelyek az embert a valóság átalakítására serkentik. Mi a tudást a cselekvés hatalmas serkentőjének, mozgatórugójának tartjuk. Konkrétan viszont azt válaszoljuk, olyan tudásra, ismeretekre, képességekre van szüksége a ma élő embernek, amilyen feladatok megoldására vállalkozhat és vállalkozik. A feladatokat viszont nem saját tetszése szerint jelölheti ki minden ember, hanem azok a társadalmi-történelmi fejlődés által meghatározottak.

Végül azt is ki kell emelni, hogy a műveltségben és a művelődésben, mint folyamatban mindig kollektív cselekedettel van dolgunk, emberek együttes tevékenységével, amelyre általában jellemző az adott kornak és az adott társadalomnak meghatározója, jellemzője egy olyan dialektikus viszony, amiben az egyén birtokba vett valamit a társadalom egész kulturájából, de önmaga is új értékekkel mindig kiegészíti azt. Ezért az egyén műveltsége részben kevesebb, mint a társadalomé, és részben több is annál.

5.

A műveltség régi felfogásának bírálata napjainkban a társadalom történelmi fejlődésében végbemenő forradalmi változásnak az eredménye. A kulturális forradalom, mint a szocializmus felé való haladás törvényszerű velejárója, már alapvető célkitűzéseivel is tagadja a régi műveltség-ideált. A szocialista kulturális forradalom, amikor célul tűzi ki, hogy forradalmat hajt végre a gondolkodásban, a tudásban, az ízlésben, az igények területén és a magatartásban, akkor elsődlegesen olyan összefüggéseket fogad el alapul, mint a munka és műveltség, a közéletiség és műveltség, stb., amelyben a műveltség egyszerre jelenik meg az eredmény és az eszköz szerepében. A marxista szemlélet abból az alapigazságból kiindulva, hogy az embert a gyakorlat és azon belül a munka tette emberré és ma is az minden változás alapja. A műveltséget is éppen ezért elsősorban a mindennapi gyakorlattal összefüggésben vizsgálja.

A korszerű műveltség a számunkra éppen ezért elsősorban szocialista műveltséget jelent. A szocialista elmélet a műveltséget mindenekelőtt a gyakorlati tevékenységgel egységben vizsgálja. A mi számunkra idegen a munkától elszakított műveltség, vagy a műveltségtől elszakított munka. A marxista felfogás abból indul ki, hogy a műveltség nem külsődleges tartozéka az embernek, hanem minden tevékenységének része, feltétele és eredménye. A műveltség számunkra csak olyan más kérdésekkel együtt jelentkezik, mint hogy mi az ember és mivé lehet, vagy hogy miben fejeződik ki az ember tökéletesedése. Emberré válás, munka, műveltség, ezek a fogalmak egygyé-ötvöződve képezik alapját annak az elméletnek és gyakorlatnak, amelynek talajáról bíráljuk a régi, kapitalizmusból örökségként ránkmaradt műveltség-ideált és fogalmazuk meg saját elképzeléseinket.

Az izlés mint műveltségtartalom

Az izlés, mint az ember műveltségének egyik meghatározója **ugy van jelen az emberi tevékenységek összességében, mint** ahogyan a műveltség jelen van. Az izlésről, mint műveltségtartalomról beszélhetünk a termelés, a közéleti tevékenység, a fogyasztás, a magatartás és a megismerés kapcsán. Az izlés **ugyanugy** jelen van az emberi tevékenység minden mozzanatában, mint a világnézet vagy a tudás. Természetesen a jelenlét lehet különböző szintű és tartalmu, mint ahogyan ez a műveltség egészével kapcsolatban is kimutatható.

Az izlésnek, mint műveltségtartalomnak a meghatározásakor is le kell számolni egy régi, az osztálytársadalmak alapján kialakult izlés-felfogással. Az izlésről is elmondható - mint a műveltség egészéről, - hogy az nem külső tartozéka az embernek, nem ruha rajta, hanem az ember belső meghatározottsága, ami együtt fejlődik, változik az emberrel, mint egész-szel.

Az izlésről is, mint a műveltségről, természetesen sokféle nézet és elképzelés él ma mind a teoretikusok, mind a közember gondolkodásában. A marxista felfogás abból a materialista alapelveből indul ki, hogy a társadalmi fejlődés, a társadalmi gyakorlat folyamatában az ember megszerezte annak képességét is, hogy a környező valóság jelenségeit ne csupán tudományos vagy morális, hanem esztétikai értelemben vett szép elveinek szemszögéből is észlelje. Eszerint az esztétikai ítélet tárgya lehet a természet, az ember, a társadalmi élet jelenségei és az emberi tevékenység eredménye minden szinten, a termeléstől a művészi alkotásig. Rubinstein erről a következőket írja: "az izlés és a társadalmi tevékenység minden területe között összefüggés mutatható ki."

/Általános pszichológiai alapjai Bp.1964. 989. o./

Az izlés tehát az ember esztétikai értelemben vett értékelő képessége, ami mindig jelen van, az emberi gyakorlat során csupán tartalma, tudatossági foka, színvonala változó. Ebből következik, hogy ha az izlés, az esztétika a szép igénye sze-

rinti választás, akkor nem elégedhetünk meg azzal, hogy ez csak a művészetek összefüggésében van jelen. A szép jelen van a természetben, a munkában, az emberi magatartásban, sőt még a politikai tettekben is. Az ember ahogyan - tudatosan vagy ösztönösen - választ, aszerint, hogy valami jó vagy rossz, igaz, vagy hamis, ugyanígy minden választásban benne van a szép értelmében való választás is.

Az izlést az jellemzi, hogy a közvetlen értékek megítélésének formájában nyilvánul meg, ellentétben például a valóság tárgyairól alkotott teoretikus ítéletekkel. A környezet közvetlen emocionális-esztétikai értékelése /tetszik, vagy nem tesz/ megmutatja, milyen esztétikai érzéseket, élményeket választanak ki az emberben a tárgyak, jelenségek, művészeti alkotások, ezek esztétikai élvezetet jelentenek-e az embernek. A jó izlés olyan képességet jelent, amely örömet vált ki az igazán szép hatására, azt az igényt, hogy újra felidézzük és létrehozzuk a szépet a munkában, az életmódban, az ember magatartásában, a művészetben.

A jó izlés nem egyszerűen a gyönyörködés, az emocionális viszony létrejöttét jelenti, hanem olyan képességet, amely birtokában képes az ember a valóságos szépet megkülönböztetni, képes befogadni és létrehozni azt úgy a munkában, mint a mindennapi életben, az emberek magatartásában, viselkedésében, nem utolsósorban a művészetben. A hangsúly itt is, mint az egész műveltség esetében, a gyakorlatban való funkcionalitáson van.

Az izlés, habár elsősorban nem tudati kategória, de végül az is, mivel szerves kapcsolatban van a tudással, a politikai, esztétikai, filozófiai, stb. nézetekkel. Az izlés is magán hordja a társadalmi érdekből fakadó jegyeket, vagyis alapvetően függ a társadalmi viszonyoktól. Az izlés is mindig valóságos értékeket fejez ki, az esztétikai és etikai értékek sokaságát foglalja magában, mindazokat, amelyek az ember társadalmi gyakorlatának folyamatában létrejönnek. Az izlés tehát értékítélet is, és mint ilyen közvetlenül magán hordja az ideológia, a világnézet jegyeit, vagyis ez azt jelenti, hogy pl. nemcsak a művészi alkotásban testesül meg valamilyen világnézet, hanem az alkotással kapcsolatba kerülő ember izlésében is. Többek között ez az oka annak, hogy az izlés ilyen vagy olyan formájának uralkodóvá válása a történelmi fejlődés egyik, vagy másik szakaszában magán hordja az uralkodó társadalmi viszonyok alapvető jegyeit.

A műveltség különböző tényezői között dialektikus kapcsolat áll fenn. Arról már szóltunk, hogy a műveltség általános szintje és jellege alapvetően meghatározza az izlés szintjét és jellegét. Összefüggésük dialektikájának ez azonban csak egyik oldala. A másik oldal az, hogy a kialakult izlés is befolyást gyakorol a műveltség más összetevőinek változására, tudásváltozásra, magatartásra, stb. Közismert, pl. hogy a szép felfedezése a matematikában vagy a természettudományok bármelyikében hogyan ösztönöz a további megismerésre.

Az izlés jellemzése kapcsán utalni kell arra is, hogy az izlés fejlődésében is vannak fokozatok. A természet és társadalom produktumait meg lehet érteni és lehet velük csak érzelmi kapcsolatba kerülni. Az izlés alacsonyabb fokán csupán az érzelmi kapcsolat jön létre, ami abban fejeződik ki, hogy valami ösztönösen tetszik, vagy nem tetszik. Egy szobor, zenemű, egy kép, egy ház, vagy városkép, gép, szerszám olyan emberre is hathat, aki először találkozik ilyen produktummal. Ebben a kapcsolatban nem kerül sor esztétikai érték szerinti összehasonlításra, a rokon és ellentétes vonások megkülönböztetésére, esztétikai értéktételre.

Az izlés fejlettebb formája, amikor a természet és társadalom különböző alkotással való kapcsolatban már fontos szerepet játszik a tudás, a tájékozottság. A tudás birtokában az ember már képes az összehasonlításra, az alkotás eszközeinek ismeretében képes a mesterségbeli színvonal megállapítására. Az ilyen izlés már abban az ítéletben, hogy tetszik vagy nem, azt is kifejezi, hogy az alkotásban meglévő és elemezhető értékkülönbségek ismerete alapján döntött.

Tehát ennek megfelelően az izlés két alapvető fokozatáról beszélhetünk: a szép iránti fejletlen vagy ösztönös vonzódásról és a fejlett izlésről. /Ez pl. a művészet esetében azt a képességet jelenti, amellyel az ember megkülönbözteti a valóságos művészi értéket a művészi formanyelvet bitorló giccsről. / Mindkettőnek a kifejeződése egyaránt: tetszik vagy nem tetszik. Ez azonban még nem ad választ arra, hogy

ha valakinek valami tetszik, akár ösztönösen, akár tudatosan, az a valóságban értékes alkotás-e.

A társadalom izlésszintjét mindig a társadalom alapvető jellemzői, körülményei szabják meg. Az izlés egyáltalán nem semleges változó, hanem társadalmi tényezők egész sorának hatására változó, alakuló jellemzője az embernek. Az egyes ember izlését multja és életkörülményei, munkája, iskolázottsága, műveltség szintje, tapasztalatai, otthoni viszonyai és baráti kapcsolatai, jövedelme, szabad ideje és így tovább határozzák meg. Vagyis ez azt jelenti, hogy e sok tényező hatása többé-kevésbé zárt rendszerre formálódva alkotja az izlést. Egy-egy ember kialakult izlésvilágába elsősorban csak azok a megnyilvánulások kerülhetnek be, amelyek összhangban vannak az egész embert jellemző társadalmi gyakorlattal, közülük is elsősorban a munkával és a megismeréssel. Ezt, a mondhatnánk törvényszerű függést az sem változtatja meg, hogy az ember "privát szférájában" szinte kizárólagosan szubjektív tényezők dominálnak.

Végül az izlés általános jegyeinek jellemzésénél utalni kell arra a tévedésre, hogy az izlést csak a művészetekkel hozzák kapcsolatba. Az izlés fogalmát sokszor tévesen lecsúszkítik a művészi produktumok közötti választás képességére, pedig a művészi izlés, bár az egész izlés tartalmára alapvetően rányomja a bélyegét, de mégsem azonos vele.

Nem kevés az olyan tanulmányok száma ahol a szerzők azt bizonygatják, hogy milyen elmaradott a magyar társadalom tömegeinek ízlése. Érvként a művészetekhez való viszonyt vizsgálják és abból vonnak le végkövetkeztetést. Gyakran írják a következőket: meglehetősen szűk adattal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy körülbelül mekkora réteg tekinthető a legfejlettebb, legmagasabb rendű művészet közönségének; a koncertek és operaelőadások látogatóinak aránya például körülbelül a nagyvárosi lakosság 3-10 százalékát teszi ki; a művészfilmek látogatottsága is félmillió és egymillió között van, tehát 10 milliós lakosságunk 5-10 százaléka; a képzőművészeti kiállítások látogatottsága valamivel kisebb; a legsikeresebb kiállításokat közel félmillió érdeklődő keresi fel, tehát ebben a művészeti ágban 2-5 százalékra becsülhetjük az arányt, stb.

Az ilyen ítélkezésekben tehát a művészi termékek közötti választás válik egyoldaluan az ízlés egyedüli kritériumává.

Az ember és környezete - természet, társadalom - közötti kapcsolat megteremtésének sokféle formája között a művészet bár igen fontos, de mégis csak egy a sok közül. Az ember környezetében a szépnek, jónak, stb. nemcsak a művészetek a hordozói, hanem a munka is, az emberi kapcsolatok is, és még sok minden más. A jónak és szépnek felismerése a környezetben, elfogadása vagy az elfogadott ideál szerinti alakítása a környezetnek, éppen ezért nemcsak a művészeteken ke-

resztül történhet. A művészetek mégis fontos szerepet játszanak az izlés formálásában, mert bennük közvetlenül jelenik meg az esztétikum és gyakorol hatást az emberre.

Az izlésbeli elvárások minden társadalomban megfogalmazást nyernek ideál formájában. Így van ez a mi esetünkben is, amikor a szocializmust építő társadalomban a marxizmus-leninizmus jegyében határozzuk meg a szocialista ember műveltségét és benne izlésbeli jellemzőit.

Az izlés-ideál nem valami elvont, a művészetek belső fejlődésének mozgását követő tartalmi meghatározottság, hanem szervesen kapcsolódik a társadalom fejlődéséhez, mindennek előtt célkitűzéseire. Az izlés-ideálban helyet kell kapni olyan tartalmi követelményeknek, mint a szellemi gazdagság, az erkölcsi tisztaság, a fizikai képesség, stb. Az izlésben szerves egységben jelenik meg az esztétikai és etikai elvárásnak vagy igénynek olyan komplex egysége, amiben a szép és jó, a szép és becsületes, a rut és rossz stb. egymás kiegészítőjeként, kísérőként jelennek meg. Az izlés alapfogalmában - tetszik, nem tetszik - egyaránt benne vannak az etikai, a jó és rossz, és az esztétikai szép és csunya ítéletek. Ebben a viszonyban kifejeződik a magasztos érzelmek beteljesüléséért folyó harc, ami egyben harc a rutság, az alantas ösztönök ellen, stb. Ez a viszony nem korlátozódik a művészetekkel való kapcsolatra, hanem szerves része a termelő munkának, a társadalmi együttélésnek, az életmódnak és általában a kulturának.

Az izlés-ideálban is mint szintézisben benne van mindig a vágy, a realitás, a cél és az eszköz, a múlt és a jövő. Az így megfogalmazott ideál egyben mércéje lehet a szépről, a jóról alkotott elképzelésünknek is. Az izlés-ideál ilyen körülhatárolása ad lehetőséget arra is, hogy vele az emberek izlése mérhető legyen.

A valóságban - a természet és társadalom produktumaiban - meglévő esztétikummal az ember kétféle módon kerülhet kapcsolatba: közvetlenül vagy közvetve a művészi alkotásokon keresztül. A kétféle kapcsolat egymást kiegészítve képes csak maradandó nyomokat hagyni az emberben.

Az izlés tehát nem elszigetelt jelenség, sőt nem is "független változó", hanem része a társadalom egész műveltségének. Kimutatható, hogy egy-egy adott csoport izlése a legszorosabb kapcsolatban áll egyetemes műveltségi szintjével. Kivételes esetekben elképzelhető, hogy az izlésen belül pl. a művészi izlés megelőzheti a tudományos és ideológiai műveltséget, más esetekben elmaradhat tőle. Ez azonban nem lehet tartós, mivel ugyanazon társadalmi lét különböző megnyilvánulásai tartósan nem lehetnek különbözők, és azért sem, mert azok erősítik és segítik egymást.

Ha az izlés valami önálló meghatározottsága volna az egyénnek vagy a társadalomnak, ha minden alapvető emberi gyakorlat csak áttételesen hat rá, akkor mitől van a változása, miért tehetünk fejlődési üteméről, stb. Ha az izlés csupán nevelés útján alakítható, akkor üres szólamná válik, hogy

az új munkásosztály kialakulása együtt jár az új izlés kialakulásával. Az izlésváltozás elszakítása a műveltség változásától, a munka alkotó jellegének formálódásától, a világnézettől, stb. vezet el olyan szubjektív véleményekhez - amivel elég gyakran találkozunk - miszerint a felszabadulást követő első évtizedben már gyökeres átalakuláson ment át. Sőt gyakran forradalmi átalakulásról írnak a kérdéssel foglalkozók. Az izlésnek mint műveltségösszetevőnek elfogadásából adódik, hogy nem lehet egyetérteni azzal az elképzeléssel sem, miszerint az izlés felnőttkorban csak igen nehezen változtatható. Ez az állítás csak akkor volna igaz, ha az izlés önálló életet élne, ha olyan emberi meghatározottság volna, ami az életkorhoz kötött. Közismert viszont, hogy a felszabadulás után, amikor a társadalom forradalmi átalakulása megkezdődött, vele együtt indult meg az izlésbeli változás is. Sőt nem csak a változás megindulását lehet bizonyítani, hanem azt is - ezt több szociológiai felmérés igazolja - hogy az izlésfejlődés üteme egyenes arányban változott az osztársadalmi változások ütemével, a műveltség más alkotórészeinek változásával. Természetesen itt is külön kell választani az izlés "privát", tartalmi, szempontból "legszubjektívebb szféráját", /kedvenc étel, zsáner nő stb./ ahol a változás valóban ritkább és nem függ össze a társadalmi haladással. Az izlés mint műveltségtényező kapcsán végülis azt kell kiemelni, **ahogyan** a műveltséget sem tudjuk elképzelni a társadalmon kívül és felül, ugyanígy az izlést sem. Ahogyan a műveltség legnagyobb értékének a gyakorlatban való funkcionálását tartjuk, ugyanezt kell mondanunk az izlésről is.

x x x

Van egy ismert aforizma, miszerint "az izlésről nem lehet vitatkozni". Az izlésről nemcsak lehet, hanem feltétlenül szükséges vitatkozni, mert ez a jó izlés kialakításának, a rossz kijavításának egyik fontos társadalmi módszere; a rossz izlés nyilvános bírálatának az új izlés meggyőzés és nevelés útján való érvényesítése a módszere. Az izlés ahogyan nem veleszületett meghatározottsága az embernek, ugyan úgy nem is állandó és változtathatatlan. Az izlésre is igaz az a megállapítás, ami a műveltség egészére érvényes, hogy az mindig történelmi és társadalmi. A jó izlés objektív feltétele a társadalmi gyakorlatban mindig jelen van és mint ilyen, lehetővé teszi az izlés ennek megfelelő fejlődését. Ezért nem igaz az az elképzelés, hogy az izlés mindig konkrét egyénhez kötött, amiről nem lehet vitatkozni. Hogy mi a jó izlés, vagy mi az, ami az izlésben rossz, mindig társadalmi meghatározottsággal bír, éppen ezért az általános jegyek keresése képezheti az alkotó viták tárgyát.

dr. Vonsik Gyula

IZLÉS ÉS MUNKA

A történelmi tapasztalatok közül a legfontosabb az ember és a természet viszonyának megváltozása. Az emberiség utja a kőbaltától az űrhajóig hosszú és göröngyös volt. Valamikor a természet uralkodott az ember felett és az ember csak hosszú történelmi ut eredményeképpen jutott el oda, hogy uralkodni kezd a természet felett. Viszont az is közismert, hogy az ember munkája eredményeként vívott ki különböző mértékű szabadságfokot a természettel folytatott harcában. A műveltség is ehhez az emberi tevékenységhez kapcsolódik legszorosabban.

Ebből az összefüggésből fakadó álláspont, hogy a műveltség elsősorban a termelő munkához kapcsolódik - amiben és amivel az ember létrehozza világát és önmagát. A munka, mint emberi gyakorlat mindig megkövetel egy meghatározott tudást, készséget, tapasztalatot, emberi kapcsolatot, stb., ami lehetővé teszi a történelmileg jelentkező termelési feladatok megoldását.

A természettel folytatott harc és annak változásai hatottak elsősorban és hatnak ma is a művelődésre, annak belső strukturájára. Pl. az ipari forradalom, amely utat tört magának, alapvetően változtatta meg a világ folyását, benne az ember

sorsát. A kétkezi munkát végzők helyére a gépekkel dolgozó nagyipari proletáriátus lépett. Ennek következménye volt, hogy Európa, amelyben az emberek többsége a XIV. század elején még írástudatlan volt, megindult az irni, olvasni tudás utján. Az emberiség két évszázad alatt eljutott a feudális agrárvilágból a nagyipar világába.

A munka, mint minden ujnak elsődleges teremtője történelmileg tehát minden időben rányomja meghatározó bélyegét a műveltségre, mint egészre és annak minden alkotóelemére is. Az esztétikai érzés - a minőség érzése - is a munkában keletkezik és fejlődik, olyan munkában, amely valami újat alkot, amely a dolgok új tulajdonságait mutatja ki. Az alkotó munka úgy lép fel, mint az emberi erők és képességek játéka, és mint ilyen nagy élvezetet nyújt az embernek. Ez az élvezet lényegében nagyon közel van a művészi élvezethez. Széppé, alkotóvá kell tenni a munkát, hogy az ember törekedjen feléje, mint legelső szükséglete felé fogalmazódik meg a cél. Az alkotó munkára való törekvés, mint aktivitás a maga gyakorlati közvetlenségében fejleszti legjobban az ember esztétikai érzéseit is. A munkában lévő magasfoku tudás, a munkában megnyilvánuló öntudat, mint mozgatóerő, a személyi és társadalmi érdekek egysége stb. felszabadítja a megbénított esztétikai érzéseket is, és ugyanakkor lehetőséget ad mind teljesebben meglátni a munka szépségét.

Ahhoz tehát, hogy a műveltség és a munka, az izlés és a munka kapcsolatát megmutathassuk, nem elég egyszerűen csak a munkát, mint emberi gyakorlatot megvizsgálni, hanem a történelmi konkrétságában kell megtenni, alapvető mozgástendenciáinak megmutatásával.

Munka és műveltség

Érdemes ebből a szempontból megkísérelni, felvázolni a munka és ember kapcsolatának változását és ennek a művelődésre, valamint a műveltségre gyakorolt általános hatását. Marx írja, hogy az osztálytársadalmakban a munka idegenné válik az ember számára, hogy a munka állatívá lesz. Ezzel együttjár, hogy az állatiak - evés, ivás, nemzés - válnak emberivé. Ez azt eredményezi, hogy az ember személyes érdekei nem a munka folyamatában - mivel az állati - jelennek meg, hanem a fogyasztás szférájába kerül, ami azt jelenti, hogy nem kapcsolódik a munkához, mint legfontosabb élettevékenységhez. Ennek az az eredménye, hogy tartalma sablonossá, szinte mozdulatlaná válik, az alkotói jelleg minimumra csökken benne. Ezért a munka a kizsákmányolás körülményei között nem gyakorol közvetlen pozitív hatást a művelődésre, és a műveltség tartalmánál fogva, nem kötődik közvetlenül a munkához. Nem véletlen tehát, hogy az elmúlt évszázadokban a műveltségbeli elvárások mindig a munkán kívül fogalmazódtak meg. Többek között Magyarországon is ezért vált az egész műveltség irodalom és művészetcentrikussá.

A szocialista társadalom azzal, hogy megváltoztatja a tulajdonviszonyokat, megszünteti a munka idegenné válásának leglényegesebb okát. A szocializmus körülményei között lehetővé válik, hogy a munka állatiból ismét emberivé váljon, és ezzel együtt lehetővé válik, hogy az ember személyes érdekei elsősorban a termelés folyamatában jelenjenek meg és fejeződjenek ki. Ez a folyamat egyet jelent a munka alkotóvá válásával. Ez egyben azt is eredményezi majd, hogy a műveltség is a fogyasztás szférájából ismét a termelés szférájába kerülhet. Nem véletlen tehát, hogy a szocializmus célul tűzi ki a fizikai és szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetését, a munkán belüli szellemi hányad gyors növelését. A szocializmus tudatossá teszi azt a spontán folyamatot, amelyben egyik oldalon a munka teremti az embert és a történelmet, a másik oldalon az ember éppen azzal, hogy termel, maga csinálja a történelmet.

A szocialista kulturális forradalom azon túl, hogy célul tűzi ki a művelt emberek sokaságának kinevelését, e feladat teljesítése során így oldja meg a munka és a kultúra szerves kapcsolatának megteremtését is. Ismeretes, hogy az emberiség fejlődése során a fizikai és szellemi munka kettéválásával lényegében a munka és a kultúra utjai is elváltak. A társadalom osztályokra való tagozódása egyben azt is jelentette, hogy a munkát végzők tömege távol került a kultúrától, míg más oldalon a kultúra áldásait élvező kisebbség távol került a munkától. A szocialista kulturális forradalom azzal, hogy

a kulturát a dolgozók közkincsévé teszi, a munkát viszont alkotóvá, ezzel a mesterséges kettéválasztást is megszünteti.

Az előzőekben a műveltség külsődlegessé - a munkától és más gyakorlati tevékenységtől különállóvá - válásának az okát a fizikai és szellemi munka különválásában jelöltük meg.

Ha ez igaz ebben az összefüggésben, - már pedig igaz - akkor igaznak kell lenni fordítva is. A munka a szocialista társadalom körülményei között megszabadulva a kizsákmányoló társadalmakra jellemző viszonyoktól, egyre inkább egyesíti magában a fizikai és szellemi mozzanatot, sőt a fejlődés ütemével egyenes arányban egyre inkább növekszik a munkán belüli szellemi hányad. Ez mint folyamat egyben azt is eredményezi, hogy az eddig külsődlegesként létező műveltség is egyre inkább a munkához és egyéb gyakorlati tevékenységekhez közeledik, annak szerves részévé válik.

A munkától elszakadt műveltség - vele együtt az izlés is - bírálata napjainkban a társadalmi fejlődésben végbemenő forradalmi változás eredménye. A korszerű szemléletnek abból az alapigazságból kell kiindulnia, hogy az embert a munka tette emberré és a munka ma is minden változás alapja. Legfontosabb feladat ebből adódóan az ember olyan képességeinek fejlesztése, amely a munkában realizálódik, amely az emberi élet progresszív változásának meggyorsítását eredményezi.

Mindez vonatkozik az izlésre is, mint a műveltség részére. Ahogyan a műveltség alapvető tartalmát közvetlen kapcsolatban vizsgáljuk a munkával, ugyanígy az izlés esetében is alapvető szerepe van a munkának.

Munka és esztétikum

A szépség törvényei szerinti alkotás nem valamiféle speciális területe az emberi alkotásnak. Az esztétikum szerves tartozéka minden alkotó tevékenységnek, így a termelő munka bármely formájának, jelentkezzen az benne bármilyen formában is. Ha az izlés fejlődését nyomon akarjuk követni, miképpen a műveltség egészénél, itt is először a munkát kell tanulmányozni, mint az emberi alkotó gyakorlat alapvető formáját. Az izlés formálódását nyomon lehet követni a munka minden fajtájában és minden mozzanatában.

A munka nevelte az emberben az esztétikai érzéseket, megtanította arra, hogy meglássa az őt körülvevő természetben a szépet, saját dolgaiban a szépet és magának az embernek szépségét. Ezért ahhoz, hogy megtaláljuk a kulcsot a művészet és a szépség természetéhez, elsősorban a munka folyamatát kell megnéznünk.

Az ember, minden nép szépségideálja kapcsolatban van a munkával. Ilyenek pl. az ősemberek díszai, amelyek lényegében vadász-zsákmányok - fogak, állati karmok, - amelyek elsősorban vadászerejét és ügyességét voltak hivatva megmutatni, de jellemezték az embert esztétikai oldalról is, mivel ezek díszítették őt.

Közismert, hogy a művészet tulajdonképpeni első alkotásai is az akkori munka legfontosabb tárgyai voltak. Az ősember pl. nem mindenféle állatot ábrázolt barlangja falán, hanem csak olyat, amelyre vadászott. Ezekből a kezdetleges rajzokból - mint a művészet első alkotásaiból - is az derül ki, hogy az ember az állatokat és növényeket rajzolva jutott el azok szépségének megismeréséhez. Tehát nem a szemlélődés, hanem a cselekvés kapcsán jutott el a szépség felismeréséig. Ezen tulmenően a barlangrajzok azt is jelzik, hogy az emberek "szabad idejükben" nemcsak egyszerűen visszatükrözték a természetet, hanem arra cselekvően hatottak, megváltoztatták. A munkának az őskor emberénél jelentkező primitív fokán már jelen volt az alkotás, - ha primitív fokon is - és vele együtt az esztétikai alkotás mozzanata is, mivel az ember a geometriailag szabályos tárgyakat igyekezett készíteni. Az ősember a természettől függetlenül, az ezerszer való újrakészítés és a legsikeresebb mintadaraboknak a termelés gyakorlati alapján történő kiválasztásának útján készítette el a szerszámain. Elmondhatjuk, hogy az ősember kaparószerszámain, késeit, nyíl és kopjahegyeit, baltáit, stb. ugyanazon

elv alapján készítette, mint amilyen elv alapján Michelangelo készítette remekműveit.

Először létezett tehát olyan disztítés, amelyben nem a természet tükröződött vissza, hanem akarva, nem akarva a munkát tükrözte vissza és hozta létre a munka esztétikáját és vele együtt az izlés meghatározott fokát. A táj, az éjszakai ég stb. szépségének megértése - ez már utána következő és eléggé késői lépés az esztétikai érzés fejlődésében.

Az esztétikum és munka kapcsolatát, az esztétikai érzések kifejlődését mutatják a munka folyamatában végbemenő változások is. A munkaeszközök fejlődése, alakulása, a munka tárgyának alakváltozása, a különböző disztító elemek megjelenése, stb. mind ennek bizonyítékai. A természetes minták, amelyek a munka folyamatában képződtek, nem voltak művészeti alkotások, de törvényszerű ismétlődésük, szimmetriájuk nagy nevelő erővel hatott az emberek szépségérzőkére. Ezek a tárgyak ugyanakkor a kor emberének izlését is kifejezték.

Történelmileg bizonyított, hogy a művészetek keletkezése, amiben az esztétikai viszony viszonylagos önállóságra tett szert az anyagi termelés folyamatához viszonyítva - csak később következett be. A fizikai és szellemi munka különválása, az ellentétes termelési viszonyok feltételei között létrejöttek az önálló művészi tevékenységek és a hivatásos művészetek egyes formái nemcsak elhatárolódtak az anyagi termeléstől, hanem szembe is kerültek vele, mint a "teljes sza-

bad" alkotás szférái az emberi szellemnek. Nem véletlen, hogy a gyakorlatban is éppen ezekben a társadalmakban adtak kifejezést a "tisztá művészet", a "művészet a művészetért" elképzeléseknek.

Eredetileg tehát nem a természet hatása, nem is a művészetek alakították az esztétikai izlést, hanem a munka. Az izlés elsődlegesen tehát ugyanugy, mint a műveltség, nem a szabad időben született, nem az elvont szemlélődés terméke. Az esztétikai érzés elsődlegesen a munka terhe alatt született.

A munka és esztétikum kapcsolata, a kapcsolat izlésformáló szerepének kimutatása nem mond ellent annak az állításnak, hogy a munkaeszközök megítélésénél első és legfontosabb mindig a gyakorlati szempont volt. De a gyakorlat, amely a forma meghatározott törvényszerűségének alapjául szolgált, azzal együtt a szépséget is mindig kifejezte. Ezért az őskor emberei kőből készült eszközeinek vizsgálatánál pl. egy általános tulajdonságát vehetjük észre, ami a majdnem kötelező szimmetriát mutatja a munkaeszközök mindkét síkján. Ismeretes, hogy a szimmetria - a szépség egyik feltétele és az is, hogy az ősebernél rossz munkaeszköznek számított az, amely nem volt szimmetrikus.

Éppen az, hogy a munka az ember számára esztétikailag mindig jelentős volt, apránként nevelte az emberekben a szép érzését és megértését. A munka éppen ezért objektíve mindig az esztétikai nevelés középpontjában állt. Ezért elmondhatjuk, hogy az anyagi javak termelése mindig izlésfejlesztő

és fordítva, az anyagi javak termelése függ az ember esztétikai érzésétől. Ahogyan az emberek a jövőt és benne a szépet elképzelik, olyanok az őket körülvevő tárgyak, olyan munkaeszközeik minősége, stb.

Ebből az alapvető igazságból kell kiindulni napjainkban is a munka izlést formáló tulajdonságának jellemzésénél. A munka, mint alapvető emberi tevékenység ma is elsődleges szerepet játszik az izlésnevelés területén. Csak a munkában és a munka segítségével tanul meg az ember gyönyörködni, a jól elkészített munkaeszköz okozta elégedettségét érezve. Ez az oka annak, hogy az első esztétikai értékelés is a munka folyamatára, tárgyára, és eredményére irányul. Ebből az összefüggérendszerből vonhatjuk le a következő ítéletet. Ha a műveltség teljesíti eszköz funkcióját és a munka úgy lép fel, mint alkotás, akkor a munka mind szebb és szebb lesz. Ezzel az átalakulással együtt mindinkább betölti esztétikai nevelő szerepét, kezd olyan szerepet játszani, mint a világban minden valóban szépnak alkotója és mint esztétikailag pozitív folyamat. Egyidejűleg a munka széppé válva neveli az emberben a munkához való esztétikai viszonyt, a munka szépségének, szeretetének megértésére, alkotó magatartásra nevel. Az ember csak az alkotó munkában tud igazán harmónikusan fejlődni.

A munkában jelentkező izlés szintje lemérhető a munkatermékek külső formáján, abban, hogy a munkás, amikor dolgozik, már nemcsak arra gondol, hogy jó legyen, amit készít, hanem arra is, hogy szép legyen. Az ilyen munka eredményeként az ember

egyre inkább olyan tárgyakkal veszi magát körül, amelyet nemcsak jónak, hanem szépnek is tart. A munka széppé válása egyben a munka szeretének az alapja, vagyis az esztétikai érzés egyben erkölcsi követelményt is jelent.

Ha napjainkban ebből a szempontból tesszük vizsgálat tárgyává a munkát, akkor feltétlenül rá kell mutatni, hogy ahhoz, hogy a munka maradéktalanul betölthesse műveltségtéremtő, ezen belül esztétikai nevelő szerepét, még igen sokat kell rajta változtatni.

A munka mint izlésformáló

Az idealista tanítások szerint az embernél az izlés készsége veleszületett tulajdonság és így egyszer és mindenkorra adott. A vulgármaterialisták az izlést olyan ösztönös fiziológiai képességeként tartják az embernek, mint bármely más biológiai sajátosságot. Ezzel szemben a marxista-leninista tanítások úgy fogják fel az izlést is, mint az ember történelmileg alakuló képességét, amely elsősorban a társadalmi gyakorlatban formálódik, mindenekelőtt a termelő-alkotó tevékenységben.

A jó izlést természetesen nevelni kell. Az izlésnevelés is harcot jelent az izléssel kapcsolatos hamis nézetek ellen. A jó izlést nevelni azt jelenti, nevelni az emberben a szépet, a szép megértését, a szépre való törekvést, a szép törvényei szerinti alkotni akarást. A szépre való nevelés egyben

a jóra, az erkölcsösre való nevelés is. A jó ízlés követelménye átfogja az erkölcsi követelmények igen lényeges hányadát is. Szép és erkölcsös, ha az ember a haladást szolgálja, ha tevékenységét áthatja a magasszintvonalu eszmeiség és népesség, ha állandó velejárója a forradalmi humanizmus, a harcos ateizmus, ha következetes kollektívizmus jellemzi, stb.

Nagyon gyakran, amikor az esztétikai nevelésről vagy ízlésformálásról van szó, a szépség érzésének nevelője szerepét egyoldaluan csak a művészeti alkotásoknak tulajdonítják. Valójában a festmény, a regény, a színházi előadás, a szimfónia, és minden más művészet segíti az emberekben a szép megértését, a művészi ízlés fejlődését. A művészet elősegíti azt is, hogy az emberek gyönyörködni tudjanak az őket körülvevő természet és emberi viszonyok szépségében. Ezzel együtt a művészi alkotásokkal való kapcsolat csak a "szemlélés" aktivitását idézi elő, de nem serkent az ujratermelésre. A néző, a hallgató, az olvasó ember aktivitása csak a befogadásban jelenik meg, csak arra terjed ki, amit a művész nyújt neki, csak addig terjed, ameddig a művész az alkotásban elvezeti. Ezért az esztétikai nevelés a művészet eszközeivel viszonylag szűk korlátok között mehet csak végbe.

Az ízlés fejlesztésében sokkal nagyobb szerepet kell, hogy kapjon abból a felismerésből fakadó gyakorlat, hogy az ember formálásában a munka játssza a legfontosabb szerepet.

Az embernek ahhoz, hogy megéljen, dolgoznia kell, kapcsolatba kell kerülni a természettel, át kell azt alakítani. Miközben ezt teszi kénytelen egyre mélyebben behatolni a valóság esztétikai tulajdonságainak megismerésébe is.

A munka nevelte az emberekben az esztétikai érzéseket, tanította meg őket arra, hogy az őket körülvevő környezetben meglássák a szépet, hogy meglássák saját tevékenységük eredményében és magában az emberben is a szépet. A munka neveli elsősorban az emberben azt a gyakorlati aktivitást, ami, ha alkotóvá válik, a szépség törvényei szerinti tevékenységet is jelenti. Elsősorban a munka tárja fel az ember előtt a valóságot, azt, ami abban gyönyörű, a dolgok esztétikai tulajdonságait és ezzel megtanítja arra is, hogy ne csak érzékelni tudja a szépet, hanem alkotni is. Csak a munkában és a munka segítségével tanul meg az ember valóban gyönyörködni, csak a jól és szépen elkészített munkatermék okoz meglegedettséget és ez adja azt az érzést, ami a munkást a munkájához úgy kapcsolja, mint emberi szükséglethez. Ezért nemcsak a munka tárgya - munkaeszköz, használati cikkek, ruha, stb. - bír esztétikai tulajdonságokkal, hanem a munka mint folyamat is. Ebből következik, hogy az esztétikai érzés, amely az izlésben, mint a választás meghatározója jelenik meg, a munkától elszakítva passzív szemlélődő érzésként létezhet csak, ami egyben a változást is a minimumra csökkenti.

A munka neveli az emberben a gyakorlati aktivitást az alkotásban a szép törvényei szerint, közvetlenül feltárva az ember előtt a gyönyörűt a valóságban, a dolgok esztétikai tulajdonságait, ezzel együtt megtanítja az embert nemcsak érzékelni, de alkotni is a szépet, körülvenni magát saját maga által készített szép tárgyakkal. Maga Balzac is azt mondja, hogy amikor a dolgozó nép piszkos kezeivel kimunkálja és megaranyozza a porcelánt, varrja a férfi és női ruhákat, megcsinálja a legpontosabb munkát vasból és fából, vékonyítja az acélt, tömörre és erősebbre készíti a kenderszálat, homályos színt ad a bronznak, virágfüzéreket készítenek az ólomkristályra, virágokról utánzatot készít, himez gyapjú fonallal, lovakat időmit, lószerszámokat és passzományt fon, rézkarcot készít, kifesti a hintókat, öreg szilfákat gömbölyít, gőzöli a gyapotot, üveget fúj, gyémántot csiszol, a fémeket bevonattal látja el, a márványból szíromleveleket farag, lesimitja az utcaköveket, minden ötletnek megadja a külső csillogását, befest, fehérít, és feketít mindent, amit jónak lát, akkor a szépről alkotott elképzelése szerint cselekszik.

A gyakorlati tapasztalat mondatja ki velünk, hogy aki az izlést csak a művészeti termékek érzékelésén keresztül akarja elsajátítani, az nem jut tovább annál, hogy ragaszkodik ahhoz, ami a szemébe tűnik viszont az is igaz, hogy mindenben meglássuk a szépet ami hétköznapi, ahhoz olyan kifinomult esztétikai érzék kell, amely elsősorban az aktív alkotó tevékenységben, olyan tevékenységben alakul ki, ami a valóság tudatos átalakítására irányul. A valóság átalakításában viszont

a munka játssza az elsődleges szerepet. Ezért amennyiben a munka alkotóvá válik, annyiban válik izlésformálóvá is.

A munka izlésformáló jellegének vizsgálatánál nem szabad, hogy a történelmi mult egyoldaluan határozza meg véleményalkotásunkat. A történelmi mult megítélésénél feltétlenül látni kell a következőket.

Közismert tény, hogy csak a munkamegosztás alapján álló társadalomban vált lehetővé olyan híres művek alkotása, mint az Ősi Egyiptom és India palotái vagy a görög amforák, amelyek hősök és istenek tetteit örökíti meg. De az is igaz, hogy amikor az ókori és középkori művészet híres alkotásairól beszélünk - palotákról és templomokról, edényekről és fegyverekről, szövegekről és butorokról, azokról, amelyek az előkelő világhoz tartoznak, akkor tudjuk, hogy ezt a szépséget a császárok, papok és a hatalom más birtokosai nem maguk, saját kezükkel készítették. Viszont az is igaz, hogy a dolgozók, akik az anyagi termelés minden ágában gyönyörű műalkotásokat hoztak létre, maguk nem használták azokat, hiszen elvették tőlük az uralkodó osztályok erőszakkal vagy gazdasági kényszer útján.

Jogosan tehető fel a kérdés ennek ismeretében, hogy miért volt az, hogy a dolgozók, akik az urnak, vagy eladásra szánt termékekbe fantáziájuknak és szaktudásuknak minden erejét beleadták, mindennapi életükben olyan tárgyakat használtak, amelyek szépségükkel távol álltak azoktól, amelyektől meg kell válniuk?

Az elhamarkodott választ így szokták megadni: nem a munka váltja ki a szép törvénye szerinti alkotást, az esztétikum nem magából a munkából fakad, hanem a munkásból, a szubjektumból. Ezzel szemben az igazság a következő. Az osztályelnyomáson alapuló társadalomban a munkás nem szabadon termel, hanem kényszer hatása alatt. A munka az ő számára létfenn tartási kérdés és nem alkotás, nem ön maga szabad megkettőzése. A dolog lényege láthatóan a gazdasági életben, nem pedig az esztétikai érzésben van. A mesternek sok időt és szellemi erőt kellett fordítania arra, hogy megalkossa a művészet igazi remekművét. A kifejtett erőnek vissza kellett térülnie, azaz saját maga és családja részére meg kell szereznie a létezéshez szükséges eszközöket. Ezt pedig úgy lehetett megtenni, ha termékeit becserélte kenyérre, ruhát stb. vett rajta.

Amikor megváltoznak a tulajdonviszonyok, amikor majd a munkások megértik, hogy maguknak dolgoznak, amikor a munkában megszűnik a fizikai és szellemi munka kettéválása, akkor az ezt tükröző tudatban kialakul az az erkölcsi tényező, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a munka a maga teljességében átváltozzon esztétikailag is pozitív folyamattá. Ez csak a szocializmus körülményei között lehetséges, tehát a mult ellen ez értelemben nem szolgál például. A másik megjegyzés sem kevésbé fontos. A munka eredménye mindig magán hordja a szép törvénye szerinti alkotás jegyeit, még akkor is, ha ez néha alig észrevehető. Kérdés csupán, hogy ez minek

a hatása alatt született, illetve milyen célokat szolgál.

A szépség törvényei szerinti alkotás pl. a kapitalizmus idején a munkának nem közvetlen funkciója, amely anyagi értéket hoz létre. A tárgy, amely sok ember munkájával készült el, nem feltétlenül szükséges, hogy szép legyen, fontos, hogy divatos legyen, hogy vevőt találjon - ez a kapitalista termelés követelménye.

A kapitalista termelés viszonyai között a kapitalista számára közömbös, mit termel éppen - kolera-bacillusokat vagy kórházat és gyógyszert, gépeket a kerti munkához vagy gépeket azok megsemmisítéséhez, elvileg közömbös, hogy szép-e, vagy visszaszítító termék, mert a termelés e módjánál nem a valóságos érték, hanem a csereérték a fő. És ha a kapitalisták gondot is fordítanak termékeik születésére, csak azért teszik, hogy versenytársaikat legyőzzék. Az esztétikai tulajdonság nem úgy érdekli a kapitalistát, mint a tárgy sajátossága, amely meghatározott fajta élvezet hordozója, hanem mint olyan tulajdonságot, amely biztos hasznót hoz. Ezzel szemben a dolgozó számára ugyanez a szép törvénye szerinti alkotás, amely a termékben jelenik meg, más értelmet kap. A munkás számára a munkabér a kizsákmányolás kifejezője, mégis egyben valamilyen fokon önmaga kifejezését is. Az viszont már ismert, hogy a munka csak akkor tartalmaz esztétikai mozzanatot, ha az ember megkettőzi önmagát, "önmagát tükrözi az általa alkotott világban", tehát amikor alkot. A munka a munkás számára egy kicsit mindig alkotás is.

Ezért a munkások mindig, a nyomor és a kizsákmányolás ellenére is, büszkéek munkájukra. Ez világosan tükröződik a népköltészetben. A munkás - aki mindig a népmese hőse, - ... minden helyzetből győztesen kerül ki, bátor, erős, leleményes ember, úgy lép elénk, mint a dolgozó tömegek esztétikai ideáljainak megtestesítője. A dolgozók szép iránti törekvését a történelem során mindig nyomon lehet követni. A nép, a dolgozók soha nem maradnak közömbösek a szép iránt. Tárgyakat, ha a legelemibb diszítésekkel is, igyekeztek mindig élénkíteni. ... A törülközőt is kivarrással diszítették, ha a diszítések egyszerűek is voltak. A munkások mindig annyira vitték be mindennapi életükbe a művészet elemeit, amennyi erejük, idejük és anyagi eszközük maradt arra.

Végül arról is szólni kell, hogy az esztétikai ideált, vagy ideálokat is ezen az alapon kell vizsgálni. Az esztétikai ideálok, ha sok áttételen keresztül is, de tükrözik a munkához való viszonyt, pontosabban a munkamegosztásban elfoglalt helyet. Olyan körülmények között, pl. amikor a termelőeszközök magántulajdonban vannak, az uralkodó osztályok a szellemi munkában monopolhelyzetet élveznek, azaz olyan munkában, mint a termelés vezetése, a társadalom vezetése, tudományos tevékenység stb. Ezzel a monopóliummal kapcsolatban alakul ki az esztétikai ideál, amely a szellemi munkával foglalkozó emberben testesül meg - hadvezérben, állami vezetőben, művészben, stb. Így tehát az ellenséges osztályokra távozódó társadalomra jellemzőek a különböző esztétikai ideálok, amelyek visszatükrözték minden osztály szerepét a társadalmi

termelés rendszerében. Hogy melyik vált uralkodóvá, az nem magától az ideáltól függött, hanem annak képviselőjétől, attól, akinek az érdekeit kifejezte. Nem véletlen tehát, hogy az osztálytársadalmakban a munkában jelentkező szépség nem lehetett ideállá, hogy a munkát antiesztétikusnak kiáltották ki. Ezen az alapon formálták tudatosan az izlést is.

Néhány probléma

Természetesen mint mindent, így a munka izlésformáló szerepét is történelmileg kell szemlélni. Még ma is károsan hat a multtal kapcsolatos szemléletben az a negatív értékitétel, miszerint a fizikai munka nem lehet szép. Napjainkban is a munkát, amely minden szépséget és anyagi értéket létrehoz, még kevésbé tartják esztétikusnak, mint a művészetek produktumait, vagy a szellemi munkát.

Miért van az, hogy a szocializmus viszonyai között a fizikai munka az a munka, amely a köz javára létrehoz minden anyagi értéket, a világ minden szépségét mindenki részére, ha nem is értékeli antiesztétikusnak, a valóságban kevésbé szépnek tartják, mint a szellemi munkát? Látni kell, hogy ezt nemcsak az alkotó viszony alacsony színvonala magyarázza, de magának a munkának a jellege, amely az ipari és mezőgazdasági termelésben még megmaradt jelentős részben nehéz kézi munkának, olyannak, ahol még nincs teljes mechanizálás és automatizálás, stb.

De arra is rá kell mutatni, hogy a munkával kapcsolatos izlésnevelő tevékenységben sem tettünk meg mindent annak tudatosításáért, ami már adott, ami jelen van. Pedig a szerszámgépek észszerű formája, amelyet annak szépsége is aláhuz, a munkahelyek tisztasága, a rend és a termelésben megnyilatkozó ritmus, stb. mind magukon hordják az esztétikum jegyeit és mint ilyenek, egyben a jó izlés hordozói és formálói is. A munkában mindig jelen van és az ember előtt megnyilatkozik az anyag esztétikai tulajdonsága, a fa bársonyossága, és természetes mintázottsága, a megmunkált fém csillogása, a termékekben megnyilvánuló szimmetria-asszimmetria, a színek természetadta harmóniája, stb. Amikor a munkás valamilyen terméket előállít, nemcsak az anyagban rejlő lehetőségekkel ismerkedik meg, hanem a bennük rejlő esztétikai tulajdonságokkal is kapcsolatba kerül. Ezt jobban kellene tudatosítani.

Tul kell lépni azon a hamis, sokszor elhangzó következtetésen is, hogy a fizikai munkások izlése azért elmaradott, mert nincs idejük és lehetőségük a művészetekkel foglalkozni. De tul kell lépni ennek egy kifinomultabb változatán is, hogy a szellemi munkások izlése természetszerűen magasabb, mint a fizikai dolgozóké. Az igazság az, hogy az izlés színvonala elsősorban nem a munkavégzés formájával, hanem a munka alkotó jellegével van kapcsolatban. Amely dolgozó munkájában több az alkotó jelleg, annál a dolgozónál emelkedik gyorsabban az esztétikai értékek felismerése, általában az izlés is.

Sok problémát okoz napjainkban még a munkával kapcsolatos nézetek egész sora, az egoizmus, az anyagiasság, a kapzsiság stb. Pl. ott, ahol a kapzsi érzelmek uralkodnak, ott, ahol az ember csak magáért dolgozik, a munka nem válhat mindvégig széppé. Azok az emberek, akik életük céljául tüzték ki a vagyongyűjtést, nagyon alacsony szellemi színvonalon vannak és esztétikai érzéseik fejletlenek. Hiszen a kispolgárság jellemző tulajdonsága általában az esztétikai érzés teljes hiánya, minden érzésüket áthatja a tulajdonos ösztöne, a szerzés utáni vágy. Pedig az öntudatos, alkotó munkára nevelésben - ami egyben az esztétikai érzés feltétele is - óriási jelentősége van az erkölcsi, észmei tényezőknek, amikor a társadalmi fejlődésben mind nagyobb és nagyobb szerepet kap a társadalom tagjainak kollektív aktivitása.

Természetesen világosan kell azt is látnunk, hogy a proletár hatalom megteremtésével pl. a kizsákmányolás megszűnt, de maga a munka folyamata és körülményei, amelyek között végzik, még nagyrészt a régiek maradtak. A munkásnak ugyanarra a dúdálásra kell a gyárba menni, ugyanabba a füstös munkahelyre, sokszor ugyanannál az öreg, szürke munkapadnál kell dolgoznia, stb. A munkában töltött idő még alapvetően nem változott, vagyis az anyagi javak megteremtése még túl sok időt köt le.

A dolog úgy áll, hogy "könnyű" munka sohasem lesz. A munka, ha nem is fizikailag, de mindig nehéz lesz. Az alkotás sohasem könnyű. Ha minden munka alkotó munkává válik, ez nem jelenti, hogy megszűnik nehéznek lenni. A munkában jelentkező

esztétikai érzés, a gyönyör érzete tehát nem a munka könnyűségétől, vagy nehézségétől függ, hanem alkotó jellegétől. Igazat kell adni a nagy utópistáknak, mint pl. Morus Tamás és Csernisevskij, akik rájöttek arra, hogy a munka milyen nagy szerepet játszik az emberiségi életében. Ezek az utópisták megalkották a modern társadalom ideálját, amelyben a lakosoknak a szabad, alkotó munka nagy élvezetet jelent.

Majd ha az anyagi javak közvetlen megteremtése kevesebb időt vesz el az embertől és rövidebb lesz a munkanap, annál több ideje marad az alkotó munkára való felkészülésre. De ebből következik a fordított összefüggés is: minél több szabad ideje lesz a munkásnak, annál több időt tud fordítani az alkotó munkára vagy a tanulásra, annál műveltebbé válik, annál több észszerűsítést és találmányt tud adni a termelésnek, amelynek eredményeképpen ugyanannyi idő alatt többet, jobbat, szebbet tud termelni. Ebben a folyamatban teljessé válik az esztétikai érzés is, az az igény, ami a munkában a szépség törvénye szerinti alkotást eredményezi.

A szocialista társadalomban az emberi tevékenység minden formájának eredménye egyszerre jelenti az esztétikai alkotás sajátos formáját is, pontosabban az esztétikai viszonyok materializálódását. Ez a materializálódás egyet jelent a valósághoz való lényegi közeledéssel, mint az érzéklés objektumához való közeledéshez. "A szépség törvénye szerinti" alkotás követelménye megjelenik az emberi tevékenység objektív társadalmi feltételének formájában. Az esztétikai alko-

tás szubjektív követelményében fog kifejeződni az az objektív szükségszerűség, amely közvetlenül alanya a megelégedettségnek. Ez a megelégedettség nemcsak a munka eredményétől függően fog megjelenni, hanem magából a gyakorlati tevékenység folyamatából is ered.

Mindebből következik, hogy a dolgozó ember jó izlésre való nevelésének jelszavát nem úgy kell értelmezni, hogy most hozzá kell látni valami eleve meddő felvilágosító munkához, hogy a művészetet közelebb vigyük az átlagos, névtelen dolgozó tömegek színvonalához, hanem ellenkezőleg, úgy, hogy a dolgozó embert kell kiemelni a szürke, személytelen közép-szerűségből, változtatni kell környezetén, alkotóvá tenni munkáját, javítani általános műveltségén és ugyanakkor tudását emelni azzal a céllal, hogy egy bizonyos fokú, elengedhetetlenül szükséges kritikai tudattal rendelkezzen. Még csak kezdetén vagyunk ennek a nagy és hosszadalmas munkának, mely nemzedékek és nemzedékek próbaköve lesz, de ha azokra az eszményekre gondolunk, amelyek ezt feladatunkul tűzték ki, nem kell aggódnunk az izlés sorsáért.

IZLÉS ÉS FORMATERVEZÉS

Az előadásom címében rejlő gondolatot így is fogalmazhatnám: feladatunk a korszerű szemléletnek megfelelő, kulturált izlés-sel formálni az ember tárgyi környezetét. Lássuk mindenk-előtt, mit értünk a tárgyi környezet formálásán, az emberi tevékenységnek milyen kategóriáját jelenti ez, s milyen főbb meghatározói vannak? Ha mindezt legalább vázlatosan, megköze-lítőleg tisztáztuk, kíséreljük meg választ adni arra, hogy társadalmunk megkívánható korszerű izlésszintjén milyen minő-ségi jellemzőknek kell érvényesülni a tárgyformálásban, for-matervezésben. Előljáróban azonban meg kell jegyezni, hogy a fogalmak, kategóriák, amelyekről az alábbiakban szó lesz, még ma sem minden vonatkozásban tisztázottak, ezért gondolatmene-tem bizonyos szubjektív mozzanatokat is tartalmaz.

Az emberi környezet többféle szempontból értelmezhető fogalom. Ha témánknak megfelelően az életfunkciók szinteréül fogjuk fel, e leszűkítésen belül is két fő kategóriát különböztethetünk meg: a természeti, táji környezet és az ember által alkotott - művi - környezetet, tehát életfunkcióink mesterséges kere-teit. A második kategória az elsőhöz képest nem jelent telje-sen "külön világot", hiszen az elsőből bontakozik ki, átalaki-tása, humanizálása útján jön létre, mint "második természet".

A természeti és az ember által alkotott környezet átnatják egymást; az áthatás, összefonódás végtelen variációja lehetséges.

A környezetalakításban - bizonyos átfedésektől eltekintve - több jelentős emberi alkotó tevékenységet különböztethetünk meg. A legtágabb dimenziókban érvényesül a táj- és település-tervezés, illetőleg a tervek megvalósítása, azután a szűkebb értelemben vett építészeti és mérnöki alkotótevékenység, majd a megvalósított tágabb építészeti keretekben elhelyezkedő, e kereteket az életfunkciók szempontjából kiegészítő használati és munkaeszközök alakítása, végül az autonóm és diszitő jellegű képzőművészeti tevékenység. Ez természetesen nem jelent valamilyen értékbeli rangsorolást.

A környezetalakításban szerepet játszó alkotó tevékenységek közül emeljük most már ki a használati tárgyak formálását. Ha a tárgyformálás esztétikai - esetleg művészeti - igényességgel történik, már első megközelítésben feltűnik e tevékenység és az iparművészet igen közeli rokonsága, sőt, e tevékenységek átfedése. Az iparművészet - miként ez eléggé köztudomású - a művészi tevékenység legősibb megnyilvánulásai közé tartozik. Ennek ellenére fogalmának meghatározása és tevékenységi területének körülhatárolása még ma is problematikus. Ennek egyrészt az iparművészet kifejezéshez tapadó, történeti folyamatban alakult asszociációk az okai, másrészt pedig korunk egyik jellemzője: az ember környezetét alkotó

tárgyi világ fokozott differenciáltsága, gazdagodása és ezzel az esztétikai igényesség tudatos kiterjesztése az iparilag szériában gyártott termékek széles területére, mondjuk az evő-eszköztől, butortól a szerszámgépekig, vagy pl. az automatizált termelő üzemek vezérlő berendezéséig. Az elsőként említett ok következtében az iparművészet határai az autonóm képzőművészet, részben a diszitő művészet határaival mosódnak össze, a másodszorban említett okoknál fogva viszont - mintegy ellentétes irányban - az ipari formatervezés, az ujabban szintén e tevékenységet jelentő ipari tervezőművészet /nemzetközi-
leg általában elfogadott angol kifejezéssel: industrial design/ vonatkozásában válnak problematikusná. Az ipari formatervezésben ugyanis a gyakorlati célszerűség, a használati funkció elsődlegessége, sokak szerint autonóm követelménye mellett az esztétikai szempont gyakran szükségképpen olyan alárendeltnek tűnik, hogy már nem is tekinthető művészi tevékenységnek. Persze, itt már rögtön meg kell jegyezni, hogy a művészi tevékenység birodalmának határai eddig talán legkevésbé tisztázottak, hiszen olyan bizonytalan megnyilatkozásokkal is találkozunk, hogy csupán az autonóm művészetek tekinthetők tulajdonképpen művészeteknek, mert a társadalmi valóság intenzív totalitálásának tükrözésére csakis ezek a művészeti ágazatok alkalmasak. Azt hiszem, nem itt van a helye általában a művészi tevékenység "határkérdéseit" vitatni, mindössze csak annyit jegyeznék meg, hogy aligha képzelhető el pl. az iparművészeti, vagy akár az építőművészeti tevékenységtől a művészi szintet már eleve megtagadni. Még akkor sem, ha mondjuk az építé-

szetben csak ritkán valósul meg valóban művészi értékű alkotás. De most valóban nem vitatva ezt a kérdést, úgy gondolom, mindenképpen el kell ismerni, hogy a korszerű ízléssel, esztétikusan formált tárgyi világ megvalósítása semmiképpen sem rutinmunka, hanem többrétű és igen jelentős koncepciót igénylő alkotótevékenység.

Ha az iparművészeti tevékenység mindenképpen rendkívül széles skáláját vesszük figyelembe, e művészeti kategória általában jellemző sajátosságának - mint erre már utalás is történt - a gyakorlati használati mozzanatot kell tekinteni. Ebből a szempontból az iparművészet és az építészet rokonok, hiszen az épület is "használati tárgy". De közöttük lényeges különbség is felfedezhető, s ez nem elsősorban a nagyságrendiségben, hanem a térbeliség - a háromdimenziós tér - szerepében jelentkezik. Az építészetben azon túlmenően, hogy a tér az alkotás anyagi létének alapja, feltétele és továbbá elemi gyakorlati funkciót is tölthet be, /pl. tárolásra szolgáló tér/ végül kompozíciós szerepet is játszhat - hiszen mindez az iparművészetben és általában a tárgyformálásban is megállapítható -, az építészetben a tér szerepe ennél több, minőségileg is más. Az építész az élet színterét alakítja, szervezve a tárgyak kapcsolatait is. Az építészeti tér magát az embert is keretezi. Ezért a tér az építész számára szinte "szent" fogalom.

Mindezeket figyelembe véve az iparművészet legtagabb értelmezésének megfelelően - mint alkalmazott művészet - magában fog-

lalja a butor-, kerámia-, üveg-, porcelán-, fém-, ötvös-, könyv-, betű-, textil-, bőr- stb. művészetet és határterületként bizonyos átfedésben az ipari formatervezést. Az iparművészet vitatott határkérdéseivel kapcsolatban legyen szabad röviden utalni arra, hogy a múltban több olyan alkotástípust is az iparművészet fogalomkörébe soroltak, amelyek a mai korszerű szempontoknak megfelelően inkább más képzőművészeti ágazat körébe tartoznak. Ilyenek pl. a gyakorlati használati cél nélküli kerámia- vagy porcelánszobrok, vagy az akár figurális, akár absztrakt, főként a társművészet kategóriájába tartozó - esetleg diszitő jellegű - szintén gyakorlati használati cél nélkül létesített fémplasztikák stb. /Nem tarthatjuk helyesnek pusztán az anyagok, technológiák alapján történő ágazati kategorizálást, főként korunkban, amikor a képzőművészetek egyéb területein is igen széles skálán hódítanak tért az új anyagok, technikák. A képzőművészetben elsősorban az alkotás-típusok funkciójának jellege, differenciálódása alapján indokolt a művészetek kategóriáinak meghatározása. A felhasznált anyagok, technikák alapján az al kategóriáknál lehet indokolt a megkülönböztetés, pl. az iparművészet körén belül mondjuk a porcelán-, textil-, ötvösművészet stb./.

Ami az iparművészet és az autonom képzőművészet közötti határok elmosódását illeti, a következők megállapítása látszik indokoltnak. Mindaddig, amíg a gyakorlati használati funkció az alkotás alapjául szolgál, vagyis az alakítás érzékelhetően,

akár csak asszociatív uton valamely használati célu tárgy alaptípusára visszavezethető - bár a műtárgy ilyen célt konkrétan már nem is tölt be -, az alkotás az iparművészet kategóriájába sorolható /pl. diszedény, cimerpajzs, verseny díjazására szolgáló serleg stb./. Amikor ez az asszociatív utalás is hiányzik, pl. a porcelán- vagy kerámiafigura esetében, akkor ezek már az autonóm művészetek kategóriájába, pl. a kisplasztikai alkotások körébe tartoznak.

Ami az iparművészet szó körüli vitát illeti, meg kell jegyezni, hogy a hozzátapadó asszociációktól megszabadítva, a kifejezés a szóbanlévő művészeti ágazat lényegére megfelelően utal. Erről meggyőződhetünk, ha az összetett szó egy-egy összetevőjét - ipar és művészet - külön-külön és összekapcsolva értelmezzük. Az ipar fogalma mind a kézműipar, mind a szériagyártásra is alkalmas nagyipar kategóriáját magában foglalja. A művészet szó pedig magától értetődően a termék esztétikai színvonalának követelményét jelenti. Mindezt átgondolva, logikusnak látszik, ha az ipari tervezőművészetet, vagyis a formatervezést - bizonyos esztétikai szintet feltételezve - valóban az iparművészet tág kategóriájába soroljuk.

Sajnos a már meghonosodott megnevezés, a "formatervezés" kifejezés kevésbé szerencsésnek mondható, mint az iparművészet szó, mert egyoldaluan csak a formára utal. Az alkotó ugyanis - mint a következőkből majd még pontosabban is kitűnik - nemcsak formát tervez, hanem a tartalom és forma egymást átható,

egymást feltételező, szétszakíthatatlan egységét. Ennek belátása és a formatervezett tárgyak ilyen igényű megközelítése korunk esztétikai szemléletének szülötte és ma már megkívánható izlésszintet is jelent.

A formatervezéssel, tárgyformálással kapcsolatban utalni kell a nagyipari sorozatgyártás, helyesebben a szériatermékek értékelésének problémájára is. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt meg kell említeni, hogy sem az iparművészet, sem a formatervezés fogalmának és érvényesülési körének meghatározása szempontjából nem lehet elsődleges jelentőségű, hogy az alkotás egy vagy több példányban valósul-e meg. A formatervezett szériatermékeket ezen az alapon sem zárhatjuk ki az iparművészet tágabb kategóriájából, hiszen pl. a porcelán tárgyak - mint iparművészeti termékek - már a múltban is gyakran szériában készültek. A szériatermékek esztétikai értékére nézve pedig gondoljunk arra, hogy pl. a sokszorosító grafikai technikák révén a múltban még autonóm művészeti alkotások is készültek szériában /pl. kiemelkedő jelentőségű művészek metszetei/. A példányszám a gazdasági, piaci értéket befolyásolja, de az alkotás esztétikai, művészi értékét feltehetően nem. Bar meg kell jegyezni, hogy a művész egyszeri, egyedi alkotásának van bizonyos varázsa, szellemi téren is jelentkező értéktöbblete, aminek jelentőségét pl. Walter Benjamin olyan meggyőzően fejtegette. De véleményem szerint ebben a kérdésben még bizonyos érték kategóriák tisztázására és helyes megkülönböztetésére van szükség és annak megállapítására, vajon az egyedi műalkotás

"aurája" - ahogyan ezt Benjamin is nevezi - esztétikai, vagy valamilyen más jellegű értéktöbblet?

Az utóbb felvetett kérdésben - éppen korunk szemlélete alapján - végsőfokon az összérték, a parciális értékek integrálódása, a társadalmi érdek az iránymutató. A szériában az értékek és azok tudatnevelő, izlést fejlesztő hatásfoka rendkívüli módon megsokszorozódik. Éppen a nagyipar nyújt lehetőséget arra, hogy a kiváltságos egyesek helyett lehetőleg a társadalom egésze birtokolja az értéket. Szocialista kultúránkban ez olyan szempont, ami - éppen az értékek integrálódása, társadalmi szinten kibontakozó hatásfoka révén - a tárgyi világ kialakításában alapvető jelentőségű. Persze mindez csakis akkor valósulhat meg, ha az ipar és kereskedelem felelősségének teljes tudatában szolgálja e célokat.

Kétségtelen, hogy az említett rendkívüli előnyök mellett a formatervezett tárgyak nagy szériái könnyen sematizmusokhoz is vezethetnek, az emberek saját, intim környezetének, tárgyi világának megkívánható egyedi színei háttérbe szorulhatnak. Ezért kell a választási és a variációs lehetőségeket a szériatermékek terén is olyan mértékben biztosítani, hogy - megfelelő izlést feltételezve - az intim emberi környezet egyedileg is alakítható és harmonizálható legyen. Hiszen az egyedi, intim, környezet a benne élő ember egyéniségének tükröi.

A szériatermékek értékelésével kapcsolatban még utalok arra is - bár ezt talán már fölösleges megemlíteni -, hogy a szorozat alapjául szolgáló prototípus mindig egyedi mű, az ennek nyomán készülő tárgyak, termékek pedig egytől-egyig eredetinek számítanak. Ne tévesszük össze a produkció és a reprodukció fogalmát. A szériatermék produkció és nem másolat, mint a képzőművészeti reprodukció. /Kétségtelen, hogy a képzőművészeti alkotások reprodukciójának rendkívül nagyfokú elterjedése bizonyos negatívumokkal is jár. Könnyen felszínességre, félműveltségre nevel, ha elvonja a figyelmet az eredeti művek általában pontosan nem reprodukálható értékeitől. Viszont ki tagadhatná, hogy a művészeti kiadványok teszik lehetővé az egyébként eredetiben megközelíthetetlen művek legalább bizonyos fokú megismerését. Ismét a magasabb műveltségi szint és ezzel összefüggésben izlés kérdése a reprodukciók helyes értékelése és megfelelő "szellemi használata"./

Már szó volt róla, hogy a formatervezett tárgyak esztétikai értéke - az esztéták nagy többségének felfogása szerint - a gyakorlati használati célnak alárendelt. Ezt az álláspontot elfogadva sem tekintjük az ipari formatervezést valamilyen elvetélt, alacsonyabb rendű képzőművészeti tevékenységnek. Ismét az értéktényezők integrálódására, a kulturális összértékre kell gondolnunk. Az emberi kultúra értékrendjében a tudományos és a művészi alkotótevékenység elvben egyenrangú. /Ki tehetne rangbeli különbséget pl. Michelangelo és Galilei, vagy Picasso és Einstein között?/ Ez az elvi rangbeli egyen-

lőség természetesen az említett tevékenységek viszonylag alacsonyabb szintjén is fennáll, ha egyáltalán alkotó- és nem pusztán rutinmunkáról van szó. Ilyen értelemben tehát komplexen kell értelmeznünk és értékelnünk a formatervezés sajátos, egyáltalán nem valamilyen alacsonyabbrendű alkotótevékenységét. Mindezek alapján a következőképpen foglalhatjuk össze - bár ehelyütt nem egészen részletesen és szabatosan kifejtve - a mai szemléletünkből folyó értékelés tényezőit. Eszerint értékelésünk alapja egyrészt a céltudatos alkotó munka és ennek nyomán a szellemi tartalom, amit az alkotás magában rejt, ami a reálisan értékelt igények és adottságok kölcsönhatásában létrejötteinek feltétele volt, másrészt az alkotás komplexen értelmezett határfoka, beleértve a gyakorlati használaton túlmenően a tudatra kifejtett hatás mértékét is, függetlenül attól, hogy milyen arányban osztozik a megvalósításban a logikai /elméleti/ és az intuitív /művészeti/ tudattevékenység.

A fenti értékelési bázist tükrözi a formatervezés fogalmának korszerű meghatározása is. A formatervezők nemzetközi fóruma /az ICSID/ a fogalom Maldonado, Kaufman és Soloviev közelítően azonos meghatározását tekinti iránymutatónak. A három meghatározás közös lényegét a következőkben foglalhatom össze:

Az ipari formatervezés alkotó tevékenység, melynek célja az iparilag előállított tárgyak, vagy azok összefüggő rendszereinek esztétikai, esetleg művészi szintű megformálása. A formaminőség nem csupán külső sajátosság, hanem a tárgy szerkeze-

ti kapcsolatai, amelyek egy rendszert funkcionális és kompozíciós egységgé alakítanak, mind a termelő, mind a használó szempontjából.

A fenti meghatározás - miként számos hasonló definíció - nem teljesen szabatos, de a lényegét - úgy hiszem - erőteljesen kiemeli, nevezetesen azt, hogy az anyagi, szerkezeti, funkcionális összefüggések rendje, mint érzékelhető struktúra válik a műben kompozícióvá. Ennek az elvnek az értelmében általában magának a formatervezett tárgynak a fogalmát is a következőképpen definiálhatjuk:

A rendelkezésre álló és a konkrét célnak megfelelő anyagokból, az azokban rejlő korszerű technikai, technológiai, szerkezeti lehetőségek és elvek érvényesítésével az igényelt gyakorlati, használati és szellemi funkció olyan objektivációja az ipari termelés útján, amelynek érzékelhető strukturája esztétikai, esetleg művészi kompozíció szintjén valósul meg. A szerkezet fogalmát természetesen egészen tágra kell értelmezni, az anyagok belső strukturájától pl. a gépekre jellemző szerkezetekig. Mivel a formatervezett alkotásban, vagy azok rendszerében minden résznek sajátos funkciója van, e részfunkciók kapcsolódnak össze a végső funkcióban. Ha a részek és az egész ilyen értelmű funkcionális összefüggései tudatosulnak, ez a tartalom és forma egységének evidenciáját is biztosítja, hiszen a funkció, amely a dolgok célját, szerepét, lényegét jelenti, maga a tartalom. Egy "egész" részeinek módja, rendje pedig annak formája. Ha e kissé sematikusán érintett problémát a tartalom és

forma dialektikájának alapján mélyebben átgondoljuk, még meggyőzőbbé válhat, hogy a formatervezett tárgy esztétikuma - szépsége - nem valamilyen felszíni jelenség, hanem az alkotás lényegének, sokrétű tartalmának, komplex funkciójának élményszerű kifejezésén alapszik. /Igy értelmezzük ma a "form follows funktion" immár egy évszázaddal ezelőtt született elvét./

Mindeztideig a korszerű formatervezés szerepének, a művészet tag kategóriáján belüli helyének és fogalmának kérdéseivel foglalkoztunk, az izlésről és annak szerepéről pedig még nem sok szó esett. Ugy vélem azonban, hogy az említett fogalmak és az érintett szempontok legalább vázlatos tisztázása nélkül "légüres térben" tapogatóznánk az izlésprobléma területén is. Gondoljuk csak meg: a vázolt értékelési szempontok komplexitása, valamint a formatervezéssel kapcsolatos esztétikai igényesség, a tartalmi mélységekbe való hatolás tendenciája s még egy-két eddig felvetett elv nem tartalmaz máris olyan szemléleti alapot, amely a megkívánható korszerű izlésnek is támasza? S itt kell elég nyomatékosan felhívni a figyelmet az izlés és világnézet összefüggésére. Szabolcsi Miklós megállapítását idézem: "A szocialista izlés nem megállapodott s konzervatív; kész és nyitott az új művelődési anyag befogadására s aktív továbbfejlesztésére... A szocialista izlés általában összhangban van a világnézettel." Nem az én feladatom az izlés mibenlétének, fogalmának részletes kifejtése, csupán az általam is lényegesnek tartott kritériumokra utalok: az izlés készség, amely intuitive olyan

érzelmi ítéleteket alkot, amelyeknek mértékei az egyén eszményei. Ezeket az eszményeket az egyén életkörülményei, neveltsége, fizikuma, temperamentuma, életérzése, érzelmei alakítják, fejlesztik /Szerdahelyi István megállapításai/. Mivel e meghatározás értelmében - s úgy vélem, hogy ez igen lényeges - az izlés mértékei az egyén eszményei, ezért ez olyan értékelési rend, amely valóban szoros kapcsolatban van - legalábbis kell, hogy legyen - a világnézettel. Ha ez egyes egyéneknél nem így van, ez elsősorban a műveltség hiánya. Olyan műveltségre kell törekedni, amelyben az ismeretek, tudattartalmak, intuitív és logikai mozzanatok a tudat összefüggés-rendszerében összhangban vannak, mintegy kiegészítik és feltételezik egymást; amikor a logikai következtetés és annak érzelmi velejárója nincs ellentétben, amikor a kimondott szó hitelét a magatartás fémjelzi /a magatartást természetesen egészen tágra értelmezve/. Ilyen feltételek mellett az izlés a magatartás minden megnyilvánulását átszövi.

Az izlés és világnézet összhangjának, összefüggésének különösen szocialista szemléletünkben van belső, elvi megalapozottsága, mert világnézetünk egyik lényegi jellemzője éppen az összefüggésekben való látás és ítéletalkotás, értékelés. Az esztétikai és etikai értékek összefüggésének, az igazság megragadásának igénye a művészetnek is - természetesen ágazatonként sajátos módon - jellemzője.

Kétségtelen, hogy az egyéni és a közizlés közötti különbségek az osztálytársadalmak történetében természetesen voltak. Ugy gondolom, hogy ezt itt részletesebben indokolni nem is szükséges. Csupán a világnézetbeli, műveltségi különbségekre utalok. A szocialista társadalomban világnézeti vonatkozásban "előjelbeli" differenciák tulajdonképpen nem lehetnek s a műveltség szintek közötti különbségek is csekélyebbek. Ezért - legalábbis elvben - az értékrend, az értékelés irányulása, tendenciája a műveltségbeli és az egyéni beállítottságból stb. adódó különbségek mellett is azonos lehet. Ehhez kell igazodni végeredményben a kulturális igényeknek, a nyújtott lehetőségeknek, a szórakoztató, könnyű, de mindig pozitív értéket is rejtő műfajoktól - természetesen a giccset minden téren kizárva - a nagy elmélyülést, tudati erőfeszítést is követelő, katartikus élményekkel is jutalmazó műfajokig. Ezt a széles skálát még a legműveltebb emberek is igényelhetik, hiszen egy életvonal különböző pontjain a szellemi "táplálék", a stressz-állapotok kompenzálása más- és más súlyú értékekkel lehetséges.

Az elmondottakat azzal is ki kell egészíteni, hogy az alkotói izlésben a világnézeti meghatározottság követelménye még erőteljesebb, még szükségszerűbb, mint a befogadóéban. Hiszen a művészi igazság alkotói tevékenység útján történő tükrözése és korunkban, társadalmunkban hatékony harmónia-élmények felébresztése másként el sem képzelhető. A művészet mindig valóság, a legmélyebb szemléleti, világnézeti vallomás. Az al-

kotó világnézete korunkban szükségképpen fokozottabban dinamikus. Az összefüggésekben való látás pusztán térbeli viszonylatokban - bár szélesebb rétegekben még ez is elég ritka jelenség - végsősoron még mindig statikus. A dolgokat és azok összefüggéseit mozgásukban, változásukban, vagyis a tér, idő - mozgás - koordinátarendszerében ismerhetjük meg behatóbban. Ebben a koordinátarendszerben válnak az alkotások is - akár a múltban, akár a jelenben - mélyebben megragadhatóvá. Nézzük meg ezt a problémát kissé közelebről, hogy a jelen alkotótevékenységének néhány jellemzőjét konkrétan is megállapíthassuk; azokat a szemléletből fakadó jellemzőket, amelyek főként a formatervezéssel kapcsolatban megkívánható izlésszinttel is összefüggnek. Ehhez a célunkhoz egy kis gondolati kitérővel közelítünk.

Minden emberi alkotás - legyen az bármilyen egyszerű tárgy, vagy akár a mesterségesen kialakított, számos elemből össze-ötvenzött környezet - a megvalósításra irányuló igény és a megvalósítás lehetőségeinek, adottságainak dialektikus harcából jön létre. Mivel minden emberi tevékenység közvetlenül valamely igény kielégítésére irányul, ezért magától értetődő, hogy maga az igény elsődleges, hiszen magába foglalja az alkotás indító okait és a megvalósítandó mű célját.

Az alkotásra irányuló igény általában igen komplex, sok mozzanatot, tényezőt rejthet magában, de ezek a tényezők két alapvető kategóriába sorolhatók. Ezek egyrészt a gyakorlati, más-

részt a gondolati, érzelmi körhöz tartozó tényezők kategóriái. Amikor az alkotások funkciójáról beszélünk, azt szintén komplexen kell értelmeznünk. Bár igen sokszor, sőt legtöbbször a funkció fogalmán csupán a gyakorlati rendeltetést értik. De mindinkább tért hódít a funkciónak az az értelmezése, - különösen az építészet és tárgyformálás területén - amely a gyakorlati és a gondolati, érzelmi /pl. esztétikai/ értelemben vett rendeltetést egyaránt magába foglalja.

A valóság, az anyag létezési módja a mozgás. Mivel a mennyiségi változások időnként minőségi változásokat hoznak létre, ezért a mozgás nem pusztán változás, hanem fejlődés. A világ teljességét átható mozgás és fejlődés természetesen az alkotó tevékenységre is vonatkozik. Ezért változnak a létrehozó okok - az alkotásra irányuló igények - és a lehetőségek, adottságok is. A mozgások, változások egymásbafonódnak és a különböző mozgásformák - fizikai, kémiai, biológiai, pszichológiai, gondolati tényezők mozgása, fejlődése - dialektikus kölcsönhatásban - az alkotó tevékenység, pl. a tárgyformálás egészének alakulását, változását, fejlődését eredményezik.

Bár az igény és adottság dialektikus kölcsönhatásában az igény az elsődleges, ezt igen gyakran jelentősen befolyásolják az adottságok /igy a technika is/, arra visszahatnak és ezzel új igényt formálnak. De az így formált igény egy újabb létesítménynél - éppen mert már az új alkotásra irányuló igényné vált - ismét elsődleges tényezőként szerepel.

De a történeti fejlődés keretein, törvényszerűségein belül érvényesülő egyéb meghatározó tényezőket is fel kell vázolnunk. Ezek az újabb tényezők azonban önmagukban, a történeti fejlődés meghatározó szerepétől függetlenül nem vizsgálhatók. Ha a történeti-társadalmi mozgást általános jellegében vizsgáljuk, akkor ebből az alkotásokra nézve csak általános, egy-egy korra jellemző sajátosságokra vetül fény. Az így nyert általános, mondjuk a korra jellemző stílusjellegzetességek körén belül a helyi, táji adottságokból is további jellegzetességek következnek, hiszen az alkotások zöme /főként a környezetalakításban/ elválaszthatatlan a kultúrtájtól, környezettől. Az anyagi, fizikai és eszmei szálak az alkotásokat a helyhez, a helyi hagyományokhoz is kötik. De még a helyi adottságok is csak általános jellegzetességeket határoznak meg, pl. a helyi stílust, bár az általános jellegzetességek köre már szűkült. E körön túl még további különbségeket eredményeznek az alkotó művész, formatervező - esetleg az alkotásban még résztvevő más személyek egyéniségéből folyó jellegzetességek. Az alkotó vagy alkotók személyén át juthatunk végül magához a konkrét műhöz.

Mivel minden alkotás - mint már tudjuk - az igény és az anyagi, technikai adottságok /lehetőségek/ dialektikus kölcsönhatásából születik, nyilvánvaló, hogy ezt a dialektikus viszonyt kell a meghatározó tényezőknek megfelelően vizsgálni. Tehát mindezekelőtt a történeti fejlődés /egy adott társadalom gazdasági,

kulturális, ideológiai fejlettségének/ függvényében, ennek keretein belül egyidejűleg a konkrét hely /sajátos helyi igények, adottságok/, valamint végsősoron az alkotó egyéniség /a megvalósításban döntő szerepet játszó egyéniségek/ adottságainak megfelelően. Ilyen módon a felsorolt három tényező - a kor, a hely és az alkotó egyénisége - mint meghatározó tényezők együttesen jelentik azt a részben már jelzett koordinátarendszert, amelyben tájékozódnunk kell, ha az alkotásokat mélyebben meg akarjuk ismerni. Lehet-e jelentősebb, szebb koordinátarendszert elképzelni, mint az idő, a tér és az ebben saját magát kereső, lényegét kiteljesíteni vágyó, küzdő ember többdimenziós, változó rendjét? Ha az időről, mozgásról feledkezünk meg, akkor önkéntelenül is valami örök érvényűt keresünk. Könnyen fetisizáljuk a múlt értékeit. Az ilyen szemlélet visszahuz a múltba. Ha a helyről, a táji adottságokról, hagyományos jellegzetességekről feledkezünk meg, az ilyen kozmopolita szemlélettel az alkotótevékenység helyi színei, csodálatos gazdagsága megy veszendőbe. Ha pedig végül az alkotó emberre, vagy az alkotásokat determináló egyéniségekre nem ügyelünk, éppen az emberi tartalmak, s azok egyéni színei tűnnek el, a művészet tudatunkban valami általános sémává merevedik. A dinamikus szemlélet egy a mindent átható mozgás tudatával s éppen ezért a korszerű történeti szemlélet sem pusztán múltba tekintés, hanem a múlt tapasztalatain alapuló továbblépés záloga. Hiszen a jelen is a történés egyik pillanata, a jövőbe lendülő mozgás vonalának egy pontja.

A tárgyformálás - iparművészet, formatervezés - történeti változásait, fejlődését, azt hiszem, nem kell példákkal igazolni. De már felmerülhet a kérdés, vajon beszélhetünk-e a formatervezés helyi jellegzetességeiről, differenciáltságáról. Egy angol professzor fejtegette a közelmúltban egy előadásában, hogy miben különbözik a svéd, az angol és az olasz formakultúra, s ennek nyomán a modern formatervezés. Magam főként Angliában érzékelhettem a korszerű formakultúra sajátos helyi karakterisztikumait, mondhatjuk így is: az angol ízlésből folyó sajátosságokat. És hogy állunk az alkotó ember egyéniségéből adódó jellegzetességekkel? Mind gyakrabban tapasztalhatjuk, hogy a szériatermékek tervezőjének a neve még a kirakatokban, hirdetésekben is szerepel. A formatervezésnek - akár a ruha- és általában a divattervezőkre is gondolhatunk - nemzetközi nagyságai vannak, akik alkotótevékenységükre felismerhető módon rányomják egyéniségük bélyegét.

Nyilvánvaló, hogy a helyi karakterisztikumok tisztábban érvényesülhetnek pl. az építészetben, a helyhez kötött művi környezetben, mint a kisebb, mozgatható, szállítható tárgyak formálásában, s a művész egyénisége is pregnánsabban tükröződik az autonóm művészetekben, mint a formatervezésben. De az említett karakterisztikumok azért a formatervezésben sem tűnhetnek el, és ne is tűnjenek el!

S most még nézzük meg közelebbről a formatervezés néhány jellemzőjét és minőségi problémáját szocializmust építő társadalmunkban, természetesen figyelembevéve azt is, hogy a minőségi jellemzők a megkívánható izlésszintből is adódnak.

Hangsúlyozni kell, hogy tárgyformáló tevékenységünkben, miként egész környezetalakításunkban, nem ismerhetünk jelentéktelent. Mindent a maga nemében, sajátos szerepkörében, jelentőségének, funkciójának megfelelően optimális szintre kívánunk emelni. Amikor a dolgok, tárgyak szerepét, jelentőségét, funkcióját ilyen értelemben megítéljük, nem elszigetelten, "sterilen", tehát önmagukban értékeljük a tárgyakat, hanem ismét környezeti összefüggéseikben, más tárgyak viszonylatában is. Hiszen a környezetben a tárgyak egymás közötti és az emberre vonatkoztatott viszonylatai mind funkcionális viszonylatok. Ezek a funkciók természetesen a részletekben és összefüggésekben egyaránt gyakorlati és szellemi szinten érvényesülnek. Mivel az egyes emberről a társadalmi emberre terelődött a hangsúly, ezzel a társadalmi valóság viszonylatrendszerét visszatükröző tárgyak "társadalma" és ezzel a környezetesztétika is nagyobb jelentőséget nyert. A multban a tágabb emberi környezetnek főként csak egy-egy kiemelt szektorában volt mindennek jelentősége, főként a hatalmi reprezentáció szellemében. Társadalmunkban nyilván nem fogadhatók el az ilyen jelentőségbeli megkülönböztetések, mégha egyelőre messze is vagyunk szemléletünknek megfelelő környezet-modellünk megvalósításától. /Mert bizony - sajnos - még igen messze vagyunk, bár jelentős lépéseket

több vonatkozásban is tettünk már./ A funkciók azért ma is differenciálódnak, de e jogos és szükségszerű különbséggel a környezet egészének társadalmi szempontból megítélt összértékéből vetül vissza a részletekre. Amikor tehát a tárgyak, alkotások elszigetelt egyedi mivoltán túli, a környezeti viszonylatokban realizálódó funkciójáról beszélünk, a környezet harmóniája lebeg a szemünk előtt. A szépen terített asztal egészen más jellegű lesz egy lakásban, egy turista szállóban, vagy a Hotel Duna Intercontinentál éttermében és másként öltözködünk - legalábbis kellene öltözködnünk - ha munkahelyre és másként, ha operába megyünk. És folytathatnám a példákat, jelezve, hogy szemléletünkben fakadó izléssel kell az összefüggéseket is megítélni, bár ez kétségtelenül nehezebb, problematikusabb, mint a részjelenségek szűkebb körében, a parciális funkciók és esztétikai értékek terén megrekedni. /A zene nagyszerű "épületéből", a klasszikus művek teljességéből is igen sokan csupán egy-egy fülbemászó dallamot ragadnak ki, csupán eddig jutnak el./

A helyes értékelés már az előzőekben kifejtett szemléletéből következik egy igen jelentős korszerű igény, amely a tárgyformálásban a cél és eszköz megfelelésére, helyes arányára vonatkozik. Eléggé ismert tény, hogy az esztétikai értékek a pusztán tetszetőstől a katartikus élményekig, a legmagasabb művészi értékszintig emelkedhetnek. Mivel mindent a maga nemében, szerepében, funkciójának megfelelően értékelünk, ezért nem is lehet minden tárgynál a végső összérték esztétikai

összetevője a legmagasabb szinten, miként azt pl. egy képzőművészeti alkotástól bizvást elvárhatjuk. /Gondoljunk pl. egy kalapácsra, vagy villanykapcsolóra, zsebkendőre stb./ De azért a tárgyformálásban a gazdasági, gyakorlati, használati, eszmei, szellemi értékek, tehát a tárgy funkciója szempontjából jelentős és szemléletünk alapján reálisan és jogosan megkívánható érték kategóriák - amelyek a tömegtermelés révén meg is sokszorozódnak - optimális összértéket biztosíthatnak. Ebben az esetben a tárgy a cél és eszköz vonatkozásában, a maga nemében tökéletes. Ez a gondolat az előzőekben már vázolt értékelési szempontokkal is összhangban van.

Mivel az esztétikai befogadás egy alkotással kapcsolatban különböző mélységig hatolhat, ezért számos esetben - pl. divatból, vagy éppen üzleti és propagatív célból - a tervezés kapcsán pusztán a külsőséges, felszínes hatás elérésére törekcszenek. Ez nemcsak a formatervezés területén, hanem más művészeti ágazatban is gyakran előfordul, mert általában már a "felszín", az érzékelt jelenség is bizonyos esztétikai élménnyel jutalmaz és ezért megállásra, felszínességre csábít. De éppen a korszerű és fejlett esztétikai szemlélet és izlés jellemzője a mélyre hatolás igénye, az a törekvés, amely a tartalom és forma belső harmóniáját ragadja meg. Mivel a formatervezés meghatározása alapján a tartalom a komplexen értelmezett funkció, ez a mélyebb esztétikai élmény a "funkción keresztül" valósul meg; a tárgy konkrét funkcionálásán, rendeltetésének betöltésén, használatán és ennek eredményeképpen a tudatra való hatásán alapszik. Ezért beszélünk funkció-élmé-

nyekről is. Tehát nemcsak külső "formai arányokról" van szó, bármilyen fontosak is azok, hanem a cél és eszköz belső arányairól. Ennek evidenciája, megragadása a tartalom és forma szükségyszerűségét, összhangját, illetőleg ennek nyomán a mélyebb esztétikai élmény feltételét jelenti. A szocialista ember szemében ez a követelmény a valóság reális érzékelésével, a jelenségről a lényeg felé hatolás törekvésével, a dolgok belső igazságának igénylésével is összefügg. /Egészen hétköznapi példára utalok: egy háziasszony nem elégedhet meg azzal, hogy háztartási eszköze "szemre szép", jó arányú, ha nem felel meg céljának. Nem fogja vitrinbe tenni, hogy gyönyörködjék benne./

Szemléletünkben a cél és eszköz helyes aránya egyuttal a művészi ökonomiának és a helyesen értelmezett gazdaságosságnak is a feltétele. Ha a cél és eszköz helyes aránya a mélyebben értelmezett esztétikum biztosítója, ezt a gyakran használt "sem több, sem kevesebb" kifejezéssel élve, a gazdaságosság elvével is párhuzamba kell hoznunk. A pazarló eszközökkel létrehozott mű a fejlett esztétikai érzékkel rendelkező embernek nem tetszik. /Főlegesen drága anyagból, vagy akár túl költséges technológiával - ha ez a használóban tudatosulhat - létrehozott mű nem szebb, hanem csunyább./ Természetesen mindazon eszközök felhasználása, amelyeket a szűkebben értelmezett használat mellett a szellemi igények - a tárgy szerepét, jelentőségét helyesen mérlegelve - valóban indokolttá tesznek, nem lehet gazdaságtalan egy emberközpontú társadalomban. Tudjuk,

hogy ezeknek az elveknek teljes érvényesítéséhez ma még csak közelíteni lehet, de erről a kötelezettségünkről nem mondhatunk le. Érvényesítésük igen nagy kulturáltságot tételez fel; tudományos együttműködést, kutatást és ugyanakkor magasszintű esztétikai érzéket, ízlést, szemléletünkből folyó műveltségi faktorokat. Így merül fel az alkotótevékenység és a bíráló, kritikai tevékenység összefüggése és a magasszintű kritika, a tárgyformálás területén a kulturált zsűrizés követelménye is.

A cél és eszköz helyes arányából folyik az anyagi és erkölcsi /eszmei/ avulás helyes párhuzama is, amely ismét megfelel a gazdaságosság követelményének. Ez a problematika összefügg a divat kérdésével, ezért nem kerülhetem el, hogy a divattal kapcsolatban néhány megjegyzést tegyek.

Egy kor stílusát - mint már szó volt róla - az egyes konkrét alkotások közös esztétikai jellegzetességeinek általánosítása útján határozhatjuk meg. Korunk, társadalmunk alkotó magatartásából szintén sajátos jegyek születtek és születnek, amelyek a művek bizonyos jellemzői. Ezeket a jegyeket azonban csak tapogatózva fedezhetjük fel a történeti távlat hiányában. De megfelelő kulturáltsággal, ízléssel és kritikai szemlélettel mégis érzékelhetjük, nagy megközelítéssel megítélhetjük, vajon egy mű korunk valóságának interpretálója-e, magunkénak valljuk-e? Ha a korok alkotásainak közös jellegzetességeit - stílusát - vizsgáljuk, e jellegzetességek valóban jelentős mértékben jellemzik a kor társadalmi valóságát, a je-

lenségek mögötti lényegét. A korokat esztétikai szférában tükröző jellegzetességek változásának, fejlődésének törvényszerű fonalát mintegy "körül lengi" a divat. E lengések néha olyan mérvűek, hogy a stílusfejlődésben a kor esztétikai értékű kifejeződése, a kor valóságának jelzett tükröződése már nem is érvényesül. Bár minden jelenség valamiképpen jellemző korára, de a totalitásból kiszakadó részjelenség nem tükrözi vissza azt, ami a korszakra lényegileg jellemző és a művészi általánosításban megragadható, ha néha csak viszonylag halványabban is!

A divat mozgásának, változásának sajátos törvényszerűségei vannak. Ezek között az esztétikai, a művészi faktorok is szerepelnek, de sokszor föléje kerekednek más faktorok is, amelyeknek táptalaja szintén az ember pszichikai alkatában rejlik. Ilyen pszichológiai faktorok pl. a megúnás, az ujnak az igénylése, szexuális komplexumok, feltűnési vágy, a megkülönböztettség igénye stb. Mindezek a faktorok - éppen mert emberi alkatunkból is táplálkoznak - megfelelő mértéktartással természetes módon és jogosan érvényesülhetnek. De azt hiszem, hogy korszerű esztétikai szemléletünk és izlésünk olyan lengéseket nem fogadhat el, amely mögött az esztétikum, a kor szemléletére általánosan és lényegében jellemző művészi kifejező jelleg teljesen elsikkad. Ebben az esetben a tárgy csak divatos, de valójában nem esztétikus. Az anyag - szerkezet - funkció - forma összefüggés nem válhatik olyan ellentmondásossá, amilyen már a kort általában jellemző esztétikai szemlélettel teljesen szembefordul.

A divatot mozgató pszichológiai faktorok mesterséges felszítása sok esetben jellemző a kapitalista formatervezésre, még ha számos területen rendkívül fejlett és tanulságos eredményekkel dicsekedhetik is. A kapitalista ipar és kereskedelem üzleti szempontokat követve a divat lehetőségeit ugyszólván minden területen kihasználja és ezzel sietteti az erkölcsi elavulás folyamatát. De például a legkiválóbb öltözködési divattervezők arra is gyakran példát mutatnak, miképpen lehet a divatáramlatokat úgy követni, hogy a kor szemléletéből fakadó művészi érték ne menjen veszendőbe és éppen a divat mozgását előidéző emberi, pszichológiai faktorok szerepe is evidenssé váljék. A divat tehát emberi mivoltunkból folyóan, az esztétikai értéket is megtartva, bizonyos lengéseiben természetes, sőt szükségszerű.

Jól kell megítélnünk, hogy a formatervezés széles skáláján, az alkotástípusok különböző kategóriájában milyen szerepe lehet a divatnak. Ez főként az alkotások maradandóságának, használati idejének függvénye. Szemléletünkben ismét a funkció, a cél és eszköz belső aránya, az anyagi és erkölcsi avulás indokolt időmértéke iránymutató. A divatot mozgató pszichológiai faktorok helyes értékelése, a divatok helyes irányítása, sőt bizonyos területeken /pl. az építészetben/ visszaszorítása fontos művészetpolitikai feladat.

Végezetül egy lényeges elvre kell még röviden rámutatni. Az emberi, társadalmi életfolyamatok, funkciók nyílt, dinamikus, visszacsatolás rendszert alkotnak. A környezeti struktúra,

melyben az életfolyamatok lezajlanak, viszont általában megmerevedik. A tartalom változását alig-alig követheti a forma változása. A változás, mozgás lehetőségeit rejti magában a tárgyi világ variabilitásának, flexibilitásának célszerű kimunkálása. A szisztema-tervezés sem törekedhetik mindig merev rendszerekre. A formatervezés nem lehet pusztán kiszolgálója a pillanatnyi, statikusan értelmezett ipari lehetőségeknek, hanem tendenciájában - a reális lehetőségeken belül - lendítő erőt is kell képviselnie. A megmerevedéssel szemben a dinamikus előrelépés gazdaságilag is indokolt lehetőségeinek kutatása interdiszciplináris jellegű tudományos feladat, amely szintén indokolja a formatervezés rendszerének tervszerű kiépítését.

Ha most már a formatervezés minőségi szintjére vonatkozó felsorolt néhány elvet átgondoljuk, nyilvánvaló, hogy az elveket csak általános vonatkozásban lehet megfogalmazni. A formatervezett tárgy magasabb szintű esztétikai kvalitásának konkrét feltételeit receptszerűen logikai sorokba, képletekbe nem foglalhatjuk. De az általános elvek az alkotó számára is igen fontosak. Viszont a logikai pályákon, érveléseken és indokoláson túl lényeges szerepet kell vállalnia az alkotásban a művészi invenciónak, logikai elvekbe már nem rögzíthető esztétikai ítélőképességnek. Ha pedig befogadóról, használóról van szó, a művészi izlés és kulturáltság révén válik hatékonnyá mindaz, amit a művészek erőfeszítései létrehoznak.

Az elmondottak természetesen a nevelés, oktatás igen differenciált problematikájával is összefüggnek. A szakmai nevelő-oktató tevékenység fejlesztésén kívül a széles néprétegek környezetesztétikai szemléletét, vizuális kulturáját és izlését sajátos, hatékony módszerekkel és éppen olyan tervszerűséggel kell fejleszteni, mint amire a zenei nevelés, oktatás szolgáltat követendő példát. De ne feledjük: az igazi nevelő, tudatot is aktivizáló hatást maga a szép, harmónikus környezet biztosíthatja. A zenét csak időnként hallgatjuk, a magunk alkotta környezet viszont folyton-folyvást "szól hozzánk", hiszen életünk állandó kerete. A harmónikus környezet harmónikus életre is inspirál. Ebben is rejlik az esztétikum etikai tartalma.

Megjegyzés:

Az előadásnak a formatervezés minőségi kritériumaira vonatkozó elvei szerzőnek az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságban működő, a formatervezés rendezését előkészítő albizottság részére 1973. V. hóban készített tanulmányán alapszanak.

A SZOCIALISTA KÖZGONDOLKODÁS ÉS AZ IZLÉS KAPCSOLATÁNAK
NÉHÁNY KÉRDÉSE

A közgondolkodás és az izlés kapcsolatának néhány kérdésével foglalkozva korántsem gondolhatunk a problémakör monografikus kifejtésére, hanem csupán e két társadalmi kategória fejlődése, egymásrahatása néhány elemének felvázolására. Megközelítésünk kiindulópontja társadalmi életünk mai helyzete még akkor is, ha a kérdésekre adandó válaszok keresésében történelmi és teoretikus elemekre építünk. Mind a közgondolkodás, mind az izlés vizsgálatában alapvetően a köznapitudat szintjén jelentkező tényezőkkel foglalkozunk, vagyis azt nézzük, - Lenin gondolatával - hogy "az alapvető szabályok megtartásának szükségessége" hogyan válik szokássá.^{1/}

Jogos és reális az igény, hogy a bevezetőben definiáljuk azokat a fogalmakat, amelyeknek a kölcsönös viszonyáról szólnunk. Helyzetünk mindenekelőtt a közgondolkodás fogalmi tisztázásánál azért nem könnyű, mert a problematika fogalomtörténete és kritériumai eléggé feldolgozatlanok. Éppen ezért a közgondolkodással fogalmilag úgy foglalkozunk, mint egy kisebb vagy nagyobb közösség gondolkodásában, a legfontosabb kritériumokat tekintve tudatosan kialakított és fő-

vonalaiban közösen elfogadott értékmérő normák összességével. A hangsúlyt itt a tudatosságra, a gondolkodásra helyez-
zük, aláhuzva, hogy a közgondolkodás sohasem statikus álla-
pot, hanem állandó dinamikus, zömében két- vagy több pólusu
aktiv folyamat, amelyet alapvetően meghatároz világnézeti
tartalma.

Az izlésről szólva azt a definíciót fogadjuk el, amely sze-
rint a művészeti izlés "az ember egyfajta érzelmi készen-
léti állapota, amely a művészeti értékek /vagy értéktelensé-
gek/ válogatási képességében és készségében nyilvánul meg,
és meglehetősen nagyfoku következetességgel működik. Abban,
hogy kinek-kinek milyen az izlése, rendkívül sok körülmény
játsszik szerepet, ebből következik, hogy a közizlés csak
igen nehezen megragadható. A szélsőséges esetek között azon-
ban felismerhető egy általános törvényszerűség: a művészeti
izlés meglehetősen konzervatív, maradi természetű, nehezen
változik, fejlődik, nem ritkán a világnézeti politikai meg-
győződéssel is "felel".^{/2/} E helyen az izléssel a legszé-
lesebb értelemben kívánunk foglalkozni, amely így magába-
foglalja a közgondolkodás viszonyulását a termelési kulturá-
hoz, a települési- és lakóhelyi esztétikához, az irodalom-
hoz, képzőművészetéhez, stb.

Mielőtt a szocialista építés közgondolkodási és izlésbeli
problémáira rátérnénk, mindenképpen szükséges - ha csupán
a felvillantás igényével is - néhány történelmi mozzanatra,

valamint arra kitérni, hogy a marxizmus- leninizmus klaszszikusai milyen metodológiai megközelítésben vizsgálták tárgyalt témánkat. Ez szükséges ahhoz, hogy a gyűztes szocialista forradalom közgondolkodás- és izlés problematikájára térhessünk és napjainkhoz érve, arra is megpróbáljunk választ adni, hogy miért most- és így kerül a téma napirendre. Szocialista építőmunkánk hazai fejlődését elemezve mindenekelőtt a témával foglalkozó pártdokumentumokra támaszkodhatunk, különös tekintettel pártunk kongresszusainak elemzéseire, határozataira. Ezek sorában nem csak aktualizása, hanem elvi jelentősége miatt is mindenekelőtt pártunk XI. kongresszusának határozatai, és a jövőbeni fejlődésünk 15-20 esztendejét meghatározó Programnyilatkozat irányadó számunkra.

Történelmi visszapillantás

Nem kívánunk akárcsak utalásszerűen sem elemzésbe bocsátkozni a közgondolkodás és az izlés történelmi kialakulásának problémájáról, hiszen ez önmagában is tudományos elemzések hosszú sorát igényelné. Csupán arra utalunk, hogy az emberiség történelmének kezdeti szakaszán mind a közgondolkodást, mind az izlést a Ch.Darwin szerint "szerszámkészítő állat", E.Spengler szerint "városépítő állat", - vagyis a munkát végző és közösségben kialakuló ember produkálta. Ilyenformán mindkét fogalomnak a legalapvetőbb társadalmi tevékenységhez és létformához, a termeléshez valamint a közösséghez van

kapcsolódása. Ahogyan azonban az emberiség történelme során a fejlődés bizonyos fokán kialakult az osztálytársadalom, /megjelentek az uralkodók és elnyomottak, a diszes palotákban és nyomortanyákon élők/ amikor a munkát végzők tábora is élesen külön vált /a csak kezüket, és a csak fejüket használók táborára/, akkor az addig közös vonásokat magánhordozó gondolkodás és izlés is szükségszerűen ezektől az antagonisztikus ellentmondásoktól befolyásoltan alakult. Az antagonisztikus osztálytársadalmakban éppen a társadalom különböző osztályainak, rétegeinek, tagjainak anyagi helyzetében, társadalmi helyzetében, műveltségében meglévő hatalmas különbségek és ellentmondások miatt nem lehet társadalmi közgondolkodásról és társadalmi közizlésről beszélni.

Az emberiség történelmének akad számos nagy gondolkodója, - köztük tudósok, művészek, pedagógusok, államférfiak - akik gyakran korukat messze megelőzve az emberi fők kiművelésével, az emberek nevelésével akarták a világot megváltoztatni. Ezek azonban egyrészt kevesen voltak, másrészt hiján azoknak az alapvető feltételeknek, amelyek ehhez a célhoz nélkülözhetetlenek voltak. Hiába tartóztak az ókori Indiában a paptanítók a felső kaszthoz, attól ott még a kegyetlen rabszolgaság volt a meghatározó, hiába akarta a IX. század elején Nagy Károly frank uralkodó elrendelni Capituláréjában azt, hogy "mindenki küldje gyermekeit az iskolába", ettől még a frank birodalom lakosságának döntő többsége nem tudott írni-olvasni. J.A.Comenius pánszofikus tanában a gondolkodó és

művelt elme nagyszerű programját hiába alkotta meg az egész emberiség számára - a feltételek hiánya miatt a sárospataki kollégiumból is eredménytelenül volt kénytelen távozni. A marxizmus forrásainak egyike, az utópikus szocializmus tele van olyan nézetekkel, amelyek az emberiség gondolkodását, szemléletét, műveltségét, izlését akarták megváltoztatni, és így elérni az általuk megálmodott kommunizmust, mint ideális és beteljesedett társadalmat. Vagyis nem a folyamatot, a hozzá vezető utat, az ellentmondás örök és előrevivő létének összefüggéseit kutatták, hanem - mint azt legsokoldalubban R.Owen, Marx szavai szerint, tette - a világot kettéosztották nevelőkre és neveltekre, és a nevelőkre bízta utópikus ideáik megvalósítását. Voltak természetesen akik másként közelítették a jövőformálás kérdését. Helvetius, a nagy francia materialista gondolkodó felismerte az érdekek szerepét az emberiség gondolkodásának befolyásolásában, amikor megfogalmazta, hogy "nem folynak visszafelé a folyók, nem mennek érdekeik sebes áramlásával szemben az emberek".^{/3/} J.W.Goethe, a világirodalom egyik legnagyobb alakja a fejlődés örök hajtóerőire, az ellentmondásokra utalt a Faust ismert soraiban:

"Há majd a perchez szólnék esengve:

szép vagy! Maradj! Tied vagyok!

Akkor verj engem rabbilincsbe,

akkor akár meghalhatok.

Harang kondulhat bucsuszóra,

akkor már szolgálnod se kell,

Megáll az óra, mutatója

lehull: az én időm betelt."/4/

A marxizmus- leninizmus klasszikusai

A közgondolkodás és az izlés megközelítésének reális társadalmi alapját a munkásosztály megjelenése és fejlődése, a munkásmozgalom előrehaladása, reális tudományát a marxizmus- leninizmus teremtette meg. K.Marx, F.Engels és V.I. Lenin gazdag életművükben a társadalom forradalmi megváltoztatásának elméleti munkálataiban és gyakorlati irányításában a számukra oly fontos tudatos elem szempontjából foglalkoztak a közgondolkodással, az izléssel és azok formálásának kérdéseivel is. Mindezt elhelyezték az osztálytársadalomban feszülő antagonisztikus ellentmondások létében, és azok megváltoztatásának feladataiban. Munkásságukban az ember felébresztése a "történelmi álomból" kibővül a társadalom megváltoztatásáért folyó harc tudati elemeinek vizsgálatával, a közgondolkodás befolyásolásával. Munkásságunkban, ha a közgondolkodás és az izlés viszonyát nézzük, az utóbbi mindenkor része az előzőnek, hiszen a közgondolkodás legfontosabb kritériumai nélkül nehéz az izlésről, közizlésről beszélni. Marxnak abban a gondolatában, melyszerint "nemcsak a gondolkodásban, hanem az összes érzékekkel igelődik az ember a tárgyi világban"/5/, benne foglaltatik a közgondolkodás döntően racionális, valamint az izlés nem kis mértékben emocionális jellegének dialektikus összhangja.

Marx és Engels a forradalom elméletet következetesen törekedett a közgondolkodás befolyásoló elemévé fejleszteni. Ez a gondolat vezérelte őket újságírói, lapszerkesztői, levelezői munkájukban a mai fogalmaink szerinti mindennapi agitációs és propaganda tevékenységükben. Marx és Engels leszámolása az I. Internacionálé időszakában a különböző kispolgári nézetekkel, a trade unionizmussal, proudhonizmussal, a lassalleanizmussal, a bakuninizmussal, és ennek a sajtóban és a közgondolkodást befolyásoló más formában való közzététele is mutatja, hogy nemcsak a marxizmussal szembenálló nézetek tudományos leleplezése, hanem ennek a tömegekkel való megértetése is törekvésük volt.

A munkásság szervezeti fejlődése, osztályá szerveződése a kapitalizmus előretörésének kommunikációs feltételei közepette különösen szükségessé tette az "osztály-közgondolkodás" kialakítását. Természetesen az osztály-közgondolkodás az adott korszakban csak bizonyos alapvonásokban alakulhatott ki, hiszen a munkásosztály gazdasági helyzete, tagjainak származása, műveltsége nagymértékben befolyásolta közgondolkodását. Az alapvonás az osztályharc fő kérdéseinek megértetése és elfogadtatása volt. A burzsoázia már a múlt században is a közgondolkodás helyett a közvélemény manipulált alakítását tűzte zászlajára. Ez a különbség a munkásosztály közgondolkodást kialakító törekvése, és a burzsoázia követelményt manipuláló törekvése között napjainkban is fennáll.

Marx és Engels a társadalom eszmei arculatának változásában mindenkor nagy figyelmet fordított a különböző érdekviszonyokra. Korai írásaikban olvasható az irónikus megállapítás, mely szerint "az eszme mindig felsült, ha különbözött az érdekektől". /6/

A közgondolkodás kérdésével számos megközelítésben találkozunk Lenin írásaiban is. Lenin egész életművében a forradalmi elmélet és a forradalmi gyakorlat dialektikus egységére való törekvés, a tudatos elem szerepének felismerése mutatja, hogy milyen nagy jelentőséget tulajdonított a közgondolkodásnak. Lenin nagy szerepet tulajdonított a tömegek műveltségének is, amely a közgondolkodás egyik nélkülözhetetlen eleme. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a Népbiztosok Tanácsa a polgárháború kellős közepén 1919 decemberében adta ki dekrétumát az 50 év alatti analfabéták írni-olvasni tanításáról. Mindezek a törekvések nála nem spekulatív módon jelentkeztek, hanem a forradalmi harc alapállásáról közelítette a tömegek gondolkodását. Együtt vizsgálta az elmélet gyakorlatát és a gyakorlat elméletét, és mindenkor törekedett arra, hogy munkásságával segítséget adjon gyakorlati problémák elméleti tisztázásához. Lenin ugyanakkor hirdette, hogy "az eszmék menete a dolgok menététől függ", vagyis a közgondolkodásnak, a közgondolkodás befolyásának nem tulajdonított valós szerepénél nagyobb jelentőséget. Lenin a közgondolkodás alakulásánál figyelembe

vette, hogy "... az élet ellentmondásokon át halad előre, és az élet eleven ellentmondásai sokkal gazdagabbak, sokoldalubbak, tartalmasabbak, mint azt az emberi elme eleinte gondolná".^{/7/}

A marxizmus klasszikusai nagy figyelmet fordítottak a műveltségben belül az izlésre is. Marx a Gazdaságfilozófiai kéziratokban egyértelműen az izlés történelmi kategória jellegére utal, amikor megállapítja, hogy a zene élvezésére képes fül, a festmény élvezésére képes szem kiképződése a világtörténelem munkája.^{/8/} Lenin különös gondot fordított a dolgozó osztályok izlésének alakítására. "Igen, a mi munkásaink és parasztjaink többet érdemelnek, mint látványosságot. Jogot szereztek az igazi művészetre,"^{/9/} - írja. Lenin Clara Zetkinnel folytatott beszélgetésében így fogalmaz: "Tartsuk mindig a munkásokat és parasztokat szem előtt. Tanuljunk meg az ő kedvükért gazdálkodni és számot vetni a művészet, és a kultúra területével is." Lenin ugyanakkor a cél és a feladat világos ismeretében sem feledkezett el a szokások konzervatív jellegéről, visszahuzó erejéről. "Milliók és tizmilliók szokásainak ereje - a legrettenetesebb társadalmi erő"^{/10/} - írja. A problémáinak ez a fajta megközelítése, - a cél egyértelmű megfogalmazása, a hozzá vezető út kielölése, ugyanakkor a realitás felismerése - ad a programnak reális tartalmat.

Napjaink kérdései

Ez az áttekintés talán megmutatja, hogy a szocialista közgondolkodás és a közizlés kialakításának döntő tényezője, a munkásosztály hatalmának biztosítása. A szocializmus építésének menetében a közgondolkodás és az izlés egyrészt a nevelés eredménye, másrészt a nevelés hatékonyságának mércéje, mivel befolyásolja a cselekvést. A szocializmust építő társadalom közgondolkodásának és izlésének tudatos alakításában az alapvető szerep a marxizmus-leninizmus, a munkásosztály ideológiája mint egységes eszmerendszer és módszer, mint a forradalom, a történelmi haladás egyetlen reális elméletének és tudományának megismertetése, elfogadtatása és a közgondolkodás, az izlés vezérfonalává építése. Mindez hosszú és időnként ellentmondásos folyamatban realizálódik, mivel a szocialista közgondolkodás és izlés fő ellenségét, a burzsoá erkölcsöt és izlést kell legyőzni. Ez Lenin szavaival "nem holmi véletlen betegség", hanem történelmi és nemzetközi bázisaiban még hosszú ideig ható tényező, vagyis nem gyógyítása, hanem leküzdése szükséges. Hasonlóan fontos arra is utalni, hogy a társadalom izlésszintjét a társadalmi körülmények szabják meg. Az izlés nem független változó, hanem társadalmi tényezők egész sorának eredménye. "Az egyes ember izlését multja és életkörülménye határozza meg: származása, otthoni és iskolai élményei, iskolázottsága, műveltségszintje, tapasztalatai, munkakörülményei, otthoni- és baráti viszonyai, jövedelme, szabad-

ideje és így tovább. E sok tényező hatása többé-kevésbé zárt rendszerre teszi az izlést. Egy-egy ember kialakult izlésvilágába csak azok a művészi megnyilvánulások kerülhetnek be, amelyek e rendszer többi tagjának megfelelnek - írta Vitányi Iván. /11/ Az MSzMP Központi Bizottsága mellett működő Elméleti Munkaközösség vizsgálata is utal arra, hogy az izlés "elsősorban a világnézettel van összefüggésben, amelynek egyik sajátos megjelenési formája. És ahogy a világnézet az ösztönösségtől a tudatosságig, tartalmában pedig a szocialistáig fejleszthető, ugyanígy azzal együtt alakítható maga az izlés is." /12/ A világnézet és az izlés között azonban nemcsak a tudatosság fokozatai, hanem a művészi ismeretek emeletei is fellelhetők. A művészi ismeret nem izlés, de minél tudatosabb az izlés, annál közelebb jut a műveltséghez, az ismerethez - állapítja meg Szántó Miklós. /13/

Nemzetközi tényezők, amelyek befolyásolják hazánkban
a közgondolkodás és az izlés fejlődését.

a./ Közgondolkodásunkat, benne a szocialista hazafiság és a proletár nemzetköziség egységes szemléletét nagymértékben fejlesztik azok az eredmények, amelyeket a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok, - ezek sorában hazánk - együttműködve a szocialista közösség építésében és a világ fejlődésének mind döntőbb befolyásolásában elértek. Ebben a folyamatban jelentőségével

kiemelkedik az alkotó gondolat és a cselekvés egységének biztosítása, annak a lenini elvnek a realizálása, hogy minden elméletnél vonzóbb a szocializmus jól megvalósított gyakorlata.

b./ Az értelmes élet igényének, lehetőségének és követelményének mind sokoldalubb kibontakozása a szocialista világrendszerben. Nagymértékben befolyásolja a közgondolkodás pozitív alakulását az a több évtizede bebizonyosodott alapvető igazság, hogy a világ nagy- és kis kérdéseinek reális megoldása a marxista-leninista ideológia, a szocialista gyakorlat alapján lehetséges.

c./ A szocialista világrendszerben a tudomány éppen a közgondolkodás révén nem csak termelő, hanem társadalmi erővé is válik. A társadalom tudományos fejlődése, a politika és tudomány egysége és kölcsönhatása a szocializmus feltételei között nagy hatást gyakorol a közgondolkodásra. Közvetve pozitívan befolyásolja közgondolkodásunkat a tőkés országok kommunista és munkáspártjai harcának eredménye is, a politika tudományos elemeinek mind sokoldalubb megjelenése az ott folyó osztályharcban. A polgári gondolkodók "értelmetlen kapitalizmust" elítélő gyakori véleménye is hozzájárul a szocialista közgondolkodás formálásához.

d./ A hazánkban folyó szocialista izlésformáló munkának is fontos feltétele a szocialista országok közössége. A

szocialista országokban a szocialista realizmus támogatása, a humanista értékek ápolása, az emberiességet, az izlést romboló produktumok tiltása sokoldalú hatást gyakorol hazai izlésvilágunkra is. Elegendő talán az idegenforgalomra, az irodalmi, más művészeti alkotások kölcsönös megismerésére, s annak izlésformáló hatására utalni. E téren különösen jelentős a szovjet irodalom népszerűsítése, a szovjet filmművészet legjobb alkotásainak izlésformáló szerepe. A mai nemzetközi feltételek között jelentős az is, hogy a fejlett tőkés országok kommunista és munkáspártjai a maguk lehetőségei szerint támogatják a valóban jó izlés fejlődését, elitélik a tőkés világ izléstelen produktumait.

e./ Nem jelentéktelen a burzsoázia ideológiai hatása sem a közgondolkodásra és izlésre. Ezt a hatást azonban nem szabad úgy felfognunk, mint a békés egymás mellett élés "átkos tartozékát", hanem úgy kell értékelnünk, mint e folyamat felszámolható, visszaszorítható, sőt ideológiai offenzívában megsemmisíthető melléktermékét. A fellazítás a burzsoázia forró- és hidegháborús törekvései verecségének beismerése, önmagában is védekező tényező, ugyanakkor veszélyforrás jellegét sem lebecsülni, sem tulhangsúlyozni nem helyes. A békés egymás mellett élés feltételei között az egyébként válságban lévő fejlett tőkés országokkal tovább szélesítjük kapcsolatainkat az Európai Béke és Biztonsági Konferencia eredményeinek szellemében.

Jól kell azonban látnunk, hogy éppen a szélesedő kapcsolatok révén a burzsoá izlés hatásának veszélye nem kis mértékű hazánkban sem. Jelentkezik a nyugati kultúra iránti vonzódás, a polgári, kispolgári, a kozmopolita szemlélet, de fellelhető a divat és izlésmajmolás is. Mi az államilag irányított kapcsolatok szélesítése mellett vagyunk. Hogy a kapcsolatok szélesedése ne rontsa izlésfejlesztésünk eredményeit szükséges a tudatosság és ideológiai következetesség. Azt kell elérnünk, hogy kellő kritikával, elkötelezett magatartással nézzük, szemléljük azokat az alkotásokat, amelyekkel e kapcsolatok révén találkozunk. Nem szabad elvetnünk ami értékes, de nem szabad elfogadnunk, ami értéktelen. E téren ma még számos probléma jelentkezik.

Hazai tényezők, amelyek szerepet játszanak a
közgondolkodás és izlés fejlődésében

Közgondolkodásunk és az izlés hazai fejlődéséről szólva is foglalkoznunk kell néhány történelmi tényezővel. Fejlődésünk eredményeinek reális értékeléséhez számításba kell vennünk, hogy mit örököltünk a régi rendszertől. A gazdasági, társadalmi fejlődés szempontjából egyaránt elmaradott magyar valóságot az jellemezte, hogy viszonylag kisszámú volt az ideológiailag képzett, szocialista erkölcsi alapokon álló öntudatos munkás, és még kevesebb az ilyen típusú paraszt vagy értelmiségi. A társadalom annál nagyobb részét képezte a szorgalmas dolgozó, de önmagával szemben is kuporgató pa-

rasztság, az urhatnám kispolgárság, a minden áron feltörni vágyó dzsentrí. A származás kötelező tisztelete, az elérhetetlen rang fetiszizálása szolgálalelküséget szült, az alkotó ember méltóságának eltiprásához vezetett. A nacionalizmus, ez a nemzetbődítő mótely - különböző mértékben ugyan, de - áthatotta, mérgezte a társadalom szinte minden rétegét. A vallásos ideológia, az uralkodó osztály kiemelkedően fontos eszmei bázisaként a társadalmi erkölcs - és nem kis mértékben az izlés - meghatározó normája volt. A kispolgárság jelentős részének Nyugat-imádása és majmolása éppugy jellemezte a Horthy-fasizmus időszakát, mint az uralkodóosztály antikommunista, szovjetellenes ideológiai, erkölcsi, politikai propagandája és gyakorlata.

Ilyen történelmi és társadalmi körülmények között létezett, fejlődött, erősödött hazánkban a munkásosztály és az agrárproletáriátus harca. A felszabadulást követően a munkásosztály és pártja a Szovjetunió példája és saját harci tapasztalatai alapján kezdett országépítő munkánk vezetéséhez, - építve a társadalom haladó erőire. A magyar gazdasági, társadalmi élet nagymérvű elmaradottságának felszámolása óriási erőket kötött le, ezzel együtt is azonban a munkásosztály, a párt jelentős erőfeszítéseket tett a társadalmi közgondolkodás fejlesztéséért. Ennek eredménye, hogy a marxizmus-leninizmus, amely a felszabaduláskor csak kevesek által ismert és vallott eszme volt, **ma** hegemon szerepet játszik a

társadalom világnézeti arculatában. Az ifjúság nevelése a marxista- leninista világnézet alapján történik, és egyre növekvő mértékű az ifjúság izlésnevelése is. Az emberek gondolkodása, cselekedete racionalizálódott, megszűnt a szolgalelkűség. Minden tisztességesen dolgozó állampolgár emberi méltósága megbecsülést kap. Sokat fejlődött a közéleti erkölcs, a társadalmi felelősség, a szűkebb lakóhelytől a szocialista világrendszer ügyéig. A magyar-szovjet barátság nemzeti ügyünk lett a három évtized során. Jelentős előrelépés történt a szocialista családerkölc, a nők egyenjogúságának gyakorlati megvalósítása terén is.

E nagy társadalmi átalakulás pozitív hatása volt az izlés változására is. A győztes munkásosztály egyrészt a kultúra leghaladóbb elemeit beépíti az új, születendő szocialista kultúra épületébe^{/14/}, másrészt éppen a szocialista kultúra alkotásainak megkülönböztetett támogatásával új kultúrát is teremt. Ez természetesen nem ellentmondások nélküli folyamat. Mint Bényei József írja: "időleesen bár, de a győztes osztály izlésében még a tőle idegen, ittmaradt kispolgári izléstörredék számos eleme helyet kér. Ahogy a felszabadulás után a falun a parasztházakba bekerült a multbeli falusi tanítók, jegyzők, papnék izlése, úgy került be a városi munkásosztály rétegeinek életébe és gondolkodásába a régi polgári középosztály izlése"^{/15/}

A döntő mégis az, hogy az iskolázottság fejlődésének eredményeként ma az aktív lakosság 7,7 átlagos iskolaévet végzett. A művészet jelentős állami támogatást kap. A népművelést - mint főnévi fogalmat - fokozatosan a társadalom növekvő tömegeit aktivizáló közművelődés - mint igei fogalom - váltja fel. A fejlődés tendenciáját ezek az eredmények határozzák meg.

Összességében a közgondolkodásban és az izlésben a fejlődés nagy, extenzív korszaka áll mögöttünk. Most e téren is az intenzív, a dolgok mélyére hatoló, az oldalgyökereket is átformáló munkái a terep. Erre óriási szükség van, hiszen a kispolgári gondolkodás és izlés létezik ma is, elkeseredett utóvéd harcot folytat veszített pozíciói visszaszerzéséért, a meglévők megtartásáért. Munkánkat sajátossá teszi, hogy sokszor politikai szövetségeseink gondolkodását, izlését kell átformálni.

Ha a szocialista közgondolkodás és izlés fejlődésének az ellenforradalmat követő időszakát, a pártkongresszusok dokumentumai szellemében áttekintjük, akkor egyértelműen kibontakozik az a folyamat, amelynek a mai közgondolkodás és izlés az eredménye, és amely ut folytatása a közgondolkodás és izlés szocialista eredményei jövőbeni gazdagodásának legfontosabb tényezője.

Pártunk az 1956-os ellenforradalom fegyveres leverését követő időszakban a közgondolkodás formálásában a legfontosabb

teendők egyikének az ellenforradalom okainak egyértelmű megértését tartotta. A Központi Bizottság határozata szerint az ellenforradalom kitörését négy ok együttesen idézte elő. Ezek: "a/ a régi vezetés súlyos hibái, b./ a revizionista árulás, c./ a bukott kizsákmányoló osztályok hazai ellenforradalmi erői, végül és döntően d./ a nemzetközi imperializmus". Ezt az elemzést az MSZMP VII.kongresszusa megerősítette. Pártunk 1957. júniusi országos pártértekezlete egyértelműen fogalmaz: "Az elmúlt 12 év nagy vívmányaira támaszkodva és ezeket az eredményeket minden becsmérő támadással szemben megvédve kell kijavítani a régi vezetés által elkövetett súlyos hibákat, így kell leküzdeni és megsemmisíteni az ellenforradalom még meglévő erőit, eloszlatni az ellenforradalmi támadást, különösen a revizionista fertőzés által keletkezett eszmei zavar még meglévő jelentős maradványait, így kell biztosítani az ország adottságait helyesen felhasználó, és a szocialista országok együttműködésének óriási lehetőségeit hasznosító szocialista Magyarország felvirágzását." /16/

Pártunk a közgondolkodás formálásában mindig nagy szerepet tulajdonított a párt vezetőszerke és tömegkapcsolata párhuzamos fejlődésének. A szocialista közgondolkodás fejlesztésében az ellenforradalmat követően alakultak ki a máig is érvényes alapvető követelmények: a kétfrontos ideológiai és politikai harc folytatása; a szocializmus általános törvényszerűségeinek a hazai viszonyokra való alkalmazása;

a szavak és a tettek egysége; a meggyőződés mind nagyobb szerepe a politikai munkában; a pártélet lenini normáinak betartása; a törvényesség; a nyílt és elvi politika gyakorlat; a bizalom, a cselekedet alapján való megítélés, a bizalom az ember nevelhetőségében; a politika realitástartalmának biztosítása /nem tűz ki nagyobb célokat, mint ami reális - de a reális célokat kitűzi/. Összességében a munkáosztály pártja vezető szerepe, a munkás-paraszt szövetség, amely a szocializmus alapjai lerakásával az új elemekkel gazdagodik.

Pártunk 1957 után az izléssel kapcsolatban is mind sokoldaluban fogalmazta meg álláspontját, a tennivalókat. Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei /1958. július 25/ a következőket fogalmazza meg: "Szocialista kultúránk kibontakoztatását akadályozza, hatékonyságát csökkenti, hogy elég jelentős rétegek izlése és ezzel együtt kulturális igénye még ma is a Horthy-rendszerből örökölt kispolgári álkultura színvonalán mozog. A kispolgári izlés viszonylag széles körű hatását még nem sikerült megszüntetni, mert ez lassu és nehéz folyamat, s mert a mi munkánk sem volt elég erőteljes. Az ellenforradalom a fejlődést visszavetette, és különösen a szórakozás különböző formáiban újra elszaporodott a kulturális szemét. Művészeti intézményeink - "a dolgozók igényei kielégítésének", "a kultúra demokratizmusának" jelszavai mögé huzódva - sokszor engedtek és engednek a kispolgári izlés, az igénytelenség nyomásának, szem elől tévesztve a kulturális nevelés, a kulturális színvonal emelésének alapvető

feladatait. Gyakran gazdasági, gazdaságossági szempontokkal igazolják ezt a politikájukat, és részben indokoltan, mert egyes, a kulturális területet érintő gazdasági intézkedések valóban keresztezik a szocialista művelődéspolitikai helyes utjait." Majd e dokumentum másik helyén ez áll: "küzdjenek a kispolgári izlés, a giccs, a különböző dekadens burzsoá irányzatok ellen, és a közönség izlésének jótékony befolyásolásával segítsenek megszüntetni az elmaradottabb tömegek kívánságai és a szocialista kultúra magasabb rendű igényei közötti ellentmondást."/17/ Pártunknak ez az illuziómentes, reális értékelése a valóságos problémákról egyik alapvető feltétele volt annak, hogy az elmúlt közel két évtizedben a szocialista izlés formálása terén eredményeket értünk el.

A szocializmus alapjainak lerakása

Mind a szocialista közgondolkodás, mind az izlés szempontjából fontos határkő pártunk VIII. kongresszusa, amely ki mondta a szocializmus alapjainak lerakását hazánkban. Ezzel gazdaságilag, társadalmilag véglegesen megteremtettük a szocialista közgondolkodás és a szocialista közizlés létrejöttének alapját. Figyelembe véve azt, hogy a társadalmi lét általá-

ban megelőzi a társadalmi tudatot, természetesnek tartjuk, hogy a szocialista közgondolkodás és izlés megannyi konfliktusa és problémája került napirendre az elmúlt másfél évtizedben. A feladatokat illetően pártunk VIII. kongresszusa leszögezte, hogy az osztályharc fő területe a szocialista gazdaság megerősítése, fejlesztése és a szocialista tudat kialakítása.^{/18/} Vagyis 1962-ben a kongresszus még a szocialista tudat kialakítását jelölte meg feladatul, megállapítva, hogy "további előrehaladásunk elsőrendű követelménye, hogy megszüntessük az ideológiai munka viszonylagos elmaradását a társadalmi viszonyok fejlődése mögött, fokozzuk az eszmei harcot a tudományos kulturális élet minden területén, a szocialista módon élő, dolgozó, gondolkodó és érző ember neveléséért."^{/19/}

1965-ben a Magyar Szocialista Munkáspárt néhány időszerű feladata c. dokumentum mind határozottabban veti fel a művészetek izlésformáló funkcióját. "A dolgozók nagy tömegeihez eljutottak az elmúlt 20 esztendőben az irodalom és művészetek kiemelkedő alkotásai, klasszikus művek éppugy, mint az új szocialista értékek. Vannak azonban még a művelődésben elmaradt rétegek, amelyeket most hódítunk meg a kultúra számára... A közönség egyrésze a sznobizmus hatása alá került, amely sokszor a nyugati polgári művek kritikátlan fogadtatásában, és a hazai irodalom és művészetek lebecsülésében nyilvánul meg. Másrészt, különösen a szórakoztató műfajok

terén, széleskörben terjednek a kispolgári giccs, és a nyugati kommersz műfajok termékei." A dokumentum utal arra is, hogy a problémák oka a közönség igénytelensége, rossz ízlése, de az is, hogy különösen a szórakozás területén kevés új érték jött létre.^{/20/} 1965-ben az MSZMP KB mellett működő Elméleti Munkaközösségnek a szocialista realizmusról közreadott tanulmánya ugyancsak sokoldalúan foglalkozik az ízlés kérdésével. A Politikai Bizottságnak a televízióról szóló állásfoglalásában - az eredmények elismerése mellett olvasható az is, hogy "nem elég tudatosan törekszenek arra, hogy a televízió műsoraival ne csak kiszolgálja, hanem fejlessze is a tömegek kulturális igényeit."^{/21/}

Pártunk IX. kongresszusán 1966-ban a közgondolkodás állapotát illetően leszögezi, hogy "a legutóbbi években erősödtek népünk tudatának szocialista jellemvonásai", és a feladatokat tekintve a közösségi szellem elmélyítésére különös súllyal hívja fel a figyelmet.^{/22/} A kongresszus a közgondolkodással kapcsolatban leszögezi azt is, hogy "a szocialista célokat követő nemzeti egységgel, az egyre erősödő közösségi szellemmel nem fér össze a polgári, kispolgári nézetek konzerválása."^{/23/} A IX. kongresszus a kulturális művészeti életünket úgy jellemzi, mint az ideológiai harc egyik fontos, egyben legbonyolultabb pontját, amelynek fejlődése és ellentmondásai egész társadalmunk ellentmondásait tükrözik. A kongresszus elemzése számadatokkal alátámasztva bizonyítja, hogy a közvélemény mind nagyobb része a kultu-

rális és művészeti élet eseményeit, jelenségeit közéleti kérdésként kezeli és széles körben véleményezi. Vagyis a közvélemény növekvő része nem csak passzív befogadója, hanem mindinkább aktív részese is a kulturális életnek.^{/24/} Ennek az aktivitásnak a megjelenését, szélesedését úgy is értékelhetjük, mint az első lépéseket a népművelésből, a közművelődésbe való átmenet útján.

A IX. kongresszus utalt arra is, hogy "az életszínvonal emelkedése a mezőgazdaság szocialista átalakulása, a technika fejlődése új rétegek bekapcsolódását tette lehetővé a kulturális életbe. Társadalmunk különböző rétegeiben azonban még jelentős bázisa van a kispolgári izlésnek, a giccsnek, az érzélgősségnek."^{/25/} A kongresszus dokumentuma felhívja a figyelmet a nyugati dekadencia termékeinek izlésromboló hatására és arra, hogy a kísérletezés ürügyén nálunk is születnek olyan irodalmi, képzőművészeti, zenei alkotások, amelyek önzést, kételyt vagy cinizmust sugallnak. "Az utóbbi években a polgári, kispolgári ideológia és izlés helyenként erőteljesebben ütötte fel fejét."^{/26/} A kongresszus dokumentuma utal a művészetkritika fogyatékoságaira is. A feladatokat tekintve a kongresszus állást foglalt abban, hogy a pártosság elvét erősíteni kell, "amely elsősorban azt jelenti, hogy az irodalomnak és a művészetnek tudatosan kell állást foglalnia a jelenkor alapvető kérdéseiben: a szocializmus, a béke, a népek szabadsága és a haladás mellett. Az irányításnak továbbra is elsősorban politikai, eszmei ráhatásokkal

kell élnie, és világosabban meghatároznia, hogy mit támogatunk, mi az, aminek helyt adunk és mi az, amit elutasítunk. Támogatásban részesítjük a nagy tömegekhez szóló szocialista, és az egyéb humanista alkotásokat, helyt adunk a politikailag, eszmeileg nem ellenséges törekvéseknek, viszont kirekesztjük kulturális életünkéből a politikailag ellenséges, antihumanista vagy közerkölcsöt sértő megnyilvánulásokat." /27/

Pártunk X.kongresszusának időszakára a marxizmus-leninizmus dinamikus hegemoniájáért folyó munka mind nagyobb eredményeket ért el. Először fogalmazódik meg a közgondolkodás jellemző vonásaként, hogy társadalmunkban "már megjelentek és hatnak a jövőendő osztálynélküli kommunista társadalom elemei." /28/ A kongresszus utal arra is, hogy bár csökkent, de számottevő a kapitalista múlt hatása az emberekre. A közgondolkodást kedvezően és növekvő erővel befolyásolja a szocialista világ fejlődése, ugyanakkor konfliktust okoznak a szocialista országok kapcsolataiban jelentkező problémák, és a fellazítás. A kongresszus állást foglalt abban, hogy építőmunkánk további eredményeivel, a politikai öntudat és a műveltségi színvonal emelésével kell erősíteni népünk szocialista szemléletét. A kongresszus elvi jelentőségű állásfoglalása az is, hogy "társadalmunkban az átmenet legéből fakadóan és a tőkés világ hatására is tovább él, időnként felerősödik vagy ujratermelődik a polgári erkölcsi szemlélet számos eleme." /29/ Vagyis a kongresszus a közgondolkodás vizsgálatánál egyértelműen leszögezve az átalakulás pozitív irányát, állást foglalt abban, hogy a kispolgári

nézetek és magatartás egy valóban felerősödött, de jellegét tekintve a fejlődés alárendelt kísérő jelensége, amelyet bagatellizálni, veszélyforrás szerepét alábecsülni legalább olyan hiba lenne, mint eltulzásából teret engedni össztársadalmi erkölcsi pesszimizmusnak.

Ismeretes, hogy a X. kongresszus elvi állásfoglalásai alapján az antiszocialista erkölcsi jelenségek visszaszorítása két, egymást szervesen kiegészítő csatornán indult meg: a mindennapi politikai aprómunka területén és az államhatalom jogalkotásában, illetve joggyakorlatában. Az erőfeszítések élvezték a közvélemény döntő részének támogatását is. Mégsem lehet azt mondani, hogy e problémák hamar megoldódtak. Ennek okát abban lehet keresni, hogy nem felszíni jelenségek kijavításáról van szó, hanem a társadalom tudati átalakulásának bonyolult problémakörével állunk szemben. A meghatározó ebben az átalakulásban az, hogy a régi erkölcsöt visszaszorítja a szocialista erkölcs, a szocialista gazdaság teremtette alapokon.

A X. kongresszus dokumentumaiban különös súlyt kap a támogatás-tűrés-tiltás kérdése. A kongresszus egyértelműen állást foglal abban, hogy az alkotó izlését az egyén ügyének tekintjük, az alkotások közötti válogatás azonban a munkásállam joga és "a közösség pénzén csak a szocialista társadalom érdekeit szolgáló alkotásnak lehet mecénása az állam". Ahogyan a közgondolkodásban, úgy az izlésnormák területén is a kis-

polgári nézetek időnként felélénkülnek, megengedhetőnél nagyobb teret nyernek - állapítja meg ugyanez a kongresszus. A dokumentumok utalnak a termelési kultúra emelésének nélkülözhetetlen fontosságára, valamint a szabadidő növekedéséből következő nevelési feladatokra, különösen a munkás-településeken és az ifjúság körében. A X. kongresszus határozata megállapítja azt is, hogy "nemzeti kulturánk fejlődését a szocialista tendenciák térnyerése, s egyben az segítette elő, hogy szélesedett az irodalmi élet és a művészeti élet tömegbázisa." A kongresszus határozataiban utal arra, hogy a párt-közvélemény és a szélesebb közvélemény jobban tájékozódjon kulturpolitikai törekvéseinkről.

Közgondolkodás és izlés a XI. kongresszus dokumentumai szellemében

Pártunk közelmúltban megtartott XI. kongresszusa társadalmunk egész fejlődésének részeként sokoldalúan foglalkozott a közgondolkodás és az izlés fejlődési tendenciájának értékelésével, az eredmények bemutatásával, ellentmondások feltárásával és a feladatok megjelölésével. A kongresszus viszszatekintett a szocialista építés történelmi útjára, az 1948. évi programnyilatkozatban megjelölt feladatok megoldására és különös mélységgel a X. kongresszus óta eltelt évekre. A kongresszus előretekintése is magába foglalt egy rövidebb időszakot, a XII. kongresszusig terjedő éveket és a fejlett szocialista társadalom építésének a programnyilatkozatban

megfogalmazott 15-20 évre terjedő társadalmi, gazdasági tendencia terveit. Ilyenformán a vissza- és előrettekintés mintegy fél évszázadot ölelt fel. Ez a részben mögöttünk, részben előttünk álló fél évszázad történelmi jelentőségű népünk közgondolkodásának, izlésének formálódásában. Az elmúlt évtizedek fejlődésének eredményeként "megszűnt a volt uralkodó osztályok monopóliuma, a kulturális forradalom kibontakoztatásával gyorsan emelkedett a nép általános és szakmai műveltsége ... a társadalmi változások erőteljes ösztönzést és növekvő lehetőséget adtak a tudomány és a kultúra sokoldalú fejlesztéséhez. A marxizmus- leninizmus eszméi széles körben elterjedtek és vezető helyet foglalnak el társadalmunk életében."/30/

E több évtizedes fejlődésen belül a X. kongresszus óta eltelt időszak jellemzője a XI. kongresszus dokumentumai alapján így foglalható össze: "Az utóbbi időben kettős folyamat ment végbe: a fő irányzat az, hogy erősödött, széles körben teret hódított a szocialista közszellem, amely nagyszerűen megnyilvánul a termelőmunka nagy sikereiben, a szocialista brigádmozgalomban, a szocialista munkaversenyben, a kommunista szombatokban, a lakóhelyi önkéntes társadalmi munkában, az elemi csapások idején megmutatkozó tömeges, példás helytállásban."/31/

A Központi Bizottság beszámolójának ebben a részében kifejtett gondolattal kapcsolatban mindenekelőtt arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a közszellemet, a közgondolkodást, a ter-

melőmunka és a szocialista közösségi élet konkrét tényeivel méri. A kongresszus dokumentumaiban ez állandóan visszatérő módszer. Kádár János elvtárs a Központi Bizottság beszámolójában más helyen is utal arra, hogy "mindenekelőtt azt a szemléletet kell erősíteni, hogy a társadalom lőtalapja a munka, a termelés."/32/ Pártunk programnyilatkozata egyértelműen leszögezi: "a személyiség erkölcsi arculatának formálódásában a szocialista erkölcs normáival és szabályainak gyakorlati elsajátításával legnagyobb szerepe és nevelőereje a munkának van. A gazdasági, politikai és tudati fejlődés megteremti az alapját annak, hogy tovább változzon az embereknek a munkához való viszonya. Arra kell törekedni, hogy mind általánosabb legyen a munka társadalmi fontosságának és értelmének felismerése; egyre nagyobb mértékben legyen természetes, létszükséglet az egyén- és a társadalom érdekében hivatásérzettel végzett tevékenység."/33/

Szocialista közgondolkodásunk mindenképpen erősítendő tendenciája ebből következően a termelési szemlélet erősítése. A termelés, elosztás-, fogyasztás fel nem cserélhető sorrendiségét kell hangsúlyoznunk. A termelőmunkában az alkotói kapacitások szervezett, hatékony és gazdaságos hasznosításának szemlélete nem került még monopolhelyzetbe a közgondolkodásban. A termelési szemlélet erősítésében döntő fontosságú az, hogy a burzsoázia "fogyasztói társadalom" elméletével mi egyértelműen a termelői társadalom elméletét és gyakorlatát állítsuk szembe. Ez a termelő társadalom az önmagát mindig magasabb szinten megújító fejlődés megnyilvánulása. Ebben

a mindig magasabb színvonalban növekvő helyet kap a termelési kultúra, a termelési izlés, vagyis a fejlett szocialista társadalomnak statisztikailag alig kifejezhető, de fontos mutatói.

A kongresszus dokumentumain végigvonul a szocialista közösségi gondolkodás cselekvésben mérhető megnyilvánulásainak vizsgálata. A beszámoló utal arra, hogy eddig is azok voltak többségben és azoknak a tábora növekszik, "akik munkájukkal, személyes felelősségvállalásukkal, küzdeni tudásukkal, életmódjukkal azt bizonyítják, hogy az egész nép, és benne az egyéni boldogulás is csak a szocializmus útján munkával és a közösséggel együtt érhető el."^{/34/} A csak közösségben kibontakozó egyéni boldogulást képviselőkre támaszkodva "arra törekszünk, hogy társadalmunk közszellemét illetően is a munka társadalma legyen, a végzett munka értéke szerint osszon erkölcsi és anyagi elismerést"^{/35/} Ebben a folyamatban a Programnyilatkozat megállapítása szerint fejlődésünk egyik "kulcskérdése és nélkülözhetetlen feltétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása, a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása."^{/36/}

Ez a folyamat nem ellentmondások nélkül realizálódik, hiszen fejlődésünk nagy eredményei mellett - mint arra a beszámoló is utal - "társadalmunkban jelen vannak, sőt időnként még meg is élénkülnek a szocialista elveinkkel, céljainkkal, erkölcsi életrendünkkel össze nem egyeztethető je-

lensége is. Igen fontos, hogy erről beszéljünk, különösen a mostani helyzetben, amikor az anyagi jólét növekedésével a "miből élünk" nagy társadalmi kérdése mellett mindinkább szerepet kap az is "hogyan élünk".^{/37/} Figyelemreméltó az, hogy míg a X. kongresszuson a kérdés ugy merült fel, hogy "időnként felerősödik vagy újra termelődik a polgári erkölcsi szemlélet számos eleme" addig itt az ilyen jellegű jelenségeknek az "élénkülését" állapítja meg a kongresszus. Ugy véljük, hogy a két kongresszus közötti sokoldalú politikai munka eredménye az, hogy a "felerősödést és ujratermelődést", az "élénkülés" váltotta fel. Ez utóbbi sem lebecsülendő probléma a fejlődés tendenciáját azonban a negatívumok, a problémák változása is jelzi. A kongresszusi dokumentum ugyanakkor utal arra is, hogy bár a közösség rovására boldogulók száma csökkenő, társadalmi jelenlétük mégis figyelemreméltó veszély, hiszen az ilyen magatartás súlyos erkölcsi károkat okoz a társadalomnak.

A XI.kongresszus a közgondolkodás részeként foglalkozik az ízlés fejlesztésével. Ennek fontos elemeként utal művészeti életünk fejlődésének eredményeire és problémáira is. A művészetek feladatait tekintve a Programnyilatkozat megállapítja, hogy "a szocialista társadalom bővülő feltételeket teremtett ahhoz, hogy a művészetek eleget tehessenek sajátos valóságfeltáró és tudatformáló hivatásuknak. A művészetek a szocializmusért folyó harc, a teremtő munka, a dolgozó ember hiteles ábrázolásával segítsék a szocialista tudat alakítását." ^{/38/}

Számunkra fontos feladat a művészeti alkotások hatékony hasznosítása a közművelődésben. Ennek jelentős eleme közművelődéspolitikai törekvéseink realizálódása, ennek részeként az iskolázottság, az általános- és szakmai műveltség színvonalának emelése érdekében tett erőfeszítések folytatása. A Központi Bizottság kongresszusi beszámolója alapján feladatunk a közművelődési lehetőségek jobb kihasználása. A közművelődésben is található üresjárat, szervezetlenség. Különösen fontos az együttműködés a különböző jellegű kulturális intézmények, valamint a kulturális és oktatási intézmények között. A művelődési házak szakköreit - ha azok felszereltsége és kihasználtsága lehetővé teszik - helyes ha az iskolák hasznosítják, de a megoldás fordítva is lehetséges - az iskolai szakköri felszerelések hasznosítása a művelődési házak munkájában. A takarékoság, az ésszerűség és a hatékonyság szellemében sok még e téren is a teendő.

A XI. kongresszuson elfogadott Programnyilatkozatban feladatként fogalmazódott meg, hogy "világosan kell körvonalazni szocialista távlatainkat és be kell mutatni a szocialista életmód fölényét a kapitalista életformával szemben".^{/39/} Ez a közgondolkodás és izlés formálásában nagyon lényeges teendőket takar. A szocialista társadalom az első a történelemben, amelynek keretei között reális jövő tervek készülhetnek és azok megvalósítása biztosítható. Távlatunk fő vonulatát a Programnyilatkozat magában foglalja. Ez olyan tár-

sadalmi program, amelynek alapján a kisebb közösségek és az egyének is kialakíthatják reális jövőterveiket, életterveiket. Fejlődésünknek már eddigi eredményei is feljogosítanak arra, hogy a szocialista életmód értelmét reálisan szembeállíthatjuk a kapitalista világ értelmetlen társadalmi életvitelével. A szocialista közösségekben kibontakozik az egyén, a marxi mindenoldaluan fejlett embereszmény realizálása növekvő lehetőséghez jut.

A szocializmus a tudomány és a technika vívmányait humanizálni törekszik az ember számára. Ezzel szemben a kapitalista társadalomban az értelmetlenségek tömege bénítja az alkotó ember kibontakozását, és gyakran az ember életmódja mechanizálódik a tudomány- és technika vívmányainak foqas-kerekében. A kapitalista jövőt nem lehet megtervezni, hiszen olyan antagonisztikus ellentmondások vannak, amelyek ezt lehetetlenné teszik. A kapitalista társadalom válsága szükségszerűen válságot teremt a társadalom különböző szféráiban - a gazdaságban, az oktatásügyben, a családban, stb. A burzsoázia ennek alapján szívesen beszél világválságról. Mi ezt határozottan visszautasítjuk. Tudjuk, hogy a születő szocialista társadalomban élő ember életmódja sem alakul ellentmondások nélkül, de itt a fejlődés iránya az értelmes közösségi és egyéni élet összhangjának megteremtése.

A szocialista közgondolkodás kiemelt fontos elemének tartjuk az ifjúság felkészítését a fejlett szocialista társadalom építésének feladataira. A szocialista társadalom ifjúsága történelmi fejlődésben először kerül olyan helyzetbe, hogy tanulmányai során nem csak a multat és a jelent, de aktiv életutja jórészének jövendő alakulását reális tervek alapján ismerheti, formálhatja. Felkészíteni a feladatra és felelősségére, ismertetni lehetőségét és szükségletét a fejlett szocialista társadalom feltételei között, nem kis feladat. Oktatásügyünknek, pedagógusainknak dolgozni kell még azon, hogy a nevelés nagy történelmi ellentmondása - amely abban állt, hogy ismert mult alapján ismeretlen jövőre kellett az ifjúságot felkészíteni - ebben a társadalmilag új helyzetben pedagógiailag hogyan szüntethető meg. A társadalom fejlődése ugyanis most megelőzi nevelési gyakorlatunkat, pedig nagyon fontos, hogy ifjúságunk a társadalom jövő tervét jól ismerje, nem kevésbé szűkebb hazája, közössége, megyéje jövő terveit, hiszen ezekre alapozva formálhatja saját- és családi jövőjét. Amikor ma már nemcsak az ország, de számos település, gazdasági- és kulturális ágazat is, a rövid- és középtávu tervek mellett hosszútávu tervekkel is rendelkezik, indokoltnak tartjuk, hogy ezt hasznosítsuk a hazafias nevelésben éppugy, mint a pályairányító tevékenységünkben.

Vázlatosan érintett teendőink politikai summáját a következőkben fogalmazza meg a Programnyilatkozat: "A szocialista

tudat és életmód közösségekben alakul ki és fejlődik tovább. Ezek sorában meghatározó szerepük van a munkában létrejövő közösségi kapcsolatoknak, amelyeknek legbiztosabb formája a szocialista brigádmozgalom. El kell érni, hogy a "szocialista módon dolgozni, tanulni és élni" szemlélet általános társadalmi norma legyen. A szocialista életmód fejlődése a közélet és a magánélet harmonikus egységét, a szocialista együttélés normáinak szokássá erősödését hozza magával." /40/ Közművelődési munkáinknak ebben részt venni nem kis feladat, de nagy megtiszteltetés. Napi munkánk követelményeit ehhez mérten kell formálnunk.

Irodalomjegyzék

- 1./ Lenin összes művei. 36. kötet 93 old.
- 2./ Füleki József: Izlés és közművelődés. Csongrád megyei Hírlap. 1975. július 6. 7 old.
- 3./ G.J.Glezermann: A történelmi materializmus és a szocialista társadalom fejlődése. Kossuth 1975. 87 old.
- 4./ J.W. Goethe: Faust, Európa, Budapest, 1963. 64-65 old.
- 5./ Szabó György: Izlés és világnézet. Izlés és kultúra. Tanulmánygyűjtemény, Kossuth, 1974. 223 old.
- 6./ Marx-Engels művei. 2.kötet, Budapest, 1958. 8o old.
- 7./ Lenin-Gorkij levelek. Visszaemlékezések. Európa Könyvkiadó, 1959. 47 old.
- 8./ Idézi: Vitányi Iván: Izlés, igény, műveltség. Izlés és kultúra, 163 old.
- 9./ Lenin: az irodalomról. Budapest, 1949. 234 old.
- 10./ Lenin összes művei, 41 kötet, 26 old.
- 11./ Vitányi Iván: i.m. u.o. 17o old.
- 12./ Idézi: Szántó Miklós: A művészi közizlés a szociológus szemével. Izlés és kultúra, 201 old.
- 13./ Szántó Miklós: i.m. u.o. 201 old.
- 14./ Bényei József: Izlés, művészet, világnézet. Izlés és kultúra, 237 old.
- 15./ Bényei József: i.m. u. o. 238 old.
- 16./ MSZMP Országos értekezletének határozata /1957.jun.29./
Az MSZMP Kongresszusainak határozatai. Kossuth 1975.
19 old.

- 17./ Idézi: Füleki József: Az izlés társadalmi dimenziói.
Izlés és kultúra, 478-479 old.
- 18./ Az MSZMP VIII.kongresszusának határozata, a szocializmus építésében elért eredményekről és a párt előtt álló feladatokról. /1962. nov. 24./ MSZMP kongresszusának határozata, 116-117 old.
- 19./ Az MSZMP VIII; kongresszusának határozata, u.o. 148 old.
- 20./ Füleki József: i.m. u.o. 479-480 old.
- 21./ Füleki József: i.m. u.o. 481 old.
- 22./ MSZMP IX.kongresszusának határozata. /1966.nov.28-december 3./ MSZMP kongresszusainak határozatai, 188 old.
- 23./ u.o. 188 old.
- 24./ Kádár János: A Központi Bizottsági beszámolója. Az MSZMP IX.kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth 1967. 64 old.
- 25./ u.o. 64 old.
- 26./ u. o. 65 old.
- 27./ MSZMP IX. kongresszusának határozata, u. o. 474 old.
- 28./ MSZMP X. kongresszusának határozata, a párt munkájáról és a további feladatokról. /1970. nov.27./ MSZMP kongresszusai határozatai, 235 old.
- 29./ u.o. 236 old.
- 30./ Az MSZMP Programnyilatkozata, Az MSZMP XI. kongresszusa, 1975.márc. 17-22. Kossuth 1975. 196 old.
- 31./ Kádár János: az MSZMP Központi Bizottságának beszámolója, u. o. 96 old.
- 32./ u.o. 104 old.
- 33./ Az MSZMP Programnyilatkozata, u. o. 213-214 old.

- 34./ Az MSZMP KB. beszámolója, u.o. 104 old.
- 35./ u. o. 104 old.
- 36./ MSZMP Programnyilatkozata: u.o. 210-211 old.
- 37./ MSZMP KB beszámolója, u.o. 98 old.
- 38./ MSZMP Programnyilatkozata, u.o. 213 old.
- 39./ MSZMP Programnyilatkozata, 210-211 old.
- 40./ MSZMP Programnyilatkozata, u.o. 214 old.

IZLÉS ÉS TUDÁS

A műveltség - és benne a tudás - része, eszköze és eredménye annak a folyamatnak, amit az ember emberre válásának nevezünk. Ebben a folyamatban alapvetően kétirányú feladattal van dolgunk. Megismerni önmagunkat, amik vagyunk és amivé lehetünk és megismerni történelmünket, mint a múlt, jelen és jövő egységét. Megismerni önmagunkat annyi, mint az önmagunkban rejlő lehetőségek ismeretében rendezni életünket, önmagunk urának lenni, tudni megkülönböztetni magunkat, tudni a fejlődés törvényszerűségei által teremtetett rend elemévé válni, vagyis jelenti a felismert lehetőségek és szükségszerűségek jegyében való cselekvést. Hogy ezt megtehessük, meg kell ismerni azt az utat, ami idáig vezetett, elődeink erőfeszítéseit, azt amit létrehoztak, amibe beleszülettünk és meg kell ismerni a mában levő holnapot, mint lehetségest.

Közismert, hogy az ember elsősorban munkája és megismerő tevékenysége eredményeként válik ki a természetből. Az ember a megismerés folyamatában arra törekszik, hogy megismerje, el-sajátítsa mindazt, amire szüksége van ahhoz, hogy a történelemileg előtte álló feladatokat megoldja. Ez vonatkozik az ember és a természet, az ember és a társadalom kapcsolatára egyaránt. A kérdés csupán az, hol kezdődik a megismerés, mi az első mozzanat ebben a folyamatban. A kérdésre adandó

marxista válasz a gyakorlatot jelölheti meg a megismerés kezdetének. Az ember ezt teszi, amikor szembe helyezkedik a természettel, hogy azt a maga uralma alá rendelje, amikor a társadalmi termelő gyakorlatban nemcsak önmagát, hanem a természetet is reprodukálja, mégpedig univerzálisan. A megismerés eredménye és feltétele is a gyakorlatnak. Éppen ezért a gyakorlat különböző fokán lehet a tudatosságnak attól függően, hogy milyen szinten áll a valóság megismerése, amire a gyakorlat irányul. Minden elért eredmény ebben a folyamatban és minden új célkitűzés egyben a tudás, a képesség és készség állapotát kifejező tényező is, de egyben minden következő lépés kiindulópontja is.

Mi abból indulunk ki, hogy az ember szükségleteinek megfelelően mindenkor igyekszik megismerni azokat a törvényszerűségeket, amelyek őt a természettel és a társadalommal való kapcsolatában meghatározzák, vagyis igyekszik gyakorlati tevékenységének folyamatából kiküszöbölni az esetlegességeket, a véletleneket. Ennek lehetősége és megvalósulása is különböző szinteket öltött a történelem során. A tudatosság társadalmi méreteiben való megjelenésének a feltételét a szocializmus teremti meg azzal, hogy lehetővé, sőt szükségessé teszi az alkotó munkát

Az ember lényegénél fogva arra született, hogy alkosson - mondják igen gyakran. Ez valóban igaz, csupán az a kérdés, mikor alkothat és mikor alkot? Semmi kétség nem férhet ahhoz,

hogyan az ember alkot, amikor új igazságokat fedez fel, elkészít valami mesterművet, tökéletesíti a technikát, amikor erejét, érzéseit és szellemét beleadja valamibe. Ez az embernek nem valami külön és ritkán megjelenő megnyilvánulása, hanem egyszerűen annak jele, hogy az ember ember. Az ember története során mindig új igazságokat, új formákat, új szerszámokat és anyagokat fedezett fel és használt. Ez a folyamat egyben a természettől való elválás folyamatát is jelzi. A szocializmus tehát, amikor az ember emberré válását sietteti, akkor egyben az ember alkotó képességeinek kibontakoztatását is biztosítja, ami viszont szükségessé teszi az erre való állandó készülést, elsősorban tudásemelést.

Az így felfogott tudás feltétele lesz ennek az aktivitásnak, amely aktivitás nyomában teljesebbé válik az emberről szóló ismeretünk is. Ebben az összefüggésben a műveltség tartalma úgy konkretizálódik, hogy beletartozik mindaz is, ami az egyén munkáján túl a világhoz, a társadalomhoz, más emberekhez és önmagához való viszonyát szabályozza, ami e viszonyok megértéséhez és átalakításához szükséges, oly mértékben, ahogy azt az egyénnek a munkamegosztásban és a társadalmi gyakorlatban elfoglalt helye lehetővé és szükségessé teszi. A korszerű műveltség viszont tudományosan megalapozott világképre épül, s ennek megfelelően igényli a tudományos ismereteken nyugvó világnézetet is.

Tudomány és ember

Amikor a marxizmus klasszikusai hangsúlyozták, hogy az áttérés a szocializmusra jelenti az emberiség történetében a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való ugrást, akkor éppen arra gondoltak, hogy a szocializmus viszonyai teremtik meg először össztársadalmi mértékben a szabad, tudatos tevékenység teljes kibontakozásának lehetőségét, a "társadalmiasult ember" uralmát adja, ésszerűen szervezett és áttekinthető társadalmi viszonyai felett, és ugyanakkor a természet felett, s ezáltal maradéktalan emberré válásának, voltaképpen emberi történelmének kezdetét. A marxista filozófia az embert nem egyszerűen a társadalmi termékek egyikének tekinti, hanem olyan önmagát szüntelenül meghaladó lénynek, aki maga alakítja társadalmi viszonyait és önmagát, történelmét, jövőjét. Az ember az egyedüli élőlény, aki célszerű akarattal rendelkezik, aki célra irányuló tevékenységet fejt ki. Közben az ember ezt teszi, képzelőerejével, tudásával minden vonatkozásban - esztétikailag is - megtervezi azt, ami létre kíván hozni.

A tudomány eredményeként az ember, - aki munkája és megismerő tevékenysége révén vált ki a természetből - egyre teljesebb totalitásként helyezkedik szembe a természettel, hogy alárendelje magának, s így a társadalmi termelő-gyakorlatában nemcsak önmagát, hanem környezetét is egyre magasabb szinten reprodukálja, mégpedig univerzálisan. Ezt a folyama-

tot fogjuk fel a természet növekvő humanizálásának, amely folyamatban az ember önmagát valósítja meg környezetében és a környező világ tárgyaiban és önmagát szemléli bennük. Így válik önmaga lényege, és tegyük hozzá történelmi-társadalmi lényege, érzéki szemlélet tárgyává.

Ezért a tudományos világlátás igényét nem a pusztán öncélú kíváncsiság teremti meg, hanem az embernek az a - történelmi tapasztalatokon nyugvó és abból kinövő - törekvése, hogy a köznapiságból kiemelkedve, tudása, ismeretei segítségével alapvetően tudatosan átalakítsa, átformálja egész világát, tevékenységét. Miközben hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi-történelmi tevékenység átalakításában, egyre magasabb szintre emelkedésében természetesen a materiális gyakorlat a meghatározó szerep. Ugyanakkor azt is hozzátesszük, hogy a tudomány, és az ezt magába foglaló tudás egyre inkább elválaszthatatlan része az ember történetileg formálódó gyakorlatának. A tudomány - és vele együtt a tudás - növekvő szerepének hangsúlyozásánál természetesen nem árt ismételtten kiemelni, hogy azt mindig a gyakorlattal kapcsolatban kell szemlélni, az ember történelemformáló tevékenységének aspektusából. Ha a tudást ebből a szempontból vizsgáljuk, akkor ezt nem tehetjük most sem másként, mint hogy azt vizsgáljuk: mennyire képesek a tömegek megérteni jelenüket - annak objektivitását - megtervezni és megvalósítani jövőjüket. Minél inkább elsajátítják az emberek a tudományos ismereteket, minél inkább válik tudásuk a tudományos ismeretek által megha-

tározottá, annál inkább képesek lesznek megtervezni gondolkodásban létüket. A tudományos tudat, a cél világos ismeretének jegyében lehetővé teszi a tevékenység mindennemű tudatos irányítását. Ez egyaránt érvényes a termelés, a társadalom politikai és a gyakorlat egyéb szféráira.

Korunk sajátossága többek között az is, hogy az emberben rejlő képességek kihasználása most egyértelműen a tudománytól, az ember tudományokban való jártasságától függ. Ma ez a tudományos világlátás szükséglete nem az egyes emberek kapcsán fogalmazódik meg, hanem társadalmi méretekben egyre magasabb szinten minden ember számára. Megfelelni ennek, szertenni a tudományos világlátásra, elsősorban tudományos ismeretek birtoklását jelenti. Az egész művelődési tevékenységünk hatékonysága elsősorban azon mérhető, hogy milyen mértékben alakul ki a társadalmi méretekben ez a fajta tudományos világlátás. Ha nem akarunk vegetálni, ha nem akarjuk "elszenvedni" a társadalmi fejlődés kényszerítő hatását, akkor munkánkat a felismert szükségszerűség jegyében kell végezni. Külön ki kell ebből emelni azt a mozzanatot, amely a változás alapvető lényegét adja, hogy a tapasztalatokon nyugvó ismereteket igen gyors ütemben kell, hogy felváltsa a tudáson, a tudományos megismerésen nyugvó ismeretrendszer. A fejlődés mai üteme, a tudomány növekvő mértéke, az egymás helyére lépő ipari termékek gyors egymásutánisága, az egymást egyre gyorsabban követő szakmaváltások, stb. kényszerhatásával fogalmazzák meg a tapasztalatokhoz, a megszerzett

tudáshoz való új viszonyt, amelynek lényege, hogy a régi tapasztalat és tudás jelentősége rohamosan csökken. Mindent újra és újra meg kell tanulni, ha lépést kívánunk tartani a fejlődéssel, a társadalmi követelményekkel. Az új társadalom művelt embere nemcsak azzal tűnik ki, hogy a kellő szakismereteket elsajátította és gyakorlatban felhasználja, hanem azzal is, hogy tudatában van annak, miért cselekszik és ismeri a társadalmi fejlődés törvényszerűségeit és irányát. A gazdasági, politikai, tudományos és technikai, esztétikai és erkölcsi haladás ismerete végeredményben olyan emberi szükséglet, amire a világnézet és társadalmi öntudat alapozódik.

A kor, amiben élünk, mint történelmi folyamat, nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi a nagyobb erkölcsi erőfeszítéseket a tudásfejlesztés lehetőségének kihasználására.

Tudomány és esztétikum

A valóság folyamataiban az igaz, jó és szép lényegében összefüggnek, úgy együttesen határozzák meg a műveltségben a tudományos, az erkölcsös és esztétikai nézeteket, ítéleteket illetve magatartást.

Az ember esztétikumot értő magatartása, a természetben és emberi alkotásokban jelenlévő értékek - szép, tragikus, különös, komikus, stb. - felismerésének készsége az izlés. Ezen belül

a művészeti izlés a művészeti alkotások értékelésének, kiválasztásának képessége. Mit jelent a jó izlés, milyen izlést tekinthetünk jónak? - ez állandó kérdése az izlés nevelésének. A kulturált, fejlett embereknek - rendszerint - különféle esztétikai igényük, különféle izlésük van. E téren nyilvánulnak meg a nevelés és az egyéni élet körülményei, az ember jelleme, kora, vérmérséklete. Az esztétikai megismerés általában a szellemi élet bonyolult területé, ahol nem könnyű eldönteni, mi a jó és mi a rossz. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy a jó esztétikai izlésnek nincsen kritériuma. Ez ugyanis azzal lenne egyértelmű, hogy nem lehet befolyásolni az izlés nevelését.

A jó izlés feltételezi azt a képességet, hogy megtaláljuk, felfedezzük, megérezzük, értékeljük a mindennapi gyakorlatban a szépet, amivel ez esztétikailag gazdagítja és eggyé forrasztja az embereket. A fejlett izléssel rendelkező termelőnek, vagy zenehallgatónak - a valóban szép hatására olyan esztétikai élményben van része, emlékező képessége olyan feszült állapotba kerül, hogy ismereteinek, benyomásainak, megfigyeléseinek tárházából kiválasztja a legszembeszökőbb, a legvilágosabb tényeket.

A tetszés vagy nem tetszés látszólag teljesen egyéni: mindenkinek személyes joga van ahhoz, hogy izlése szerint válogasson. Az esztétikai tartalmak közt azonban objektívan elemezhető értékkülönbségek vannak. Fejlett izlésűnek pl.

csak azt az embert tarthatjuk, fel tudja ismerni és különb-
séget tud tenni a valóban esztétikus és a művészet formanyel-
vét bitorló selejtes alkotások között. A választás finomabb
árnyalatai természetesen függnék az egyén életkörülményei-
től, élményeitől, jellemétől, életkorától, stb. de elsősor-
ban tudásától. Fejlett izlésnél a tudás öröméről és a tudá-
son alapuló élvezetről van szó.

A gyakorlat alkotásaihoz való esztétikai viszony valóságos
tartalma elsősorban megköveteli a sokoldalú, mélyreható vizs-
gálatot. Ez az esztétikai viszony, bár függ a társadalom gaz-
daság-történeti berendezkedésétől, mégsem határozódik meg
általálag közvetlenül, hanem olyan alapvető törvénye és sajá-
tossága az emberi tevékenységnek, amely a legkülönbözőbb
viszonyokon és áttételeken keresztül jut kifejezésre. Az
esztétikai viszony, mivel alkotó tevékenység szintézise, ál-
landóan formálódik, változik, melyen belül meghatározó je-
lentőséggel bír a munka és a tudatosság, a tudás színvonala.

A valóság vizsgálatánál abból kell kiindulni, hogy az álta-
lános egyetemes összefüggésből külön is kiemelhető az igaz
és szép kölcsönös viszonya. Közismert, hogy az igaz, a
szép és a jó fogalmának sok köze van a modern tudományosság-
hoz, sőt az intellektuális erkölcs és magatartás egyenest
tudományos ismeretekre és tudományos meggyőződésre alapul.
Ha elfogadjuk, hogy a társadalomtudományok a társadalmi és
történelmi fejlődés aktív törvényeit tárják fel, akkor az

embernek a valósághoz való esztétikai viszonyát, tehát izlését is tudományosan indokolhatjuk. Természetesen nem egy normatív, hanem tudásunknak és körülményeinknek megfelelő viszonyban.

A tudomány és esztétikum kapcsolata, a tudás és izlés viszonya mindig foglalkoztatta az emberiséget. A görög természetfilozófusokat éppen úgy, mint a középkor vagy az újkor nagy gondolkodóit.

A szépség a részek helyes összhangja egymással és az egészszel, - így szólt az egyik ókori meghatározás. A részek itt az egyes hangok, az egész pedig a harmonikus hangzás. Tehát a matematikai összefüggés először két független részt valami egésszé összeilleszthet és ezáltal szépet hozhat létre.

Ez a felfedezés volt az, amely a püthagorasz tanban végrehajtotta az egészen új gondolkodási formákhoz vezető áttörést.

A matematikai struktúrát, nevezetesen a racionális számviszonyt, mint a harmónia forrását fogták fel és ez egyike volt az emberiség történetében egyáltalán végrehajtott legnagyobb horderejű felfedezéseknek. Két hur harmonikus összecsendülése szép hangzást eredményez. Az emberi fül a rezgések révén keletkező nyugtalanság következtében zavarónak érzi a disszónanciát, viszont a harmónia nyugalalmát, a konszónanciát szépnek érzi. A matematikai összefüggés illy módon a szép

forrása is volt. A szépség tehát összefügg az "Egy" és a "Sok" ősrégi problémájával, amely - annakidején szoros kapcsolatban a "Lét" és a "Keletkezés" problémájával, - a korai görög filozófia középpontjában állott.

A jelenségek tarka sokféleségének megértéséhez többek között azáltal lehet eljutni, hogy olyan egységes összefüggéseket ismerünk fel ebben a sokféleségben, melyek pl. a matematika nyelvén kifejezhetők. Ezzel egyuttal szoros összefüggés jön létre az érthető és a szép között. Mert, ha a szépet úgy ismerjük el, mint a részek egyezését egymással és az egészszel, másfelől pedig, ha a megértés ezen formális összefüggés révén mélyebb lesz, úgy a szép élménye csaknem azonos lesz a megértett, vagy legalább is sejtett összefüggés élményével. Kepler mondja: "geometria est archetypus pulchritudinis mundi". Ezt általánosítva alighanem így fordíthatjuk le: "A matematika a Világ szépségének mintaképe".

Keplernek a bolygópályák igen gondos megfigyeléseinek eredményeként sikerül új matematikai formákat felfedeznie és a híres három Kepler-féle törvényt megfogalmaznia. Keplert ezeknél a felfedezéseknél az összefüggések szépsége is vezette, ez már abból is kitűnik, hogy a bolygók napköri keringését egy hur rezgéseivel hasonlította és a különböző bolygópályák harmonikus összhangjáról, a szférák harmoniájáról beszélt és, hogy végül a Világharmóniáról szóló műve befejezésében ebben az örömköltésben tör ki: neked mondom köszönetet, Teremtőnk, azért, hogy Művedben, a szépséget

látnom engeded. Keplert lelke legmélyén meghatotta az, hogy itt egy olyan egészen centrális összefüggésbe ütközött, melyet nem emberek gondoltak ki, és hogy ő volt az első, akinek eme legnagyobb szépségű összefüggés felismerése megadatott.

Természetesen az ókorban két olyan meghatározása volt a szépségnek, melyek bizonyos ellentétben álltak egymással. A két meghatározás közötti ellentét később, különösen a reneszánsz idején játszott nagy szerepet. Az egyik meghatározás úgy jellemzi a szépséget, mint a részek helyes összhangját egymással és az egésszel. A másik meghatározás, a részekre való minden utalás nélkül, úgy jellemezte a szépséget, mint az "Egy" örök fényességének átvilágítását a materiális jelenségen. A szép jelentőségét az igaz felderítése szempontjából mindenkor elismerték és hangsúlyozták. A latin irányelv: "Simplex sigillum veri" - "Az egyszerű az igaz bélyege" nagy betűkkel van felírva a göttingai egyetem fizikai előadótermében, intelemként azok számára, akik ujat akarnak felfedezni; és a másik latin irányelv: "pulchritudo splendor veritatis", "A szépség az igazság ragyogása". Ezt sokszor úgy értelmezik, hogy a kutató az igazságot elsősorban erről a ragyogásról ismeri fel. Természetesen ez nem igaz, mert az igazságnak nem kritériuma a szépség. Az viszont igaz, hogy az igaz és szép nem zárja ki egymást, sőt általában együtt jelennek meg.

Azért volt érdemes egy kicsit idézni az egzakt természettudományoknál, mert a művészetekkel való rokonság itt mutatkozik meg a legvilágosabban és itt vehetjük elejét annak a félreértésnek, amely szerint a tudományban, de különösen a természettudományban és a technikában pontos megfigyelésről és racionális, diszkurzív gondolkodásról lenne szó csupán. Bár az igaz, hogy a racionális gondolkodás és a gondos mérés ugy tartozik a természetkutató munkájához, mint a szobrász munkájához a kalapács és a véső, de ezek szerszámok csupán és nem a munka tartalmát képezik.

Tudományos viléglátás és izlés

A probléma mai vizsgálatakor is elsősorban arra kell választani, hogy a tudományok és a technika, valamint az ehhez kapcsolódó tudományos gondolkodás segíti, vagy hátráltatja az ember és esztétikum kapcsolatának fejlődését. Itt a válasz egyértelműleg pozitív lehet az esztétikum javára. A tudományos gondolkodás gyorsan terjed és az elmélet, valamint a technika gyakorlata nyomán maguknak az esztétikumot hordozó jelenségek köre is jócskán kitágul. A technika szülte új világkép gazdagítja, színesíti a meglévő tájat, azt a valóságot, aminekhez az esztétikum is kapcsolódik. A tudományokban találja meg a művészet is azt az új lehetőséget, amelyet felhasználva képes többet megmutatni a világból, mint eddig. Ahogy a kor emberének művelésében ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, ugyanugy ennek másik oldalát is figyelembe kell venni,

vagyis azt, hogy eredményeként változik az esztétikumhoz való viszony is. Azt már tisztáztuk, hogy a széppel is lehet érzelmi és értelmi kapcsolatba kerülni. Az ösztönösség szintjén álló ember kapcsolata a széppel csak érzelmi lehet, ösztönösen tetszik vagy nem tetszik valami. A tudatosság alacsony szintjén álló embernél ami számára nem érthető, az elfogadhatatlan. Mivel kevés a tudományos ismeret, így sok lesz az elfogadhatatlan.

A tudományos világlátás növekedése nem marad hatás nélkül az izlésre, mint konkrét viszonyra sem. A tudományos gondolkodás elsajátítása egyben a valóság objektív látásának az elsajátítása is. Mi következik ebből? Elsősorban az, ahogyan erősödik a tudatban az objektív látásmód, úgy válik egyre nagyobb mérvűvé a szubjektív esztétikai élmények kritikai fogadtatása. Pl. a művész alkotása ugyan a valóságon vesz indítást, de a mű nem vonatkozik a valóságra: "önmagában megáll". A tájkép, vagy az arcmás, amint művekben kifejezést nyertek, értéküket és szépségüket nem attól kapják, vajon hasonlítanak-e a modellül szolgáló valósághoz, hanem, hogy hiven fejezik-e ki azt, amit a művész jellemzőnek látott. Ez pedig attól függ, hogy az alkotó hogyan látja a valóságot. A tudományos igazsághoz szokott gondolkodásban nem fogadhatók el kritika nélkül a valóságról alkotott különböző vélemények.

Ez tehát együtt jár azzal, hogy az emberek egyre inkább válogatva választanak, majd azon az alapon, hogy értelmileg is elfogadható, illetve elfogadhatatlan számukra valami.

A magasan fejlett izlés alapvető feltétele az esztétikai ismeretek elsajátítása, olyan értékrend elsajátítása, melynek birtokában az ember meglátja, megérti, elfogadja és megvalósítja az esztétikai értékeket.

Az esztétikai ismereteknek - mint tudományoknak - az elsajátítása lehetővé teszi, hogy az ember meghatározott esztétikai ideál fényében vizsgálja a természet, a társadalom, a művészetek alkotásait. Az ember csak így képes a valóság tárgyai és jelenségei között esztétikailag úgy válogatni, hogy döntésében ne az esetlegesség nyomasztó tudata legyen jelen, hanem a tudatosságon alapuló szabad választás.

A tudományos világlátással rendelkező emberre nyugodtabban rá lehet bízni, hogy eldöntse; mit szeret és mit nem, mit fogad el és mit vet el. Pl. a művészetek közötti tájékozódáshoz, a művészetekkel való közvetlen kapcsolathoz vezető út tehát nem ellentéte a tudományos ismeretek növeléséért folyó küzdelemnek. Ezért napjainkban a művészetekkel kapcsolatban a műveltségen belüli nem abszolút csökkenésről kell beszélni, hanem csak arányeltolódásról. Az eddigi konkrét műismeret mellett nagyobb szerepet kell kapni a művészetelméleti ismereteknek, az esztétikának, mint a tudománynak.

Ezért a tudományos világlátás, igény a világ tudományos ismeretére, egyben a szép megismerésének és befogadásának is feltétele. Az esztétika, a művészetelmélet, stb., mint tudomány, megkönnyíti az eligazodást az esztétikum világában is. A tudományos ismeretek lehetővé teszik az önálló ítéletalkotást. Ennek jelentősége különösen nagy, ha a saját korunk valóságának vállalásáról van szó. A tudás birtokában már képes az ember az esztétikai élmények egymáshoz és az élet valóságos tényeihez való viszonyítására. A tudásra szert tett ember már meghatározott értékítéletek alapján dönt, fogad el, vagy vet el valamit. A tudományos világszemlélet talaján álló ember viszonya természetesen megváltozik a művészethez is, de ez a változás pozitív, mert a tudományos ismeretekre szert tett embernél megszűnik a művészetekkel szembeni előítélet, megszűnik a művészetek misztifikálása. A tudományos tartalomra szert tett gondolkodásban megszűnik az idegenkedés, a fenntartás azzal szemben, ami tudatos, ami nem felszínes, ami a lényegre tör. A tudományos gondolat számára az irracionálisizmus köde szertefoszlik. Pl. a tudomány és művészetek mai "versenyében" a művészet a maga egyenrangúságát a tudományos világnézet révén biztosíthatja. A művészeti ismeretek korszerűségének, a tudományos-technikai ismeretekkel való sikeres "versenyének" is a legfőbb biztosítója: a művészi ismeretek elméleti igényü elmélyítése.

Éppen ebben van a gyökere annak, hogy a tudományos látásmód elsajátítása változást okoz az esztétikai viszonyban is. Ez a viszonyváltozás természetesen nem jelent valamiféle negatív eredményt, hanem csak arra kell, hogy figyelmeztessen, hogy

ennek a tendenciának jegyében fogalmazhatjuk meg elvárásainkat a tömegek izlés formálásában. Alapvető, amit a tudományos látásmód kialakulásának jelenlegi folyamatában el kell fogadni: ahogyan telítődik egyre inkább tudományos tartalommal az emberek gondolkodása, úgy differencialódik a nagyközönség az esztétikai értékű alkotásoknak megítélésében, befogadásában. A művészetek befogadásában is - az általános esztétikai kulturán túl - végbemegy ez a változás.

Néhány probléma

Az izlés, tudás az ember életében a világ megváltoztatását, a tiszta emberség alapjainak lerakását végzik együtt; csak a lényegyet elkerülő szűkebb perspektívából adódik, ha az ellentmondásokat abszolút értékre emelve, kilátástalannak, embertelennek ítélnék meg ezt a kölcsönös viszonyt. Ezért a szükségleteknek megfelelően a tudományosan gondolkodó emberek tömegét kell bátran kinevelni.

A köznapi emberről sokáig azt tartották, hogy annak nem is kell értenie, ami körülötte van, ismeretük nélkül is élhet velük. "Az őserdő lakója holnap gázzal főzhet, villannyal világíthat és szépformájú autón járhat, mert ezek "vannak", tehát rendelkezésére állnak. Rejtélyük nem kell, hogy izgassa őt". Így fogalmazták meg a tudomány és dolgozó ember kapcsolatát néhány évtizeddel ezelőtt.

Igy alakult ki korunk és fejlődésünk egyik sajátos velejárója, hogy az emberek többsége csak élvezi a tudományok gyümölcsét, de maga azt nem érti. Ez annak eredményeként jelenik meg így, hogy a dolgozó emberek nagy többsége történelmi örökségként hozta magával a tudományos ismeretekben való alacsony szintű jártasságot. Ezért csak sejtik, találgatják, mi az ami körülöttük történik, hol itt, hol ott találkoznak valami új, számukra elfogadható jelenséggel, amit nem értenek. Ezért a világ nem érthetőbb lesz számukra, hanem csak jobb, "emberibb", elfogadhatóbb. Történelmileg, a gyakorlatban igazolódott, hogy az emberek élhetnek a dolgokkal és a tudomány vívmányaival anélkül, hogy ismernék azok tudományos mibenlétét. A gazdaság és a technika, a jog és a politika, az állami élet ajándékai az ölnkbe hullanak. Csak meg kell születnie és ezeknek már részese is lett. Mi azonban ebbe nem nyugodhatunk bele. A tudatosság alacsony fokán álló ember valóságglátása lényegében a teljes szubjektivitás jegyében alakul ki. Az ilyen valóságglátás nem terjed túl a szűken vett mindennapi praktikumon. A valóságot ilyen módon szemlélő ember nem azt kérdezi "milyen a világ?", hanem csak az érdekli, hogyan érheti el a napi célkitűzés megvalósítását. A világot tehát úgy "fedezi fel", ahogy itt és most szüksége van rá. A valóság ilyen ismerete azt jelenti pl. a munkásoknál, hogy a gépet csak úgy ismerik, hogy mit kell tenni vele a kívánt termék kívánt mennyiségében és minőségben való előállításához. Azt már nem foglalja magában, hogy a gép miként állítja elő a terméket és az sem, miként lehetne esztétikailag szebbet alkotni. Az ilyen valóságglátás egyet jelent a

földhözköttöttséggel, nem biztosítja az ember szabadságát.

Míg az érzéki mindennapi tapasztalat a világhoz alkalmazkodó rabszolgává teszi az embert, addig a tudomány szuverén urrá emeli, aki a tudományok segítségével összefüggésében láthatja a dolgokat, nem egyszerűen úgy, ahogyan vannak, hanem ahogyan lenniük kellene. Ezért az ész tudományos látásmódja az embert a dolgok mindenértelmű - esztétikai is - átalakítására serkenti - ez az ismeret a cselekvés hatalmas rugója és segítője.

A tudomány, az ezen alapuló tudás egy végtelen expanzív erő. Mihelyt ez a tudás első gyermeklépteit próbálgatja, már megmozdítja birtokosa kezét és alakítani kezd, mert ennek birtokában az ember nem éri be azzal, hogy tudásba "felvegye" az egész világot: ő ezt a belső hatalmas erőt, a tudást a külső világra való ráhatásnál alkalmazza: ráönti a gondolatot a fára, a köre, az ércre, társadalomra, mindenre, ami körülötte van és ennek az eredménye: a fejlett társadalom, a fejlett gazdaság, a művészet, a technika, általában a kultúra, stb. - a fejlett ember.

Az izlés és tudás kapcsolatánál természetesen nem szabad végletekbe fordulva ítélkezni. Az izlés fejlődése szervesen összefügg ugyan a tudati szférákkal, összefügg a tudomány-nyal, a tudományos tartalom felépülő tudással és nem szükhethető le csupán a művészetekkel való kapcsolatra, de nem fogható fel csupán tudásfejlesztésként. Ha abból indulunk ki, hogy az izlés kapcsolatban van valamennyi társadalmi tevékenységgel - ugyanugy, mint a tudás is - akkor valamennyi

társadalmi tevékenység formálja is azt.

Amikor most különös hangsulyt adunk a tudatosságnak, ebben benne van egy meghatározott ideológiai állásfoglalás is. Valamennyi szocializmust megelőző osztálytársadalom megelégedhetett a köznapitudathoz kapcsolódó spontaneitással, megelégedett azzal, hogy a tömegek a dolgokkal a látszat, a jelenség szintjén kerüljenek kapcsolatba. A polgári izlésnek most nincs szüksége arra, hogy az a lényeghez kapcsolódjon. Az izlés tudatossággal való párosítása egyben ideológiai semlegességének a tagadása is.

Ennek hangsúlyozása természetesen nem ok semmiféle egyoldalúságra, amivel igen gyakran találkozunk napjainkban. Különösen fellelhető a közművelődés gyakorlatában, amikor igen gyakran az értelmet tulhangsúlyozva, a racionalitásra hivatkozva különböző tulzó elképzelések születnek meg. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy a harmonikusan fejlett ember kialakításához, kialakulásához nélkülözhetetlenek a művészetek, sőt az ember történelmi fejlődésével ez nem csökken, hanem növekszik. Az izlésnevelés egyik talán a leginkább téves koncepciója abban foglalható össze, hogy az izlésnevelés, nem más, mint tanítás, felvilágosítás. Konkrétan meg kell magyarázni az embereknek, mi a szép, és akkor tudni fogják. Ez a fajta megközelítése a probléma megoldásának éppúgy lehetetlen, mint a vallás agitációval való megszüntetése. Ahogyan a vallás elleni harcnál is a gyökerek felszámolása vezethet csak végleges sikerhez, ugyanúgy az izlésnevelésnek

is megvannak a maga feltételei a felvilágosításon túl, sőt azt megelőzve. Az izlésfejlesztés eszközei között szerepelni kell a társadalmi élet minden jelenségeinek, elsősorban a munkának, életkulturának, az emberi kapcsolatoknak, stb.

Elterjedt vélemény, hogy az esztétikai tartalmakat megismerhetik akár olvasáson, vagy beszéden keresztül, amely pl. a szép-ről szól, mint egy szemináriumon, vagy előadáson keresztül. Ez tévedés. Mert az igazán szép igénye, "emberiessége" csak a kifinomult érzelmeken keresztül tárul fel. Kifinomult érzelmek és a valódi esztétikai érzék azonban csak az esztétikummal való sokirányú gyakorlati találkozáson keresztül jöhet létre, amelyek régtől fogva formálják, képezik és finomítják már az embert. Ezen belül a műélvezet gyakorlata alkalmas arra, hogy a művészet emberi értékeit hatékonyra tegye.

Ezért a művészi izlés kifejlesztéséhez általában a tudás emelése mellett az értékes művek figyelmes, elmélyedő ismerete, s bizonyos foku tudatos erőfeszítés szükséges. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert az általános szóhasználat különbséget tesz könnyű és nehéz művek közt, s ez azt a téves felfogást sugallja, hogy az értékes művek nem közérthetőek, csak a kevés-számu beavatott számára készülnek.

A jelentkező szemléleti probléma megoldásánál nem indulhatunk ki másból, mint a gyakorlatban már igazolt igazságból.

Közismert, hogy ha a látást, hallást, tapintást és az érzékszerveknek azt a kifinomodását, amely a természet meghódítása és az anyag birtokbavétele folyamán történelmileg alakult ki, nem gyakoroljuk minden összefüggésében születéstől egészen a felnőtt korig, akkor ennek eredményeként unott, apatikus automatát, egy olyan lényt kapunk, amely nem igen szolgál rá az ember nevére. Az ember nem léphet vissza az emberré válásának egy alacsonyabb fokára, még akkor sem, ha néha "szeretne". Természetesen az ember nem is akar visszalépni, hiszen attól ember, hogy mindig emberebb ember akar lenni. Most ebben a folyamatban olyan lépések váltak szükségessé és lehetségessé, ami a tudat magasabb szintjéhez kötődik. Ezt kell megtenni.

Nekünk olyan sokoldalú és fejlett izlésre van szükségünk, amely - a művészetekkel együtt - az olvasót és a nézőt is segíti abban, hogy behatoljon a társadalmi élet mélyen gyökerező folyamataiba, hogy öröme teljék a nagy felfedezésekben és tettekben, és ebben az örömben egyesüljön az emberekkel a nagy cél megvalósítása, a szocializmus építése érdekében. Azért van ilyen izlésre szükségünk, hogy a művészet a jövőben az alkotó munkával együtt egyik legbefolyásosabb szószólója legyen a társadalom és a személyiség közötti kapcsolatoknak.

IZLÉS ÉS MAGATARTÁS

Az izlés körüli vita kiéleződése

Azt az igazságnak tűnő megállapítást, hogy az izlésről nem lehet vitatkozni, megcáfolja az a vitá, amely az izlés körül nemcsak az utóbbi időben, de már jónéhány évszázada folyik. A teljesség kedvéért hozzá kell tenni, hogy a cáfolat mellett a régóta folyó polémia ugyanakkor a megállapítás igaz voltát is bizonyítja. Hogyan lehet egy megállapítás igaz és ugyanakkor hamis is? Ugy, hogy a megállapítás olyan ismeretre vonatkozik, amelynek a tartalma igen tág vagy még bizonytalan, s az ellentmondó megállapítások az ismeret tárgyának más oldalaira vagy más kapcsolataira vonatkoznak.

Az izlésről nem lehet vitatkozni pl. abban az esetben, ha az izlés teljesen szubjektív valami, ha az egyéni-egyedi tetszést vagy kellést fejezi ki, és az érzelmek többé-kevésbé homályosnak tűnő területéhez tartozik. Ehhez mindjárt hozzá tehetjük, hogy az izlésnek van ilyen tartománya, s ha csak ezt a tartományt állítjuk középpontba - természetesen csak gondolatban -, akkor ahhoz a következtetéshez jutunk, hogy ahány ember, annyi izlés, annak az analógiájára, hogy ahány ház, annyi szokás.

Ugyanakkor az izlésről lehet vitatkozni, mint ahogyan vitatkoztak és vitatkozunk is, ha az izlést nem szűkítjük az egyéni

szubjektivitásra, - mint ahogyan nem is lehet reá leszűkíteni - hanem vizsgálódásunkat kiterjesztjük annak eredetére, közösségi együttélésben betöltött szerepére, az izlésben jelentkező teljes tartalomra stb.

Természetesen a két esetben az igazság két különböző szintjéről, helyesebben és pontosabban fogalmazva, az igazság történelmileg két különböző fejlettségi fokáról beszélhetünk.

Miről van itt szó? A meglehetősen összetett problematikából emeljünk ki talán egy - ebben a témakörben nagyon fontos - kérdést. A kérdés így hangzik: Mi az ember és mi a társadalom? Bár első hallásra úgy tűnik, hogy a kérdés távol áll az izlés mibenlététől, hamarosan rá kell jönnünk azonban, hogy a kapcsolat köztük igen szoros, s ez a kérdés másképpen megfogalmazásából azonnal ki is tűnik. Ugyanis így is meg lehet fogalmazni, s ezt az utóbbi idők vitájában sokan már így is fogalmazták: mi az izlés és világnézet kapcsolata? Mi maradjunk meg azonban az első kérdésfeltevésnél.

Ha az embert egyedi-egyéni lénynek tekintjük, a társadalmat pedig az egyének valamilyen szövetségének, amely szövetséget fel lehet bontani és újra meg lehet kötni, akkor az izlés, amely szintén "emberi", embernek a sajátja, szintén egyedi-egyéni lesz. Az emberek törekedhetnek arra, hogy izlésüket összeegyeztessék, de az alapvető mégis az lesz benne, ami megkülönbözteti egymástól. Nem nehéz felismerni ebben a nézetben a polgári ember- és társadalomfelfogást, vagyis az igazság polgári szintjét.

Igazság ez, mert már felismeri az izlés emberi voltát, az izlés sokféleségét, a sokféle izlés létjogosultságát, az egyén jogát, hogy másoktól eltérő izlése lehessen. Ez a felfogás a polgári társadalommal párhuzamosan alakul ki és szerves része annak az általános harcnak, amit a polgárság vív a feudális önkény és az azt kiszolgáló egyházi ideológia ellen.

Hermann István "Izlés és jelleg" c. tanulmányában szemléletesen mutatja be az izlés problematikussá válását a reneszánszban. Hermann elvtárs az esztétikai izléssel kapcsolatban teszi a megállapítást, amely szerint "amennyiben hasadás van a világkép egésze és a művészet között, akkor válik maga az izlés konkrét kérdéssé." /Izlés és kultúra. Kossuth. 1974. 147-148. old./ A világkép és művészet között a reneszánszban valóban hasadás jön létre, de a polgári fejlődésben ennél többről is szó van, éspedig arról, hogy állandó ellentét alakul ki az egyéni és a közösségi élet különböző területei között. A különböző ellentétek állandóan megoldódnak és ujratermelődnek anélkül, hogy hosszabb időre egyensúly teremtené az ellentétek között. Tulzás lenne azt állítani, hogy a középkorban vagy az ókorban az izlés, vagy a világnézet és az izlés egységes volt. Ott is megtalálhatjuk a különböző változatokat. Csak azt állíthatjuk, hogy egységesebb volt, s ez az egységesebb állapot az egyszerű ujratermelés alapján alakult ki.

A polgári termelés kifejlett formájának a bővített ujratermelés a jellemzője. A bővített ujratermelés nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is más állapotokat hoz létre a korábbiaknál. A bővi-

tett ujratermelésnek emellett más a bázisa és más a szükséglete, mint az egyszerű ujratermelésnek. A bővített ujratermelésnek a bázisa az ipar, a szükséglete - és egyben ösztönzője - pedig a bővülő piac. A polgári izlés így más bázison alakul ki, egy olyan bázison, amely állandóan differenciálja a tudattal rendelkező emberek életkörülményeit, de a tudati tényezőket is. Részben ennek a következménye, hogy a bővített ujratermelés által megkövetelt és kitermelt gyorsabb izlésváltozáshoz képest az ókor vagy középkor izlésvilága tartósabbnak és egységesebbnek látszik. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy csak a polgárihoz képest egységesebb és tartósabb, mert önmagában az ókor vagy középkor izlésében is megtaláljuk a változatokat és a változást is minden olyan alkalommal, amikor az ókori vagy középkori társadalom valamilyen válságállapotot volt kénytelen megoldani.

A kialakuló polgári viszonyok az egyénnek és az izlésének is nagyobb mozgásteret biztosítanak. Az izlés sokféleségének az ad létalapot, hogy a polgári fejlődés a polgári tevékenység sokféle formáját hozza létre. A polgári izlés sokféleségében is megtalálható azonban az egység. Bármilyen polgári magatartást, gondolkodást, érzelmvilágot vizsgálunk is, ugyanazzal a két előfeltevéssel találkozunk mindegyikben, amelyet Marx a "Gazdasági-Filozófiai Kéziratok"-ban a polgári gazdasági szemléletet jellemezve említ meg. Ezek: a magántulajdon és a csere. A polgári érzelm- és gondolatvilág is ezen a két alappilléren nyugszik és ezeket sugalmazza megkérdőjelezetlen előfeltevésként.

Mivel nem feladatunk itt részletesen elemezni a polgári izlés anyagi-gazdasági gyökereit, sem a polgári izlés sokféleségét, leegyszerűsítve és vázlatosan csak arra utalunk, hogy miképpen van kapcsolatban az izlés egyéni voltáról szóló polgári felfogás a gazdasági gondolkodás említett két előfeltevésével. Az izlés sajátos, egyéni, mert az *enyém*, az én tulajdonom. Ha van közizlés is, az nem lehet más, mint az egyéni izlések valamilyen átlaga. De ez az átlag hogyan jön létre? Valahogy úgy, mint ahogyan a piacon a csere során kialakul az áruk értéke körül ingadozó ár. Ahogyan az áruk is különböznek azonban egymástól használati értékük szerint, az izlésnek is különböznie kell a másik egyén izlésétől. Azonos használati értékű termékek cseréjének ugyanis nincs értelme, helyesebben: nem vezet nyereséghez. Mi alakítja az átlagost, az árat? A piac spontán mozgása! Mi alakítja az izlést? Egy ellenőrizhetetlen - valószínűsággal spontán - erő, amely a polgárság számára valóban mindig is ellenőrizhetetlen marad. Nem azért ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen, mert ismeretelméletileg megragadhatatlan, hanem mert a polgárságnak nincs szüksége a felette való uralomra. A magántulajdonon alapuló bővített ujratermelés ugyanis spontán módon mindig reprodukálja a polgári viszonyok lényegét, még ha változásokat is idéz elő a polgári tartalmon.

Miben áll tehát a polgári izlésfelfogás igazsága? Röviden fogalmazva abban, hogy - a kialakuló polgári viszonyokat kifejezve - az izlés sokféleségének ad lehetőséget s az egyéni szubjektivitás sokszínűségét fedezi fel és igazolja. Az izlés

sokfélesége és sokszínűsége az izlés gazdagságának látszik. Valójában azonban nem gazdagság, hanem a spontán erők vak játékának ellenőrizhetetlen következménye, amely a kifinomult izlés magas szintjétől az un. izléstelenségig az izlés minden változatát létrehozza.

És miben áll a másik igazság? Abban, hogy megragadja az ember társadalmi lény voltát, s hogy a társadalmat, mint az emberi viszonyok összességét fogja fel. Az izlést társadalmi eredetűnek és történetileg fejlődőnek ismeri fel, olyannak, amely része az emberi társadalom általános előrehaladásának. Ez az igazság a proletáriátus történelmi szerepét feltáró marxizmus produktuma és az izlés mélyebb lényegének megragadása. Ebben a megközelítésben már lehet vitatkozni az izlésről, mert olyan támpontok birtokába jutunk, amelyek túl vannak az egyéni szubjektivitáson, keletkezésében és forrásában teszik lehetővé az izlés alakulásának nyomkövetését.

Természetesen azzal, hogy a marxizmus feltárja az izlés természetének mélyebb lényegét, még nem tekinthetjük megoldottnak a teljes problematikát. Csak úgy tekinthetjük, mint amelynek megválaszolásához egy helyes kiindulópontoz jutottunk, ahonnan felgöngyölíthetjük az egész kérdés-komplexumot. És a megválaszolásal még mindig nincs vége a feladatnak, mert az izlésről megszerzett tudásunk csak a kezdet ahhoz, hogy ezen a területen is alkotóan folytassuk társadalomformáló tevékenységünket.

és ezzel már el is jutottunk ahhoz a forráshoz, amelyből az utóbbi időben kiéleződő izlésről folyó vita táplálkozik. A marxista irodalomban általánosan elfogadott és hangoztatott az a tétel, hogy a polgári és marxista eszmék között antagónista ellentét van, s hogy az ideológia frontján nincs békés együttélés. Kevésbé hangsúlyozottan ez az álláspont az izléssel kapcsolatban is elhangzik. Ugy tűnik, hogy az izlés frontján meglévő ellentét - legalábbis nemzetközileg - még nem éleződött ki. Kiéleződőben van azonban a szocialista országokon belül. Ez utóbbi természetesen nem független a nemzetközi sikon folyó osztályharctól, de a nemzetközi sik jelentősebb problémái azon a területen az izlés ellentéteit háttérbe sorítják. Amiért a szocialista országokon belül az izlés problémája egyre inkább előtérbe kerül, azzal magyarázható, hogy a társadalmi együttélés legfontosabb kérdéseiben az erőviszonyok véglegesen a szocializmus javára változtak meg, s mostmár sürgetőbben jelentkezik az a követelmény, hogy az egyéni és közösségi élet sokadrangubb területeit is felzárkóztassuk az élenjáró területekhez, mert az utóbbiak fejlődése ellenkező esetben akadályokba ütközik. Ezzel korántsem állítom, hogy az élenjáró területek, pl. politika és gazdaság minden oldala egyenlő szinten állana.

Nem egyszerűen arról van szó, hogy a tudat lemarad a léttől, vagy az érzelmi szint lemarad a tudat logikai szintjétől, ami természetesen csak általánosan igaz. Sokkal inkább az a feladat áll előttünk, hogy az izlés alakulásának korábbi spontán folyamatát tudatos folyamattá változtassuk, hogy az egyén és társa-

dalomformálásnak ez a területe is az új társadalom felépítésének irányított területévé váljon. Mindaddig, amíg ez nem valósul meg, a polgárságnak ezen a területen komoly bázisa marad, amelyre az általános ideológiai osztályharcban támaszkodni tud és támaszkodik is. Harc folyik az izlésért, az izlés formálásaért és itt a polgárságnak még nagy előnye van nemcsak azért, mert a hagyományokra támaszkodhat, hanem azért is, mert a spontaneitás is még hosszú ideig az ő oldalán áll.

Magától adódik, hogy a polgári izléselméleteknek az izlés ellenőrizhetetlenségére, megragadhatatlanságára kell hivatkoznunk, s ebben előszeretettel hangoztatják az egyéni izlés sokféleségét. Ha netalán mégis találunk valami közöset az egyéni izlésekben, azt örök emberinek, változtathatatlanak tüntetik fel. Ezen az alapon sugalmazzák a vagyonszerzést, a másik kiállításán keresztül egyéni érvényesülést, a különféle elitizmust, a fogyasztás kultuszát stb.

Az izlés helye és szerepe a magatartásban

Ha az izlés egyénnél történő kialakulását vizsgáljuk, részben helyet kell adnunk Mesterházi Lajos megállapításának, hogy ugyanis az izlés változása a tudatvilágunk változásától függ. Majd így folytatja: "Ezek a tudati élmények azonban, mire izlésről beszélhetünk, már mélyen elrejtőznek az érzelmi élet szerves egészében, csak utóbb tudjuk előbányászni őket, közvetlenül csak a kész, kialakult diszpozíció jelentkezik: a tetszés vagy nemtetszés." /uo. 92. old./ Ez utóbbi megállapítással,

amelyet valamilyen változatban majdcsak minden izlésről irt tanulmányban megtalálhatunk, már kevésbé lehet egyetérteni.

Az izlés valóban részben tudatvilágunk kialakulásával alakul ki és tudatvilágunk változásával változik. A tudatvilágunk a külső környezetről, önmagunkról, önmagunk és környezetünk kölcsönös kapcsolatáról való tudatunk. Minden tudatot, ismeretet saját tapasztalásunkból, mások elbeszéléseiből, leírásaiból, alkotásaiból szerzünk meg. A felhalmozódó ismeretek bennünk egy nem ellentmondásmentes egységet alkotnak, amely elősegíti, hogy a környezetünkkel való kapcsolatunkban a magatartás úgy alakuljon, hogy fennmaradásunkat biztosítsa. Bár a megfogalmazás itt egyénre érthetően történt, valójában az egyén tudatának alakulása sohasem önmagában megy végbe, hanem más egyénnel való kapcsolatában, úgy hogy mindig a közös jelentőségűt és közös érvényűt is magába foglalja, sőt éppen az a meghatározó. A közös jelentőségün differenciálódik azután az egyéni jelentőségű. Általánosan megfogalmazva ezt úgy mondhatnánk - Marx szavaival -, hogy az egyénben a nembeli képességek egyedi formában jelennek meg. Az, hogy az egyes egyén emberi érzelem és emberi logikum formájában fogja fel a környezetét, nem annyira egyéni, mint inkább nembeli, vagyis közös képesség. Amit felfog, ami a tudatában megjelenik, az lehet eltérő, s ahogy felfogja azokat, abban is lehet eltérés. Maga a felfogás módja, - amit általában emberinek nevezünk - az azonos. Ha tehát az egyén izléséről beszélünk, sohasem hagyhatjuk figyelmen kívül annak társadalmi voltát.

Hogyan válik a tudatvilágunk izléssé? Tudatunk nemcsak megragadja a világot, hanem újra is teremti, átformálja azt, annak megfelelően, hogy a külvilág gyakorlati elsajátítása is lehetővé váljon. A tudat a gyakorlati cselekvés számára célképzeteket produkál. A célképzetben a világ már nem azonos azzal a világgal, amelyről tudatunk kialakult, hanem gondolatban megváltoztatott világ, olyan világ, amilyenné az objektív létező világ válni fog, vagy amilyenné változtatni akarom.

A világ megváltoztatását nagyon általános értelemben kell itt kezelni. Napjainkban rendszerint a társadalom progresszív megváltoztatását szoktuk alatta érteni. De a világ megváltoztatásához tartozik az olyan egyszerű és profán cselekvés is, hogy a vadon nőtt szedret leszedem és megeszem. Ez utóbbi változtatás kétségtelenül rendkívüli csekély az előbbihez képest, de mégis változtatás és célképzeten alapul.

A célképzetem, méginkább pedig a célképzeteim, a világhoz való viszonyomat is tartalmazza, azt, amilyenné a világot változtatni akarom, vagy változtatnom kell. Ha a célképzet alapján végzett cselekvés valóságosan vagy vélt formában ismételten eredményes, a cselekvés képességgé, a célképzet hasonló szituációban történő újbóli kialakítása pedig automatikussá válik. Ezt és így fogom csinálni, mert már bebizonyosodott, hogy ez vezet eredményre, ezzel a cselekvési formával tudom a külvilágot magam-száma-va-ló-vá tenni. Ugyanez vonatkozik a bonyolultabb cselekvésre is, s ha az egyszerű cselekvés célképzetét az élet-

céllal és életideállal helyettesítjük be, a világ megváltoztatását pedig a világ életideálnak megfelelő átalakításával, akkor az izléselemektől közelebb jutunk az izléshez magához. Az ismétlődő cselekvések ugyanis új rendet adnak környezetünknek. A környezetet - természetesen részleteiben - új formába öntik. Az eredményes cselekvések formája és irányultsága, a környezet olyan rendje, amely cselekvésem célképzeteihez pozitívan járulnak vagy járulhatnak hozzá - ezek válnak tudati tevékenységem automatikus elemeivé. Elsősorban ez fogja magatartásomat meghatározni, ehhez hasonlítok minden újabb jelenséget, ebből indulok ki minden újabb jelenség megértésében, vagyis ez szolgál izlésem alapjául.

Az izlés nemcsak az érzelemben, hanem az ember élettevékenységének egészében kialakul: érzelmi, gondolati és gyakorlati tevékenységében. Itt mindjárt meg is jegyezném, hogy a három közül a gyakorlati szférának jut az elsődleges szerep. A gyakorlatot itt szintén tág, ismeretelméleti értelemben kell felfognunk, tehát mint érzéki átalakító tevékenységet. Ez a forrása érzelmi és logikai elsajátításunknak egyaránt és ide is tér vissza.

Az élettevékenység formálja az izlést, és az izlés az élettevékenység egyik szabályozója. Nem az egyedüli, hanem az egyik szabályozója, s nem is mindenkor, hanem csak olyan esetekben, amikor az élettevékenység irányultságát és formáját azonosítom vagy azonosítani tudom saját belső indítékaimmal. Cselekedhetek az izlésem ellen is, ilyenkor azonban valamilyen külső

kényszer vagy szükség készíten cselekvésre. A külső kényszer vagy szükség lehet más egyénre irányuló erőszaka, de lehet szokatlan, ismeretlen szituáció is, amelyben azonban cselekednem kell anélkül, hogy az adott szituáció több-kevesebb részletét elsajátítottam volna.

Az élettevékenységre és a gyakorlatra való hivatkozást két vonatkozásban tartom itt fontosnak. Először azért, mert önmagában a tudattevékenység és a tudattartalom az izlésnek csak az egyik eleme, mint ahogyan az ember gondolkodó lény is. De az ember tárgyi lény is. Tárgyi-érzéki módon is elsajátítja és alakítja a világot. A tudati tevékenységét a tárgyi tevékenység szükségletei határozzák meg. S ebből az izlés szintjére és érvényesülési területére is következtetést vonhatunk le. Izlés ott és olyan tevékenységi területen alakul ki, ahová az egyén élettevékenysége irányul, és olyan szinten, amilyen szinten az adott egyén a tevékenységi területet elsajátította, esetleg készséget szerzett az adott tevékenységi terület, tevékenységi mód továbbfejlesztésére. Itt csak közbevetőleg jegyzem meg azt a fontos tény, hogy a valamilyen tevékenységi területen kifejlődött izléselemeket az egyén átvihet más, korábban általa nem ismert tevékenységi terület produktumára, illetve annak megítélésére, de ez sohasem lesz teljes és általános érvényű. Csak az említettek alapján kapunk eligazító választ arra, hogy egy magas szintű esztétikai izléssel rendelkező művész miért lehet öltözködésében stb. hanyag, vagy pedig, hogy

egy szakmáját művészi tökélytel folytató szakmunkás miért nem tud ítéletet mondani egy képzőművészeti alkotásról.

A másik, amiért a gyakorlatra és az élettevékenységre hivatkozunk az, hogy az élettevékenységet nemcsak az érzélem irányítja, hanem a logikai elméleti tudatszint is. A logikai elsajátítás és tisztázás nélkül nincs hosszabb tartamu határozott cselekvési folyamat.

Itt térnék vissza ahhoz a fenntartáshoz, amelyet Mesterházi elvtárs megállapításával szemben tettem, de ugyanezt mondhatnám Szerdahelyi István meghatározására is, aki az izlést - csak leegyszerűsítve s az idevonatkozó részt említem - érzelmi ítélet alkotására alkalmas emberi képességnek tartja. /U.o. 71.old./ Kivételt a vitában résztvevők között talán Bimbó elvtárs megállapításával tennék, aki a mindennapi tudat szintjéhez sorolja az izlést, s abba már a logikai ismeret egyszerűbb, bár nem kis jelentőségű formái is beletartoznak. Véleményem szerint azonban még ez a bővítés is leszűkíti az izlés szféráját.

Csábít /vagy terel/ bennünket az izlés érzélemre való leszűkítésére, hogy a napi étellel szoktuk leginkább kapcsolatba hozni, vagy pedig a művészettel összefüggésben említjük leggyakrabban, ahol az érzelmeknek ténylegesen nagy szerepük van. Gondoljunk csak azonban az ideológiára vagy akár a tudományra, amely már a magasabb szintű logikumhoz tartozik. Ezeken a területeken is előfordul, hogy valamilyen kifejtett elmélettől ide-

genkedünk vagy kétségbevonjuk anélkül, hogy alapos elemzésébe belementünk volna. Ez nemcsak érzelmi alapon történik, nem egyszerűen a tetszés vagy nemtetszés játszik benne szerepet /bár az is jelen lehet/, hanem mindenekelőtt az, hogy nem sikerült /vagy nem is lehet/ összhangba hoznunk, beillesztenünk eddigi ismereteink rendszerébe, vagy másképpen fogalmazva: nincs összhangban a világról kialakított logikai rendünkkel. Természetesen az elméleti tudatban az izlés logikailag már jobban megragadhatóan jelentkezik, pl. mint az igazsághoz való ragaszkodás, a tények kötelező figyelembevételé, vagy egyszerűen a logikai tisztaság, esetleg érthetőség stb.

Azzal a bővitéssel, hogy az izlés az elméleti tudatban is jelen van, közelebb jutunk az izlés lényegéhez, hogy ugyanis olyan tudattartalmakról és készségekről van szó az izlés esetében, amelyek az ismétlődő cselekvések során az egyén szellemi arculatának szerves részévé váltak, s amelyek spontán kiindulópontul és alapul szolgálnak az új vagy régi jelenségek megítélésében, új ismeretek szerzésében¹.

Az izlés ilyen megközelítése természetesen a társadalmi ember jelenlegi fejlődési szakaszára érvényes. Nem vitatható, - s az izlést az érzelem szintjére redukáló megállapításokban is tulajdonképpen ez tükröződik -, hogy az emberi tevékenység és gondolkodás korábbi fejlődési szakaszain - ezt közelebbről meghatározva a polgári gondolkodást is magában foglaló időszakig jellemlhetjük - az izlés elsősorban az érzelmesült tudatszinten volt jelen. De már a polgárságnál kezd kiformálódni a logikai

szinten is az izlés, anélkül azonban, hogy a kezdeti kiformálódás befejezéshez jutna. Röviden jellemezve ennek alapjait csak arra utalnék, hogy a polgári gondolkodásban kezd uralkodó helyet elfoglalni a rátió, az ész, amely a felszín helyett a lényegi, empirikusan nem megragadható szintre irányul. A lényeg ellentétben áll a jelenséggel, bár benne nyilvánul meg. Ki kell hámozni a jelenségből a lényeget, s a polgárság meg is kezdi ezt bizonyos területeken, mindenekeelőtt a természetben, amennyiben a polgári fejlődés létrehozza a természettudományok gyors fejlődésének a szükségletét. Ugyanakkor a társadalomra, a társadalomról szóló ismeretekre vonatkozóan ezt már nem tudja megtenni, s ezen a területen a kezdeti, az empiriára támaszkodó első eredményeket a spekulációval pótolja. Így jön létre a Hermann elvtárs által említett izlés és világnézet szembenállása a reneszánsz időszakában, fokozódik az ellentét a felvilágosodás idején, majd a válságig mélyül a múlt század végétől. Ebben a fejlődési vonalban azonban megtalálható az izlés logikumban való kialakulása vagy behatolása is mint melléktermék. Hogy csak a polgári gondolkodás néhány kiemelkedő egyéniségét említsük, Descartesre és Hegelre utalnék.

Descartes, a racionalista gondolkodó, a megismerés módszeréről elmélkedve a gondolati következtetés igaz vagy hamis voltának eldöntésénél az evidenciára, a belátásra hivatkozik. Ebben nem az érzelmi mozzanat az elsődleges, hanem a logikai rendszerezettség és ellentmondásmentesség. Ami ennek ellentmond, azt az ész elveti. Hegel a lényeg megragadását tartja olyannak,

amely megnyugtató az érzést, s mindaddig, míg az ész /nála a szellem/ a felületen és a külsődlegesen mozog, nem teljes és nyugtalan marad. A művészetnél, az esztétikumnál a szellem közvetlen érzékelésnél marad, ahol nem állhat meg, bár elérheti az abszolút alsó fokát. Hasonlóan nem állhat meg a kinyilatkoztatott vallásnál sem. Csak a filozófiában teljes a szellem, a legmagasabb szintű logikumban, a tudományok csúcán. Mindez Hegelnél úgy jelentkezik, hogy közben az izlést maga is az esztétika hatáskörébe utalja, de nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a magasszintű érzékelési szint izléselemeit megtalálhatjuk már nála a filozófiában, vagyis az abszolút szellem csúcán is.

Idézem itt Hegelnek a filozófia jellemzéséről leírt gondolatait: "Ez a tudomány annyiban a művészet és a vallás egysége, hogy míg a művészet a forma szerint külső szemlélésmódjával szubjektív alkotás és a szubsztanciális tartalmat sok önálló alakra forgácsolja szét, s míg a vallás a képzetben bontakoztatja ki totalitásának szétválását, és a kibontakoztatottat közvetíti: a filozófia nemcsak egy egészzé tartja össze őket, hanem az egyszerű szellemi szemléletté is egyesíti, s azután az öntudatos gondolkodássá emeli." /G.W.F. Hegel: A szellem filozófiája. Enciklopédia III. Akadémiai Kiadó 1968. 356. old./ Ugy vélem, hogy Hegel számos megsejtése közül itt azzal találkozunk, amely "az egyszerű szellemi szemléletté" egyesítésben és "az öntudatos gondolkodássá" emelésben az izlés tudományos gondolkodásban való kialakulását jelzi.

A marxizmusban, a proletáriátus ideológiájában és tudományában teljesedik ki az izlésnek az elméleti tudatban történő kialakulása mindenekelőtt annak az alapján, hogy a marxizmus az ideológiában és a társadalomtudományokban is megragadja a társadalmi szintű lényegét.

A termelés szférájában a szocializmusban is a bővített újratermelés érvényesül, mint a polgári társadalomban. A szocializmusban megvalósuló bővített újratermelés azonban társadalmilag tervszerű. Ez eleve megköveteli a társadalmi folyamatok állandó ellenőrzését és elemzését. Csak ennek következtében válik lehetővé a társadalmi tendenciák megragadása és a megfelelő beavatkozás a tendenciák érvényesülésébe. A gyorsan változó társadalmi valóság a szocializmus viszonyai között a tudatosodás, pontosabban a társadalmi tudatosodás magasabb szintjét követeli meg. A proletáriátus nem hagyatkozhat a társadalmi spontaneitásra, mert az nem a saját, hanem a polgárság társadalmi viszonyait termeli ujja. A proletáriátusnak saját társadalmi viszonyai létrehozásához meg kell ragadnia a társadalom, a társadalmi mozgás - közte az ideológia - alapvető törvényeit. E tett végrehajtója, a proletáriátus mint osztály tevékenységének irányítója a forradalmi marxista párt. Ez korántsem jelenti azt, hogy csak a párt fejezi ki a proletáriátus érzelmi és logikai szintű izlését. A kifejezés és érvényesülés mindenütt és mindenkinél megtörténik, ahol és akinél a marxizmus-leninizmus következetesen érvényesül.

Az izlés az elméleti tudat szintjén másképpen funkcionál, mint az érzelem szintjén, bár funkcionálásának a két szinten vannak közös vonásai. Az érzelem és az empirikus tudat szintjén első-sorban az új benyomások befogadásában és a formai megítélésben játszik szerepet, összehasonlítva az új benyomásokat azzal a belső érzelmmé vált tudattartalommal, amelyet az egyén a korábbiak során magáévá tett. Ezt a mechanizmust már többen leírták, s ezért nem részletezem. A logikum szintjén az izlés az új tudattartalom régi tudattartalommal való összeegyeztethetősége és a gondolkodási mechanizmus hasonlósága területén érvényesül. Az új elméleti ismeret gondolatmenete, logikai rendszere, rendszerezettsége, valamint ismerettartalma kerül összehasonlításra azzal, amit az egyén már a korábbi élettevékenysége során kialakított magában. Egyféle - Hegel szavaival - egységesítő szellemi szemléletként és öntudatos gondolkodásformaként funkcionál.

Az elméleti tudatban az izlés - az elméleti tudat sajátosságainak megfelelően - sokkal rugalmasabb, az új ismereteket nagyobb mértékben és gyorsabban képes magába beépíteni, mint az érzelem vagy az empirikus tudat szintjén. Természetesen az izlés az elméleti tudat szintjén sem jelent biztos eligazodást. Csak az eligazodás kezdeti szakaszában ad bizonyos kiindulópontot. Az új ismerettartalmat, annak logikai rendszerét veti össze a már meglévővel, vagyis nagyon szubjektív kritérium alapján működik. Mivel az új ismeretek nemcsak a már meglévőnek mennyiségi növekedését jelentik, hanem a gondolkodás

mechanizmusában is változásokhoz vezetnek, az elméleti tudatban kialakult izlés jelentősebb megváltozásához újfent a gyakorlat járul hozzá. A gyakorlat ismétlődő formái rögzítik az új gondolkodási elemeket az egyén elméleti-tudati arculatának szerves részévé.

Az elmondottakkal - bár erősen leegyszerűsítve - azt kívántam bizonyítani, hogy az izlés a magatartás egészében jelen van és funkcionál. Az emberi magatartás ellentmondásosan egységes egészében az izlés kisebb-nagyobb mértékben alakul ki annak megfelelően, hogy egyéni adottságai és társadalmi-egyéni környezete milyen területen tesz lehetővé, illetve követelik meg az izlés kifejlődését. Az egyéni adottságok, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye, a környezet, amelyben élettevékenységét folytatja - eleve meghatározza, hogy milyen területen és milyen mértékben fejlődik ki az izlés, de azt is, hogy milyen lesz annak tartalmi lényege.

Az egész magatartást átszövő izlés a magatartásnak és az elméleti irányultságnak ad a korábban kialakult szellemi arculat és készség alapján egy olyan alapállást, amelyen az egyén a környezet újabb jelenségeihez közeledik. Az izlésnek így egy szubjektív orientáló szerepe van. Motiválja a környezet vagy belső állapot hatására kiváltódó magatartást, közrejátszik a cselekvés megválasztásában, a megválasztott cselekvés szándék általi alátámasztásában, de a gondolati és a gyakorlati cselekvés végrehajtásában is, nem kevésbé a magatartás, cselekvés, a környezet jelenségeinek megítélésében.

Az izlés orientáló, szubjektív orientáló szerepét ismételten alá kívánom huzni. Ez az orientáló szerep éppen szubjektív volta következtében nem ellentmondásmentes, sem az egyénnél, sem a közösségben. Az orientálódásnak lehet olyan irányultsága, amely az ismétlődő, megszokott állapot fenntartását célozza, vagyis vonzza a magatartást a már bevált, biztos cselekvések és benyomások felé. Az izlés orientáló szerepének ezen formája igen nagy szerepet játszik az általános magatartás és élettevékenység olyan területein, amelyek az adott cselekvést nem állítják merőben új feladat elé. Ilyenkor a cselekvés szinte mechanikusan megy végbe. Ha az izlésben ez az orientálási forma dominál, akkor szoktuk konzervatívnak nevezni. Sok véleménynel ellentétben én nem becsülném le ennek a formának a szerepét, sőt, nélkülözhetetlennek vélem. A magatartásnak ugyanis az egyéni és közösségi élet majdnem minden területén - azt is állítanám, hogy túlnyomóan - olyan megnyilvánulásai vannak, amelyek automatikusan ismétlődnek vagy formájukban, vagy tartalmukban. Ilyen esetekben a megszokott forma és megszokott tartalom a mérvadó, a vonzó. Természetesen a környezet átalakításában a magatartásnak ezen irányultsága nem mondható forradalminak.

Az orientálódás másik irányultsága, amikor az előbbi cselekvési módokon kiépül az újra, a pozitívabbra való törekvés. A korábbi cselekvési módok kritikai felülvizsgálatával és "meghosszabbításával" eredményesebb vagy új eredményt produkáló magatartás a mérvadó. Ilyenkor az izlésben az új iránti

fogékonyság és az új keresése a domináló, s a cselekvés forradalminak mondható.

Azt lehetne mondani, hogy a magatartásnak és az izlés orientáló irányultságának ez a két formája olyan régi, mint maga az ember. Ez a megállapítás azonban nem lenne pontos, s ami még fontosabb, figyelmen kívül hagyná az izlés társadalmi-történeti meghatározottságát. Az ember izlésében pl. az emberré válás idején nem volt egyéni izlés, hanem közösségi izlés létezett, mint ahogyan nem volt én-tudat, csak közösségi tudat volt. A rabszolgatartó és feudális társadalomban is az izlés konzervatív irányultsága volt a domináló, s a forradalmi irányultsága a különös. A polgári bővített ujratermelés kezdi kibontakoztatni a forradalmi irányultságot, de viszonylag szűk társadalmi körökben és korlátozottan. Dominálóvá és általánossá az izlés ilyen orientációja a szocializmussal válik, anélkül azonban, hogy a másik irányultságot kizárná vagy megszüntetné. Csak maga alá rendeli azt, s ezzel mozgékonyabbá, dinamikusabbá teszi.

Közizlés és korizlés

Az egyéni izlést és a közizlést gyakran emlegetik úgy, mint amelyek erősen ellentétben állanak egymással. Időnként és alkalmakként a közizlést emelik az egyéni izlés fölé, máskor megfordítva. Amikor pl. a haladó művészetéről van szó, rendszerint az alkotókat mint egyéneket tekintik a közizlés nevelőinek, s ilyenkor a közizlés az elmaradott. Máskor a tár-

sadalmat nevezik ki izlésformálónak, amikor is az egyének kisebb-nagyobb csoportjait kellene a társadalom színvonalára emelni. Napjainkban rendszerint a közizlést szokás bírálni, különösen ha nem érti meg az ujnak mondott műveket, nem tölti meg látogatókkal a színházakat vagy a művelődési házak rendezvényeire nem viszi el a község lakosságát.

Füleki József a művelődő emberrel kapcsolatban teszi a megállapítását: "Napjainkban a fő ellentmondást az a jelenség hor-
dozza, hogy az emberek fejlettebb társadalomban élnek, mint amilyen a többség izlésszintje." /Izlés és kultúra. Kossuth. 1974. 471. old./

Mesterházi Lajos az igen érdekes, alapos és gondolatébresztő tanulmányában a következőket írja: "... az adott világ adott elemi szükségyszerűségeinek belátásától még a gondolkodásmódunk megváltozásáig is csak lassan jutunk el: vagyis csak vontatottan, késve vonjuk le az elemi premisszákból a közbűl-
ső és végső következtetéseket. Hát még az érzelmi világunkban és azon belül az etikai, esztétikai izlésünkben, spontán ité-
leteinkben, tetszésünkben, nemtetszésünkben milyen lassan jutunk fel a kor színvonalára!" /U.o. 96. old./

Mindkét megállapításban sok igazság is van, de némkivánt irány-
ba is terelhet bennünket. Társadalmunk fejlettsége, illetve a
kor színvonala elég elvont vonatkozási pontnak tűnik, és nem
lehet tudni, hogy miből történt az elvonatkoztatás. A társa-
dalomban az izlés nagyonis összetett jelenség és annál össze-
tettebb, minél több köz van a társadalomban, valamint minél

szélesebbkörű a társadalom egészének élettevékenysége. A közizlés nem egy egyének felett lebegő külön izléstartomány, hanem a társadalomban élő egyének közös és a közre általános jelentőségű izléselemeiből tevődik össze. A közizlés is az élő egyének tevékenységében hatékony éppen úgy, mint az egyéni izlés. A kettő abban különbözik egymástól, hogy az egyéni izlésnek csak az egyénre önmagára van jelentősége, a közizlés pedig az egyének másokra, az együttélésre, s az együttélés intézményeire vonatkozó közös jelentőségű izléselemeit tartalmazza.

A társadalom izlése az életfeltételeiben különböző számos köz, közösség izlésének egymásra vonatkozó és ható elemeiből alakul ki, és magába foglalja a haladó és konzervatív elemeket egyaránt. A társadalom izlésében az uralkodó köz, az uralkodó osztály izlése az uralkodó, nem azért, mert az a haladó, hanem azért, mert az ő kezében vannak mindazok az eszközök, amelyek az izlés /és nem izlés/ terjesztéséhez és fenntartásához leginkább szükségesek: az ő élettevékenysége határozza meg az adott társadalom arculatát.

A differenciáltabb tagozódású társadalmakban az izlés kimunkálásán - az esetek többségében anélkül, hogy erről maguk is tudnának - különböző létszámú csoportok működnek. Leegyszerűsítve úgy jellemezhetnénk, hogy az izlésalkotás és izlésfejlesztés is a társadalmi munkamegosztás alá esik. A tudatosan vagy spontánul működő csoportok megformálják és kifejezik azon izlésbe-

li elemeket és követelményeket, amelyek az osztály létét, élettevékenységét, esetleg önmagáról alkotott elképzeléseit azon a területen jellemzik. Ezek alkotják aztán az osztály vagy réteg legtisztábbban megjelenő izlését. Ha ezeket az egymástól viszonylag különálló társadalmi területeket a közös izléselemek alapján összefogjuk, megkapjuk az uralkodó köz általános izlését.

Az általános izlésen belül nem biztos, hogy egyenlő lesz a szint, sőt teljesen bizonyos, hogy a különböző területek izlésszintje eltér egymástól. Egyes területek kiemelkednek, mások elmosódottabbnak tűnnek annak megfelelően, ahogyan az adott osztály előtt itt vagy ott állottak nagyobb és sürgetőbb megoldást követelő feladatok. A kiformalódott izlést nem egyformán és egyenlően teszik magukévá az osztályhoz tartozó egyének sem.

Ha a vizsgált osztály a társadalmi haladás élén jár, a társadalomtörténetileg emberiség előtt álló feladatokat oldja meg, - az ő izlése esik egybe a kor izlésével, az ő izlését kimunkáló-kifejező és erre kiképzett egyének fejezik ki a kor izlését. Ez nem az ők egyéni izlése, hanem az osztály egyének által kifejezett izlése.

A társadalom, de az osztálynak a többsége is /haladó társadalomról és haladó osztályról beszélve/ nem az izlés tiszta kimunkálásán fáradozik. Részben spontánul formálja az izlését a mindennapi tevékenysége során, részben az osztály mások által

kimunkált izléselemeit építi be saját izlésébe. Ilyenképpen a társadalom, de az osztály többsége is mindig alatta áll a kor vagy a társadalom izlésének általában, mint ahogyan a kor esztétikai izlését hűen kifejező művész is a társadalmi élet más területén - pl. a gazdasági, politikai, de még az erkölcsi szférában is - alatta állhat a kor izlésének.

Természetesnek kell vennünk, hogy társadalmunk különböző rétegeinek az izlésszintje nem egyenlő nemcsak rétegenként, hanem izlésterületenként sem. Ha nemcsak a csucsokat, igen gyakran csak a kívánságokban és feltevésekben meglevő csucsokat tekintjük, hanem azt is, hogy társadalmunk különböző rétegei és osztályai honnan indultak a csucok felé és hol tartanak ma - s ez vonatkozik a társadalmi élet összes területére -, akkor az előrehaladás megállapítása nem maradhat el.

A fejlett társadalom és elmaradott izlés ellentmondása, úgy vélem, konstruált ellentmondás, amelyhez hasonlót a társadalmi élet más területén is gyakran találunk. A társadalom ebben az ellentmondásban mindig megfoghatatlan és elszemélytelenedett elvontsággként van jelen, amely fenyeget, követelődzik és megalázkodásra késztet, mint a vallásban az Isten. De tegyük csak fel a kérdést: hogyan lehet fejlettebb a társadalom, mint az őt alkotó emberek viszonyainak az összessége? Az ellentét konstruált volta mindjárt előbukkan.

A társadalom izlésének valamilyen területen el kell érnie a társadalom legfejlettebb csucsait, haladó társadalomnak a kor csucsait. Enélkül az adott társadalom nem maradhat fenn, nem

tudja létét igazolni. Ahol a csucrok egybeesnek, az rendszerint az adott társadalmi együttélés legfontosabb területe az adott időszakban. A legfontosabb területe a társadalomnak, nem a történelmi materializmus általános rendszerezése szerint, hanem az adott történelmet formáló osztály tevékenységi területén. Ez a terület a munkásosztály tevékenységében a politika.

A forradalmi munkáspárt az osztályt elsősorban a politikai tevékenység területén szervezte, nevelte. A tevékenység többi területei szükségszerűen a politikai nevelésnek alárendelten szerepeltek s úgy, hogy fejlesztésük-nevelésük a politikai öntudatot és politikai ízlést segítsék. Ahogyan a munkásosztály társadalmunk vezető osztályává vált, a kiszélesedett tevékenységi terület megkövetelte, hogy a társadalmi élet többi területén is egyre következetesebben érvényesítse törekvéseit és a saját, de még nem kiforrálódott ízlését. De ez is a politikának alárendelten történt, s elég hiányos műveltségi alapokkal, hiszen a burzsoázia mindent elkövetett, hogy ne jusson a műveltséghez. A politikának való alárendeltséget nemcsak úgy kell értenünk, hogy közvetlenül vagy közvetve a politikai célkitűzéseket szolgálták az egyéb területek, hanem abban a létfontosságú értelemben is, hogy annyira látta el káderekkel és anyagiakkal az egyéb területeket, amennyire azt a politikai hatalom szükségletei megengedték vagy nélkülözhetetlenné tették: Eléggé ismert, hogy sem a párt, sem az osztály a hatalom megszerzésének időszakában és a szocialista építés első periódusaiban nem bővelkedett kiképzett káderekben a társadalmi te-

vékenység egyik területén sem, s a rendelkezésére álló anyagi eszközökkel is hasonló volt a helyzet.

Ahol az osztály törekvéseit legjobban kifejező és érvényesítő káderek csoportosultak és tevékenykedtek, szükségszerűen ott érvényesült legjobban az új izlés. A felszabadulás után nálunk a kommunista művészek, gazdasági szakemberek stb. elsősorban politikai munkásokká váltak. Jó érzékkel mutat rá Pándi Pál izlésállapotunk jelenlegi helyzetére: "Tény az, hogy az öntudatos munkásság izlése erőteljesebben érvényesül bizonyos politikai-közületi aktivitásban, mint a kultúra egyik-másik területén." /Uo. 135. old./ Az izlésnek ezen a területén - úgy vélem - a kor színvonalán állunk, s még az elmara-
dottabb társadalmi rétegeknél is hat, érvényesül a szocialista politikai izlés. A szocialista politika beépült társadalmunk tagjainak tudatvilágába, gyakorlatába. Természetesen nem egyenlő szinten, de még a kispolgárinak vagy egyszerűen polgárinak mondott magatartásban is ott vannak a szocialista politikai izlés elemei.

Társadalmunk szocialista fejlődésével és gazdagodásával szükségszerűen jelentkezik a feladat, hogy a többi területen is felzárkózzunk a politikai szféra szintjéhez. A kiindulási alapok az általános fejlődés eredményeképpen - mondhatni - már mindenütt létrejöttek, s semmi okunk, hogy ezeket az alapokat lebecsüljük. Tudomásul kell vennünk lemaradásunkat, mint ahogyan azt is számításba kell vennünk, amiért a lemaradás meg-

történt. Az izlésnevelés és izlésfejlesztés nem kampányfeladat, hanem szerves része annak a nagy munkának, amit a fejlett szocialista társadalom felépítéseként jelölt meg a pártkongresszus.

Ebben a munkában az élettevékenység különböző területein nem állnak a rendelkezésünkre kész sémák, amelyek alapján a már kialakult szocialista izléselemeket csak általánossá kellene tenni, vagy a hiányzókat kifejleszteni. Azokat az izléselemeket, amelyek már megfelelnek a szocialista életmódnak, ki kell hámozzuk a társadalmunkban meglévő izlésvilág eklektikus összességéből, számos területen pedig tudatosan ki kell még fejlesztenünk azokat. Vagyis nemcsak a szocialista izlés terjesztésének a feladata áll előttünk, hanem számos területen a szocialista izlés kialakítása is a ma élő generációkra vár.

IZLÉS ÉS DIVAT

A divat fogalma a szakirodalomban nincsen megnyugtatóan tisztázva. Irodalmi vonatkozásban is - magyar nyelvterületre gondolunk elsősorban - rendkívül szegényes anyag áll rendelkezésre a problémakör tanulmányozását illetően. Izlés és divat kapcsolatáról, érintkezési pontjairól, összefüggésrendszeréről írott komolyabb tanulmányról pedig egyszerűen nincsen tudomásunk.

Pedig az izlés és divat kapcsolatával foglalkozni - meggyőződésünk szerint - izgalmas feladat, s vizsgálata az izlés egész problémakörének tisztázásában jelenthetne előrehaladást. Személyünkben is kezdő lépések megtételéről van szó csupán, éppen ezért a teljesség megkerülésével, a problémafelvetés szintjén közelítünk az izléssel és divattal összefüggő néhány kérdéshez, a megoldás igénye nélkül, hipotetikusán. A klasszikusokon kívül elsősorban Lukács György, Hermann István, Heller Ágnes munkáira támaszkodva.

Először a divat elméleti megalapozása kapcsán mondunk el néhány gondolatot. Majd azt követően az izlés és divat érintkezésének néhány tapasztalati uton kikövetkeztetett törvényszerűségére mutatunk rá.

Divatnak nevezzük - olvassuk a Képes divattörténet az ókortól napjainkig c. 1974-ben megjelent könyvben - tágabb értelemben az egy-egy korszakra érvényes, és akkor elfogadott nézeteket a kultúra külső megjelenési formáiról - az életstílusról, az étkezési szokásokról, avagy az autókról éppugy, mint a ruházkodásról. Esztétikai kategóriaként pedig a "Művészetben azon jelenségek összefoglaló elnevezése, amikor bizonyos tartalmi motívumok, vagy formai megoldások ideig-óráig jellemző, vagy uralkodó jellegűvé, - sablonszerűvé, banálissá válnak az átlagos, vagy ennél is alacsonyabb színvonalú művekben." /Esztétikai Kislexikon első kiadása, 1969./

A divat a mesterségesen gerjesztett hamis szükségletek világa - informálódhatunk más forrásból. Tehát a divat a kultúra külső megjelenési formája, mesterségesen gerjesztett hamis szükséglet, a művészetek világában pedig ideig-óráig jellemző átlagos, vagy annál alacsonyabb színvonalú művek sablonos, banális tartalmi, vagy formai motívumai.

Mindjárt itt jeleznünk kell, hogy az izlés-divat összefüggésére a példaként idézett definiálások, meghatározások támadhatóak. Különösen a művészet szférájában.

A fentiek szerint ugyanis a divat eleve unesztétikus, érték- és művészetellenes jelenség. Okait feltűnést keltő eseményekben, uralkodó körök hangulati hatásában, műalkotások utánzásában /epigonizmus/ találjuk. Ugy véljük, Szerdahelyi Istvánnak van

azonban igaza, amikor azt mondja, hogy a divattá válás önmagában semmiképpen nem minősítheti az esztétikai jelenségeket. A lényeges az, hogy a divat mögött meghúzódó eszménykép reálisan tükrözi-e az adott történelmi pillanat objektív szépségét, művészetiségét, vagy sem. /A mindennapi élet esztétikája, 1974/

Mielőtt fentiekben előrebocsátott megjegyzésünket, - a divatfogalom izléssel kapcsolatos összefüggésében - bővebben igazolnánk, nézzük meg a divat történeti útjainak legfontosabb állomásait. A történeti rápillantás nélkül ugyanis nehezebben érthető a divat általános és izléssel érintkező, sok esetben tehát egyáltalán nem egyértelmű - pozitív, vagy negatív - szerepe. Más szavakkal: a divat fogalma is csak genezisében vizsgálva, történetiségében szemlélve válhat érthetővé.

A divat fejlődése hűen tükrözi az emberi életforma változásait a történelem során. Ahogyan az izlés, úgy a divat is a polgári fejlődés hajnalán vált a társadalomban szerep-funkció hordozójává, az emberek társadalmi megkülönböztetőjévé. Ahogyan Heller Agnes a szerep fogalmát, kialakulásának történeti folyamatát /A szerepkategória marxista értelmezhetőségéről/ elemzi, a divat fejlődésére, történeti szerepe kialakulására is több vonatkozásban feleletet ad. Hiszen a divat-szerep fogalmak együtt létező, egymást alakító társadalmi jelenségek a polgári társadalom kezdeteitől.

Vagyis divat és szerep, mint társadalmi kategóriák megjelenése - ahogyan az izlés is - összefügg az árutermelés általános-sá válásával, a kapitalista munkamegosztás kialakulásával.

Megjelenésükhöz ugyanis az volt szükséges, hogy a kapitalizmus kialakulása felbontson minden emberi közösséget, s az ember ember mivolta csak közvetve, a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyén keresztül érvényesüljön. Ez adja meg a lehetőségét annak a kettősség létrejöttének, hogy az ember ember volta egyrészt független a munkamegosztásban, a munkamegosztás hierarchiájában betöltött helyétől /mindenki egyformán ember/, ugyanakkor csak a munkamegosztásban elfoglalt helye szerint érvényesül /Heller Ágnes/.

Mi következik ebből, hová vezet ez a kettősség? Végsősoron az ember elidegenedéséhez. Mert történetileg ahogyan a szerep, úgy a divat is az elidegenedés szülötte, terméke, szükséges velejárója. Az ember felbomlik egyfelől individuummá, másfelől szereppé. Ez teszi aztán lehetővé, hogy az emberek egymás mellett különböző magatartás-komplexumokat gyakoroljanak. /Pl. a reprezentáció megjelenése ugyanilyen kétoldalu jelenség, s így rokonítható a divattal. Egyrészt elvileg biztosítja, hogy az egyén az legyen, amivé önmagát teszi. Másrészt a lehetőséggel való élelét a gyakorlatban sok minden korlátozza. Mindenekelőtt a pénz, amely az értékesebb státusok megszerzésének eszköze, és személytelen, független az egyéniségtől./

A divat aztán később racionalizálódik, elvileg szintén mindenki számára elérhetővé válik, ami alkalmassá teszi a divatot az ember társadalmi különbségeinek elfedésére is. A pénz azonban itt is korlátoz és meghatározóvá válik. Mindenekelőtt - mint ismeretes - áruvá változtatja a pozíciókat, majd az emberi magatartásokat /barátság, szerelem stb./, s így a divatot is.

Itt és így kezdődik el az ember áruvá válása. Hiszen amikor az embert áruként kezdik értékelni - pusztán a munkamegosztásban elfoglalt helye alapján, egy bizonyos funkció betöltésére való alkalmasságában - akkor már nem az ember egészét, az egész embert értékelik, hanem csak funkciója szerint. Tehát az ember értékeinek totalitása helyett csupán részértékét méltányolják. Ebből következik, hogy az ember most már önmaga egészének önmegvalósítása helyett csak e bizonyos funkció elérésére kénytelen törekedni, hiszen ez alapján ítélik meg. Vagyis kialakulnak az elvárások, s az ember e "keresletnek" megfelelően klisékbe és sztereotípekbe kényszerül, s olykor a számára idegen látszatot is vállalni kénytelen. E társadalmi "igények", elvárások, klisék, amelyekbe tehát az ember belekényszerül, szabadságát egyre inkább és egyre gyakrabban korlátozzák, s alternatíváit /választásait/ formálissá változtatják. Így történik, hogy az elvárt sztereotíptól eltérő egyént az előítélet, a közhangulat, a közizlés, a divat /a gazdasági vagy politikai kényszer!/ visszatéríti a sablonhoz, az elfoga-

dotthoz. Az egyén /egyéniiség/ pedig "inkognitóba" kényszerül, hiszen szerepet kell játszania, látszát szerint cselekednie.

Eljutunk tehát odáig, hogy az emberi élet mindennapi szükség-szerű velejárójává, a sztereotipizált szokás- és erkölcsi rend elsajátítása válik. Ilyenformán pl. a hagyomány és a divat a szokás- és az értékrendszer sajátos megnyilvánulási formái lesznek. A kapitalizmus előtti u.n. multa orientált társadalmakban ugyanis az elsajátított szokások és erkölcsök viszonylag stabilak voltak, s jobban az ősök magatartásához igazodtak. Az utódok ebben az esetben hűségesebb kiszolgálói és utána-zói az öregeknek, akik a mult tapasztalatainak hordozói, továbbörökítői. A multa orientált társadalmakban tehát a hagyomány szerepe nagyobb, lényegesebb.

A polgári társadalomban már a kezdetektől fogva egyre nagyobb szerepet kap a jövőre orientáltság. A mind több és több termelés lehetősége az emberekben a mindig újjáalakulás, változás igényét erősíti. Az ujnak ez az igénye - mint ismeretes - a történelem egyik legnagyobb vívmánya, de az elidegenedés mind-ezt visszájára fordítja, s többek között éppen divattá alakítja, változtatja. Ez az első lényeges dolog, amit divat és társadalom /kapitalizmus-elidegenedés/ történeti fejlődése révén meg kell állapítanunk.

Vagyis - korábbi gondolat-menetünket folytatva - az ember történelmi és társadalmi méreteiben való szerepszerűvé /sztereotip!/

merevedésével párhuzamosan az áruvá válás folyamata /a jövő-re orientáltság!/ a divattal való állandó lépéstartására kényszerít. S egyben jórészt csak a divatra redukálja le az egyén /külső/ igényeit. Követni a divatot és jól játszani egy bizonyos szerepet, ez ugyanazon folyamat két oldala, ami történetileg igazolható.

A kapitalizálódás térhódításával ez a folyamat - s a korábban jelzett kettősség - : az elvi lehetőségek és a gyakorlati megvalósulás korlátai - egyaránt megszabják a szokásrendszer alakulását éppen úgy, mint az öltözködésben a divat szerepét, vagy az emberi tudat esztétikai szféráiban végbemenő - divat által befolyásolt - választást. /izlés-ítéletet!/
.

A divat utját követve, ill. az elidegenedés és divat kapcsolatát tovább elemezve rá kell mutatni arra a közismert tényre is /a klasszikusok alapján/, hogy az elidegenedés során az emberi nem és az egyén céljai elválnak egymástól. Az emberi nem célja - mint ismeretes - a bővített ujratermelés lesz, míg az egyénnek a célja az a munka, amit nem érezhet magáénak, hiszen a munka kényszerre válik számára, ami létfenntartását szolgálja. Az ember így kényszerül a munka kompenzálására /rekreáció, pihentetés/. Ennek következtében a pihenés, kikapcsolódás, /kompenzáció, rekreáció/ valóságos szükségletet társadalmilag a konzum /fogyasztás/ hamis szükségletté alakítja át, aminek következménye a polgári értékrend átstrukturálódása. /Vagyis a pártikularitás a nembeliséget hordozó értékeket fokozatosan kizárja, áruvá degradálja - Lukács!/ Elju-

tunk oda, hogy ami a partikularitás oldaláról nézve nem tűnik hasznosnak, vagy nem váltja ki a kellemességet, az feleslegesnek minősül.

Itt következik aztán el az, hogy amikor a partikularitás és a nembeliség szétválik, /ami tehát az elidegenedésre vezethető vissza/ a divatnak és a jó izlésnek is szükségszerűen el kell különülniük egymástól. Hiszen a divat a hamisan gerjesztett szükségletek, a konzum kiszolgálójává válik szükségszerűen. Az eszmény is áruvá válik, az egyén pedig megszűnik eszményteremtő lenni, egyszerűen ideálfogyasztóvá lesz, s akaratától és egyéniségétől függetlenül véletlenszerűen és készenkapott külső fogódzókba kapaszkodik. /Ha Hollywood divatba hozza az év eszményi nőjeit - ahogyan Heller Ágnes mondja - akkor abban az évben minden férfi ezt a nőtipust keresi, és minden lány ehhez akar hasonlítani. Ime, ma is az eszmény áruvá válásának útja! /

És mi lesz a jó izléssel, a divat szerepének, funkciójának pozitív megnyilvánulási lehetőségével? /amiről a kiindulásnál szözlöttünk.../ Ahogyan Lukács mondja, divat és izlés egymásbajátszásának foka az egyén autonómiájának, szabadságának elidegenedett, vagy el nem idegenedett voltának, eredetiségének és "tudatosságának" is fokmérője. A divat ugyanis sohasem falanszter /egyéniiséget elnyomó, merev/ divat. Mindig réseket hagy, s ezek a rések adnak lehetőséget az egyéniség kiélésére, az eredetiség megcsillantására. A rések egyéni izléssel való kitöltésére viszont csak az autonóm, legkevésbé elidegenedett, fejlett izlésű egyének képesek.

Az ilyen embereknél a divat iránti érzékenység esztétikai igényekkel párosul, s az általa követett /vagy teremtetett/ divat közel kerülhet, kivételesen egybeeshet izlésével.

Általában azonban divat és izlés csak átjátszik egymásba, közel kerülhet egymáshoz, egybe azonban nagyon ritkán eshet.

A divat lényegéből /a jövőre orientáltság, az új igénye/ következik egyik fő jellegzetessége, a változékonysága is. Válogatásában, mint majd látni fogjuk látszat-mozgékonyaságról van szó. /Hernádi, Adorno/ A divat soha nem lehet állandó. Mivel a divat általában az emberek megkülönböztetésének, a tömegből való kiválás eszköze is, mindig újra és újra törekszik. Ugyanakkor nivellál is. Jelentős szerepet játszik ebben - az újabb időkben különösen - a tőke, a divat-diktátorok, profitra éhes, divatirányítók szerepe. Éppen ezért a divat az elmúlt száz esztendőben már messzemenően manipulált. És itt van az izlés és divat egyik lényeges nagy eltérése is egymástól. /Az egybeesés ezért is lehet csak ritka, kivételes jelenség/. Míg a divat szüntelen, önmagát is megújító jelenség, e változékonyságával ellentétben az izlés állandóbb. Sőt az izlésnek van bizonyos konzerváló-tartósító, hagyományörző és norma alakító hatása is. S ez - ahogyan Szabolcsi Miklós is utal rá - nem feltétlenül káros. /Mint ahogyan a divat szüntelenül változó volta sem szükségszerűen negatív./ Hiszen ha ez a hagyományozó hatás nem felelne meg az egyén és a köz izlésének, akkor pl. a művészet napjainkban sem tudná társadalmi méreteken megvalósítani azt

a funkcióját, hogy a bennük ábrázolt világ-szemléleti, esztétikai, művészeti tartalmakat, ítéleteket társadalmi vagy akár réteg, osztálméreteken is, de szétsugározza.

Igy összegezve tehát elmondható, hogy a divat létrejöttének konkrét történelmi előzményei és társadalmi vonatkozásai vannak. Létrejöttében rokonítható a szerep történeti kialakulásával, s nagyjából az izlés önálló társadalmi és történeti kategóriaként való megjelenésével. Egybeesésük és különbségeik egyaránt vannak.

Kiegészítésül pusztán még annyit tartunk fontosnak megjegyezni, hogy a divatstílusoknak /pl. az öltözködésben/ nincsen, nem lehet történetük. Itt ugyanis áltörténetiséggel állunk szemben. Miért? Ez a divat változékonyságával, méginkább nagyfokú manipuláltságával függ össze. Hiszen - mint utaltunk rá - e manipuláltság a divat- divatdiktátorok érdekeinek megfelelően történik. A történetiség ez esetben tehát nem egyéb pusztán látszatnál.

Most nem térünk rá ki - később lesz róla szó -, hogy az izlés maga is manipulálható és manipulálják is.

Felvethető még a kérdés: Meddig terjeszthetjük ki a divat fogalmát? Pl. a különböző művészeti irányzatok változása felfogható-e divatként? Ugy véljük nem. Ez már stílusprobléma, amely konkrét társadalmi, történeti és művészeti előzményekre vezethető vissza. Ugyanakkor el kell ettől választani a könyvek di-

vatját, pl. azt, hogy egy adott kor irodalmi terméséből bizonyos társadalmi csoportokban melyek a legdivatosabbak.

Visszatérve kiindulásunkhoz, a divat fogalmához, nem érezzük feladatunknak meghatározására még csak kísérletet sem tenni. Történeti fejlődéséből viszont - mint arra rámutattunk - nem egyértelműen, szükségszerűen következik a divat negatív szerepe. Bár döntően elmarasztalható ez a szerep, ám mint jeleztük, kivételesen a jó ízléssel is egybeeshet.

Nem vállalkozunk ebben a keretben "fogalom-revideálására" sem. Szűkebben vett témánkhoz a divat-jelenség kutatás csak az izlés melléktermékeként tartozik. Azt viszont hangsúlyozzuk, hogy mi másként értelmezzük és használjuk a divat fogalmát, tehát eltérően a megszokott-tól, az elfogadott-tól, mivel - mint utaltunk már rá - az izlés szempontjából a divat egyfelől tágabb értelmezést kap /kaphat!/, másfelől feloldódik a csak pejorativ megítélés alól. /De utaltunk rá a történeti alapozásnál, hogy a divat korábban sem mindig falanszter divat .../

Megítélése kifejezetten attól függ tehát, milyen művészi - egyéb - tartalmakat közvetít, terjeszt, mert hiszen "divatba" jöhetnek értékek is /lásd Szerdahelyi István már idézett könyvét/. Éppen ezért a célszerűség azt kívánja, hogy a hagyományos értelemben divatként, értelmezésünkben "divatként" jelöljük a fogalmat a továbbiakban, mivel megfelelő kifejezést nem találunk a "divat" jelenségére.

Mert a "divat" adott esetben lehet hasznos, a művészeti igényt emelő, serkentő hatása, ám lehet a fordítottja is /divat/.

Divat esetében tehát értékelenes tartalmak, közhelyek népszerűvé tételéről van szó, mely divatok cserélődése "az örök-változás látszatát keltik". Valójában látszat-mozgékony-ságról, az "állandó ugrásrakészségnek álcázott változatlanság" /Adorno/ tanui lehetünk. Mégis - ahogyan Hernádi Miklós kifejti - "A közhelyeit időben változtató ember egyszerre meritkezhets meg a közizlésben, s őrizheti meg ugyanakkor a különöbzés, eredetiség illuzióját."¹ - ahogyan erre a divat történeti fejlődése kapcsán már utaltunk. A divat megkülönböztet és nivellál is egyszerre.

Hogy a művészeti életből példával is szolgáljunk; a két világháború közötti Magyarország divatos és agyon reklámozott íróinak nevét ma már csak az idősebbek, vagy az irodalommal foglalkozók ismerik csupán. Pedig Herczeg Ferenc, Harsányi Zsolt, Erdős Renée, Szentmihályiné Szabó Mária, Vitéz Somogyvári Gyula, Zilahy Lajos a legdivatosabb magyar szerzők voltak valamikor. A külföldi szerzők közül pedig Cronin, Margaret Mitchell, Bromfield, Courths-Mahler, Pitigrilli, Mereskovszkij /A réztábla a kapu alatt, Randevu Rómában, Árviz Indiában és hasonló bestsellerek/ uralták a magyar könyvpiacot. A "művelt

1. Hernádi Miklós: A közhely természetrajza. Bp. 1973.

magyar olvasónak" illetl olvasni, vagy legalábbis úgy tenni, mintha olvasták volna ezeket. Az un. "középosztály", a kispolgárság többsége forgatta is e szerzőket, s mivel a művészetpolitika elsősorban igényeikkel találkozott, a művészeti- irodalmi divat meghatározói lettek, s a művészet, az irodalom iránti elvárásaik, izlés-igényeik napjainkig kísértének.

Ányos Laci zenéje, Kalmár Pál előadásában, Karády Katalin andalító - sokat emlegetett - bugó hangja az "embertelenségben" éppenny divattá lettek, mint a gipsz angyalok és a kerti törpék a családi villákban. Ez esetben semmiképpen sem mindig szerencsésen. A divat most a közhely közvetítőjévé szegődött. Mert hiszen, ahogy Veres Péter már 1938-ban megvilágította: "A kispolgárról szót sem lehet ejteni - ez a ponyva rabja, a söré és a billiárdé."² A középosztály számára pedig "nem kívánatos szellemi gyönyörűség a betű, hanem nehéz teher, amit csak muszájból cipelnek, csak a látszatnak élnek. Azért van sikere köztük a felületes, könnyű irodalomnak. Nem műveltek akarnak lenni, hanem csak annak kell látszaniok."³ S hogy miért terjed, miért divat a bestseller a két világháború közötti Magyarországon, főképpen vidéken, Paku Imre ad magyarázatot: "A bestseller irodalom terjedésének viszont kiváló melegágyai vidéken a magánosok kölcsönkönyvtárai, ezeknek állománya jóformán csak a hangzatos, divatos művekből te-

2-3. Veres Péter: Irodalom és közönség. Kelet-Népe 1938.

338 és 337 p.

vődött össze, s ilyen könyvekért a "művelődni vágyó" vidéki középosztálybeliek valósággal versenyeztek."⁴

Az irodalmi divatnak ezzel a nem mindig szerencsés irányba ható tendenciájával közel-multunkban is találkoztunk és találkozhatunk, hiszen éppen e jelenségeket is bíráltuk és bíráljuk napjainkig. /Amikor olvasók versengenek Berkesi András, Szilvási Lajos meglehetősen "megmérettél és könnyűnek találtattál" regényeiért. Vásárolják és olvassák Bókay János, Dallos Sándor, Passuth László szentimentális életrajzregényeit, amelyek különösen az 50-es évek végén és a 60-as évek elején voltak bestsellerek egyes rétegek között Magyarországon. De hasonló célokból váltak divattá abban az időben nemcsak Magyarországon, de a világ sok országában Sagan: Jó reggelt, bubánat, vagy D. Cusack több munkája, Magyarországon elsősorban a Hőhullám Berlinben, vagy a Ketten a halál ellen címen írt szép szentimentális, és mondjuk meg, jól megírt, sok lélektani bravurt és féligazságot tartalmazó regényei./

Ezekben az esetekben a divat nem szolgálta a magasabbrendű művészeti - irodalmi ízlés meghonosodását, sőt károsan befolyásolta annak fejlődését, mert olyan hazug tartalmakat, féligazságokat, látszat-ellenzékiséget sugároztak szét, amelyeknek összességében a művészetén kívüli szférákban van a helyük. Itt a divat hagyományos értelmezésével találkozhattunk.

4. Paku Imre: Vidéki könyvtárak. Diárium. 1943. 151 p.

A régi és újabb bestsellerek írni jól tudó mesterei, az olvasás lélektanát kitűnően ismerői kezéből kikerült "mestermunkák" hatásos eszközökkel, olvasmányosan tudtak féligazságokat, a marxista-leninista világszemlélettől idegen elemeket és ideológiákat az emberek művészeti tudatába szinte észrevétlenül belopni, s ezzel a hamis, silány izlést erősíteni. A Berkesi-féle "szocialista krimik" esetében - sokak szerint - a szocialista hazaszeretet is érvényesül. Azért nem értünk ezzel egyet, mert úgy véljük, gyenge művészi eszközökkel megírt művekkel haladó tartalmakat és ideológiát hathatósan közvetíteni nem lehet. Erre éppen az 50-es évek szomorú tapasztalatai figyelmeztettek bennünket. A szemantizmus, az irodalmi nivelláció, jelen esetben az izgalom hajszolása, a fantázia logikátlan tulburjánoztatása nem szolgálhatja a jó irodalmi művészeti izlés nevelésének az ügyét, mégha divattá váltak is, mégha - mint Berkesi esetében is - helyes ideológiai aspektusból formált művekről van is szó.

Ha közelmúlt vagy mai jelenséget vizsgálunk, pl. a sok vihart és vitát kiváltó hippizmust elemezzük és összevetjük a történelmi részben vázoltakkal, megállapíthatjuk, hogy itt is szerepjátszásról van szó. Az ékszerviselések a meztelen felső testen /Baroda herceg/ szerepváltása, szerepfelborítása stílussá, divattá vált. És ez a divattá válás egy fontos mozzanatra utal: arra, hogy az egyén /egyéniesség! / kibúvik az inkognitóból, /a társadalom által rákényszerített sablonból/ protestál a látszatvilág, a külsőségeket méltányoló társadalom ellen.

S itt a divat már "divattá" alakul, nemesedik. Itt a "divat" funkciója progresszív. Tudunk hozni megannyi olyan példát is, - az előbbiekhöz hasonlóan a művészetek területéről - amikor a "divat" a művészetben, az irodalomban a haladás, a művészeti - irodalmi nevelés, a jó művészeti ízlés ügyét szolgálta. A Horthy-rendszerben a szervezett munkások között szinte kötelező "divatként" forgatták Leo Tolsztoj, Makszim Gorkij, Jack London stb. műveit. Ismerték Derkovits Gyula, Dési Huber István képeit. A meghatározó művészeti ízlés és uralkodó divat elleni tiltakozás ez esetben már politikai célokat is szolgált, ahogyan Mesterházi Lajos megfogalmazta: "Az osztályharc kiéleződésének korszakában, a munkásmozgalom, a közizlés elleni tiltakozásul támogatta az avangardot, amely bár nem művészet, nem népművészet, de rokonszenves volt benne már az a minimális törekvés is, hogy lázadt, hogy megbotránkoztatta a polgárt."⁵

S itt hangsúlyoznunk kell a divatnak a társadalmi kapcsolatokban, az emberi kommunikálódásban betöltött szerepét. Hermann István figyelmeztet arra a jelenségre, "amikor hasonló jellegű státusszimbólumok" megteremtik a hasonló emberek kommunikálódásának alapjait. Ugyanakkor - s erről már szólottunk - a divat nivellál és elkülönít egyszerre. Elfedi /elfedheti/ egyfelől a társadalmi különbségeket és rá is mutat azokra. Napjaink szocializmust építő társadalmában úgy tűnik, hogy a divatnak ez a nivelláló funkciója lép előtérbe.

5. Mesterházi Lajos: Az ízlésről. Kritika, 1963. 11. szám.

Ugyanakkor a "divat" /mint az izlés-jelenségben egyik összetevő/ elsősorban a kulturális értékek divatja, tehát lendítő ereje is lehet az izlés formálódásának.

Nézzünk erre is példákat.

A felszabadulás után, amikor szerte a világon "divatos" könyv volt az Anna Frank naplója és illett ismerni, olvasni mindenkinek, általa az emberek milliói ismerték meg a fasizmus lényegét, s egyuttal művészeti tudatuk, izlésük is gazdagabb lett egy serdülő leány eredeti látásmódjával, gazdag benső érzéseivel. Amikor a szovjet művészet és irodalom kezdte meghódítani a felszabadulás után a magyar nézők, olvasók százazereit, az olyan könyvek, mint Solohov: Új barázdát szánt az eké, vagy Fagyjev: Tizenkilencen című művei, Pudovkin, Eizenstein filmjei, Vera Muhina szobrai, az emberek elé valami új, eddig inkább csak sejtett, mint ismert világ tárult. Hogy mit jelentett ez a munkásoknak, parasztoknak a világszemléletük és művészeti izlésük formálásában, nem kell hangsúlyozni.

Ezekben az esetekben a "divat" a jó ügy segítőjévé szegődött. Segítőjévé vált haladó gondolatok elterjesztésének, művészi szintű alkotások befogadásának, megértésének, továbbfejlesztésének. A "divat" a művészetben, az irodalomban tehát lehet segítője, inspirálója a jó izlés elterjesztésének, s ezáltal az emberek, emberi közösségek művészeti izlése nevelésének.

Am lehet gátló szerepe is - mint láttuk -, az izlés alakítás lehet fék, akadály is! Sőt, hagyományos értelmezésében tehát kifejezetten értékellenes!

Hogy egyes ellentétes előjelű alkotások azonos időszakban, azonos társadalmakban - s ez tehát a szocializmus építő, átmeneti társadalmakban is lehetséges - "divattá" és divattá válhatnak, önmagában is bizonyítékai a befogadók fogékonyságának, de egyben differenciáltságának, a művészetek iránti elvárásaik különbözőségének is. Más volt pl. a művészettel szembeni elvárása a multban annak a munkásnak, aki Jack Londont, Gorkijt olvasott, munkásdalkörbe járt stb., azzal szemben, akinek Bibó Lajost, vagy Mereskovszkijt ajánlották, banális népszinművekben való szereplését szorgalmazták valamelyik egyházi, vagy "magyarító" egyesület öntevékeny csoportjában. Más ma azon rétegeknek az izlése, akik József Attilától Illyés Gyuláig, Móricz Zsigmondtól Sántha Ferencig olvassák és ismerik a magyar irodalmat. Akik Medgyessi Ferenc, Somogyi József, Szabó István szobraiban, Barcsay Jenő, Holló László képeiben tudnak gyönyörködni, Bartók Béla, Kodály Zoltán, Farkas Ferenc, Kadosa Pál műzikája jelent számukra felüdülést, - S. Nagy István, Brand István és a többiek könnyű, olykor banális, giccses táncdalszövegével szemben. S az Angyal kalandjai, a Minden lében két kanál helyett Csuhráj, Visconti, Kovács András művészetét igénylik. Más azokkal az egyre fogyókkal szemben, akik még Rejtő Jenőt, Passuth Lászlót, Zsigray Juliát fogadják be kizárólagosan művészet címen.

De más ma már annak az embernek az ízlése is, aki Dumas, Victor Hugo, Jókai Mór művein tuljutva Thomas Mannt, Max Frisch-et, Csingiz Ajtmatovot olvassa és mindig kész együtt haladni az új, a ma, a ma valóságát és problémáit kivetítő írásokkal, képzőművészeti és zenei alkotásokkal, törekvésekkel. Ez a cél! És ez a jó művészeti ízlés egyik feltétele. Egyet kell értenünk L. Kogan gondolataival: A jó ízlés mibenléte nemcsak abban áll, hogy az emberek követik a jó vagy új divatot, hanem abban, milyen esztétikai alaptól közelítenek a mindenkori divathoz. Mindenekelőtt tehát a divat esztétikai megalapozottságát állítja követelményként. Ez pedig a tömegek esztétikai nevelésének eszközével lehetséges.⁶

/Kiemelés tőlem Sz. L./

Eppen ezért, ha a divat "öntörvényű", szabad áramlását megzabolázzuk, irányítjuk, a divatból "divat" lesz, s az ízléstelenség ízléssé nemesedik. Jó propagandával, az értékek tudatos terjesztésével, a szocialista ízlés megvalósulásának irányába sokat lehet tenni. Kiemelni a divatot is a köznapi tudat szférájából, hogy "divat" lehessen.

6. L. N. Kogan: Hudozslesztvennij vkusz. /A művészeti ízlés/

Miszt, Moszkva, 1966. 132 p.

IZLÉS, IDEOLÓGIA, TÁRSADALOM

I.

Izlés és ideológia

Immáron csaknem egy évtizede, hogy élénk vita folyik az izlés dolgában. Érthető, hiszen mindnyájunkat egyre izgatóttabban foglalkoztat az a kérdés, hogy lehet "szocialista módon élni, dolgozni, gondolkodni." Az izlés általános fogalom, s mindhárom tevékenységgel valamilyen kapcsolatban van.

Mi az izlés?

Mert mi az izlés? Sok tudományos, vagy tudományosnak tűnő meghatározás helyett álljon itt a Magyar Nyelv Értelmező Szótárának a körülírása: "Az a képesség, amellyel a jót, a szépet, a helyeset, illőt, finomat a rossztól, csunvától, helytelentől, nem illőtől, durvától megkülönböztetjük: általában a szép és a helyes iránti érzék, illetve ennek koronként, helyenként kialakult elfogadott mértéke, vagy egyéni jellege, változatai."

Mint ez a megfogalmazás is mutatja, az izlés nagyrészt az esztétikumhoz tartozik, a szép és kellemes érzékelésére alkalmas képesség, de a helyes, az illendő, a finom kategóriájában érintkezik az erkölccsel is. Ezért mondhattuk az előbb, hogy általános fogalom.

Izlés és műveltség.

Régi vita, hogy az izlést mennyire lehet tudatos tevékenységnek tekinteni. Nem kétséges, hogy az izlésitéletek érzelmi formában jelentkeznek, megnyilvánulásuk ösztönösnek, spontánnak, rutinszerűnek hat. Helytelen volna azonban, ha az izlést pusztán valamiféle fiziológiai, vagy "tisztá" pszichikai képességnek fognánk fel és nem látnánk, hogy milyen mértékben kapcsolódik össze az egyének és közösségek adott gazdasági-társadalmi-kulturális helyzetével és multjával. Az izlésitéletet éppugy meghatározza a műveltség, mint az ember más tevékenységét. Amikor műveltségről szólok, a fogalmat széles értelemben használom, nemcsak tudományt, irodalmat, művészetet értek rajta, hanem minden olyan produktumot és viszonyt, amely az ember tudatát, magatartását, életmódját determinálja. Ide tartoznak a különböző hiedelmek, szokások, hagyományok is, amelyek a szellemi és az anyagi kultúrához egyaránt kapcsolódnak.

Az izlésnek ez a determináltsága nem jelenti azt, hogy ne kellene különbséget tenni a tudatossági fok szempontjából az izlésitélet és más gondolati aktusok között. Az is nyilvánvaló, hogy nemcsak a tartalomban, hanem a manifesztációban is van különbség ebből a szempontból. Az izlésitélet szorosabb kapcsolatban áll az intuicióval, mint egyéb itéletek.

Izlés és értékrendszer

Az izlés a választást feltételező, ahhoz viszont, hogy választani tudjunk, értékrendszerrel kell rendelkezünk. Az értékrendszereket alapvetően meghatározza az ideológia, tehát az a tudatosan kialakított eszmerendszer, amely egy-egy társadalmi csoport, réteg, osztály érdekeit fejezi ki, s egyben a valóságot tükrözi. Olyan rendező elv tehát, amely az ember gondolkodását, magatartását, cselekvését indokolja, s így az izlést is befolyásolja. Tekintetbe kell venni, hogy az ideológia a tudatosság magas szintjén jelentkezik, még akkor is, ha a hamis tudat megnyilvánulása, az izlésben viszont jelen vannak tudatos és kevésbé tudatos elemek. Az ideológia és az izlés összefüggése szempontjából különbséget kell tenni aszerint, hogy milyen tevékenységi szférákról, milyen értékek választásáról van szó. Nyilvánvaló, hogy - mondjuk - szépirodalmi olvasmányainkat sokkal tudatosabban választjuk, mint azokat a magatartás-formákat, amelyek a mindennapi életben az illő és nem illő összefüggésében nyilvánulnak meg.

Az esztétikai ideálok, amelyek jegyében a választás történik a "magas" művészet körében, közvetlenül kapcsolatban állnak a filozófiai kategóriákkal, amelyek az adott ideológiára jellemzők. Különösen olyan szférákban azonban, amelyek a mindennapi tevékenységhez kötődnek, az izlés kevésbé tudatosan jelentkezik, miután a legtöbb esetben arról van szó, hogy hagyományosan beidegződött értékrendszer alapján történik a választás. Az is előfordul, hogy emiatt ellentmondásba

kerül politikai, vagy esztétikai nézet és viselkedési norma vagy kulturális érdeklődés.

Uralkodó ideológia - uralkodó közizlés.

Mindezt tudva hangsúlyoznunk kell, hogy az uralkodó ideológia a közizlést is meghatározza, különösen a régebbi osztálytársadalmakban. Azok a korstílusok, amelyekről az irodalom és művészettörténetben sok szó esik, lényegében egy-egy történelmi időnek uralkodó közizlését tükrözik. Természetesen az elnyomott osztályoknak is van közizlése, de e tekintetben általánosabb az utánzás, mint a politikában, vagy az erkölcsi felfogásban. Az uralkodó osztállyal gazdaságilag-társadalmilag - politikailag szembenálló közösségek gyakran elveszik azok kulturális eredményeit, szokásait, viselkedési formáit, stb. A XIX. században figyelhetünk meg csak erőteljesebb ellenállást, az uralkodó osztályon belül is, az uralkodó közizléssel szemben. A XX. században már az irányzatok harca az izlésre is kiterjed, ami azonban nem azt jelenti, hogy az uralkodó osztály /a manipuláció különböző eszközeivel/ ne akarná a maga izlését ráerőszakolni az egész társadalomra.

A szocialista társadalomnak nem volt meg az az előnye, mint az előző osztálytársadalmaknak, amelyekben az új a régi mellett kifejlődhetett, nemcsak a politikában, hanem a gazdaságban, a társadalomban és a kultúrában is. Nálunk csak a hata-

lom megragadása után kerülhetett sor az új társadalom építésére s ezért különösen azokon a területeken, amelyek tavolabb állnak a közvetlen politikai tevékenységtől, az új lassan, fokozatosan, ellentmondásokkal alakul ki.

A szocializmus hatása ma a köznapi tudatban mindenek előtt az egyenlőség, az igazságosság, a létbiztonság, a közügyekben való részvétel, a tudományos világnézet igényének széleskörű elterjedésében és elfogadásában jelentkezik. A felsorolásból magából is látható, hogy ezek a "kulcseszmék" mindenekelőtt a politikai tudatformában hatnak, egyrészt érinti az erkölcsi tudatot, arról azonban nem beszélhetünk, hogy az egész esztétikai tudatformát befolyásolná. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a politikai-erkölcsi nézetek ne hatnának az esztétikai tudatformára is.

A politikai nézetek a közizlést lényeges kérdésekben határozzák meg. Amit hajdanában a polgárság világnézeti, vagy politikai alapon tartott izléstelennek, az ma nagyon is izlésesnek tűnik, vagy megfordítva. Elég ha itt a társadalmi különbségek és az ezekhez fűződő magatartásformák összefüggésére s ezzel kapcsolatban az emberi kapcsolatokban bekövetkezett változásokra utalok. Ugyanakkor az is áll, hogy a viselkedésben, a lakáskulturában, a szórakozás különböző formáiban megtaláljuk a régebbi társadalom uralkodó osztályának, vagy bizonyos rétegeinek hatását, ami persze jelentkezik gyakran csak áttételezve más tevékenységi körökben is.

A szocialista társadalom építésének jelenlegi szakaszában, amikor a tudati tényezők előtérbe kerülnek, egyre világosabban látjuk azokat az ellentmondásokat, amelyek izlés és ideológia között megmutatkoznak. Ezek az ellentmondások nem csupán a közizlést befolyásolják, de kihatnak a politikai, erkölcsi nézetekre és magatartásra is. Ezért van jelentősége e kérdés vizsgálatának.

II.

Izlésrétegek.

A különböző szociológiai felméréseket is tekintetbe véve, de mindenekelőtt tapasztalatainkat /a felmérések kevés lehetőséget nyújtanak mélyebb következtetésekre/, a következő izlésrétegeket különböztethetjük meg.

1./ A paraszti izlés maradványai.

A falu gazdasági, társadalmi, foglalkozásbeli átalakulása lényegesen megváltoztatta annak életmódját. A régi un. patriarchális falu hatása ma mindenekelőtt a magánélet különböző formáiban jelentkezik, amelyekre egykori jó és rossz szokások és hagyományok nyomják rá bélyegüket. Főleg az illendőség kategóriája az, amelyre a patriarchális múlt hat, de itt sem tisztán. A városi életmód és főleg a kispolgári felfogás érvényesül lakáskulturában, öltözködésben, a szórakozás különböző

formáiban. A népművészet visszaszorult, inkább az értelmiséget foglalkoztatja. A falu kulturális érdeklődését egyre inkább a tömegkommunikációs eszközök alakítják - különösen szórakoztató műsoraikkal.

2./ Munkáskultúra és arra támaszkodó izlés.

Itt az öntudatos munkások kulturájára utalok, amely meghatározta politikai cselekvésüket, de bizonyos mértékig magánéletüket és szellemi irányultságukat is. Ennek az életformának felelt meg az az izlés, amely különösen a közélet és a politikailag elkötelezett irodalom és művészetek befogadása szempontjából ma is érezteti hatását. A munkásosztály izlését ma befolyásolják, különösen az életmód és a kultúra szempontjából olyan, főleg kispolgári áramlatok is, amelyekkel eszmeileg szembenállnak. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy a munkásosztály számban jelentősen megnőtt és nem kismértékben vett fel főleg paraszti és más kispolgári rétegeket. Ok az is, hogy a kiélezett osztályharcra épített szocialista értékrendszer a fejlett szocializmus építésének időszakában csak bizonyos területeken maradt fenn, s az új még nem alakult ki, illetve hogy régebben sem volt az élet minden területére kiterjedő egységes, a munkásosztályra jellemző izlésrendszer.

3./ A dzsentri izlésvilága.

Közismert, hogy Magyarországon későn alakult ki a polgárság és ennek következtében még a XIX. és XX. században is a nemesség életmódja hatott. A dzsentri eredetileg középbirtokos nemes volt, de nálunk elég hamar általánosabban használták a kifejezést - az elszegényedett nemességre is kiterjesztve. Szekfü Gyula A három nemzedék és ami utána következik c. könyvében a következőképpen jellemzi a dzsentri életmódot és elterjedését: "A szegény hivatalnok-nemes külsőleg él, hogy lássák, s ahelyett, hogy a lelki műveltség terjedésével a külső életről leszokott volna, még utánzókra tett szert, s életmódját, melynek pusztulásra ítelt osztályánál megvan a természetes jogosultsága, egy ujonnan feltörekvő rétegre is kiterjeszti. Innen vidéki városaink közismerten sivár életmódja, a folytonos külsőség-keresés, a lelkieknek tökéletes elhanyagolása. Hogy csak egy drasztikus jelenséget említsek: vidéki kávéházak éjjeli életében cigányszó /magyar áfium!/, kártya és betört tükrök mellett, nemcsak a lehanyaglott nemések: megyei aljegyzők, huszártisztek ifjúsága hervadt nem egyszer sivár, lélektelen férfikorrá, de még inkább, nagyobb számban a

polgári és paraszt családokból feltörekvő új értelmiségé; általában utánozták a kihalt nemesség jó és rossz szokásait, polgári légkör sehol ki nem alakult." A neobarokknak nevezett társadalomban ez természetes volt, hiszen az uralkodóközizlés ebben az időben azé az uralkodó osztályé, amely az említett életformát választotta, amelyről olyan sokat irtak kitűnő íróink, Krudy Gyulától Móricz Zsigmondon át Szabó Pálig. Bár a mi társadalmunkban egyáltalán nem természetes, hogy a dzsentri életmód és izlésvilága fennmaradjon, mégis a legkülönbözőbb társadalmi rétegekben jelentkezik hatása, főleg magatartás és a társas élet különböző formáiban. Ez a hatás nem is olyan ártatlan, hiszen elavult gondolatokat terjeszt magyarságról, emberségről. Azt terjeszti, hogy az igaz magyar életforma a dzsentrijé, aki a sirva-vigadásban, a tragikus történet szemléletben és a semmittevésben keres menekvést a világ baja elől.

4. / A kispolgári izlés.

Az utóbbi időkben sokszor ejtünk szót a kispolgáriségről és joggal, mert hat a köznapi tudatra, a magatartásformákra, az életmódra. Az izlés szempontjából különösen két vonatkozást érdemes tekintetbe venni. Az első úgy fogalmazhatom, hogy "linkség". A pesti "link" kispolgár életszemlélete hat a munkához való viszonyban, a társas érintkezésben, sőt a magánéletben is. A helyest és a helytelent, az illőt

és a nem illőt elválasztó határvonal mosódik el a munkáját felületesen végző, pénz könnyen szerezni akaró és költő, a másik emberrel szemben cinikusan viselkedő, "jópofa" kispolgárnál. Szeretném leszögezni, nem a Tersánszky J. Jenő alkotta rokonszenves pesti vagányról van szó, aki a vele szemben ellenséges társadalmat - igaz, anarchista módon - de támadta.

A másik az izlés világában sokat emlegetett kategória a giccs, amely ugyancsak elsősorban a kispolgári életformához kötődik, bár helytelen volna csak erre leszűkíteni érvényességi körét. A giccs mindenekelőtt a környezeti kultúrában jelentkezik és a szórakozás "szellemi" termékeiben.

Az a tény, hogy még ma is széles olvasó közönsége van a hajdani szentimentális bestsellereknek, sőt e műfaj újjaszületésével is találkozunk, azt bizonyítja, hogy éppen a szórakozásban nem alakult ki megfelelő értékrendszerünk. Amikor itt értékről beszélek, akkor természetesen nem a legmagasabbrendű szép, nem a katarzis kategóriájával mérek, hanem a kellemesével. Ebben a kategóriában is lehet értékes műveket alkotni.

A giccs esetében nagyon világosan lehet érzékelni, hogy nem valamiféle jelentéktelen, egyéni izlésbeli furcsaságról van szó, amikor vele kapcsolatban kispolgáriságról beszélünk, hanem világnézeti szempontból is érdekes jelenségről. A giccs nemcsak az esztétikai érzéket rontja meg, hanem megghamisítja a valóságról alkotott képet is, megszépíti a valósá-

got, s ezzel eltereli a figyelmet a tényleges problémákról, elaltatja lelkiismeretünket.

5./ A "fogyasztói" kultúra izlésvilága.

Az utóbbi időkben felerősödött hazánkban a nyugati polgári életmódhoz kötődő "fogyasztói" izlés és az ennek ellenszereként reklámozott "ellenkultúra" hatása. A "fogyasztói" közizlés a közlekedési eszközök, a tartós fogyasztási cikkek megválasztásában, a lakáskultúrában, a szórakozás "technikájában" jelentkezik. Tekintve, hogy a technika új vívmányait használja fel, modernebb, mint a kispolgári kultúra és izlés, s ezért vonzóbb is. Az a "kultúra-kritika", amely a fejlett kapitalista országokban kibontakozott, világosan megmutatta, hogy a technikai fejlődés, amelyet csak helyeselni lehet, kulturális szempontból - a kapitalista manipuláció következtében - hogyan erősítette meg az ember elidegepedését.

A diákmozgalmak nem kis mértékben az ellen az életmód és életfelfogás ellen tiltakoztak, amelyet a "fogyasztói" kultúra jelzett. A protestálás termékei alkotják az "ellenkultúrát", amelyre eszmeileg jellemző a természet-hez való visszatérés, a primitívség keresése, a közösség megteremtésének igénye. Ennek a neo-romantikának bizonyos divatjelenségei nálunk is megmutatkoznak az ifjúság egy részénél, és gyakran összekapcsolódnak a kispolgáriság elleni tiltakozással. Ez a tiltakozás alapjában véve rokonszenves, de egyáltalán nem hatékony. A reális gazdasági,

társadalmi, kulturális okokat kell megkeresni ahhoz, hogy a kispolgáriassággal szembe tudjunk szállni.

A dzscentri-világ, a kispolgáriság, a konzum-kultúra határai egymással keverednek, s sohasem jelentkeznek tiszta formában, hiszen a szocialista értékrendszer bizonyos fontos területeken meghatározó jellegű.

III.

A szocialista közizlés kifejlődése.

A szocialista értékrendszer ma jelentkezik a magánélet egyes szféráiban, az egyén és a közösség kapcsolatában és az un. magas kulturában, s azokban az izlésformákban, amelyek ezekhez a tevékenységi körökhöz, magatartás-formákhoz, kulturális produktumokhoz kapcsolódnak.

A magánéletben döntő változást hozott a szocializmus azzal, hogy nemcsak jogilag, de gazdaságilag is lehetővé tette, még ha ez nem is érvényesül teljes mértékben, a nők egyenjogúságát. Ez hatással van a nő és férfi kapcsolatára és ez ezzel összefüggő érintkezési formákra, és hatással van a családi életre is. A változás radikális, de mégis csak folyamatos, folyamatos főleg abban az értelemben, hogy az új viszony viselkedési normái, amelyek már az izlés körébe tartoznak, nem alakultak még ki.

A gazdasági-társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetése megváltoztatta az emberek közötti érintkezés szellemét és formáit. Egyre inkább megszűnik a szénilis modor és egyenrangú felek közötti érintkezési formák alakulnak ki, mégha e tekintetben is van tennivaló. A szocializmus új alapokra helyezte az egyén és a közösség kapcsolatát is és ennek következtében a közéletben való részvétel új lehetőségeit is megteremtette. A nagy tömegek számára most nyílt alkalom arra, hogy különböző fórumokon hallassák szavukat és munkájukkal, politikai, társadalmi, vagy kulturális tevékenységükkel részt vegyenek a mindennapok életének alakításában. A munkásmozgalom hagyományai itt nagyon sok követésre méltót mutatnak fel. Vannak azonban új elemek a társadalmi életben, az ezekhez kapcsolódó új formák még nem mindenütt alakultak ki. E tekintetben nemcsak magatartási formákra gondolok, hanem pl. a nyelvi kifejezésre is.

A szocializmus nemcsak ezekben a tudati szférákban érvényesíti normáit, hanem az esztétikai tudatban is, ahol évszázados fejlődés eredményeképpen irodalmi és művészeti alkotásokkal alátámasztottan alakult ki az új esztétikai értékrendszer. A lukácsi esztétika a marxizmus klasszikusainak gondolatait továbbfejlesztve a ma számára fogalmazta meg elsősorban a nagy irodalom és művészet körében, esztétikai ideáljainkat. Ez még akkor is így van, ha egyik-másik kategóriájával, annak értelmezésével vitatkozunk is. Ez az értékrendszer alkalmas arra, hogy a személyiség kialakulása szempontjából leginkább szükséges alkotásokat válasszuk ki

és népszerűsítsük.

A szocialista izlés nem most alakul, fontos területeken normái tisztázottak, sőt egyes vonatkozásokban uralkodóvá is váltak. Ha most mégis szóvá kell tennünk a közizlés elmaradottságát, akkor ezt azért tesszük, mert a cél a szocializmus érvényesítése az élet minden területén, így a közizlésben is, amely a gondolkodásnak, viselkedésnek, a cselekvésnek egyik meghatározója s egyben jelzője is.

dr. Vonsik Gyula

IZLÉSÁLLAPOTUNK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A felszabadulás óta általánosan emelkedett az életszínvonal, a technikai fejlődés lényegesen megváltoztatta a városi és falusi élet kereteit, sok munkás és szegényparaszt családnak gyökeresen megváltoztak az anyagi és életkörülményei stb. Ez a fejlődés lehetővé és szükségessé tette az állandó művelődést, benne az izlés változását is és ugyanakkor a korábban kialakított téves művelődési és izlésezmények megváltoztatását.

A sommás ítélet így fogalmazható meg: a felszabadulás óta gyökeresen megváltoztak a kulturális ellátottság arányai a munkás és paraszt tömegek javára; igen lényeges a művelődés tartalmának, minőségének fejlődése; az iskolai oktatásban, könyvkiadásban, az egyes művészeti ágakban a felszabadulás után eredményes harc indult a multból örökölt téves nézetek és selejtes alkotások ellen; a gyermekek és a felnőtt dolgozók ma nemcsak sokkal többet, hanem sokkal jobbat is kapnak, mint bármelyik korszakban; intézmények egész hálózata foglalkozik a művészeti érdeklődés fejlesztésével, kielégítésével, /színházak, mozik, hangverseny-termek, művelődési házak, művészeti iskolák, tanfolyamok, szakkörök, stb./; igen nagy szerep hárult a kiadóvállalatokra, lapokra, a rádió és televízióra, stb.

A feudális-kapitalista izlés- örökség felszámolásában értünk el eredményeket. A nyíltan nacionalista, klerikális, s egyuttal haladásellenes izlésigónyek eltűntek, vagy lényegesen csökkentek, utóhatásai is egyre rövidebb idő alatt megszűnnek. Ezzel együtt háttérbe szorultak, de még nem tűntek el teljesen a dzsentri és kispolgári izlés nyomai. Így lehetne sommásan jellemezni az izlésformálásban megtett utat. Azzal együtt, hogy ez igaz, szükséges mélyebben is vizsgálni a változást, a megtett utat és ezen belül is elemezni a még meglévő problémákat.

A változás vizsgálatának szemléleti alapállása.

A társadalom izlésszintjének meghatározásánál feltétlenül alá kell huzni, hogy a szocializmus építésében eltelt három évtized alatt nagy, mindjárt szembeötlő változást az izlés minden szférájában objektíve nem lehetett elérni. Itt is, mint sok más területén a forradalmi fejlődésnek szivós közdelemre van még szükség a mult csökevényei ellen. Ebben a munkában a legnagyobb szerep nem is a nevelőmunkáé, hanem a minden területre kiterjedő változásó, a társadalmi fejlődésé.

Ha a csökevényeket meg lehetne szüntetni nevelő munkával, akkor egy-két nemzedék életének folyamán teljesen megvalósulna. Ahogyan a régi öntudat nem szűnik meg azonnal a régi rend megszüntetésével ugyan így a régi izlés sem. Ezért ma-

rad meg, mint csökevény, mert részben a gazdaság meghatározott formáiban talaja van, így aztán újra is születik, vagyis csak a gazdasági gyökereivel együtt lehet megszüntetni. Fennmaradásának egyik oka a munkához való kettős viszony és az a társadalmi munka-megosztás, amely a régi társadalomból került ide, ami bizonyos fokig még a régi társadalmi formációkhoz kapcsolódik. Ilyen pl. a fizikai és szellemi munka különváltsága.

Ennek előrebocsátásával lehet levonni azt a következtetést, hogy az első lépések, amelyet az izlés fejlesztésében is megtettünk, nem voltak kicsik.

Ha a termelő munkát és annak eredményeit vizsgáljuk, azonnal szembetűnik a változás, mivel nem csak több termék kerül ki a munkások keze alól, hanem jobb is és ami fontos, szebb is. A közéletben is mind gyakrabban találkozunk az esztétikummal, elsősorban a szép igénylésével. Az életmód és azon belül a fogyasztás is lényegesen megváltozott, izlésesebb lett.

Nőtt a művészeti alkotások iránti érdeklődés és pedig nemcsak azok iránt a művek iránt, amelyben mai életünk tükröződik, hanem a polgári és a polgárság előtti múlt értékei iránt is. A jó izlés a dolgozó lakosságnak azon tömegeinél nőtt elsősorban, amelyekben az új társadalmi tudat gyorsan növekedett, ahol az "én"-ből a "mi"-hez való átmenet gyorsan

ment végbe, akik maguk új emberré kezdtek válni és akik ennek tudatában is vannak. Ők azok, aki számára már érvényes a felszólítás: "Ostromoljátok meg a szépség csucsait".

Ezzel együtt látni kell, hogy azok a magaslatok, amelyeket meg kell ostromolni, igen magasak. Az egykori munka rabszolgáinak nehéz néhány évtized alatt bepótolni azt, amit a kizsákmányolás sok évszázadon keresztül biztosított a kiváltságos helyzetben lévőknek, amit azok életkörülményeik között kifinomult érzékkel birtokbavettek és megszoktak.

Nehéz dolog megszokni, hogy a munka lehet más is mint kényszer, hogy az a szép törvénye szerinti alkotás szférája is. Eljutni addig, hogy a szép követelménye nem külső kényszer eredménye, szintén nem megy egyik napról a másikra. Még ettől is nehezebb öntudatban eljutni addig, hogy a volt uralkodó osztálytól ellesett szokásokat és izlésmegnyilvánulásokat ne kövessék a hatalomra kerülő dolgozók. Új izlésideált formálni, azt tudatosítani és szokássá tenni szintén nem egy pillanat műve. Nehéz dolog pl. először egy szimfonikus koncerten ülni és bosszankodva megállapítani, hogy nem képes megérteni azt, amelyet mások esetleg szemmel láthatóan könnyen felfognak és megértenek. Erőfeszítést igényel egy örökös nagy költemény fonalát nyomon követni, amely olyan emberekről szól, olyan körülmények között, amelyekről sohasem hallottak azelőtt, amelybe nehéz beleélni magukat, amely először hallva idegen. Rá kell magát kényszerítenie arra,

hogy ha nem is ezt, de egy könnyebb könyvet olvasson először, amelyben fokozatosan fedez fel szépségeket és egyre érezhetőbbé válik számára, hogy saját gondolatai gazdagabbak, erősebbek, melegebbek lesznek. Ezek a dolgozóktól nagy erőfeszítést igényelnek, nem kevesebbet, mint a hegymászótól, aki viharban ér fel a csucsra.

Ennek figyelembevételével jelenthetjük ki, hogy a tudatos művelődéspolitikai tevékenység eredményeként az izlés területén is sikerült, ha nem is fordulatot elérni, de változást mindenesetre. Ma már fel kell figyelni azokra a jelenségekre, amelyek minden területen az igények emelkedését, a selejtes termékektől való elfordulást bizonyítják. A néhány évvel ezelőtti tapasztalatokat már nem lehet mértékadónak tekinteni abból a szempontból, hogy "ez kell a közönségnek", mivel a közönség izlése is állandó változásban, mozgásban van. Ennek a mozgásnak az iránya mindenképpen pozitív. Nem szabad tulbecsülni azokat a hangokat, amelyek még ugyan sokszor jelentkeznek és az igénytelenséget, vagy éppen izléstelenséget követelik sokszor agresszív formában.

Mindezzel együtt igaz viszont, hogy az elmúlt 30 év kétségtelenül nagy izlésbeli fejlődése ellenére a tömegek izlése viszonylag elmaradt. A dolgozók minden rétegének van még egy elég nagy hányada, amelynél érintetlenül maradt, vagy alig változott izlés. Nagy még azoknak a száma, akik tévesen

tájékozódni, akik a silány, izléstelen dolgok társaságában érzik jól magukat. /Kétes értékű könyvek, krimik, giccses táncdalok, szobát "diszitó" csecsebecsék, izléstelen életmód, selejt stb./ Az is igaz, hogy ha a társadalmi változások egészéhez, vagy csupán a tudati változáshoz viszonyítjuk az izlésbeli fejlődést, akkor így is megállapítható egy viszonylagos lemaradás.

A mult káros örökségét az izlés területén számoltuk fel legkevésbé. Most az elért eredményeink alapján szükségképpen előtérbe kerülnek mindazon problémák, amelyek gátlólag hatnak. A káros örökség főként a hamis értékítéletekben, a sznobizmusban és az ún. kispolgári izlésben, azok továbbélésében jelölhető meg. Jelen vannak a közönség egyes rétegeiben és a szűkebb értelemben vett művészeti életben is, egymást kölcsönösen erősítik. Közös termelik a művészeti arisztokratizmust, ami a művészet és tömegek egészséges kapcsolatának egyik legnagyobb akadálya. Az MSZMP közművelődésről szóló határozata, valamint a párt XI. Kongresszusának dokumentumai, amikor a társadalom műveltségét úgy jellemzik, hogy az a lehetőségekhez és szükségletekhez mérten elmaradt, akkor ebben az ítéletben az izlés is benne van. Nem a megtett utatagadásáról van szó, hanem inkább arról, hogy a változás mértéke mai szükségleteinkhez képest kevés.

Az izlésbeli elmaradottság okai

A problémák megítélésénél számolni kell azzal, hogy az izlés felettébb "konzervatív" tényezője a műveltségnek. Alakulása igen sok tényező /otthoni és munkahely-környezet, városkép, stb./ összetett hatásától függ, és már viszonylag korán kikristályosodik egy-egy emberben, már a műveltség alacsony fokán félöntudatos reflexek rendszerévé válik az embernek. Ezt jóval nehezebb és időben hosszabb ideig tart befolyásolni, alakítani, formálni, mint a tudatos ismeretvilágot. Többek között ezzel is magyarázható, hogy amikor viszonylag gyors volt a műveltségi színvonal emelkedése, akkor az izlés fejlődése ezzel a folyamattal nem mindig tartott lépést.

Mégis az izlés elmaradottságáért elsősorban a felszabadulás előtti korszak művelődési politikája felelős. Ez a politika hamis illúziókat igyekezett ébrentartani általában az életben és ezzel együtt az esztétikussal és az erkölcsi jóval kapcsolatos viszonyban is. Ebben a korban a munkások igen jelentős - kevésbé öntudatos - része a kispolgári életstílust tartotta élete céljának. A dolgozó parasztok előtt a dzsentrí és dzsentriskedő gazdag-paraszt volt az eszménykép. Ehhez a célhoz, mint jóhoz kapcsolódott a kispolgári izlés, a kispolgári burzsoáziát majmoló külsőségekben megnyilvánuló életkultura.

De nem lehet mindent ennek a korszaknak a nyakába varrni, hisz már 30 éve szocializmust építünk és a hagyományok között már ott van az elmúlt három évtized hatása is. Mint már említettük, a feudál-kapitalista, a burzsoá hagyományok felszámolásában értünk el jelentős eredményeket, de még nem tudtuk teljesen felszámolni a felszabadulás előtti örökséget. Ezzel együtt az is igaz, hogy az izlésbeli elmaradottság magán hordja a felszabadulás utáni általános politika és ezen belül a kulturális politika ingadozásainak jezeit is. Alapvetően a következő főbb tényezők nyomták rá bélyegüket az izlésre.

A szocializmus építésének első éveiben a termelő tevékenységben megnyilvánuló mennyiségi szemlélet alapvetően negatív értelemben nyomta rá bélyegét az izlés alakulására. A mennyiségi szemlélet hatására jelentkezett egy olyan káros gyakorlat, ami kifejezésre jutott a gépek tisztántartásának elhanyagolásában, a selejt növekedésében, a külcsin figyelmen kívül hagyásában, stb. Az egyoldalú mennyiségi célok hangsúlyozása miatt a munka célkitűző, alkotó jellege szenvedett csorbát ebben a periódusban és ez lehetetlenné tette a munkában rejlő esztétikum feltárulását. Természetesen ebben az időben is a munkás, aki összeforrott a géppel, nem tudta megtagadni az igazi én-jét, hogy a munkájával alkotni akar, de a körülményektől korlátozva, akarata ellenére kénytelen volt a mennyiségi szemléletből a származó kényszerítő hatásokat tudomásul venni. Ez az izlés fejlődését is lényegesen befolyásolta negatívan.

A kistulajdonosi szemlélet, a közösségi élettől való elzár-
kozás egyáltalán nem szocialista tulajdonság, mégis terjedt
azoknak a dolgozóknak körében, akik most a szocializmus
építésének idején kerültek jobb anyagi körülmények közé.
A tárgyi értékek hajszolása, a gazdagodási vágy tulzott
megjelenése nem kedvezett sem a szellemi értékek iránti nö-
vekvő becsület megteremtésének, sem az új, szocialista iz-
lés formálásának. Minden erőfeszítés ellenére a népművelés
hatósugara és akarata sem volt képes ellensúlyozni az anyagi
és technikai fejlődést kihasználó szemléletet.

Ha a műveltség és az erkölcsi felfogás elmarad az anyagi
fejlődéstől, akkor az egyébként hasznos technikai eszközök
is az idejét múlt kispolgári eszmények megvalósítását szol-
gálják. Így volt ez nálunk is egy időben. A televíziós ké-
szülék például a nyárspolgári "kandallótűz" modern változa-
tává lett, amely elzárta a családot a tágabb közösségtől.
Motorra, kocsira sokan nem azért vágytak, mert szükségük
volt hasznos közlekedési eszközre, hanem mert így akarták
megvalósítani kispolgári ábrándjaikat. A javak bősége, a
technikai eszközök elterjedése jó dolog, de ezzel együtt
kell haladnia a szocialista erkölcsi felfogás, műveltség és
izlés fejlődésének.

Az izlés formálásában és a művészetek új közösségének neve-
lésében is voltak ingadozások és hibák a felszabadulás után.
A Horthy-rendszer hivatalos művészeti politikája erősen kon-
zervatív volt, s csak erős korlátozásokkal engedte érvénye-

sülni a polgári ellenzék modernista művészeti törekvéseit. A felszabadulás utáni első években ezek a modernista törekvések egymással versenyezve léptek porondra, a különböző koalíciós pártok támogatásával. Ezek a modernista irányzatok azonban csak a hazai viszonyok között mondhatták magukat ujnak, mert valójában több évtizedre visszamenő nyugati elképzeléseket élesztettek ujja. Így a modernisták sok esetben a burzsoá dekadenciát képviselték. Ez tehát nem volt jó izlésnevelő iskola.

A koalíciós időszak vége egyszer s mind a művészeti irányzatok versenyének is véget vetett. Az új, egységes művészetpolitikai irányítás a szocialista realista alkotó módszer elfogadását követelte a művészekről. De a szocialista realizmus fogalmát leszűkítette és csupán a tizenkilencedik századi realista alkotásmódot tekintette példaképnek. Ez az értékelésben aránytalanságokra, a formaalkotásban pedig historizmusra, epigonizmusra vezetett. Ez az egvoldalúság stilszegénységet, iskolázatlanságot és a választási készség és igény elmaradását eredményezte.

A személyi kultusz korszakát másoldalról a merev elzárkózás jellemezte a huszadik század művészeti eredményei előtt, s ez nemcsak a kapitalista országok haladó művészetének elutasítását foglalta magába, hanem az új magyar művészet nagy alkotói /pl. Bartók, Derkovits, stb./ iránti bizalmatlanságot is. A közizlésben ez szintén azt jelentette, hogy a művésze-

tek új közönségét elavult stiluseszmény jegyében nevelték. Ennek lett az eredménye, hogy mivel a tizenkilencedik század klasszikusainak művei vonzóbbak voltak, mint az akkori stilusban készült epigon alkotások, a közönség érdeklődése egyoldaluan fordult a múlt felé. A kevésszámu új, a szocialista művészet legértékesebb alkotásai így csak szűkkörű közönséget vonzottak.

Nem volt egyértelmű a nacionalista tendenciák elleni küzdelem sem, ami pedig igen fontos lett volna. A tizenkilencedik század előtérbe állítása pl. elkerülhetetlenül tápot adott a romantikus nemzeti felfogásnak. De ettől még nagyobb problémát jelentett, hogy a XIX. századi haladó művészet éppen ellenzékiségével ragadta meg korában az emberiséget, amely ellenzékiséget a megváltozott társadalmi körülmények között nem lehetett ideológiai értékként elfogadni. Ugyanakkor a XX. század haladó, a népi hagyományokat a népek kölcsönös megbecsülésével egybekapcsoló törekvéseit, például Bartók életművét, egyaránt elmarasztalták modernizmus és narodnyikság címén.

A művészetpolitikában és a tömegek esztétikai nevelésében is jelentkeztek a jó ízlés fejlődését gátló tényezők. A művészet feladata mindig meglátni és megmutatni az újat, az eddig ismeretlent. Ez mindig megköveteli a művészetek utkeresését is, új formákat, új konstrukciókat. Az ehhez való viszony alapvetően kétféle lehet: befoqadás az újnak,

vagy elvetése annak. 1956 előtt általában elítélték azt ami új volt, meghökkentett. Ez kialakított alapvetően egy konzervatív magatartást, egy negatív indítású értékrendszert, annak keresését, ami nem elfogadható. Ebben a környezetben a művészet nem tudta következetesen teljesíteni az izlésformáló szerepét.

Nemcsak a haladó polgári irányzatok újabb képviselőit, hanem a munkásmozgalom nagy alkotóművészeit is elszigetelte a tömegektől ez a művelődési politika, ha a stílusuk elmentmondott a személyi kultuszban engedélyezett formáknak. Élő és már nem élő kitűnő művészek életművét a "problemátikus" jelző sújtotta, ugyanakkor kátes értékű teljesítmények kiváló minősítést kaptak. Ez megzavarta a közönség tájékozódását, s bizalmatlanságot keltett a művészetpolitika helyes intézkedései iránt is.

A másik véglettel viszont az utóbbi években volt dolgunk, vagyis azzal, hogy nincs szükség negatív ítéletekre, mert a művészet mindig a valóság jelenségeit tükrözi. "Mindent el kell fogadni" jelszóban egy olyan ítélet huzódik meg, hogy az alkotó mindig igazat mond, vagyis amit lát az mindig a teljes valóság, lát minden összefüggést és rendelkezik azzal a mesterségbeli zsenialitással is, hogy azt helyesen kifejezze. Az ilyen elképzelés legalább olyan hibás, mint a negatív indítású ítéletrendszer. Ezek a tendenciák sem biztosítottak megfelelő feltételeket a jó izlés alakulásához.

Művészetpolitikai életünknek sokáig jellemzője volt az egyoldaluság, a művészeti folyamatnak csak az esztétikai elvek, valamint a mű és a valóság viszonyát szem előtt tartó szemlélete. Holott a művészi folyamat egészéhez szervesen hozzátartozik a művek legszélesebb tömegekre gyakorolt hatása, illetve a közönségigény visszahatása a művészetekre.

Valóban, hol a helyes izlésbeli értékitélet? Ahol a magasan kvalifikált tudásu esztéta felfedezi a mű "csodálatos izót", a "sajátos érzelmgazdagságot", az "író szellemiségének megnyilatkozásait", vagy ott, ahol valaki - aki kapcsolatba kerül az alkotással - a mű egyik szereplőjével képes azonosulni, megsiratja a halálát, stb? Ezek természetesen szélsőségesek. A fejlett izlést ott kell keresnünk, ahol az olvasó, a néző saját világa megnyilatkozik, akár a této-vázás, akár az ítéletek formájában.

Egységes állásfoglalás és a következetesség híján újabban ismét spontán tendenciák érvényesülnek. Egyfelől újra jelentkeznek a modernista törekvések, a divatoknak való feltétel nélküli behódolás másfelől a kispolgári ciccstermelés is új erőre kapott, nemcsak a magánvállalkozások engedélyezése következtében, hanem a könnyű nyereség biztosítása céljából az állami és szövetkezeti szektorban is.

A dzsentri és a kispolgári izlés egyes megnyilvánulásai ellen /pl. lakásdiszek, gyerekiátékok, műdalkultusz, ponyva-

olvasás/ következetesen harcolt a szocialista művészeti politika, ennek ellenére még ma is maradtak olyan területek, ahol nemcsak töretlenül tovább él a kispolgári izlés, hanem a jobb életszínvonal; a növekvő igények és az új technikai feltételek következtében még meg is erősödött /pl. disztár-
gyak, slány esztrád műsorok, sláger irodalom/.

Végül is az izlésbeli problémák döntő többsége azzal magyarázható, hogy a műveltség és az erkölcsi felfogás alakulása elmaradt az anyagi fejlődés mögött és így a művészetben való részesedés nagyobb lehetősége egy régebben kialakított téves eszmények alapján valósult meg. A műveltség - a tudás és a tájékozottság - nem megfelelő növekedése, az erkölcsi értelem-
ben vett jó - ennek mint előrendő életeszmenynek a változása és elfogadása - lemaradt az anyagi lehetőségek változásához képest és ezek együttesen nagyban konzerválták a régi izlést.

Mai problémáink

Az izlésfejlesztést a káros hagyományokon túl néhány jelenleg is élő és ható téves felfogás és gyakorlat is gátolja. Az egyik abban nyilvánul meg, hogy túlzott jelentőséget tulajdonítanak az állítólagos "közvéleménynek". Minden esetben találkozzunk a közvéleményre való hivatkozással, amikor az izlés-
beli engedményeket meg kell valahogy magyarázni. Való igaz, hogy elég sok ma még azoknak a száma, akik sommás elitélő véleményyt mondanak az igazi művészi értékről, akik a hamis

"értékeket" fogadják el. Itt világosan kell látni, senki sem születik egy adott izléssel, egy izlésítélettel. Minden közvéleményt előzőleg a társadalom formál, alakít, ez csak azután nyilvánul meg. De azt is jelenti, hogy a negatív ítélet azért történhet meg, mert ezeknél az embereknél még nem alakult ki pl. az igazi művészettel a kapcsolat, nem volt még ilyen élményük és ha folytonosan az igényükre hivatkozva nem is adunk nekik ilyen lehetőséget, akkor az izlésük nem is változhat.

Pl. köztudott, hogy az olvasók tábora hallatlan mértékben megnőtt. A könyv, a tudás és szórakozás eszköze, annyi embernek lett sajátja, hogy áttekinteni is nehéz. A mérhető számbeli növekedés természetesen önmagában még kevés az izlés jellemzéséhez, mivel nem egyszerűen sokan, hanem műveltségi viszonyaikat tekintve igen különböző rétegek különböző izléssel kapcsolódtak be a kultúra elsajátításának ebbe a formájába. Ezeknek az embereknek a műveltségi színvonala rendkívül változatos színeket képvisel és ezért az irodalomhoz, művészethez is lényegesen eltérő módon viszonyulnak. Másoldalról viszont azt is tudomásul kell venni, hogy ha a művészeti értékek változnak, megváltozik a művészetekhez való társadalmi viszony is és vele együtt változik a művészetekhez való viszony etikája is. Aki ezt nem veszi észre, vagy nem érti, könnyen eltévedhet és önkényesen elosztja az embereket műértőkre és sznobokra, dilettánsokra. A valóság nem köteles ilyen sémák szerint rendeződni. Ha a vizsgálódás és

következtetések levonása felületes, akkor a kimondott ítélet nem talál megértésre, a kritika nem építeni, hanem rombolni fog.

Ennek tudomásulvételével nem lehet igazat adni azoknak a véleményeknek, hogy a művészeti nevelésben alapvetően a közvélemény kívánságát kell figyelembe venni. Ilyen meggondolások alapján jutnak most a megengedettnél nagyobb lehetőséghez az izlésromboló szobadiszek, gyerekjátékok, a bűnügyi regények és filmek, a bárgyu táncdalok, a silány, giccses esztrád-műsorok, stb. A probléma megoldásához elvi alapon kell közeledni. Az igaz, hogy a nagyközönség művészi izlése még mindig sok kívánnivalót hagy maga után: hiszen az előző korszak alakította ki. Ez érvényes a művészi izlésre is. A szocialista művészet valami újat és ismeretlent kell, hogy feltárjon a néző, az olvasó előtt. A művészetet ezért a meglévő tömegizlés útjára terelni éppoly ostobaság volna, mint a tudománytól azt követelni, hogy új igazságok felfedezése helyett a régieket ismételgesse.

A másik káros igény, tendencia azoknál jelentkezik, akik már eljutottak az igazi művészethez vezető úton az első lépéséig, de még nem jutottak el a beható ismeretekig. Ezeknél az embereknél viszont igen gyakran jelenik meg a művészet iránti tulzott tisztelet, az amivel a művészet "titkait" szemlélik. Az ilyen szemlélet vezet el a sznobizmushoz, a művészi alkotásokkal való azonosulás látszatának keltéséhez.

Az ilyen igény csupán azt keresi, kutatja, ami érthetetlen, ami számára az olyan "belső tartalmakat" sejteti, ami valami kevesek titka csak. Általában ez jellemzi a félművelt embereket akik műveltséghiányukat úgy próbálják leplezni, hogy úgy lelkesednek azért, amit nem értenek, mintha azt legjobban értenék. Viszont közismert igazság, hogy a tulzott tisztelet meggátolja az embert abban, hogy maga is eljusson odáig, hogy otthonosan érezze magát az igényes művek társaságában.

Az izlésnevelés harmadik, de egyben talán a leginkább téves mai koncepciója abban foglalható össze, hogy az izlésnevelés nem más mint tanítás, felvilágosítás. Meg kell magyarázni az embereknek, mi a szép és akkor tudni fogják. Nagyon gyakran, amikor az esztétikai nevelésről vagy izlésformálásról van szó, a szépség érzésének nevelője szerepét egyoldalúan csak a művészeti alkotásokkal való értelmi kapcsolatra redukálják. Valójában a festmény, a regény, a színházi előadás, a szimfónia és minden más művészet ha jó, hordoz értelmet, művészi tartalmat és így is megmutatható a szép, vagyis formálható a művészi izlés. Ahhoz, hogy az igazán esztétikus szokássá váljon kevés annak tudata, hogy pl. mi az igazán szép. Az izlésformáláshoz elsősorban az ember gyakorlati tetteinek változása, az abban való szépség törvényei szerinti cselekvés vezet el. A tudatosításnak ebben van elsődleges szerepe.

Az izlés fejlesztésének problémáit vizsgálva, éppen az előzőekben leírt összefüggések miatt nem lehet megrekedni a művészetek produktumaihoz való viszonynál. Ez azért is fontos, mert ha csak azt vizsgáljuk, hogyan értik az emberek a művészeteket és ebből vonunk le általános következtetést az izlés színvonalára, akkor egy dinamikus, sokoldalú folyamat teszünk egysikuvá és merevvé és így hamis képet festünk a valóságról.

Elsősorban a munka neveli az emberekben az esztétikai érzéseket is, tanítja meg arra, hogy a természetes környezetben is meglássák a szépet, hogy meglássák saját tevékenységük eredményében és magában az emberben is a szépet. A munka neveli elsősorban az emberben azt a gyakorlati aktivitást, ami az alkotásban a szépség törvényei szerinti tevékenységet is jelenti. Elsősorban a munkában és a munka segítségével tanul meg az ember valóban gyönyörködni, csak a jól elkészített munkatermék okoz meglegedettséget és ez adja azt az érzést, ami a munkást a munkájához úgy kapcsolja, mint emberi szükségletéhez. Ezért kell azt is nyomatékkal hangsúlyozni, hogy nemcsak a munka tárgya - munkaeszköz, használati cikkek, ruha stb. - bír esztétikai tulajdonságokkal, hanem a munka folyamata is.

Nem kevésbé veszélyes az a ma igen gyakori érvelés, hogy az izlés fejlesztésének elsődleges feltétele a növekvő szabad idő. Ma sokan és gyakran mondják, hogy az esztétikai

érzés az emberben csak akkor keletkezett, amikor megjelent a szabad idő, amikor az embert már nem kötötte le teljesen a létéről való gondoskodás. E szerint az esztétikai érzés növekedése egyenes arányban van a növekvő szabadidővel. Vigyük végig logikailag ezt a gondolatot: az embernek minél több szabadideje van, annál több szépet lát a természetben, annál fejlettebb lesz az esztétikai érzése; ez azt jelenti, hogy ha egy ember, akit nem köt le a munka, a legkifinomultabb esztétikai érzések birtokosává válik, a fáradhatatlan munkásnak pedig nincs esztétikai izlése, vagy ha van is, csak kezdetleges állapotban. E nézetek tarthatatlansága nyilvánvaló, mert mindaz, ami a világon valóban szép, azt a dolgozó nép keze munka eredményeként alkotta.

Mondhatjuk-e az embert harmonikusan fejlettnak, ha tudósként fogja magyarázni ismert művészek képeit vagy híres költők verseinek sajátosságait, de nem látja meg a szépet a legegyszerűbb tárgyakban, a léghétköznapi emberi kapcsolatokban, ha maga nem képes semmi igazán gyönyörűt alkotni? Beléneveljük, hogy képes legyen észrevenni, átérezni a valóság esztétikai tulajdonságait, de ez kevés. Meg kell tanítani, hogy ne csak lássa, élvezze, de teremtsen, alkossa az őt körülvevő világban a szépet.

Ezért az esztétikai érzés a munkától elszakítva passzív, szemlélődő érzésként tükröződik vissza, ami nem jellemezheti az új szocialista embert.

Tapasztalatból tudjuk ma már: a művészeti érzék is csak akkor fejlődik, szilárdul meg és finomodik ki különösen gyorsan és tartósan, ha az ember maga alkotó módon tevékenykedik. Ezen a tapasztalaton alapul a művészeti öntevékeny csoportok munkája. Megvalósításuk sokban hozzájárult ahhoz, hogy dolgozóink érdeklődését a művészet és a kultúra iránt felkeltse, izlésüket formálja. Nemcsak az egyéni időérzésen és gyönyörűségen alapul ez az egész törekvés, hanem ennél többön: az, aki nemcsak a műélvezeten, hanem művészi alkotáson keresztül tágította látókörének horizontját, aki a világ nagy mesterműveivel nem csak passzívan ismerkedett meg, annak emberismerete gyorsabban gazdagodik, jobban megérti saját helyét a társadalomban, jobban megtanul más emberekkel közlekedni, bánni. Egyszerűen értékeesebb, műveltebb ember, jobb szocialista lesz.

Végül az izlésnevelés kapcsán szólni kell arról az elterjedt nézetről is, hogy az izlésbeli elmaradottságunknak az egyedüli okozója a szórakoztatás, illetve annak nem kellő szocialista tartalma. Elsősorban le kell szögezni: művészeti politikánk nem lehet szórakozás-ellenes. A szórakozásnak viszont esztétikailag színvonalasnak kell lennie. Az értékes művekben való gyönyörködés a szórakozás legmagasabb foka. Ebben az értelemben a művészeteknek a technika segítségével megsokszorozódott hatása különösen nagy felelősséget ró a művelődés munkásaira. A szocialista művelődési politika sikeresen útját állhatja a szórakoztató ipar valóban

gyakran izlésrontó tevékenységének. Az eddiginél is nagyobb állami és társadalmi ellenőrzésre, s ugyanakkor a magas-szintvonalu művek erőteljesebb népszerűsítésére van szükség, nehogy a silány művek tömegtermelése egyes művészeti ágak-ban tulsulyba jusson. Nem a szórakozást kell tehát csökken-teni, hanem olyanhá kell tenni, hogy a jó izlést formálja. Mindebből azt a következtetést kell levonni, hogy társá-dalmunk izlésformálásánál is elsődlegesen szemléleti válto-zásra van szükség. Az MSzMP KB. közművelődésről hozott 1974. márciusi határozata erre hívja fel elsősorban a figyelmet a művelődés egészével kapcsolatban. Korszerű szemléleten alapuló tervszerű, összehangolt munka itt is meghozza a maga gyümölcsét. A párt XI. Kongresszusa arra hívta fel a művészek és művelődési szakemberek figyelmét, hogy a dolgo-zó ember jó izlésre való nevelését nem úgy kell értelmezni, hogy most hozzá kell látni valami eleve meddő felvilágosító munkához, nem is úgy, hogy a művészetet közelebb vigyük az átlagos, névtelen dolgozó tömegek szintvonalaéhoz, hanem el-lenkezőleg úgy, hogy a dolgozó embert kell kiemelni a szür-ke, személytelen középszerűségből, változtatni kell környe-zetén, alkotóvá tenni munkáját, javítani általános művelt-ségén és ugyanakkor művészetre nevelni. De ezzel együtt nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a művészet a népé, leg-mélyebb gyökereit a dolgozó tömegek sűrűjébe kell lebocsá-tania. Ezeknek a tömegeknek érzéseit, gondolkodását és aka-ratát kell összefognia, bennük kell a művészetet felébresz-tenie és kifejlesztenie. Mindig a munkásokat és parasztokat

kell szem előtt tartani, az ő kedvükért kell megtanulni
gazdálkodni, alkotni a tudomány, a művészet területén.
Viszont ahhoz, hogy az új ízlés kialakuljon, hogy az új
művészet közelebb jusson a néphez, és az új nép a művészet-
hez, lényegesen emelni kell a műveltséget.

Dr. Kamarás István

AZ IRODALMI IZLÉS VIZSGÁLATÁNAK MÓDSZERTANI
PROBLÉMÁI

Mekkora esélye van a Nagy Író Adott Művének Kovács Jánosnál? Ha van, mire van esélye: hogy ismereteket szerezzen belőle, hogy úgy érezze, műveltebb lett, hogy kellemes perceket szerezzen vele magának, hogy megrikassa, felkavarja vagy rádöbentse valamire, hogy segítségével előbbre lépjen, hogy hatására át kelljen értékelni stratégiáját?

A válaszokhoz az irodalmi olvasottságot tükröző térképekre, az irodalmi izlést megjelenítő szerkezeti képletekre és a befogadás mechanizmusát ábrázoló reakcióegyenletekre egyaránt szükség van. Mindez még kevés a válaszhoz, hiszen Kovács János nem főszerepben olvasó, hanem csak sok más egyéb szerepe mellett, amelyek mind alakítják olvasói szerepét: Kovács János többek között magyar állampolgár, párttag, olvasztár, apa, férj, harmadosztályu tekész, telektulajdonos, Vasas drukker, színházi bérlettulajdonos. Nem elég behizonyítani, hogy Kovács János különböző irodalmi művekkel kapcsolatos viselkedéseiben kimutatható hasonlóságok alapján beszélhetünk művészi alkotásokkal vagy irodalmi művekkel kapcsolatos beállítódásról, el kell helyezni ezt az egyéb dolgokkal kapcsolatos beállítódások rendszerében, be kell kötni őket az értékrendszer megfelelő "végződéséhez", be kell tájolni az életmód fő égtájaihoz, össze kell kötni személyiségjegyekkel.

Ha a Nagy Író Adott Művét kézbevevő Kovács Jánosról, továbbá csoportjáról, rétegéről, osztályáról, hazájáról, és koráról, valamint magáról a Nagy Műről az izlés kutatásában köremüködő társadalomtudományok jóvoltából minden lényegeset megtudnánk, akkor is akadna még tennivalója az olvasmány esélyét, az olvasásának lefolyását és eredményét vizsgáló kutatónak. Tudnunk kell például azt, hogy mi mindent tart szépnek, művészinak Kovács János. Csak diszoklevelének cirkalmait vagy a Guernicát is, csak a Mondjátok meg Máriának, szeretem-et vagy az Ave Mariá-t is, csak a Csárdáskirálynőt vagy az Éj királynőjének monológját is? Tudnunk kell azt is, hogy minek tartja Kovács János a művészi alkotásokat. Milliókat érő vagy pénzben ki nem fejezhető értéknek, kábitónak vagy lázítónak, hasznosnak vagy tanulságosnak, őt igazolónak vagy önmagát az igazsággal szembeállítónak?

Már az is nagy segítség lenne a könyvet ajánló könyvtáros, az új írókat bemutató pedagógus, az olvasóival találkozó író, az olvasóinak segítő kritikus, a könyv forintban ki nem fejezhető értékével is kalkuláló könyvkereskedő, a könyvet hanggá vagy képpé alakító rendező számára, ha rendelkezésre állana a művek és az olvasók törzslapja, hogy szembesíthessék az Adott Művet Kovács Jánossal.

A hetvenes évek magyarországi izléstérképének felvázolásához Gondos Ernő készített értékes és módszerében érdekes segédeszközt.^{1/} Mintegy 300 irodalmi műről kétféle adatot közöl:

néhányat a művek legfontosabb "anyagönyvi adatai" közül /a művet olvasók és a művet tetszéssel fogadók arányát az olvasók különböző nemű, koru, foglalkozásu és végzettségű rétegei körében/, emellett pedig a másik háromszáz művel való kapcsolatot /közelséget vagy távolságot/ jellemző Yule-féle aszociációs együtthatók szerepelnek.

A művek törzslapja

A művek törzslapján szereplő adatok a mű társadalmi fogadtatásáról közölnek információkat, de a mű "olvasás-történetének" csak egy bizonyos szakaszáról. Így csak egy bizonyos időszak izlésállapotának feltérképezéséhez ad fogódzót Gondos segéd-eszköze, a tendenciák felvázolásához öt-tíz évenként ismételtten elő kellene állítani ilyenfajta adatbázist. Természetesen ez a segéd-eszköz még a mű társadalmi fogadtatásáról is csak eléggé hiányos képet adhat. Először is azért, mert az anyagi okokból bizonyos méretig növelhető minta jóvoltából a kisebb nagyságrendű, de fontos rétegek és a mű viszonyáról nem tudunk meg semmit, másrészt azért, mert az olvasottság viszonylag körülhatárolt ténye mellett a tetszés jóval nehezebben kezelhető, bonyolultabb halmazállapotú kategória.

Még az olvasók aránya sem támadhatatlan adat, /akkor sem, ha kizárjuk a hamis válaszok lehetőségét, pedig evvel is számolni kell^{2/}, mert bizonyos művek egyes rétegeknél elsősorban a friss olvasmányok között, más rétegeknél viszont a már régebben olvasott művek között szerepelnek. Evvel az időbeli tényezővel nemcsak a különböző korosztályoknál, hanem például

a különböző végzettségűeknél is lehet számolni. Ezért egyik kutatásunkban, amelyik bizonyos szempontból a Gondos-féle módszer továbbfejlesztésének tekinthető^{3/}, nemcsak az olvasás tényére kérdeztünk rá, hanem megkérdeztük az olvasás időpontját is, továbbá a még el nem olvasott könyvekkel kapcsolatos terveket is. /Más a státusza annak a műnek, amit az olvasó még nem olvasott, de már számba vett, akár úgy, hogy elolvasását tervezi, akár úgy, hogy a jövőben is tudatosan kerülni szándékozik./

Ami a tetszést illeti, jóval nehezebb a helyzet, hiszen ez már a mérhetetlen mérésének a problémája. A kutató kénytelen egészen különböző jelentésű "tetszés" szavazatokat összegezni. A tetszés mérésére az olvasók ugyanis egészen különböző "mérőeszközöket" használnak. Egy részük számára egyszerűen az a könyv tetszik, amelyet elolvas, mivel "én kérem csak olyan könyveket veszek a kezembe, amelyek tetszeni fognak, én csak jó könyveket olvasok".

Tény, hogy az olvasók nagy része jó érzékkel el tudja kerülni a túl erős kihívást jelentő könyveket, a kudarcélményt. Persze a "jó könyv" is sokfélét jelenthet, például különböző esztétikai értékű műveket. Van olyan olvasó, akinél Tolsztoj, van akinél Rejtő a színvonal a tetszés "mérőeszközén", de még a nagyjából azonos esztétikai szinttel mérők tetszésének tartalma is jelentős mértékben eltérhet. Erről meg is győződhetünk, ha rákérdezzünk, hogy "Miért tetszett?". A "tetszett, mert igaz", a "tetszett, mert azt mondta", a "tetszett, mert érthető volt", a "tetszett, mert hatott rám" és a "tetszett, mert szép" válaszok a leggyakoribbak.

Az írói mondanivalóval való egyetértés, a művészi érték és a tetszés, vagyis a végeredmény elkülönítése és esetleg különbözőképpen való megítélése, a "tetszett, de nem nagyon, mert ugyan művészi értéket képvisel a mű, de bizonyos kérdésekben nem értek egyet az íróval" típusu vélemények elsősorban az iskolázottabb rétegeknél szerepelnek. A tetszés tehát eléggé bizonytalan és eléggé sokféle tényezőt egybeötvöző kategória, éppen ezért fokozottabb mértékben kell figyelembe venni a nem tetszést, márpedig ez a szempont nagyon kevés kutatásban érvényesül. Tekintve, hogy csak minden hetedik-tizedik "tetszett" válaszra esik egy "nem tetszett" válasz, /a magasabb végzettségűeknél gyakoribb/ már ritkasága miatt is értékes információként kell kezelni. /Persze másért is, például azért, mert a negatív irányban kevésbé jellemző a szépités./ A jobb szinten feltűnni igyekvő olvasók a "mi illik" mércéje alapján látatják magukat, az elmarasztalásnál viszont nem játszik szerepet a "mi nem illik". Említett kutatásunkban a művek törzslapján már a művet elutasítók arányát is szerepeltetjük.

Mivel a tetszés olyan sok jelentésű, célszerű különböző fokozatokat figyelembe venni. A "tetszett" és "nagyon tetszett" kategóriák segítségével például el lehet különíteni a valódi tetszést annak pusztá hangoztatásától, /hogy tudniillik "csak jó, nekem tetsző" könyveket olvasok"/. Természetesen alkalmazható a négy, öt, hét vagy tíz fokú skála is az olvasmányok fogadtatásának mérésére, és ezek egyre gyakrabban bukkannak elő a különböző kutatásokban, de anélkül, hogy használóik számolnának korlátaikkal. Először abban a naiv hitben van sok kutató,

hogy az ötös osztályzattal jelzett "nagyon tetszett" minősítés és a négyes osztályzattal jelzett "tetszett" minősítés között ugyanakkora távolság van, mint a "tetszett" és a három osztályzattal jelzett "közepes", vagy "közömbösen hagyott", vagy "részben tetszett" minősítés között. Ez még a kisebbik probléma, a nagyobb a középhelyen lévő osztályzatok értelmezése, közepes vagy középső osztályzat sokféle olvasói hozzáállást olvaszt egybe. Közepest adhat az is, aki számára a mű közömbös, de az is, aki nem tud vagy nem akar dönteni, az is, aki szerint kevéssé értékes a mű, de nem osztályoz szigorúan, és az is, aki egyszerre lát a műben nagy értékeket és nagy hiányokat és ezt átlagolja.

A tetszésnek legalább két ellentere van, az egyik a "közömbösen hagyott", a másik a "nem tetszett". A közömbös - nem közömbös dimenzióban a tetszett és a nem tetszett egy oldalon áll, szemben a közömbös oldallal. Nem kell különösebben bizonyítani, hogy a mű fogadtatását legalább annyira jellemzi a közömbös magatartás, mint az elutasító magatartás aránya, hiszen az utóbbiak között nagyon sok olyan olvasó van, akik a szerzővel való párbeszéd, a befogadásra tett kísérlet után utasítják el a művet. Így aztán fontos mutatója lehet a mű társadalmi fogadtatásának a művel kapcsolatos vélemények polarizáltságának, a mű vitatottságának foka. Ilyen mutató is szerepel az említett kutatásban. A művek vitatottságát mutató különböző időpontokból származó adatok hallatlanul értékes irodalomszociológiai tényanyagot szolgáltatnának.

Gondos Ernő Izlésalakzatok című kutatási segédletében a művek kapcsolatára utaló mutatószámok is szerepelnek. Ezekből felvázolható a kutatásba felvett 300 mű szociometriája /együttes kedvelésük, vagy elutasításuk gyakorisága alapján/. Mivel a Yule-féle asszociációs együttható "anyaga" a tetszés, elég nehéz lenne meghatározni, hogy mit is jelez ez a mutató. Nehéz lenne eldönteni, hogy értéke, tematikája, megformálásának módja, funkciója, vagy mi más alapján tekinthető elég közeli rokonnak Németh László Iszony és Szabó Magda Freskó, vagy Hemingway Az Öreg halász és a tenger és Gorkij Az Artamanovok című regénye, amelyek az olvasói tudatban egymás mellett szerepelnek. /Nagyon érdekes képet mutatna Gondos Ernő még feldolgozatlan ankétjának eredménye. Ennek keretében 24 irodalmár próbálta értelmezni tíz regény kapcsolatait, hogy mi lehet a hasonlóság, illetve a távolság alapja./ A Gondos-féle módszert továbbfejlesztő kutatásunkban Balogh Zoltán matematikus tanácsára a csak a választásokat figyelembe vevő Yule együttható helyett a Goodmann-Kruskal féle általánosított asszociációs együtthatót használtuk, amely a tetszés két fokozatát és a nem tetszést is magába ötvözi.

Mégha valamennyi mű közötti kapcsolatot ismernénk, még hozzá nemcsak egy időpontban, ez még mindig kevés lenne egy, a társadalom izlésállapotát tükröző térkép felvázolásához, hiszen az egész olvasótábort jellemző Hemingway - Gorkij kapcsolat rétegenként valószínűleg eléggé különbözik. A közművelődési könyvtártagokat modellező mintán végzett vizsgálatunkban most készülnek ezek a rétegtérképek, egyes irodalmi olvasmány-

tipusok kapcsolatára azonban már rendelkezésre állanak ilyen vázlatok. A különböző koruak, illetve végzettségük izléstérképeinek összevetése az izlés alakulásának tanulmányozásához adhat segítséget. /Természetesen ezek a segédeszközök inkább csak irányokat jelölnek, nem oldható meg segítségükkel az olvasóvánevelés gépesítése, hiszen legfeljebb 2-300 művet tartalmaznak, és éppen a legújabb művekre vonatkozó adatokat nem kínálhatják, pedig ezek megítélésénél szorulna rá legjobban segítségre az olvasmányközvetítő. / A komoly műismerettel rendelkező szakember a hasonló műveket behelyettesítve "interpolálhat", de ehhez jó műismeret sem elegendő, hiszen a művek közötti kapcsolat tulajdonképpen a mű élményváltozatainak kapcsolata, azonos szerző különböző művei az esetek nagyobb részében helyettesíthetők egymással, de a Buddenbrok ház már nem helyettesíthető a Doktor Faustussal, a Néró sem a Pacsirtá-val, és a Rozsdatemető sem a Jóestét nyár, jóestét szerelem-mel.

Az olvasók törzslapja

Az olvasók törzslapján /természetesen az alapvető szociológiai, szociálpszichológiai és pszichológiai jellemzők mellett/ először is az olvasottságra vonatkozó adatoknak kellene szerepelni. Az egyes olvasók irodalmi izlésének betájolásához különösen fontos a nem szépirodalmi olvasottságot is, tehát a teljes olvasmányszerkezetet is figyelembe venni. Először is azért, mert az olvasó számára nem különülnek el annyira a különböző

jellegű olvasmányok, mint ezt sokszor a hivatásos olvasmányközvetítők hinnék, másrészt bizonyos fajta ismeretközli és irodalmi művek olvasása között határozott összefüggés tapasztalható, továbbá a fiction és a non-fiction bizonytalan határa miatt is célszerű az egész olvasmánytárat áttanulmányozni.

Az időrendbe rendezett olvasmányok, megjelölve a fogadtatás pozitív, negatív vagy éppen semleges előjeleivel a dinamikus olvasóportré felvázolásához nyújtanak komoly segítséget. Olvasónaplók híján azonban a legtöbb esetben roppant nehéz ezeket az olvasmánytárakat rekonstruálni az emlékezetből kihulló írónévek, címek és benyomások miatt.

Egy másik fajta komoly veszteséggel is számolni kell: a napi- és hetilapokból olvasott irodalmi művekkel. Ezek regisztrálása szinte lehetetlen, pedig még a könyvet nem olvasók nagy része is többé-kevésbé rendszeresen találkozik ilyenfajta olvasmányokkal. Magyarország felnőtt lakosságának például mindössze 10-15 %-a olvas legalább évi egy-két alkalommal novellát könyvekből, a könyvet nem olvasóknak viszont csaknem fele olvas novellát különböző periodikákból. Nagy hibát követnénk el, ha ezeket a könyvolvasmányokkal egyenrangú olvasmányoknak tekintenénk, mert ezeket általában nem egyedi művekként, és nem is mint művészi olvasmányokat könyvelik el, hanem mint az újságban lévő egyéb cikkeket, olvasmányokat. Ha feltesszük a kérdést egy könyvet nem olvasónak, hogy mit olvasott a Nők Lapja legutóbbi számából, ha egyáltalán emlékszik rá, ilyesfé-

leképpen válaszol: "Egy érdekes cikket a női úrpilótáról, egyet egy női szocialista brigádról, egyet egy falusi tani-
tónőről, aztán a faliszőnyegkészítésről, meg arról, hogy
miért van kevés gyerek." A képes riportig mindenféle műfaj
megtalálható az öt felsorolt "cikk" között, még egy Galgóczi
novella is, mely izig-vérig igazi irodalmi mű, amilyennel a
könyvet olvasóknak csak 5-10 %-a találkozott életében. Hogy
valóban nem egyenrangú olvasmányokról van szó, /és hogy er-
ről elsősorban nem íróik tehetnek/ az is bizonyítja, hogy az
írók nevére és a címekre talán csak az esetek egy-két száza-
lékában emlékeznek, de még az olvasmány tartalmára sem nagyon,
néha még az olvasás hetében sem.

Természetesen az olvasók törzslapján színházi élményeik, film-
élményeik és másfajta kulturális élményeik is szerepelnek, de
kiemelt helyen, az irodalmi művek rádió-, televízió-, film- és
színházi feldolgozásai. Ezek a művek legtöbbször olvasmányok
előidézői, a "következmény-olvasmányok" pedig általában szín-
tén különleges olvasmányok, amennyiben "elolvassák a filmet".
A művelődéskutatással foglalkozók arra is felfigyelhettek, hogy
az emberek az Anna Karenina című filmet, szindarabot és regényt
egyetlen mű különböző, de egyenlő értékű és egymással helyette-
síthető változatainak tekintik. Gyakran előfordul, hogy az iro-
dalmi műveket felsoroló listákon a legjobb hiszemben huznak alá
olyan műveket, amelyeknek csak valamilyen feldolgozását látta,
vagy hallotta. "A köszívü ember fiait könyvben olvastam, az
Anna Kareninát filmen láttam, a Germinált a tévében, a Nyomo-
rultakat pedig képregényben olvastam" magyarázta valaki aláhu-

zásait, amikor a gyanakvó kérdezőbiztos rákérdezett. Az olvasmányok időrendi sorába tehát be kell iktatni az olvasmány különböző "változatainak" befogadását is.

Az olvasói törzslapon szerepelni kell az olvasás előzményeinek is: hogyan jutott az olvasó kezébe a szóban forgó olvasmány; milyen információk alapján milyen forrásból jutott hozzá; mit várt az olvasmánytól? Az olvasás eredményéből a legtöbb esetben csak a tetszés - nemtetszés ténye kerül napvilágra. Ennek indokolása már jóval ritkábban szerepel az irodalomszociológiai kutatás tényanyagában. Az olvasás eredményéből, az olvasmány hozatékából, nem is beszélve a katarzisz létrejöttéről vajmi keveset lehet megtudni ezekből az indokolásokból, annál többet az olvasói beállítódásból. A "tetszett, mert..." kezdetű válaszok és az "azért olvasok elsősorban irodalmi műveket, mert..." kezdetű ars poeticák eléggé hasonlitanak egymásra. A tetszés - nemtetszés mögötti érveket nem is olyan könnyű napvilágra hozni, ehhez nem elég a "Miért tetstett?" kérdés, mert erre minden harmadik esetben a "Mert jó volt" a válasz, a "Miért volt jó?" kérdésre adott válasz pedig már nem egyenrangú az elsőre adott hasonló válasszal, akkor sem, ha szó szerint megegyeznek. Lehet, hogy a "Mert szép volt" válasz következik, amelyről kiderül, hogy nem az esztétikai megformálásra vonatkozik, hanem arra, hogy "Szépen volt megírva", ez pedig sokszor annyit jelent, hogy "meghatott". Ilyen esetekben még a kérdőíves-interjú módszer is csak akkor ér valamit, ha a kérdezőbiztost megtanítjuk, hogy rögtönözve hogyan kérdezzen rá a még tulságosan általános válaszokra.

Az osztályzattal megjelölt és a megindokolt tetszés sokszor még mindig nem mond eleget a mű fogadtatásáról. A "nagyon tetszett" válaszok esetén is gyakran kiderül, hogy a legnagyobb élményekhez képest az adott mű elmarad, tehát csak a "maga nemében" tetszett nagyon. Sokat elárulhat a fogadtatásról és már a befogadásról is, ha választ kapunk a "Melyik olvasmányához érzi leginkább hasonlónak ezt a művet és miért?" kérdésre. Kiderülhet, hogy a Háború és béke azért tetszett annyira, "mert olyan izgalmas volt, mint A három testőr és olyan szép, mint az Elfujta a szél", vagy hogy a Bűn és bűnhődés "Akár Berkesi is írhatta volna, olyan izgalmas és lélektani volt".

Legnehezebb talán a mű értelmezésére rákérdezni, a műnek a szó legszorosabb értelmében vett olvasását, azaz értelmezését lemérni. A könyv kinyitásakor az olvasó egy labirintusba lép be, ahová a kutató nem tudja követni, egy olyan labirintusba, amelynek nem egyetlen közepe van, ahol azonban nem szörnyek vannak, hanem szépség, és ha mégis szörnyekkel találkozik az olvasó, akkor is a szépség törvényeinek engedelmeskedő rutságokkal, amelyek, "ha az olvasó is úgy akarja", elősegítik a katartikus élményt. A katarziszról a kutató alig-alig tudhat meg valamit. Hiába faggatja a mű labirintusából, azaz a labirintusnak tűnő, ujszerű rendszerből kitámolygó olvasót. Ha megkérdezi, hogy miről szólt a mű, esetleg csak a mű cselekményét hallja vissza, még akkor is, ha az olvasó eljutott a mélyebb rétegekig is, mert a kérdés ilyen irányba vezette. "A mit akart közölni az író?" kérdés sem sokkal jobb, főleg

az iskolázatlanabb olvasó esetében, de a "Mondja el a lényegét annak, amit olvasott?" kérdés sem eredményez megfelelő választ mindegyik olvasónál.

Az Adott Mű befogadása esélyének becsléséhez természetesen támpontot adhatnak az előző olvasmányokkal kapcsolatos információk, kitüntetett helyen a legnagyobb élmények, a hasonló olvasmányok, és a legutóbbi időben olvasott művek. Az egyes olvasmányokkal kapcsolatos viselkedés azonban nagyon sok szempontból esetleges. Ha sikerülne megragadni azt, ami a viselkedésekben közös, az olvasói stratégiát, /viselkedési stratégiát, olvasói beállítódást/ ez lenne az olvasói törzslap legfontosabb információja. Az olvasói stratégia, az olvasmányszerkezet és a különböző olvasmánytipusokkal felvázolható izlésképlet ismeretében, elég nagy biztonsággal ki lehetne zárni bizonyos olvasói viselkedéseket.

Az olvasói stratégia megragadásának egyik módja különböző művekkel való viselkedés vizsgálata lenne. Amellett, hogy a nagyobbrészt láthatatlan, megfigyelhetetlen olvasói viselkedés tanulmányozása rendkívül bonyolult, nehézséget okoz a mintavétel, azaz, hogy a csekély számú hozzáférhető olvasói viselkedések közül melyeket válasszuk ki. Az olvasói viselkedésben kimutatható állandóság mellett a művektől és az olvasás szituációjától függően mindegyik viselkedés különbözik valamennyire a másiktól, eléggé nagy számú rendhagyó esettel kell számolni, lehet hogy éppen a legjobban hozzáférhetők között. Mellesleg

éppen a rendhagyó esetek tanulmányozása lehet az irodalomszociológia és az olvasáslélektan egyik legérdekesebb feladata, és egyik leghatásosabb módszere, mert az ilyen viselkedés mögött bujhat meg az olvasói pálya egy-egy nagy fordulata, vagy éppen az igazi katartikus élmény. Az olvasók többsége nagyon óvatosan kerüli a tulságosan erős, de még az optimálisan erős kihívásokat, a megrázkódtatásokat, márpedig ez az esztétikai élmény elengedhetetlen feltétele. Így éppen a deviáns olvasói viselkedések között lehetne rátalálni az esztétikai szempontból ideáltipikus műbefogadói viselkedésre. Az izléskutatásnak azonban nem elsődleges feladata, hogy az irodalom-esztétika bizonyos fejezetéhez megfelelő illusztrációkat, vagy akár mozgó modelleket találjon, hanem, hogy leírja az olvasó egyes viselkedéseiből az általános olvasói viselkedését, vagyis az olvasó stratégiáját. A különböző viselkedések esszenciájának kiszűrése technikailag alig-alig megvalósítható. Egyes hosszabb ideig megfigyelt olvasók esetében megoldható, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ "Izlésformálás" kísérletében erre módunk lesz.

A másik lehetőség az olvasói stratégia megállapítására az olvasói ars poeticák tanulmányozása. Még a hivatásos olvasók számára is nagyon nehéz megfogalmazni, hogy miért olvasnak, hogy mit jelent számukra egy irodalmi mű, így a "Miért olvas Ön regényeket?" kérdésre adott válaszok elemzése sem könnyű dolog, mert a válaszok többsége a meglévő indítékok közül csak egyet-kettőt tartalmaz, nem is mindig a legfontosabbat, hanem a könnyebben kimondhatót vagy leírhatót. Sokszor szinte lehetet-

len eldönteni, hogy mi a tartalma a "Szórakozásból", "Tanul-ságul", "Érdeklődésből" válaszoknak. Igaz, már a feleletek-ben található elemek száma is jellemzi mind az egyes olva-sót, mind a réteget, igaz, hogy a szövegösszefüggés elemzé-sével sok lebegő választ rögzíteni lehet, ez a módszer még-sem eléggé biztonságos.

A harmadik megközelítési lehetőség a kutató előfeltevéseit szembesíteni az olvasókkal. Ezek az előfeltevések természe-tesen akkor alkalmasak arra, hogy az olvasói stratégiát mé-rő "műszerekben" realizálódjanak, ha gazdag tapasztalati anyagra támaszkodnak. Megkísérelhetjük a különböző olvasói stratégiák felvázolását, hogy ezek közül az olvasókkal ki-választassuk az övéiket. Ha sikerülne is ezt az "ars poeti-ca-étlapot" a valóságnak megfelelően összeállítani, akkor is kérdéses, hogy magukra ismernének az olvasók. Mivel különbö-ző olvasói stratégiákban az elemek aránya és szerkezete kü-lönböző, ennek leírásukban is tükröződni kell, így eléggé bonyolult ars poeticák kerülnek az olvasók elé, amelyekből az olvasók sokszor csak részleteket ragadnak ki, méghozzá nem is mindig a rájuk legjobban jellemzőket. Több kutató-sunkban alkalmaztunk egy olyan mérőeszközt, amely kilenc különféle olvasói ars poeticát kínált az olvasóknak. Ilye-neket, mint ez: "Az olyan regényeket szeretem, amelyek fel-adat elé állítanak, elgondolkodtatnak, amelyek elolvasása szellemi munkavégzést jelent. Ezért számomra nem az az el-sőrendű kérdés, hogy megold-e mindent az író, hogy lezárja-e, befejezi-e a regényt, csak az a fontos, hogy megjelöljön mű-

vében olyan utakat, amelyek közül mind a mű szereplői, mind az olvasó választhatnak. Nem baj, ha ez a választás nem is olyan könnyű, ha egy-egy regény elolvasása lelki megrázkódtatást is jelent a számomra, ha ezt az író művészi eszközökkel éri el." Vagy mint ez: "Amikor egy regényt elkezdek olvasni, megszűnik számomra a világ megannyi kellemetlensége, megoldatlan problémája. Éppen ezért azokat a regényeket szeretem, melyek világa nem hasonlít erre a világra, ahonnan egy kis időre el akarok menekülni, ahol a kérdések, még ha nem is olyan könnyen, de végül elrendeződnek." Mind a "szellemi munkavégzés", mind a "menekülés" elnevezésű ars poetica /amelyek tulajdonképpen az aktiv-passzív beállítódást mérő skála két végpontjának is tekinthetők/ tartalmaznak olyan részmozzanatokot, amelyek nem harmonizálnak az egésszel. A másik probléma az, hogy a legtöbb olvasó két-három különböző ars poeticával is képes azonosulni. Egyik vizsgálatunkban, amelynek alanyai még elsősorban lektürt olvasó fiatal könyvtárhasználók voltak, a kérdezettek kétharmada két-három-négy különböző ars poeticára is teljesen egyetértést kifejező osztályzatot adott. /A két idézett ars poetica természetesen eléggé ritkán szerepelt egymás mellett./ Ezt a mérőműszert végül is úgy használtuk, hogy az összes választást figyelembe véve soroltuk az olvasókat a "menekülő", az "informálódó" és az "esztétikai" kategóriákba. /Más megközelítéssel Józsa Péter is hasonló befogadói magatartásokat állapított meg: az escapist, a partikuláris és a nembeli befogadói alaptípusokat./ Az eléggé különböző műveltségű és társadalmi helyzetű olvasórétegeket úgy-ahogy tisztességesen el lehet különíteni evvel a

mérőeszközzel, de elég nagy azoknak a száma, akik a "bizonytalan" vagy a "meg nem állapítható" kategóriába kerültek. /Az utóbbiakba olyanok, akik vagy mindegyiket elfogadták, vagy egyikben sem találták meg a magukét, az előbbiekre pedig azok, akik egyszerre szavaztak eléggé ellentétes megállapításokra./

Nem működött sokkal jobban az a mérőműszer, amely ezeknek az ars poeticáknak az alapelemeit sorolja fel. A "Mit nyújt Önnek egy jó regény?" kérdésre adott "ismereteket", "elgondolkodtat", "példát", "kikapcsolódást", "a való életet", "önvizsgálatra készítet" típusú elemek /vizsgálatunkban 32/ kiválasztása könnyebb, értékelésük azonban a kutatónak nehezebb. Először is, mivel itt hiányzik a fogalmakat értelmező szövegösszefüggés, aztán a kutató nem mindig tudhatja, hogy az olvasó mit gondolt akkor, amikor aláhuzta vagy ötössel osztályozta az "új összefüggéseket tár fel" választ, hogy a listán ugyancsak szereplő "kaput nyit a világ felé", vagy a "mindennapi életben felhasználható ismereteket" vagy az "igazság megismerését", vagy pedig "a társadalom jobb megismerését" elemek közül melyikhez rendelhetjük leginkább. Bonyolultabb eljárásokkal, például faktoranalízissel valószínűleg sokat megtudhatunk evvel a módszerrel az olvasói stratégia szerkezetéről.

Egy másik lehetőség, hogy az olvasói stratégiának csak egy-egy dimenzióját vizsgáljuk. Külön-külön az aktivitást, az azonosulást, vagy az információk feldolgozásának módját. Er-

re a célra különböző rendszerű attitűd-skálákat lehet készíteni. Az aktivitás mérésére a következő módon készítettük el mérőeszközünket. Összegyűjtöttünk a könyvtárba járó olvasótábort elég jól jellemző alanyoktól 300 választ a "Mit jelent Önnek egy jó regény?" kérdésre. Elhagytuk a nagyon hasonló és a zavaros megfogalmazású válaszokat. Harminc szakértőt arra kértünk, hogy helyezték el a megtartott 100 választ "aktivitás" tartalmuk szerint egy tízes skálán. Mind a száz válasznál kiszámítottuk a 30-30 szakértői osztályzat átlagértékét és szórását, majd mellőztük azokat, amelyeknél nagy volt az eltérés a szakértők között. A viszonylag egyöntetűen minősített 30-40 válasz már alkalmas mérőeszköz lett volna, de technikai okokból nem ebben a formában alkalmaztuk /mint ahogy az ilyen Thursthone-tipusu attitűd-skálákat szokás/, hanem hét olyan megállapítást választottunk ki, amelyek átlagértékeik alapján egymástól egyforma távolságra helyezhetők és ezeket minősítettük az olvasókkal. Tudatosan nem egyet választtattunk ki velük, hanem valamennyit minősítettük velük, mert gyakran előfordult, hogy eléggé ellentétes tartalmu megállapításokkal értettek egyet egyszerre, feltehetően azok, akiknek olvasói stratégiája alakulóban volt.

Az olvasás folyamatának és eredményének vizsgálata

Ezek a törzslapok természetesen nemcsak segédeszközei és előfeltételei a kutatásnak, hanem eredményei is, persze nem végeredményei. Az Adott Mű és Kovács János találkozásának légkörére, végeredményére ezek segítségével csak óvatos becsléseket tehetünk. Az olvasói viselkedést másféle módszerekkel is

kell tanulmányoznunk. A továbbiakban csupán néhány olyan módszertani kérdést érintenék, amelyekkel éppen most kell megbírköznöm kutatásaimban.

Az egyik ilyen kérdés, az azonosulás kérdése, már felmerült a művel és általában az irodalmi művel kapcsolatos beállítódás tárgyalásánál, mint az olvasóhoz hasonló, vagy a társadalmi státusban, személyiségben és boldogságban az olvasónál már jóval előbbre tartó szereplőkkel való azonosulás igényéről. A vizsgálatok során kiderült, hogy ez a szereplőkkel együtt cselekvő, szenvedő, de elsősorban együttérző olvasótípus nem kizárólag csak a nők körében fordul elő. Azt is tapasztalhattuk, hogy leggyakrabban a kikapcsolódó-menekülő beállítódású olvasókra jellemző, akiknek olvasmányaik között a romantika és a mai lektűr a leggyakoribb, és legritkább az informálódó, a már a kevéssé evidens jelentésrétegek felkutatására is vállalkozó, de legbelső rétegekig el nem jutó és az egészet átfogni nem képes, a tulságosan is racionális beállítódású olvasóknál. Ugyanakkor a mű egészével és lényegével való azonosulás az esztétikai beállítódású olvasókra jellemző, akik olyanfajta áttételesen közlő műveket is elviselnek, ahol nem igen lehet senkivel sem azonosulni. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a mű szereplőéhez tulságosan intim vagy tulságosan felülről kezelő /racionális/ viszonyt kialakító olvasói magatartás nem kedvez tulságosan az esztétikai értékek befogadásának, másképpen fogalmazva: az ideálisnak nevezhető esztétikai beállítódású olvasónál is bizonyos mértékig jelen kell lenni a naiv olvasónak. A Meddig

él egy fa című Örkény novella befogadásának vizsgálatánál a csak a gyermeket váró fiatalasszonnyal azonosuló olvasók a novellát egyszerű vagy éppen különös és érthetetlen adásvételi ügyletnek, vagy az öregasszony részéről jótékonykodási gesztusnak fogták fel. Az önmagában a halál csiráját hordozó, a fiatal hársfát terméketlen-értelmetlen életének folytatásaként megvásároló öregasszony és az életet adó, az élet-halál titkaitól még érintetlen, a halál iránt még közömbös fiatalasszony szimbólikus találkozását még az öregasszony helyzetét teljesen átérzők sem értelmezték egészen az író szándékának megfelelően, mert ez eseten ugyancsak egyfajta nézőpontból /igaz, a fontosabbikból/ nézték-értelmezték a szimbólikus találkozást. Abban, hogy a novellát elolvasó /íróját nem ismerő/ kritikusok egy része eléggé értetlenül viselkedett a művel, annak is komoly szerepe lehetett, hogy náluk az olvasó és a kritikus szerep nem alkotott harmónikus egységet, vagyis nem voltak képesek normális /azaz naiv/ olvasóként viselkedni. Ez a másik hivatásos olvasmányközvetítő rétegnek, a könyvtárosoknak jobban sikerült. Ez azonban csak a nem kis számú, de mégis rendhagyó esetek magyarázata, a fő tendencia ugyanis más volt: éppen a hivatásos olvasóknál, azaz a könyvtárosoknál és a kritikusoknál kaptuk a "Mit érzett a novella elolvasása közben?" kérdésre a legtöbb "meghatott" választ, a "Miért tetszett Önnek ez a novella?" kérdésre pedig a legtöbb "mert hatással volt rám" /azaz elsősorban, de legalább is többek között érzelmi hatással volt rám/ típusú választ. A kritikusokkal és a könyvtárosokkal azonos végzettségű kutatómérnökök viszont túlságosan is racionális beállítódásuk még olyan közel

sem kerültek a műhöz, mint a 8 általánost végzett, könyvtárba járó munkások. A mű problematikájával való azonosulás mérése csak rendkívül sok áttételen keresztül, bonyolult eljárásokkal képzelhető el, de nem sokkal könnyebb az egyes szereplőkkel való azonosulás mérése sem, pedig mind a mű értelmezésének, mind az olvasó beállítódásának megismeréséhez fontos adalékul szolgálhatna. A rokonszenvesnek ítélt szereplők ugyanis nem minden esetben olyanok, akikkel /akiknek értékrendjével/ teljesen vagy akár nagyobb részben azonosultak az olvasók. A rokonszenvesnek ítélt szereplők esetében négy fő akadály van az azonosulásnak. Az egyik az, hogy az olvasók általában egyetlen szereplővel azonosítják magukat, nem is mindig a legrokonszenvesebbel, a többiekkel csak rokonszenveznek. A másik az, hogy az olvasók nagy része nem meri átvállalni az övétől nagy mértékben eltérő szerepeket, elsősorban vonatkozik ez a nemi és a generációs szerepekre. A harmadik az értékrendek közötti különbség. Az ellenzékben lévő, a különös, a társadalomkivüli szereplő /még a negatív hősök is/ lehetnek alapján véve rokonszenvesek anélkül, hogy az olvasó legkevésbé azonosulna velük, vagy ha erre hajlana, küzd ellene, még az olyan rokonszenves, hasonló vagy elvállalható szerepű irodalmi hősökkel sem vállalják az olvasók az azonosságot, akiknek az értékrendjük is hasonló, ha nem váltják be reményeiket, nem csinálnak karriert, vagy a nehezebb, a követhetetlen utat választják, vagy akik elbuknak, elpusztulnak. Sokszor a nagyon eltérő szerep és a szereplő sorsának kedvezőtlen alakulása és nem a kedvezőtlenül megítélt szereplő értékrendje miatt ítélnék egyes szereplőket kevésbé rokon-

szenvesnek. Így ez az elég egyszerűnek és eredményre vezetőnek tűnő szereplő-választási módszer is csak akkor működik hatékonyan, ha a választást megindokoltató és más fajta kérdések egészítik ki. A Makra befogadását vizsgáló kutatásunkban nem egyszerűen a rokon- és ellenszenv alapján, hanem különböző szerepekre /bizalmas ügyeinek meghallgatója; kelles társasági partner; akire gyerekeit rábízna; aki kiállna mellette, ha igaztalanul vádolnák; akit tanácstagnak ajánlana; stb./ választattuk meg a szereplőket. Ez esetben a különböző válaszok súlyozó összesítése okozott problémát.

A mű értelmezése vizsgálatának már időpontja is problematikus, hiszen az élmény kialakulása az olvasó élete végéig tarthat. A mű megvitatása vagy újraolvasása lényeges módon alakíthat az élményen, de már csupán megfogalmazása, a "Miről szólt?" kérdésre adott válasz "kidolgozása" közben is lényegesen változhat. Az sem mindegy, hogy közvetlenül a mű elolvasása, vagy éppen egy másik mű elolvasása után tesz fel a kérdést. Nem szorul különösképpen bizonyításra, hogy a "Miről szólt?" vagy a "Mi volt a lényege?" kérdésre adott szóbeli vagy írásbeli válaszok megformálása /szerkezete, szókincse, stb./ sokat elárul a befogadás mélységéről, az írói üzenet vételéről. A kifejezőkészség és olvasáskészség azonban csak részlegesen fedi egymást. Az áttételesen közlő irodalmi művek befogadását vizsgáló, most folyó nemzetközi összehasonlító kutatásban az elsősorban a novellaszövegben nem szereplő elvont fogalmakkal operáló "eszmei" válaszoktól elkülönítettük azokat, amelyek elsősorban a novella szóanyagából tárgyi fogalmakkal építkeztek,

és kialakítottunk egy harmadik csoportot, ahol a kétféle elem egyensúlyban volt. Az első /az "eszmei"/ típusu választ adók aránya az iskolai végzettséggel emelkedik a különböző társadalmi rétegekben. Természetesen a kritikusoknál volt a legmagasabb és a mezőgazdasági fizikai dolgozóknál a legkisebb. Az előbbieknél az "eszmei", az utóbbiaknál a "tárgyi" volt a jellemző választípus. Az átmeneti "tárgyi-eszmei" típus aránya nagyjából azonos volt mindegyik csoportnál, és jellemző választípus volt a munkásoknál és a munkásszármazású középis-kolásoknál. Az absztrakt - konkrét skála középhelyére "tárgyi-eszmei" válaszokat vártunk, de némi meglepetéssel azt tapasztaltuk, hogy az ilyen típusu választ adók nagyobb része a felkért szakértők minősítése szerint hasonló vagy magasabb szinten fogadta be a művet, mint az "eszmei" tipushoz tartozók. Ujabb módszerhez kellett folyamodnunk: eltekintve a válasz megformálásától, csak a válaszban előforduló tartalmi motívumokra figyeltünk. Már maga a motívumok száma is sokat mutatott, az egyes motívumok megoszlása jellemzően alakult a különböző társadalmi rétegeknél, de azért ez a megközelítés is csak gyarló módon volt alkalmas a mű értelmezésének feldolgozására. Az egyes motívumok kiszűrése sem könnyű különböző nyelvi szinteken megformált szövegekből, és a különböző motívumok egymásmellettiisége még nem bizonyíték a köztük lévő összefüggés felismerésére. A leginkább célravezetőnek, de egymagában még továbbra is alkalmatlan eljárásnak a különböző értelmezési szintek elkülönítése látszott, méghozzá oly módon, hogy a különböző szinteken /még a legfelsőn is!/ többféle egyenértékű, de különböző jellegű megoldást fogadtunk el. A mű közleményét

koncentrikus körökkel vagy spirállal kényszerelve el, nemcsak az olvasó által elért legbelső kört vettük figyelembe, hanem azt is, hogy még mely körökön és hol haladt át, mert eléggé gyakran előfordult, hogy a határozottan a legbelső körre utaló, de elnagyolt értelmezést megkérdőjeleztük, és azokat, amelyek a központi mag holdudvarából is tartalmaztak, akkor is elfogadtuk, ha a megfogalmazás absztrakciós szintje alacsony volt, mert a közlemény legfontosabb részéhez vezető utat is bejárták. Kérdéses persze, hogy jogos volt-e szigorunk, indokolt-e engedékenységünk, hiszen elképzelhető, hogy a lényegre odavezető olvasó is bejárta a lényeghez vezető szinteket, és az is, hogy az utat végigjáró és ezt a válaszában is tanúsító olvasó éppen a legutolsó ajtó előtt torpant meg.

Esett már szó a mű hatásáról, a mű egészével vagy részével /szereplőjével/ való azonosulás tárgyalásakor, de nem esett szó az olvasót megváltoztató hatásáról, pedig a megfigyelhetetlen katarzis nyomainak mérése, ha pokoli nehéz is, nem lehetetlen. A Makra befogadását vizsgáló kutatásunkban^{4/} kétféle módon próbálkoztunk az alig mérhető mérésével. A szereplők által képviselt életviteleket élől szóban elmondott öt vélemény formájában öt osztályzattal minősítettük a regény elolvasása előtt és után az olvasókkal. A valódi változás megletének és tartósságának bizonyítása egyáltalán nem könnyű, véleményváltozás, attitűdváltozás helyett óvatosan csak "vélemény fellazulásról" vagy a véleményváltozás lehetőségéről beszéltünk. A mű hatása nem az olvasás befejezésekor kezdő-

dik, hanem jóval előbb, éppen ezért talán jobban lemérhető az élmény alakulása, a mű befogadása, a katarzis közben, mint a "Miért tetszett?" kérdésre adott válaszból. A Makra olvasását éppen e célból öt helyen, a regény öt fordulópontján, /ahol az író és olvasó utja sok esetben elválík/, megszakítottuk és néhány sorban leirattuk az olvasókkal, hogy hogyan folytatná, vagyis hogyan szeretné, hogy folytatódjon. Az olvasók elágazó, visszatérő folytatásai beállítódásuk alakulásáról is adhat információkat. Észrevehettük, mind az íróétől egészen más irányba vezető utra térő, mind az írói megoldást telibetaláló olvasók között elég sokan akadtak olyanok, akik valószínűleg nem részesültek a katarzis élményében, akik eléggé közömbösen fogadták a művet.

IRODALOMJEGYZÉK

- 1./ Gondos Ernő: Izléssalakzatok Bp. 1971. NPI.
- 2./ Kamarás István: Egy olvasáskutatási mérőműszer és hibahatárai = Könyvtári Figyelő 1972. 2. sz.
- 3./ A Könyvtártudományi és Módszertani Központ még folyó Olvasmányszerkezet és izlésképlet kutatása a közművelődési könyvtárakat látogatók körében.
- 4./ A kutatási jelentés most készül.

Dr. Hans Dahlke

DDR - Berlin

Gondolatok az izlés kialakulásának, fejlődésének és problémáinak néhány tendenciájáról az NDK-ban az utolsó évtized ideológiai és kulturális fejlődésének tükrében

I. Néhány tézis a szocialista életmód fejlődéséről az NDK-ban a jó izlés kialakulását is beleértve

Az NDK-ban élénk elméleti vita folyik a szocialista életmód kialakulásáról. Elméleti vizsgálódások kezdődtek /pl. az életmód és a műveltség kölcsönös kapcsolatáról/, de napirenden van gyakorlati intézkedések előkészítése és foganatosítása is. Nem célom az elméleti viták kimerítő ismertetése, hanem inkább néhány megfontolást és tapasztalatot szeretnék ismertetni az izlés és az életmód összefüggéséről.

Az életmód fogalmának megértéséhez Engelsnek egy idézete kívánunk támaszkodni: "Ugyanúgy, ahogyan az előző évszázadban a parasztok és a manufaktúrák munkásai megváltoztatták életmódjukat és maguk is egészen más emberekkel lettek, amint a nagyipar magával ragadta őket, ugyanúgy egészen más emberekre lesz szükség a termelés egész üzemének, a társadalom és a termelés belőle következő új fejlődése révén, s létre is hozza majd azokat."

/F.Engels, A kommunizmus alapjai. MEW, 4. Dietz, Berlin
1974. 376. lap./

Ebből kiindulva az az álláspontunk, hogy a termelő munka és összefüggései hozzátartoznak az életmód fogalmához, tehát nem a munkán kívül kezdődik az életmód. Ebből az alapállásból fakad az életmód és az izlés fejlődésének összefüggéséről megfogalmazott néhány tézis.

1. A szocialista életmód fejlődése magába foglalja egy neki megfelelő izlés kialakulását is. A szocialista életmódhoz soroljuk egyebek között a következőket is:

- A tudományos-technikai forradalom alkotó módon való megvalósítása a szocializmus feltételei között.
- A munkához való szocialista viszony.
- Munkakultúra.
- A kollektíván belüli emberi kapcsolatok kulturája.
- Környezeti kultúra.
- Lakáskultúra.
- Divat, öltözködés.
- A szabad idő felhasználása.
- Az érzések és az érzékelő képesség fejlődése.
- A művészet iránti igény.
- A pihenés, a szabad idő iránti igény.
- Az élvezésre való képesség.
- Az általános és a művészi-esztétikai izlés fejlődése

A jó izlés kialakításának nagy jelentősége van a szocialista életmód fejlődése szempontjából. Éppen az izléssel kapcsolatos egyéni értékelő és ítélő lehetőségek teszik a mögöttük rejlő világnézeti és társadalmi normarendszert ideálisan világossá.

2. A minden oldaluan fejlett szocialista társadalom további építése megköveteli a szocialista életmód és a vele szorosan kapcsolatos nemzetközi mérték szerinti jó izlés fejlesztését. A termelő erők és a termelési viszonyok fejlődése a nemzetközi normák szerinti szocialista gazdasági integráció keretei közt megy végbe. A közös gazdasági tevékenység és a minden területen való együttműködés megköveteli és egyszersmind elő is segíti az új szocialista életmódot és vele együtt a jó izlés kialakítását. A nemzetközi szocialista gazdasági és tudományos egyesülésekben végzett munka, a kereskedelem gyors fejlődése, a nemzetközi üzemek és nagy nemzetközi létesítmények felépítésénél végzett közös munka, a munkásbrigádok cseréje, a barátságvonatok, ez mind elősegíti a kölcsönös ismerkedést, valamint egy közös izlés kialakítását. Olyan izlésitételek kialakulásához vezet, mint például "Nekem nagyon kellemes részt vennem nemzetközi szocialista terveink megvalósításában". Vagy: "Nekem nagyon tetszik az, hogy nemzetközi brigádban oldok meg jó barátokkal együtt nehéz feladatokat." Így válik a szocialista államközösség a jó izlés fejlődésének egyik fon-

tos feltételévé. A szocialista államközösség nem szigetelődik el, hanem a forradalmi világfolyamat részének tekintí magát.

3. Az életmód és az izlés fejlődése egyre erősödő mértékben a kapitalizmus és a szocializmus közötti ideológiai vita tárgyává válik. Imperialista államok ideológusai azt állítják, hogy a tudományos - technikai forradalomtól kinő egy közös életmód valamennyi ipari és félig ipari társadalom számára. Ezeket a konvergencia elméleteket azzal indokolják, hogy a tudományos-technikai forradalom révén azonos vonások lépnek fel a technoszférában, a lakásszférában, a tömegkommunikációs eszközökben, a divatban, a tömeges turizmusban és az izlésben. De eközben szándékosan elfelejtik, hogy más a tudományos - technikai forradalom tartalma és jellege, valamint az iránya a kapitalizmus és a szocializmus viszonyai között. Az említett elméletek és az "élet minőségéről", az "amerikai életmódról", a fogyasztói társadalomról, a "jóléti államról" szóló teóriák az imperialista hatalmak ama kísérletének szolgálatában állnak, hogy gyengítsék a proletariátus osztályharcát és a szocialista államok egységét. Ezt a célt szolgálja a széles körben elterjedt nosztalgiahullám is. Le kell leplezni és fel kell tárni ezeknek az elméleteknek a szociális és osztálygyökereit, politikailag reakciós jellegét.

4. A szocialista életmód és a jó ízlés fejlődése annak a harcnak a szolgálatában áll, amely tudatosan folyik a polgári és kispolgári, valamint a társadalomellenes maradványok ellen, melyek a szocializmusban még megtalálhatók. A polgári és a kispolgári gondolkodás maradványai, a szocialista társadalomban az anyagi igények szükségszerű és jobb kielégítésével összefüggésben bizonyos negatív fejlődési tendenciák, a polgári propaganda közvetlen befolyása olyan a szocializmustól idegen jelenségeket konzerválnak és részben elő is segítenek, mint a fogyasztási kultusz, individualista birtoklási ideológia, önző élvezeti mánia, szociális közömbösség, apolitikus beállítottság, garázdaság, erkölcsök és szokások eldurvulása, stb. Ezekkel szembe kell állítani az emberi méltóságért vívott harcot, a kölcsönös becsülést és segítségnyújtást, valamennyi dolgozó, de különösen az ifjúság kulturális alkotó erejét /a szó legtágabb értelmében/, a szocialista életmód és a szocialista ízlés fejlesztését.

II. A szocialista életmód és ízlés kialakulásának néhány tendenciája és problémája az NDK-ban.

Ide három előzetes megjegyzés kívánkozik:

Az NDK szoros szövetségben van a Szovjetunióval és a többi szocialista országgal. A marxizmus - leninizmus alapján állva valósítja meg politikáját, törekszik a fejlett szocialista társadalom felépítésére, s a munkásosztály a Német Szocialista Egységpárt vezetésével, a többi dolgozó osztályokkal és rétegekkel szövetségben gyakorolja a hatalmat.

A polgári életmód, a polgári kultúra és izlés számos képviselője hagyta el az NDK-t a szocialista forradalom idején. A munkásosztály arra kényszerült, hogy egy generáción belül megszállja valamennyi döntő jelentőségű politikai, gazdasági, katonai, tudományos és kulturális pozíciót. Ennek voltak előnyei, de sok problémát is okozott.

Az NDK közvetlenül szemben áll a német és a nemzetközi imperializmussal. Ez az erős és tapasztalt ellenség készen áll arra, hogy jelentős eszközeit határozottan és szégyentelenül alkalmazza az NDK-ban folyó szocialista építő munka ellen. A békés egymás mellett élés új feltételei között ez a harc mindenekelőtt ideológiai területen, fogyasztási területen folyik, eszközök a kulturális - szellemi manipuláció. Kihasználják a tömegkommunikációs eszközöket, a rokonlátogatásokat /évente az NSzK és Nyugat-Berlin mintegy 6 - 7 millió lakosa látogat el az NDK-ba/ és más lehetőségeket is.

1. A tudományos - technikai forradalom megvalósítása, a munkakultúra, a munkához való viszony fejlődése és az izlés kialakulása. Az izlés tendenciájának megítélése a mi alapvető elméleti koncepciónk szerint logikusan a gazdasági problémákkal kezdődik. Az NDK különösen a párt VIII. kongresszusa óta gazdaságilag folyamatosan és biztosan fejlődik. Tervezük és lehetséges is a további pozitív irányú fejlődés, aminek feltétele, hogy a népgazdaságban a jövőben is sikerül megvalósítani az intenzívebbé válás rendkívül égető és bonyolult feladatait. Ehhez a munka termelékenységének állandó növelése, a tudomány és technika legújabb vívmányainak következetes alkalmazása, a szocialista munkaverseny további szélesítése, a munka- és életfeltételek javítása elengedhetetlen. Az alapvető kérdés itt a munkásosztály alkotó aktivitásának előmozdítása, elsősorban az ifjúság és az értelmiség képességeinek további aktivizálása. Mindenekelőtt az ésszerűsítési mozgalom fejlesztésére szeretnék hivatkozni. A **NSZEP** 1971-es VIII. kongresszusa óta majdnem megkétszereződött a népgazdaságban az újítók száma. A központilag irányított iparban pl. a termelésben résztvevő munkások 33 %-a újító. Ugyanígy az if-

juság 32 %-a és a nők 17 %-a. /V.ö.: Az NDK bemutatkozik. Drezda, 1974. 128. lap/. Ezt a fejlődést pozitívan lehet értékelni, de ezzel válik világossá az a probléma is, hogy a termelésben dolgozóknak mintegy 2/3-a még nem aktív ésszerősítő és ujitó. Itt tehát még jelentős tartalékok vannak. Meg kell oldani még olyan ellentmondásokat is, amelyek a tudományos - technikai forradalomból adódnak. Pl. a fiatal korúak majdnem valamennyien 10 osztályos általános képzést és egy utána következő 2 éves szakmai képzést kapnak. De van még sok olyan munkahely amely ma még nem kíván teljes egészében szakmunkásokat, ahol ennek feltételeit csak a tudományos - technikai forradalom teremti meg. De vannak olyan munkahelyek is, ahol a munkához való kapcsolat laza és a "foglalkoztatottsági szegénység" jellemző. Ezek jó-részt az automatizálás révén keletkeznek.

A termelés és a dolgozók alkotó aktivitása növekedésének kérdései az izlés fejlődésére vonatkozó fejtegetések elején állanak, mert végső soron a termelési mód határozza meg az életmódot és vele együtt az izlést is. A megtermelt javak a termelési módjuk mikéntje révén hatnak az izlésre. Az életmód és az izlés tehát nem elsősorban felvilágosítás és művészi tevékenység eredménye, hanem az alkotó, teremtő, szocialista munka s az ennek során keletkező új szocialista viszonyok határozzák meg ezeket.

2. A természetes környezet alakítása és védelme szintén izlésformáló. A természetes környezet alakítása és fejlesztése során minden tevékenységnek az ember áll a középpontjában - szükségleteivel és izlésével együtt. 1971 óta az NDK-ban környezetvédelmi törvény van életben. Ez a törvény jól átgondolt intézkedéseket tartalmaz, hogy megmaradjanak a természetes termelési és életfeltételek - a talaj, a víz, a növény- és állatvilág, hogy ezeket az ember hasznára lehessen fordítani, de szebbé is lehessen tenni. Erre átfogó intézkedések szükségesek, amelyek a feszült vízgazdálkodást, a levegő tisztítását, az iparilag hasznosított területek rekultiválását, az üdülőtérületek tervszerű alakítását szabályozzák, illetve célozzák. E munkák szempontjából rendkívüli jelentősége van a KGST-nek, mert az egyes rendelkezések megvalósításához jelentős eszközökre van szükség úgy a teoretikus alapkutatások, mint pedig a gyakorlati megvalósítás érdekében. Az NDK lakosai aktívan részt vállaltak a természetes környezet javítását, különösen a lakóterületek szépítését célzó intézkedések megvalósításából. Polgáraink nagy számban vesznek részt a "Csináld velünk" mozgalomban a következő jelszóval: "Szépítsük városainkat és falvainkat"! Ezzel együtt meg kell említeni, hogy vannak még megnyilvánulásai a közömbösségnek, sőt, az egoizmusnak is pl. a táj széttagolása privát építkezésekkel, tópartokon való építkezés/, a gondatlanságnak,

a természetes környezet u.n. "jóléti szeméttel" való be-
szennyezésének. Ezzel együtt meg lehet azonban figyelni
a lakosság körében a környezet védelme iránti felelősség-
tudat növekedésének tendenciáját is. Világossá válik,
hogy a környezet védelmével összefüggő gazdasági, tudomá-
nyos, tájalakítói és tájkulturális problémák hatással
vannak a lakosság izlésének fejlődésére is.

3. A lakáskultúra fejlődéséről:

Ennek a feltétele új és modern lakások építése. Az NDK
elkönyvelhet már némi sikert az új lakások építése terü-
letén. De ahhoz, hogy minden családnak modern lakást le-
hessen adni, még sokat kell dolgozni. Azt terveztük, hogy
1990-ig 2,8-3 millió lakás épülne, illetve modernizálód-
na. A lakáskultúra fejlődésének nagy jelentősége van
az izlés formálás tekintetében is. Ebben az összefüggés-
ben egész sor probléma adódik:

- Gyorsan kell fejlődnie a szocialista építészetnek,
hogy szép házakat és lakónegyedeket lehessen építeni.
Ki kell küszöbölni a monotónia tendenciáját.
- Nagy számban és mennyiségben kell előállítani izléses
butorokat, tapétákat, szőnyeget és berendezési tár-
gyakat. Ezen a területen az ipar is nagy mértékben fe-
lelős a jó izlés fejlesztéséért.
- Támogatni kell különösen a fiatal emberek esetében a laká-
sok egyéni jó izlés szerinti berendezésének megkezdés
igényét. Ezt a szükséges anyagiak rendelkezésre bocsátá-

sával kell megoldani, propagálni kell az érdekes példákat és javaslatokat. Az FDJ és az üzemek egyéni kezdeményezése és javaslata itt igen fontos.

- A lakásprobléma megoldása elősegíti az NDK szocialista társadalmában az osztályok és rétegek közeledésének folyamatát. Egyre inkább a családtagok számát veszik a lakáskiutalások alapjául, nem pedig a lakástulajdonos társadalmi pozícióját. A lakásprobléma megoldásáig biztosítják, hogy az anyagi javak termelésében dolgozók részére megfelelő mennyiségű lakás álljon rendelkezésre. /Kb. 60 %/.
- Vannak még szociálisan gyenge csoportok /nyugdíjasok alacsony nyugdíjjal, kis fizetésű munkások/, akiknek nem sok lehetőségük van a lakásuk berendezésére. Itt kap szerepet a szervezett segítség a szocialista társadalomban. Az elmúlt évben az NDK-ban nyugdíjasok lakásainak ezreit renoválták ellenszolgáltatás nélkül az üzemek, a párt és az ifjúsági szervezetek vezetőségei.

Világos, hogy a lakások alakításával összefüggésben nagy lehetőségek szabadulnak fel az alkotó tevékenység és az izlésformálás számára. A probléma megoldása közben az a veszély is fennáll, hogy megnyilvánulnak a polgári és kispolgári életmód maradványai, hogy a szép lakást presztiziskérdésnek tekintik, hogy a nosztalgiahullámmal maradi felfogás konzerválódik.

4. A divat és az öltözködés

Az NDK-ban megvannak annak az anyagi feltételei, hogy ki lehessen elégíteni a divatos tárgyak és a divatos öltözködés iránti igényeket. Például igen jó a textilipar, van a divattal, a divat fejlesztésével foglalkozó intézet. Igen nagy mértékű az ifjúság körében a korának megfelelő öltözködés iránti igény és törekvés. Az utóbbi években egészen új ifjúsági divatot alakítottunk ki. Ezzel együtt a divat területén gyakran fellépnek a nyugati divat átvételének tendenciái. Az ezzel kapcsolatos helyes állásfoglalást az FDJ 1975. júliusi kulturális konferenciája fogalmazta meg: "Ellene vagyunk a divat jelenségei elől való minden szektás elzárkózásnak, de az olyan szokások kritikátlan majmolásának is, melyeket a kapitalista országokban nagy konszernnek és tömegkommunikációs eszközök állítanak elő és terjesztenek." "Aki ad valamit magára, annak kutatnia kell a mi mértékeink után, és ne restelljen kérdéseket feltenni, amelyek soha sem mennek ki a divatból: Te, barátom, kivel tartasz? Kinek csinálsz te reklámot? Mondd csak meg, kihez tartozol! Ez az alapvető kérdés!" /ND. 12. 1975. jul. 13. 5. lap/.

Ennek kapcsán felvetődött a szocialista normarendszer kérdése, vagyis, hogy mi a jó ízlés alapja előfeltétele. Ezzel a kérdéssel kapcsolatban adódik néhány feladat.

El kell érni, hogy a szocialista normarendszer kialakulásának problémájára és továbbfejlődésére, helyes feleletet tudjunk adni és megfelelően tudjuk azt propagálni. De az is helyes volna, ha a szocialista országokkal közösen kialakítanának egy saját divatirányvonalat és nem tűrnék el a nagy divatszalonok diktatúráját. Ezzel egyidőben a szocialista iparnak is piacra kell tudni dobni a nagy tömegben előállított új, divatos termékeket.

5. A szellemi, kulturális és művészeti élet néhány kérdéséről az NDK-ban

A kulturát a legtágabb értelemben fogjuk fel, amely nem csupán a képzőművészetet, az irodalmat stb. öleli fel, hanem kiterjed az élet valamennyi területére.

Az NDK-ban megvannak a kedvező politikai, ideológiai és anyagi feltételek a kulturális élet fejlődése számára.

A kulturális forradalom megvalósítása során új humanista és progresszív tartalmat kapott a kulturális munka, hiszen szoros összefüggésben van a szocialista társadalom felépítésével. A volt uralkodó osztály művelődési monopóliumának megtörése, egy nagyteljesítményű szocialista művelődésügy megteremtése, amely a tanulók abszolút többségének 10 osztályos általános iskolát és 2 éves szakmai továbbképzést biztosít, megteremti a kultúra és a művészet fejlődéséhez a lényeges alapokat. A kulturális élet kibontakozása számára megvannak a növekvő anyagi eszközök és feltételek, mint pl. a növekvő könyv-

kiadás, a művészeti öntevékenység megvalósítása stb.

A modern tömegkommunikációs eszközök révén /a családok 95 %-ának van rádiója, több mint 80 %-ának televíziója/ fennáll annak a lehetősége, hogy minden lakásba, minden faluba eljussanak a legjobb művek az irodalom és a művészet köréből. Ebben az összefüggésben érdekes tendenciák és problémák nyilvánulnak meg, hisz megvan a lehetőség a magas színvonalú irodalmi és művészeti műtérkek széleskörű terjesztésére.

Növekszik a kulturális problémák iránti érdeklődés, különösen a munkásosztályon belül, amelynek magasabb színvonalra való emelésén a NSZEP és a szocialista állam sokat fáradozik. A szociológiai vizsgálatok közül vett néhány példa talán jobban megvilágítja ezt:

- Egy berlini nagyüzemben azt eredményezte egy művészi érdeklődést vizsgáló teszt, hogy a dolgozók 96 %-a ilyen vagy olyan formában érdeklődik a művészetek iránt.
- 11 brandenburgi nagyüzemben azt felelte a megkérdezettek 83,7 %-a, hogy igénylik a művészi élményekről való gondolatcserét. Ezek közül 52,5 % a munkakollektíván belül igényli ezt a gondolatcserét.
- Az egész fémiparban tartott körkérdés az NDK-ban a következő képet eredményezte a családi könyvtárral kapcsolatban:

nem felelt	1 %
nincs könyv	6 %
30 könyvig	47 %
100 könyvig	31 %
100 könyvnél több van	

15 %-ában a családoknak.

/V.ö.: Az NDK bemutatkozik. Drezda, 1974. 235. lap/.
 Ez pozitív fejlődés, akkor is, ha sok még a tennivaló.
 Növekvő kulturális és művészeti érdeklődésről tanusko-
 dik a különböző kiállítások növekvő látogatottsága
 elsősorban a munkásbrigádok részéről. A munkások és
 téesszparasztok kulturális és művészeti érdeklődése
 azért is növekszik, mert az üzemi és téesszkollektívák
 megrendelőkként jelennek meg, s mert a művészek kimen-
 nek az üzemekbe és a gazdaságokba, ott anyagot gyűjte-
 nek műveik számára és közvetlen kapcsolatot teremtenek
 a munkásokkal és a paraszttal.

Az izlésformálás feltétele, hogy a kulturális és művé-
 szeti tevékenység magas színvonalának elérésére való
 törekvés közben ne kerülje el a figyelmet a szükségle-
 tek és az egyéni izlés sokfélesége. Magas esztétikai
 követelményeket kell állítani, de széles körben terjesz-
 teni. Pl. a X. berlini Világifjúsági találkozón 1973-
 ban a Bebel-téren előadott Beethoven 9. szimfóniáját,
 30.000-en hallgatták meg.

A magas eszmei rangu és művészi színvonalu rendezvény itt valóban tömeghatást ért el. Körvonalazódnak a kapitalista országokban is olyan tömeges nór-rendezvények, amikor a fiatalok tizezrei hallgatnak meg elsőrangú énekes művészeket és zenekarokat.

Az NDK-ban szívesen olvassák, fogadják azokat a műveket, szívesen is vitatkoznak róluk, melyeknek magas színvonalu szocialista és humanista eszmei tartalma napjaink problémáinak művészi ábrázolásával kapcsolódik egybe, melyek feleletet adnak az égető problémákra. A "Farkasok közt védtelen" című regényt például, amely az emberiség és a szolidaritás győzelmét mutatja be a fasiszta koncentrációs tábor keretei között, a hatvanas évektől kezdve több mint 1,2 millió példányban adták ki. Ugyancsak nagy visszhangra találhatnak azok a könyvek is, amelyek a fasizmus szétverésének időszakát, az újramezdés nehéz éveit, a szocialista forradalom megvívását és ezek problémáit mutatják be az NDK-ban. Ilyenek például a "Werner Holt kalandjai", Helmut Sakowskitól az "Országutak", Hermann Kanttól "Az aula" stb. Továbbra is keresettek és olvasottak a szovjet könyveknek, melyek elsősorban a II. világháboru után segítettek formálni az ifjúság tudatát és irodalmi izlését, pl. Solohov "Új barázdát szánt az eke", Fagyeejev "Ifju Gárda", Osztrovszkij "Az acélt meg-edzik" című munkája. Növekvő számban olvasnak könyveket napjaink problémáiról, a szocialista mindennapjainkról.

Ugyanakkor széles népszerűségnek örvendenek az indiánkönyvek és kalandregények, valamint az ezekről készült filmek is. A televízió népszerű-tudományos adásai közül nagy sikere volt a "Gyógyítható-e a rákbetegség" c. adássorozatnak, ezt mintegy 10 millió ember nézte végig; 4 millióan nézték meg a "Meddig elegendőek még a föld energia-készletei" című műsort. Az NDK Televíziója egyik legnépszerűbb szórakoztató műsora a "Tarka-barka", esetenként ennek szintén mintegy 4 millió nézője szokott lenni.

Az egyre növekvő igény az irodalom és a művészet iránt magas követelményeket támaszt a szocialista művészekkel szemben, akikre a szocialista társadalomnak éppen a személyiség sokoldalú fejlesztése érdekében nagyon nagy szüksége van, s akiknek még soha sem volt ekkora tömegbefolyásuk, mint ma. Az a művész számára is világos, hogy ennek érdekében nem elegendő a mi valóságunkkal szembeni kizárólagos és hangsúlyozott kritikai magatartás. A művész nem a társadalmon kívül létezik egy torony tetején mint megfigyelő, vagy mint bíró. A szocialista realizmus szemléletében, amely mindig pártos művészet, amely harcos, állásfoglalás kell az új, a szocialista társadalom győzelme mellett.

Vannak differenciált tendenciák az ifjúság érzékenysége-nek kialakítása területén a progresszív kultúra értékei iránt.

Szociológiai vizsgálatok és gyakorlati tapasztalatok arról tanuskodnak, hogy viszonylag elég nagy az érdeklődés a szépirodalom, a beat- és tánczene, a képzőművészeti alkotások iránt. A tapasztalatok összegezéséből azt szűrhetjük le, hogy fokozni kell, még intenzívebbé kell tenni a színházak, a hangversenyek, a képtárak látogatását. Viszont a művészet befogadásának receptív formái - zenehallgatás, mozilátogatás, tévénézés - valamint a művészien produktív személyes tevékenység között meg kell változtatni az arányokat az utóbbiak javára.

Nagyon gyorsan elterjedt a X. világifjúsági találkozó és az NSZEP IX. kongresszusa előtt az NDK-ban az éneklés mozgalma. Sikerült érvényesíteni benne egy politikailag harcos, antiimperialista irányzatot, szolidaritást kelteni a háború és az imperializmus elleni harc mellett, sőt, nemzetközivé szélesíteni ezt a mozgalmat. Megrendezték Berlinben rövid idővel ezelőtt a politikai dal V. Nemzetközi Fesztiválját, melyen az egész világból igen sok énekes és zenész csoport vett részt.

Igen széles körben elterjedt a disco-mozgalom és az ifjúsági tánc. Itt azután biztosított a "saiát" produkció lehetősége, mivel a fiatalság kezében igen sok technikai eszköz van. Erősek azonban a nyugati zenei műsorok általi befolyásolási lehetőségek is. Erre utal egyebek közt az FDJ 1975-ben megrendezett kulturkonferenciájának a kérdés-feltevése is "Melyik oldalon állsz?" /V.ö. fentebb/

Itt megvan a differenciáltság a különböző műsorok tekintetében a különböző életkorú csoportok izlésében is. Ha pl. egy felnőttet elriaszt a teremből a nagy hangere, ugyanez a fiatalnak szemmel láthatóan örömet okoz. Eme tendenciák megítélésekor ezt is figyelembe kell vennünk. Vannak azonban olyan jelenségek is a szellemi, a kulturális élet területén; melyek idegenek a szocialista társadalom számára, sőt, ellenségesek, melyek mennyiséget nézve csekély számban fordulnak elő, de fel kell ismerni őket, harcolni kell ellenük és le is kell őket küzdeni.

A munkához való viszonyban megtalálható például munkaerülés, garázdaság, közös javak rongálása. Előfordulnak egyes gálerik verekedései, védtelen emberek megtámadása stb. Sok ötletet merítenek néhány nyugati filmből. Suhomlinszkij, a szovjet pedagógus rámutatott néhány lehetséges okra. Fiatalkorú bűnözők tevékenységének elemzésekor arra a következtetésre jutott, hogy a különös kegyetlenséget elkövető tettesek családjában teljesen fejletlen volt a műveltségi, kulturális és izlésbeli színvonal. Néhány ok azonban a fogyasztási ideológia hatására, valamint elkényeztetési motívumokra is visszavezethető, a viszonylag jól szituált családok esetében.

Az izlésbeli fejlődésre sok területen gátló hatást gyakorolnak a giccsek. Itt talmi, tartalmatlan, szentimentális

alkotásokról van szó, valamint olyan tárgyokról, melyek alig támasztanak szellemi igényeket, melyek izlésbeli ellentmondásokat, meg nem engedhető asszociációkat keltenek, nem ösztönöznek aktív gondolkodásra és cselekvésre. Joggal nem találunk figyelemre az olyan irodalmi és képzőművészeti alkotások, melyek a szocialista fejlődést leegyszerűsítve, ellentmondásmentesnek, "rózsaszínűnek", állítják be hurrá-optimista módon.

Megfontolandóbb ezzel szemben az a tény, hogy giccset továbbra is tömegesen állít elő mindenekelőtt az az iparág, amelyik emléktárgyak gyártásával foglalkozik, s amelyek alapján némely tévéreklám tulságosan is nyilvánvalóan izléstelen példákat majmol.

Az NDK nyilvánossága előtt bírálókat tárgyai ezek a jelenségek, de úgy látszik, hogy még energikusabb cselekvésre van szükség ezen a területen.

A jelen előadásban csak a kulturális, ideológiai és az NDK-ban végbemenő néhány izlésformáló folyamat egyes összefüggéseire akartunk kitérni. Nem jutott már idő olyan fontos területek taglalására, mint például az izlés fejlődése és a szabadidő, a szabadidő felhasználása.

Végül szeretnék levonni néhány végkövetkeztetést:

- Tudományosan meg kell vizsgálni összefüggéseiben a szocialista társadalmi rendnek megfelelő izlés valamennyi kérdését. Ez egy interdiszciplináris feladat filozófusok, közgazdászok, művelődésselmélettel foglalkozó szakemberek, szociológusok, pszichológusok és pedagógusok számára stb.
- Tudatosan kell irányítani és befolyásolni az izlés fejlődését szociális folyamatok tervezése során. Nem szabad ezeknek a tényezőknek, folyamatoknak szabad, spontán folyást engedni.
- A szocialista művelődéspolitikának jobban ki kellene használnia lehetőségeit az izlés fejlesztése érdekében. Ez érvényes a felnőttek továbbképzésének a vonatkozásában is.
- A közizlés fejlesztése valamennyi szocialista ország nemzetközi feladata.

dr. Herczeg Ferenc

A KÖZMŰVELŐDÉS AZ MSZMP XI. KONGRESSZUSA UTÁN

A XI. kongresszus izgalmas napjaiban egy, a közművelődésben dolgozó vezető szakember azt kérdezte: nem találom-e túl szé-
rénynek azt a terjedelmet és azt a módot, ahogy a kongresszu-
si anyagok foglalkoznak a közművelődéssel. A beszámoló egy
bekezdésben érinti, a határozati javaslatban is röviden in-
tézis el. Azt jelenti ez, hogy 1 évvel a KE határozat után
már nem olyan fontos a pártnak ez a határozat?

Akkor is úgy tűnt és most is azt gondolom, ismerősöm aggodal-
mait sokan osztották, talán a jelenlévőkben is felmerültek
ilyen és ehhez hasonló kérdések. A problémát másként is fel-
lehet vetni és azért, hogy a később elmondandók érthetőbbek
legyenek, én is így fogalmazom: megkerülhette-e egyáltalán a
KB, majd a XI. kongresszus a közművelődés kérdéseit a szocia-
lizmus építésének jelenlegi szakaszában nálunk?

Az említett elvtárs kérdésére az én reagálásom egyértelmű,
rövid és kategórikus volt: a KB 1974. márciusi közművelődési
határozata ma is ugyanolyan érvényű és jelentőségű, mint meg-
hozatala pillanatában. Sőt, az idő múlása e jelentőséget egy-
re inkább kiemeli. Ezenkívül egy határozat jelentőségét nem
lehet azzal mérni, hogy a következő kongresszuson milyen ter-
jedelemben idézik vagy használják fel. Ez nem terjedelem kér-

dése. Különben is, a kongresszus nemcsak az ideológiai fej-
zetben foglalkozott a közművelődéssel. Az egész anyag szoros
összefüggésben van vele. Külön felhívtam a figyelmét a Prog-
ramnyilatkozat egyik passzusára, amely így hangzik: "Orszá-
gunk fejlődésének most következő időszakában növekszik a tu-
dati tényezők szerepe... El kell érni, hogy a javuló anyagi
feltételekkel szocialista módon éljünk. Ezért egész társadal-
munk fejlődésének egyik kulcskérdése és nélkülözhetetlen fel-
tétele a tudati viszonyok gyorsabb, erőteljesebb változása,
a szocialista erkölcs és életmód általánossá válása." /MSZMP
XI. kongresszus jegyzőkönyve 512. oldal./

A rendelkezésre álló időn és lehetőségen belül, amelyet a
Nyári Egyetem vezetősége biztosított számomra, a továbbiakban
megpróbálom részletesebben is megindokolni álláspontomat.

Állítom, hogy a közművelődés nem azért került a KB napirend-
jére, mert valakinek ez hobbyja volt, mert esetleg valakit,
vagy valakiket személyes ambíciók fűtöttek, vagy mert olyan
szépen beleillett a tudománypolitikával kezdődő, az oktatás-
politikával folytatódó sorozatba, tehát nem lehetett "kihagy-
ni". A szubjektív tényezőknek is volt szerepe, ez természe-
tes, de nem ez volt a döntő. A határozat kidolgozásában és
napirendre kerülésében azok a pozitív társadalmi, gazdasági,
politikai, kulturális változások játszottak döntő szerepet,
amelyek hazánkban az elmúlt másfél évtizedben lezajlottak.

Alapjában ezek "tüzték napirendre" és tették lehetővé, hogy KB határozat szülessen. A párt csak felismerte a reális társadalmi igényt és szükségletet, tudatosan és idejében reagált rá ezzel a határozattal.

A határozat és a belőle fakadó következtetések, feladatok bizonyos értelemben tehát függetlenek is a XI. kongresszustól. Akkor is foglalkoztunk volna velük, ha nem most jön a XI. kongresszus, mert megérett, megoldásra váró kérdésekről volt szó. A XI. kongresszus - már csak terjedelmi és egyéb praktikus okokból is - arra szorítkozott, hogy megerősítette a határozatot, legfontosabb mondanivalóját röviden kiemelte és megismételte. Közvetlenül ennél többet nem is lehetett várni a kongresszusi dokumentumoktól. Megkerülni, vagy elhanyagolni ezeket a kérdéseket azonban lehetetlen lett volna.

Melyek most már azok a tényezők, amelyek objektív módon hatottak /és hatnak ma is/ abba az irányba, hogy a közművelődéssel KB határozat szintjén és olyan intenzíven foglalkozunk, ahogy az a határozat után kihontakozott?

Vannak, akik azt tartják: a közművelődés türhetetlen állapota, a közművelődés válsága miatt a vártnak lépnie kellett. Ez nem belemagyarázás. Ehhez hasonló megfogalmazásokkal a KB határozat kidolgozása idején gyakran lehetett találkozni.

Szeretném határozottan hangsúlyozni, hogy a közművelődés nálunk nem került válságba és a KB határozat nem a "tűrhetetlen állapotok" felszámolására irányult, mert ilyenek nem voltak. A KB határozat az elmúlt évtizedek eredményes országépítő munkája, azon belül a szocialista kulturális forradalom sikerei alapján született. Az eredmények talaján és nem a hibák vagy mulasztások korrigálására. Az elért sikerek továbbfejlesztése céljából, a folyamatos és egyenletes fejlődés biztosítása érdekében.

Azokat a tényezőket, amelyek az időpontot, "a történelmi körülményeket" magyarázzák, nagyjából három csoportra lehet osztani: 1/ a belső gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális fejlődés eredményei, 2/ nemzetközi tényezők, 3/ a közművelődési tevékenység sajátos belső problémái.

Ezek közül részletesebben az elsővel szeretnék foglalkozni. Az 1956-os ellenforradalmi események után hazánkban több mint másfél évtizedes töretlen fejlődés következett minden szinten és az élet minden területén. 1962-ben befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Leraktuk a szocializmus alapjait. 1968-tól korszerűsítettük a gazdaság irányítását. Jelentős mértékű, az oktatásra, művelődésre is kiható gépesítés zajlott le az iparban és a mezőgazdaságban, sok területen megújult, vagy teljesen átalakult a technika és technológia.

Ezzel kapcsolatban hadd említsek egy-két példát. Kovács Sándor szociológus Miskolcon, a Lenin Kohászati Művekben megvizsgálta /eredményeit azóta disszertációba foglalta és a TMB-nél sikeresen megvédte/ a műszaki szint alakulása és a fizikai dolgozók szakmai képzettségének alakulása közti összefüggéseket. Egy nemzetközileg elfogadott /Auerhan féle/ skála alapján azt 1960-ban 3,15-nek találta, 1970-ben pedig 5,24-nek. /Az egyes fokozat az említett skálán: kézi termelés, kéziszerszámok, a lo-es: automatikus termelési rendszer, ahol a termelési folyamat irányításában az automatikus optimalizálás érvényesül./ Az LKM-ben 3,15-ös fokozatnak: az univerzális, kézi kiszolgálású, illetve vezérlésű gépek, az 5,24-es fokozatnak a félautomata gépek, berendezések, gépesített szállítás felelt meg. 1960-ban az akkori gépekhez, berendezésekhez szükséges fizikai állomány összetétele a következő volt:

segédmunkás	17,2 %
betanított-munkás	36,3 %
szakmunkás	45,5 %.

A gépek- berendezések /a műszaki technológiai szint/ változásával együtt anélkül, hogy az üzem vezetői ezt tudatosan alakították volna, szinte spontánul megváltozott a fizikai dolgozók összetétele is. 1970-re az arányok így változtak:

segédmunkás	9,2 %
betanított-munkás	41,0 %
szakmunkás	49,8 %.

/Megjegyzem, hogy a vállalat vezetői felfigyeltek a gépek, berendezések színvonala és a dolgozók képzettsége, műveltsége közti szoros kapcsolatra és a szociológiai vizsgálatot is azért kérték, mert tudni akarták, mi várható 1980-ra, 90-re, 2000-re, hány embert és milyen összetételben kell nekik addigra kiképezni./

A termelést irányító műszakiak összetétele is jellemzően változott. 1960-ban a 100 munkásra jutó

mérnökök száma	1,8
üzemmérnökök száma	-
műszaki technikusok száma	3,7.

Ugyanez 1970-ben: 100 munkásra jutó

mérnökök száma	2,4
üzemmérnökök száma	0,8
műszaki technikusok száma	5,4.

Teljesen ésszerű a fentiek alapján a következtetés: minden ipari vállalat vagy iparág, amely belép az automatizálás korszakába, amely modernizálja a termelő berendezéseit, "kénytelen" növelni a foglalkoztatottak szakmai és általános kvalifikáltságát.

Nálunk ez a folyamat még csak éppen megkezdődött, de tendenciái már láthatók. Erre utalnak a következő számok is:

az építőiparban a vakolás gépesítettségi foka

1960-ban 8 %

1970-ben 21 %

1973-ban 26 %

az előregyártott falszerkezetek felhasználása

1960-ban 3 %

1970-ben 32 %

1973-ban 38 %

a közlekedésben a gőzvontatás

1960-ban 88 %

1975-ben már csak 10 %

a villamosenergia felhasználása a népgazdaságban

1960-ban 7,6 milliárd kW/óra

1975-ben 21,4 milliárd kW/óra

a papírfelhasználás

1960-ban 138 ezer tonna

1975-ben 345 ezer tonna.

Ugyanígy a műanyagfelhasználás

1960-ban 9,9 ezer tonna

1975-ben 111,3 ezer tonna.

A társadalom e tendenciáknak megfelelően gondoskodott a szubjektív tényező, az ember megváltoztatásáról, szellemi-tudati szintjének emeléséről.

Szakmunkások aránya

1949-ben országosan 31 %

1973-ban 41,5 %

betanított munkások aránya

1949-ben 14 %

1973-ban 34,5 %

segédmunkások aránya

1949-ben 55 %

1973-ban 24 %.

De nemcsak és nem is elsősorban a szakmai képzésről van szó. A munka gépesítésének, sőt bizonyos ágazatokban automatizálásának elterjedésével a munkások képet kapnak az egész technikai folyamatról, a munkafolyamatban alkalmazott gépek, berendezések kezeléséről. Csökken a dolgozó beszűkülése, merev specializációja. Nő az általános műveltség szerepe.

Nem véletlen, hogy az 1972-es oktatáspolitikai határozat is utal erre. "A szakmai képzésben a hangsúlyt a képzési folyamatnak megfelelő elméleti alapokra, a munkafolyamat egészének áttekintésére, az önálló szakmai tájékozódás, a gyors alkalmazkodó képesség kialakítására kell helyezni".

A műszaki, technológiai fejlődéssel változik a fizikai munka tartalma is. Nő a megmaradó fizikai munkák iránti intellektuális követelmény szintje /vagyis tendenciájában ily módon is csökken a fizikai és szellemi munka közti különbség/.

Csökken az egyes szűk, specializált szakmák jelentősége, nő a konvertálható szakmáké. Jellemző, hogy az olyan szakmák, amelyek sokoldalúságot, széles körű áttekintő képességet, nagyobb felelősségérzetet, jobb erkölcsi tulajdonságokat, stb. köve-

telnek, egyre keresettebbek és megbecsültebbek /TMK lakatos, villany-, viz- szerelő stb./.

Ami a munkát, a termelési folyamatok igényeit és szükségleteit illeti, hasonló tendenciák a mezőgazdaságban még a fentieknél is nyilvánvalóbbak. A fejlődés itt ugrásszerűbb, mint az iparban.

Nem tulzok, ha azt állítom, hogy a mezőgazdaságban nálunk a tsz-ek megszervezése előtt a kézműves termeléshez hasonló típusú tevékenység zajlott. Tudniillik a kézműves munkájára az jellemző, hogy saját izmai, idegei, energiái segítségével alakítja át a természeti anyagot /lásd: szántás, vetés, betakarítás/. Az iparban a következő fokozatot az ipari forradalom jelenti, amikor az ember már gépeket iktat maga és az átalakítandó természeti anyag közé. Gépek végzik a mozgatót, munkálást stb. Csak a tudományos-technikai forradalom teljes győzelmével jön el az a kor, amikor a munkás - Marx szavaival - a termelési folyamat mellé lép, annak már nem fő ágense. Helyét az automaták foglalják el. Ő csak irányítóként, szabályozóként, ellenőrzőként viszonylik a termeléshez. /Az iparban ilyenre a petrokémiában találunk elsőként példákat./ De a témánk szempontjából izgalmas kérdés nem is ez, hanem a tanulás módja az egyes fokozatokban. A kézműves öseitől tanul, illetve saját munkatapasztalatai alapján dolgozik. Az ipari forradalom szakaszában már iskolarendszerű oktatásra van szükség. Itt már nem lehet megélni sem az ősök ismereteiből, sem a saját - bármennyire is sokoldalú - tapasztalatokból.

Mivel nálunk a mezőgazdaság jelenleg az "iparosodás" szakaszában van és egyes folyamatokban már sikerrel alkalmazzák az automatákat is, nemcsak az Ősök átadott tudása és a saját tapasztalatok bizonyulnak elégtelennek, hanem az oktatásban megszerzett egyszeri és véglegesnek szánt tudás is. Folyamatos és sokoldalu művelődésre van szükség.

A tsz-ek megszervezése nemcsak jelentős társadalmi átalakulást jelentett nálunk, hanem lehetőséget a munka kultúrájának gyors ütemű átalakítására is. Ez pedig kihatott és kihat a művelődési folyamatokra. Arra, hogy a munkakultúra fejlődésében hol tartunk, ismét hadd hozzak néhány példát.

Gyökeresen átalakult a mezőgazdaság energia bázisa. Igaerő és kézi munka helyett általánosan alkalmazzák a gépeket.

Gépi vonóerő aránya a mezőgazdaságban 1950-ben 14 %

1960-ban 50 %

1973-ban 90 %.

Még a traktor is megváltozott. Az 50-es években elsősorban vonóerő, az alapvető talajmunkák elvégzője. Ma a mezőgazdaságban igen sok az univerzális gép. Sok munka-fajta, amely korábban csak egymás után volt elvégezhető, ma egy munkamenetben zajlik. A mezőgazdaságban tömegesen kezdik alkalmazni a nem mezőgazdasági eredetű anyagokat mind a növénytermesztésben, mind az állattenyésztésben /egy hektárra jutó műtrágya felhasználás 1960-ban 29 kg, 1970-ben 150 kg, 1975-ben 218 kg. Az öntözött terület 1960-ban 251 ezer hektár, 1975-ben 450 ezer hektár./.

Egyes területeken kezdenek iparszerű termelési módszereket alkalmazni, amelyek lényege, hogy magasan kvalifikált szakemberek a termelés folyamatának valamennyi szakaszában komplexen alkalmazzák a legkorszerűbb termelési tényezőket: a nagyhozamu fajtákat, a bonyolult gépeket, a növényvédőszereseket, a takarmányt, a munkaerőt stb. E tényezőket az ipari munkafolyamathoz hasonlóan szorosan összehangolják.

Igy olyan technológiai rendszer alakul ki, amelyben minden tennivaló pontosan meghatározott és programozott, amely átfogja a termék előállításának valamennyi "gyártási" előírását és szabályát. Szigorú technológiai fegyelmet vezetnek be a termelés biológiai, kémiai, műszaki, emberi tényezőinél egyaránt. Vagyis a termelés koncentráltága, tervezhetősége, programozottsága, szervezési színvonala, technológiai fegyelme ugyanolyan, mint a jól szervezett ipari üzemben.

Ezek a munkaformák először az állattenyésztésben jelentkeztek, mert ez jobban volt függetleníthető a külső, időjárási tényezőktől. /Baromfihus, tojás, sertéshus termelés./

A növénytermelésben elsőként a kukorica termesztési rendszerek terjedtek el /CPS rendszer/. Jelenleg a különböző termelési rendszerekbe vont növények területe a mezőgazdaságilag művelt terület 13,7 %-a, a szántóterület 18,2 %-a.

Az ipari módszerek terjedése a mezőgazdaságban sokféle gazdasági, társadalmi, művelődési hatással jár. Módosulnak pl. az

üzemméretek /1961-ben 4500 tsz, átlag 800 hektáros területtel működött. 1975-ben 1600 tsz átlag 4500 hektár területtel dolgozik/. Egy ezres létszámú korszerű tehenészeti telep takarmányterület igénye több mint 2000 hektár. Az iparszerű kukorica-termelési rendszerekben egy gépsor kihasználása akkor optimális, ha legalább 800 hektáron tud dolgozni. Csökken a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya. /A kongresszus időszakában az össznépszerűségnek már csak 15 %-a./ Megszűnik a hagyományos univerzális paraszti munka. Egyidejűleg új és új tanulási, művelődési igények jelentkeznek. Már ma is megfigyelhető pl., hogy az iparszerű termelés - legalábbis kezdetben - a szakmai specializációt és a szigorú munkamegosztást követeli meg. Növekszik az ipari szakmákhoz hasonló szakmák száma /mezőgazdasági lakatos, mezőgazdasági gépszerelő, traktorvezető, kombájnos stb./. Az ezekhez szükséges tudás csak iskolákban, tanfolyamokon, folyamatos tanulással sajátítható el.

Jellemző és ez is a művelődés szerepét huzza alá, hogy a nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésével megszűnt a gyerekek családon belüli termelő szerepe. A gyerekek munkavégzése nem gazdasági kényszer, hanem nevelési elv.

Az üzemnagyság növekedése felveti az átfogó látás képességének kialakulását, amely általános műveltség nélkül elképzelhetetlen.

Társadalmi szempontból ezek a folyamatok nem mások, mint a hagyományos parasztság felbomlása. A kapitalizmusban kínos lassúsággal, válságokkal, feszültségekkel, tragédiák sorával megy végbe. A szocializmusban a szövetkezeti nagyüzemek segítségével viszonylag rövid idő alatt és "fájdalom-mentesen". S ennek során olyan társadalmi kérdések - többek között a gazdasági és kulturális felemelkedés - nyernek megoldást, amelyeket évszázadok halmoztak fel és amelyeket sem romantikus megváltók, sem "a törvények meghallói" nem tudtak megoldani. Nem hiába írta Erdei Ferenc a 30-as évek végén: "Az építés és a szabadság ott kezdődik, ahol a világ nem paraszt".

A művelődés kérdéseit napjainkban nemcsak az ipari és mezőgazdasági termelés objektív követelményei miatt nem lehet elhanyagolni. Ezek alapvető, de nem egyetlen tényezői a KB határozat motivumainak. Az elmúlt évtizedekben nagyarányú társadalmi átrétegződésnek voltunk tanui hazánkban. Az aktív keresők száma jelenleg kb. 5 millió. Ezen belül és történetileg is nézve a munkások aránya 1949-ben 33,9 %

1960-ban 44,1 %

1975-ben 58 %

a parasztok aránya

1949-ben 52 %

1960-ban 33 %

1975-ben 15 %

értelmiségi alkalmazott 1949-ben 8,8 %

1960-ban 14,5 %

1975-ben 24 %

Ha csak azt nézem, hogy a munkássá váló parasztnak a képzésére, művelődésére mekkora energiát kellett és kell még ma is fordítania a társadalomnak, akkor érthető, hogy a művelődés objektíve nem lehet mellékes, periférikusan kezelt feladat. De az értelmiségi, alkalmazotti arányok emelkedése mögött is óriási tanulás, munka és energia rejlik, s használdik el folyamatosan ma is.

Vagy nézzük a nők társadalmi emelkedésének számait. A felszabadulás előtt a munkaképes nők kb. egyharmada dolgozott. Ma a 15-55 éves koru nők 73 %-a dolgozik. /Korábban nagyrészt a mezőgazdaságban vagy háztartási cselédként, ma az élet minden területén./ 1950-ben az aktív keresők 30,5 %-a volt nő, ez a szám 1960-ban 36,3 %, 1974-ben 43,6 %. Ma már minden harmadik diplomás nő. A nők jelentős számban vesznek részt a közéletben. Mivel a nők maguk is változnak, a közvéleményben is korszerűsödik a női ideál: a dolgozó, tanuló nő ma természetes jelenség.

A művelődési igényeket és szükségleteket jelentősen befolyásolja az urbanizáció előrehaladása. 1950-ben Magyarországon falun élt a lakosság 61 %-a, városban 39 %

1960-ban falun	58 %	városban 42 %
----------------	------	---------------

1970-ben falun	52 %	városban 48 %.
----------------	------	----------------

/Megjegyzem: a világ népességének 37 %-a él városban, a fejlett ipari országokban 66 %./

A javuló élet, az emelkedő életszínvonal, a növekvő szabadidő is a művelődés kérdéseire irányította a figyelmet. Sokszor erre negatív jelenségek hívják fel a figyelmet /presztizs-fogyasztás, fogyasztói társadalom utánzása, stb./.

Én most egy példa segítségével a pozitív oldaláról szeretnék szólni.

Hazánkban a személyi tulajdonban lévő gépkocsik száma 1965-től 1975-ig 70 ezerről kb. 400 ezerre nőtt. Ez a többszörös növekedés az esetek tulnyomó többségében nem presztizs okokból történt, hanem egyszerű praktikus szempontok alapján.

/Mert megkönnyíti az életet stb./ A gépkocsira is áll az, ami a gépekre általában: használata megsokszorozza az ember cselekvési lehetőségeit, ezen belül a művelődési lehetőségeket és szükségleteket is. A legjellemzőbb példa erre a muzeumlátogatók számának 3 millióról 10 millióra való emelkedése az elmúlt 10 évben. Gépkocsi nélkül ez lehetetlen lett volna. Nemcsak a TV, hanem a gépkocsik elterjedése is hozzájárult ahhoz, hogy a művelődés helyhez és időhöz kötöttsége csökkent. De a gépkocsi közvetlen hatással is van a művelődésre: a human érdeklődésű emberben új dimenzió jelenik meg. Javul az általános műszaki-technikai érzék és érdeklődés. A géppel való mindennapos kapcsolat fegyelemre szoktat, új anyagok, folyamatok megismerésére készítet stb. Pontosan emiatt változott az utóbbi időben a véleményünk a TIT KRESZ-tanfolyamairól. Nem ellenezzük azokat, ha tullepnek a gyakorlati KRESZ oktatásán, ha szó esik ott elektromosságról, elektrokémiáról,

fizikáról, sőt - nem eretnokség - a társadalomtudományokról is /pszichológia, etika, stb. különböző kérdéseiről/.

A művelődés egész megváltozott feltétel-rendszerén belül külön kell foglalkozni magukkal a művelődési viszonyokkal és körülményekkel. A szocialista kulturális forradalom megindulását követő első időszakban megszűnt a régi uralkodó osztályok műveltségi monopóliuma, a dolgozók, illetve gyerekeik vették birtokba az iskolákat a legalsóbbaktól a legfelsőbbségekig. Jogilag egyenlő, tendenciájában a gyakorlatban is egyenlő feltételek jöttek létre /megfelelő idő és anyagi eszközök/ a művelődés iskolán kívüli formáinak felhasználására, kulturális eszközök megszerzésére, igényes életforma kialakítására. Zömében marxista-leninista megalapozottságú, szocialista tartalmu kulturális értékek kerülnek terjesztésre. Szocialista értelmiség jött létre, amely a nép részeként, azzal összeforva építi az új társadalmat. Kiépült az iskolák, tudományos intézmények, színházak, mozik, könyvkiadás és terjesztés, a művelődési házak, stb. hálózata. Röviden ezt a szakaszt a kultúra-terjesztés mennyiségi szakaszának is nevezhetjük. Ez a szakasz a 60-as évek végére, 70-es évek elejére lezárult. /Csak emlékeztetni szeretnék arra, hogy ebben a szakaszban a kultúra terjedését is többnyire számokkal jeleztük: iskolába járók, könyvet olvasók, színházba járók számának növekedésével stb., sőt, a mennyiségi szakaszhoz sorolom azt is, amikor sikerült a kultúrához való hozzájutás anyagi lehetőségeit biztosítani az embereknek: magasabb jövedelmet, olcsó könyvet, színházjegyet; stb./

A mostani szakaszt, amelyben már benne vagyunk és amelynek az elején a KB határozat megszületett, a kultura-terjedés és terjesztés minőségi szakaszának is felfoghatjuk. Itt sokkal nehezebb, bonyolultabb feladatok állnak előttünk. Ezekben belül is egyik kulcskérdés - mint a már idézett Programnyilatkozat is mondja - a szocialista tudat és életforma alakítása, a kultura, a művelődés összekötése az életvitellel, a kultura felhasználása - nem "dekorációs" célokra /mint a sznobok tesz gyakran/ - hanem az élet minőségének megjavítására, az emberi személyiség sokoldalú kibontakoztatására és fejlesztésére, a szocialista eszmények értelmi és érzelmi elfogadtatására.

Az eddig elhangzottakból is látható, hogy a közművelődési tevékenység ma más közegben, más feltételek között zajlik. Természetesen mások a vele szemben támasztott társadalmi és egyéni "elvárások", követelmények is.

Ugy vélem, ilyen körülmények és motívumok hatására született a KB határozat, amit a XI. kongresszus is teljes egészében jóváhagyott. Ezért szól a kongresszus egésze a közművelődésről is, ezért nem volt ez "hobby" probléma és ezért nem lehetett megkerülni - még ha akarta volna is valaki - a kongresszuson a művelődés- közművelődés kérdéseit.

A közművelődés áttekintését szükségessé tették nemzetközi folyamatok is. A világban kialakult erőviszonyoknak a szocializmus javára történt megváltozása eredményeként fordulat követ-

kezett be a hidegháboru irányából a feszültség csökkenése, a különböző társadalmi rendszerű államok közötti békés egymás mellett élés elveinek megszilárdulása felé.

A feszültség enyhülésével javulnak a szocializmus építésének külső feltételei, új lehetőségek nyílnak a világ-forradalmi folyamat fejlődésére. A szocializmus békés előretörésének folytatása, új pozíció megnyerése, az ellenséges ideológiai diverzió visszaverése érdekében is korszerűsíteni kell a közművelődés tartalmát, formáit, eszközeit és módszereit. Hasonló követelményeket támaszt a tudományos-technikai forradalom széleskörű térhódítása is. A mindennapi élet tárgyai közé olyan gépek, berendezések, eszközök lépnek be, amelyek célszerű használata az általános műveltség folyamatos kiegészítése és megújítása nélkül elképzelhetetlen.

A közművelődés fejlődésének belső problémái is szükségessé tették a vele való fokozottabb törődést. Nyilvánvalóvá vált, hogy a közművelődés egésze csak akkor felelhet meg társadalmi feladatának, ha a párt, az állami és társadalmi szervezetek együttes erőfeszítései meggyorsítják e terület előrehaladását, összhangba hozzák a társadalmi és gazdasági fejlődés követelményeivel. Ehhez marxista alapon kidolgozott helyzet-kiértékelésre és megfelelő távlati fejlesztési koncepcióra volt szükség.

A KB közművelődési határozatáról és arról, hogy a XI. kongresszus közvetlenül mit mondott a közművelődésről, most nem akarok beszélni. Talán egypár szót arról szólnék, hogy mi az, ami szerintem új a határozatban és mit tett a határozathoz hozzá a kongresszus.

A határozattal kapcsolatban fontos mozzanat, hogy ez KB szinten megerősített közművelődési koncepció. Olyan elemzés és feladat-meghatározás, amely figyelembe veszi a konkrét körülményeket és a várható fejlődési tendenciákat. Ezekhez próbálja megfogalmazni a legfontosabb feladatokat.

A határozat egyik leglényegesebb mondata az, amely a közművelődés ügyét a párt ideológiai, politikai nevelő munkájával köti össze, amely a közművelődést a pártmunka szerves részeként értelmezi. Ennek messzemenő kihatásai vannak. Erre csak egy példát. 1970-ben megszervezték az Országos Népművelési Konferenciát. Ha annak anyagait valaki elolvassa, lényegében megtalálja azokat a problémákat, amelyek a KB határozatba is belekerültek. /Egyébként, mint ismeretes, a Konferencia ajánlására változott a népművelés elnevezés közművelődésre./ A 70-es Konferencia azonban nem sokat változtatott a helyzeten. Ma már megállapítható, hogy a sokat követelt közművelődési szemlélet, az a felfogás, hogy ez a munka nem népművelői reszortfeladat, most, a KB határozat után kezd elterjedni az egész társadalmi /párt, állami szervek, gazdasági vezetők, művészeti élet, stb./ közvéleményben, és kezd érvényesülni a gyakorlatban.

A KB határozat ujszerűségét abban is látom, hogy nem elvont műveltség-eszményt hirdet és nem ahhoz szabja a tennivalókat, hanem a valóságos igényekből és szükségletekből indul ki. Nemcsak kulturaterjesztésről szól, hanem a kulturaterjesztést összekapcsolja az életmód alakításával /a munkával, a szocialista demokratizmussal, az életviszonyok javításával stb./. Nemcsak az igények kielégítését hangsúlyozza és állítja a közművelődés dolgozói elé feladatul, hanem az igények felkeltését és alakítását is. A közművelődést mint állandó és aktív folyamatot értelmezi.

A XI. kongresszus dokumentumai kiemelték a 74-es határozat legfőbb mondanivalóját. Egy ponton azonban túl is mentek azon. Nem arra a részre gondolok, ahol a kongresszus közvetlenül szól a közművelődésről, hanem arra, ahol a művészeti életéről beszél.

A kongresszus a művészekhez fordulva támasztja azt az igényt, hogy a művészeti alkotások jobban fejezzék ki a szocializmust építő magyar nép mindennapi életét, munkáját. A dolgozó osztályok, a szocializmus építésének központi kérdései kapjanak jelentőségüknek megfelelő helyet a művekben. Az alkotói produkciók szóljanak a népről a népnek érthetően. Ezek a szavak az alkotókhoz szólnak, de a közművelődés dolgozóinak is érteni kell belőlük. Ugy is felfoghatom, hogy egyrészt a párt azt kívánja, hogy a művészeti életben még erőteljesebben érvényesüljön a közművelődési szemlélet, másrészt a közművelődés egész rendszere használja ki az így kialakuló kedvező feltételeket és még intenzívebben járuljon hozzá az értékes és hiteles, szocialista tartalmu művek elterjesztéséhez a tömegek között.

A KB határozat megfelelő szervezeti és anyagi garanciákat is biztosít a végrehajtáshoz. Ezek közül néhány már meg is valósult: szétvált a Művelődésügyi Minisztérium Oktatási és Kulturális Minisztériumra, újjászerveződött az OKT, amely most a Minisztertanács alá rendelt, beszámoltatási joggal rendelkező testület. Létrejöttek a megyei közművelődési bizottságok. Kialakulóban van a vállalati, intézményi, művelődési és oktatási tanácsok koncepciója. /A SZOT-ban dolgoznak rajta./

A kormány közművelődési alapot hozott létre, amelyből a legfontosabb közművelődési feladatokat, beruházásokat lehet támogatni. Elkészült és előterjesztésre vár a közművelődési törvény és a közművelődés távlati fejlesztési koncepciója. A következő V. ötéves terv gazdasági szabályozói kidolgozásával egyidejűleg, a határozat szellemének megfelelően új módon rendezzük a vállalati szociális, kulturális alap képzését. /Lényege: fejenként 750.- Ft-ot kell biztosítani e célra minden vállalatnál, intézménynél./

Az anyagi problémákról - és ezzel be is fejezem mondanivalómat - külön is kell pár szót szólni, mert különböző helyeken, különböző emberekben sok az aggodalom és meg nem értés. Van, akik egyenesen azt vetik fel: minek hoztunk határozatot, ha nincs hozzá elég pénz.

Mindenekelőtt szeretném felhívni a figyelmet arra, amit a közművelődési határozat tárt fel és világított meg teljes élességgel

gel és mélységben. A közművelődés nagyon sok anyagi, gazdasági tartalékkal rendelkezik. Igazat lehet adni annak a felszólalónak, aki egy tanácskozáson azt mondta, hogy az ésszerűtlen, koordinálatlan, esetenként vétkes felhasználás miatt tűnik úgy, hogy kevés a közművelődésre szánt anyagi eszköz. Joggal mutatott rá, hogy olyan művelődési formák és lehetőségek tömegével vannak, amelyek messze nincsenek kihasználva, vagy amelyeket pénz nélkül is működtetni lehetne a tudás fejlesztése érdekében.

A következő időszakban tehát nagyobb gondot kell fordítani a tervszerű, célirányos, értelmes gazdálkodásra a közművelődésben felhasználható pénzeszközök, anyagi feltételek terén. /Pl. meg kellene szüntetni a sok felesleges kiadványt, fel kellene számolni a termékkel, a helyiségekkel való lókupeckedést, társadalmi kontroll alá kellene vonni minden kulturális célú kifizetést stb./.

Tény, hogy a következő időszakban a társadalmunk előtt álló legfőbb feladat a népgazdasági egyensúly helyreállítása lesz. /Az egyensúly romlását, mint ismeretes, alapvetően a tőkés világban végbemenő inflációs és egyéb folyamatok okozták./ Tehát a gazdasági feladatok kerülnek előtérbe, ez vitathatatlan. Ezt azonban nem szabad úgy értelmezni, hogy a közművelődés ellen hat, vagy hogy a közművelődés rovására történik. Állítom, hogy minden fillért, amit az ipar szerkezeti korszerűsítésére, korszerű termékeket előállító üzemek építésére, sőt lakásépítésre stb. fordítunk, a közművelődést is segíti.

Nem tudom, megfigyelték-e, miért okoz sokszor nehézséget az emberek iskolába küldése /8 osztály elvégzése, továbbképzés/? Döntő oknak tartom azt, hogy a végzettséggel az egyén nem tud mit kezdeni. Hiába kap egyszeri jutalmat, mert elvégezte a 8 osztályt, vagy valamilyen tanfolyamot, ha a munkája nem lett a végzettségnek megfelelően jobb, értelmesebb. A tanulás, a továbbképzés legfőbb ösztönzői nem a kitűzött prémiumok, hanem a népművelők lelkesedése, szervező munkája, hanem elsősorban a termelési és munkafeltételek változása. Nálunk egyenlőre erre nincs elég pénz, s ha az V. ötéves tervben erre többet szánunk, akkor azt később kamatostól kapjuk vissza. De ha a pénzünket akár lakásokba is fektetjük, én azt sem a közművelődéstől elvont pénznek tartom. Az új lakás egyenlő a környezet-kultúra fejlődésével, a kulturáltabb életviszonyok kialakulásával. Ez pedig új kulturális igényeket kelt és követeli azok mielőbbi kielégítését. Nem kell tehát keseregni, lehangolódni az új ötéves terv fejlesztési célkitűzéseit olvasván, ellenkezőleg, azok - még ha a közművelődés szerény helyet is foglal el köztük - lelkesítőek, mert a művelődés belső igényként való jelentkezése számára teljesen új és nagyszemű lehetőségek képét villantják fel.

A

84387

